

آنچه هر مسلمان باید بداند

نویسندگان:

دکتر عبدالله مصلح

و

دکتر صلاح صاوی

این کتاب از سایت کتابخانه عقیده دانلود شده است.

www.aqeedeh.com

book@aqeedeh.com

آدرس ایمیل:

سایت‌های مفید

www.aqeedeh.com

www.islamtxt.com

www.ahlesonnat.com

www.isl.org.uk

www.islamtape.com

www.blestfamily.com

www.islamworldnews.com

www.islamage.com

www.islamwebpedia.com

www.islampp.com

www.videofarda.com

www.nourtv.net

www.sadaislam.com

www.islamhouse.com

www.bidary.net

www.tabesh.net

www.farsi.sunnionline.us

www.sunni-news.net

www.mohtadeen.com

www.ijtehadat.com

www.islam411.com

صلى الله عليه وسلم

فهرست مطالب

مقدمه	۸
زمینه	۱۳
فصل اول: ارکان ایمان	۱۷
ارکان ایمان	۱۹
ایمان به خدا	۲۰
توحید خالص، چکیده‌ی همه‌ی پیامهای حیات‌بخش آسمانی است	۲۰
ایمان شرط صحت و پذیرش عبادات است	۲۸
توحید ربوبیت	۳۲
ازدلائل اثبات وجود خدا	۳۳
دلیل فطرت	۳۳
دلیل خلقت	۳۷
اجماع همه‌ی ملتها	۳۸
دلیل عقلی	۳۹
اصل اول: هر فعلی فاعلی دارد	۳۹
اصل دوم: هر فعلی نشانگر توانایی و صفات فاعل آن است	۴۰
اصل سوم: هرگز نمی‌توان کاری را به کسی نسبت داد که از انجام آن عاجز است	۴۲
توحید الوهیت	۴۵
توحید فرمانبرداری و پرستش	۴۵

۵۳.....	توحید در اطاعت و تسلیم شدن.....
۵۴.....	یکی بودن منبع دریافت در زندگی اسلامی.....
۵۷.....	حجیت سنت.....
۶۱.....	سرمشقی نیکو.....
۶۴.....	لازمه‌ی وحدت منبع در زندگی اسلامی.....
۶۹.....	حجیت فهم و برداشت سلف صالح از کتاب و سنت.....
۷۰.....	ولاء (دوستی) و براء (دشمنی).....
۷۵.....	توحید اُسماء و صفات.....
۷۵.....	اثبات بدون تمثیل و شکل دادن و تنزیه بدون تعطیلی صفات.....
۷۷.....	اشتراک در اسم و صفت موجب تماثل در مسمی و موصوف نیست.....
۷۹.....	افراط مردم در مورد این قضیه.....
۸۲.....	انواع شرک.....
۸۶.....	ایمان به فرشتگان.....
۸۷.....	ایمان به همه‌ی فرشتگان و صفات آنها.....
۹۱.....	محبت و دشمنی با فرشتگان.....
۹۳.....	ایمان به کتاب‌های آسمانی.....
۹۶.....	قرآن همه‌ی کتاب‌های گذشته را نسخ کرده است.....
۱۰۰.....	مقتضیات ایمان به کتب.....
۱۰۳.....	ایمان به پیامبران.....
۱۰۳.....	ایمان به پیامبران به اجمال و تفصیل.....
۱۰۸.....	حقیقت ایمان به پیامبران.....
۱۱۳.....	لازمه‌ی ایمان به پیامبران.....

ایمان به روز قیامت.....	۱۱۷
علم و آگاهی از قیامت کلیدی است از کلیدهای غیب.....	۱۱۷
نشانه‌های روز واپسین.....	۱۱۹
دجال و فرارسیدن قیامت.....	۱۲۲
نزول عیسی پسر مریم.....	۱۲۵
دیگر نشانه‌های بزرگ قیامت.....	۱۲۸
عذاب و فتنه‌ی قبر.....	۱۳۰
روز واپسین.....	۱۳۳
اول: زنده شدن.....	۱۳۳
دوم: حشر.....	۱۳۸
سوم: حساب و بازرسی.....	۱۴۰
آمدن انسان همراه با کتاب و گواه و پخش پرونده‌ی اعمال.....	۱۴۳
میزان.....	۱۴۶
صراط.....	۱۴۷
حوض کوثر.....	۱۴۸
شفاعت.....	۱۴۹
انواع شفاعت.....	۱۵۱
بهشت و جهنم.....	۱۵۳
ایمان به قضاء و قدر.....	۱۵۸
افراط در قضاء و قدر.....	۱۶۳
میانه‌روی اهل سنت و جماعت در مورد قدر.....	۱۶۸
حقیقت و مراتب ایمان.....	۱۷۴

کسانی که مرتکب گناهان کبیره می‌شوند.....	۱۸۱
ارتداد موجب نقض ایمان است.....	۱۸۵
جاودانگی شریعت و صلاحیتش برای هر زمان و مکانی.....	۱۸۷
هر بدعتی در دین مردود است.....	۱۹۰
واجب بودن خشنودی از اصحاب و سکوت در مورد اختلافاتشان.....	۱۹۲
وحدت امت اسلامی.....	۱۹۶
وجوب نصب رهبر و مسئولیت مردم در مقابل او.....	۲۰۱
حقوق ائمه.....	۲۰۳
جماعت رحمت و تفرقه عذاب است.....	۲۰۵
راه رسیدن به سروری.....	۲۰۶
حق مسلمان بر مسلمان.....	۲۱۱
تحریم غیبت.....	۲۱۷
ارتباط با غیر مسلمانان.....	۲۲۳
جایگاه شورا در جامعه‌ی اسلامی.....	۲۲۴
امر به معروف و نهی از منکر.....	۲۲۶
اقسام مردم در طلب علم.....	۲۲۹
آنچه که اختلاف در آن جایز است.....	۲۳۲
فصل دوم: ارکان اسلام.....	۲۳۵
ارکان اسلام.....	۲۳۷
شهادتین.....	۲۳۷
منزلت و جایگاه شهادتین در دین.....	۲۴۰

۲۴۳.....	ختم نبوت
۲۴۵.....	فراگیر بودن رسالت پیامبر ﷺ
۲۴۷.....	دین پیامبر ﷺ ناسخ ادیان گذشته است
۲۴۹.....	انسان بودن مسیح ﷺ و رسالت او
۲۵۴.....	مسلمانان از هر کسی به مسیح نزدیک تر است
۲۶۲.....	نماز.....
۲۶۲.....	پاکیزگی نصف ایمان است
۲۶۷.....	وجوب پاکی از حیض
۲۷۲.....	نماز ستون اسلام است
۲۷۶.....	شروط نماز
۲۷۹.....	ارکان نماز
۲۸۴.....	باطل کننده های نماز
۲۸۵.....	سنت های نماز
۲۸۸.....	اختلاف در مورد وجوب و سنت برخی از افعال و اقوال نماز
۲۹۱.....	مکروهات نماز
۲۹۲.....	سجده ی سهو
۲۹۴.....	نماز جماعت
۲۹۷.....	نماز جمعه
۲۹۹.....	سنت های راتبه
۳۰۰.....	رخصت برای قصر و جمع نمازها
۳۰۲.....	نماز عیدها
۳۰۴.....	نماز میت
۳۰۶.....	زیارت گورستان

آنچه که درباره‌ی قبور از آنها نهی شده است.....	۳۰۷
نوحه‌سرایی و داد و فغان بر میت.....	۳۱۰
پرداخت زکات.....	۳۱۴
زکات طلا و نقره.....	۳۱۸
زکات چهارپایان.....	۳۲۰
زکات میوه و حبوبات.....	۳۲۲
مصارف زکات.....	۳۲۳
زکات فطر.....	۳۲۶
روزه‌ی رمضان.....	۳۲۷
حقیقت روزه و احکامش.....	۳۲۹
روزه‌ی سنت.....	۳۳۲
روزه‌های نهی شده.....	۳۳۴
شب‌زنده‌داری و اعتکاف در رمضان.....	۳۳۵
حج.....	۳۳۷
انواع نسک و میقات‌ها.....	۳۴۱
محرمات احرام.....	۳۴۳
کیفیت حج.....	۳۴۷
حج پیامبر ﷺ.....	۳۵۰
فصل سوم: تشکیل خانواده در اسلام.....	۳۵۹
ازدواج تنها راه شرعی تشکیل خانواده‌ی مسلمان.....	۳۶۱
زنان همتای مردانند.....	۳۷۱
خواستگاری.....	۳۷۹

عقد نکاح.....	۳۸۱
محرمات نکاح.....	۳۸۴
باطل بودن نکاح موقت و ازدواج با غیرمؤمنین.....	۳۸۶
حقوق زوجین.....	۳۸۷
فسخ عقد ازدواج در صورتی که ادامه‌ی آن غیرممکن باشد.....	۳۹۵
تعداد طلاق و انواع آن.....	۳۹۸
پوشش زن مسلمان و نهی از تشابه زن به مرد.....	۴۰۰
صله‌ی رحم و ارتباط با نزدیکان.....	۴۰۳
شمه‌ای از فضائل اخلاقی پیامبر ﷺ.....	۴۰۸
حلال بودن پاک‌ها و تحریم نجاسات.....	۴۱۵
تحریم ربا.....	۴۱۸
تحریم شراب و اینکه از گناهان کبیره است.....	۴۲۱
تحریم مردار و احکام ذبح حیوان.....	۴۲۵
هر چیزی که به خوردن مال مردم به ناحق منجر شود، حرام است.....	۴۳۰
خاتمه.....	۴۳۵

مقدمه

أَن الحمد لله نحمده و نستعينه و نستغفره، و نعوذ بالله من شرور أنفسنا و من سيئات أعمالنا، من يهده الله فهو المهتد، و من يضلل فلن تجد له ولياً مرشداً أَشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له، و أَشهد أن محمداً عبده و رسوله.

اللهم رب جبرائيل و ميكائيل و اسرافيل، فاطر السموات و الأرض، عالم الغيب و الشهادة، أنت تحكم بين عبادك فيما كانوا فيه يختلفون، اهدنا لما اختلف فيه من الحق بإذنك، إنك تهدي من تشاء إلى صراط مستقيم.

بی گمان نفوذ فکری غرب در عقل و اندیشه‌ی مسلمین آشوبهای فکری، عقیدتی و روحی فراوانی در جوامع اسلامی به جا گذاشته است، به گونه‌ای که میان ما افرادی یافت می‌شوند که میان اسلام و دعوت به کمونیسم هیچ تناقضی نمی‌بینند، یا فراخواندن به سکولاریسم و از بین بردن رابطه‌ی دین با زندگی را منافعی دین نمی‌دانند، و یا مردم را به نام اسلام به تعصبات ملی و قبیله‌ای جاهلی دعوت می‌کنند و بر اساس آن، دکان ولاء (دوستی) و براء (جدا شدن) به راه می‌اندازند.

طبق این قرائت، دعوت به فراگیری و جهانشمول بودن اسلام نوعی بیهوده کاری و ریسک به شمار می‌آید!!

همانگونه که در جوامع غربی افرادی را می‌بینیم که به علت خوگرفتن با زشتیها و گناه، پرهیزکاری و احساس جرم را هنگام ارتکاب معصیت از دست داده‌اند، حال و روز آنها به گونه‌ای است که بدون حیاء و شرم به هر گناه و معصیتی دست می‌زنند، حتی اگر کسی حرام بودن کارها و عواقب وخیم گناهکاران را به آنها گوشزد کند، ناجوانمردانه به او حمله‌ور می‌شوند!! نهایتاً به بهانه‌ی آزادی و برابری، ازدواج مسلمین

با غیرمسلمین شیوع پیدا کرده است!! و موجب شده که کیان امت اسلامی در آن جامعه‌ی متعفن ذوب شود و شخصیت خودش را از دست دهد و کیانی برای خود باقی نگذارد!!

به عبارت دیگر می‌توانیم بگوییم: تهاجم فکری و فرهنگی در دوران معاصر، به دشمن اساسی اصول و ثوابت عقیده (هست و نیست‌ها) و شریعت (باید و نبایدها) اسلام مبدل گشته و عداوت خود را اعلام کرده است، چنانکه در دنیای کنونی شاهد رقابتی به زیان شریعت و قانون خدا در ارتباط با دین و سیاست و حتی ارتباط دین با تمام مسائل اجتماعی هستیم، پس لاجرم باید معارف ضروری اسلام را که هیچ مسلمانی نباید از شناخت آنها محروم باشد شفاف سازیم و هیچ گرد و غباری بر روی آن باقی نگذاریم، بویژه مسائلی که تبیین‌گر و جداکننده‌ی اهل حق و ضلال هستند، و مومن را از اهل گمراهی تمییز می‌دهند، مخصوصاً در امور اعتقادی و مسائل مهم و اساسی حلال و حرام، همان چیزی که شرع اسلام شناخت و استقامت و پایداری بر آن را بر مسلمان واجب گردانیده است، تا به آنچه که اسلامش را در دنیا تصحیح می‌کند و در آخرت برگه‌ی سعادت و رستگاری را برایش به ارمغان می‌آورد دست یابد، و مفاهیم اشتباه شیوع یافته میان امت اسلامی معاصر را اصلاح کند، و روزنه‌هایی که مردم را به غرب‌زدگی فرا می‌خوانند برای همیشه مسدود نمایند، غرب‌زدگی‌ای که با تمام قوا، به ثوابت اسلام و مفاهیم بنیادی آن هجوم آورده است.

ابن‌عبدالبر هنگام بحث از علومی که مسلمانان باید آنها را فرا گیرند و نمی‌توانند از آنها غفلت ورزند، می‌فرماید: (چیزی که همه‌ی مسلمین باید آن را بدانند و نمی‌توانند نسبت بدان بی‌اطلاع باشند فرائضی است که بر ایشان واجب گشته، مانند شهادت دادن با زبان و اقرار قلبی به وحدانیت پروردگار و شبیه و مانند نبودن خداوند با هیچ موجود دیگر، و اینکه از کسی به وجود نیامده و کسی هم از او به وجود نمی‌آید و هیچ کسی همتای او نیست، آفریننده هر چیزی است و همه به سوی او برمی‌گردند، زنده‌کردن و

میراندن تنها در دست او است، زنده‌ای که هرگز نمی‌میرد و بنا به عقیده‌ی اهل سنت و جماعت همیشه دارای صفات و اسماء بوده و ابتدایی ندارد و نابودی بر او عارض نمی‌شود، و بر روی عرش استقرار یافته است.

همچنین گواهی دادن به اینکه، محمد ﷺ بنده و فرستاده‌ی خدا و پایان بخش حلقه‌ی نبوت می‌باشد و زنده‌شدن بعد از مردن و پاداش اعمال و ماندگاری اهل سعادت در بهشت و اهل شقاوت و گمراهی در جهنم حقیقتی انکارناپذیر است، و قرآن کلام خداوند است و از طرف پروردگار نازل شده و باید به همه‌ی مفاد آن ایمان بیاوریم و مجملاتش را اجرا کنیم.

و اینکه نمازهای پنجگانه واجب هستند و اگر بر آنها شناخت پیدا کردیم باید به تمام طهارات و احکام دیگرش هم علم پیدا کنیم چون نماز بدون آنها کامل نمی‌شود. و روزه‌ی ماه رمضان واجب شرعی است و باید همه‌ی مبطلات روزه و احکام دیگر آن را بدانند.

و اگر پول و سرمایه داشت، باید مقداری از آن را به مستمندان و بینوایان پردازد و احکام مربوط به زکات را یاد گیرد.

و اگر فردی مال و ثروت و توانایی داشته باشد باید به زیارت خانه‌ی خدا بشتابد و همه‌ی احکام آن را فراگیرد چون حج بدون یاد گرفتن آنها به جای آورده نمی‌شود.

این احکام، و احکام دیگری مانند حرمت زنا و سودخواری و حرام بودن شراب و گوشت خوک و خوردن لاشه و همه‌ی نجسه‌های دیگر و غصب کردن، و رشوه دادن و گرفتن، و گواهی دروغ، و خوردن اموال مردم به باطل بدون رضایت مالک، مگر مالی که معمولاً مردم بدان توجهی ندارند و حرام بودن تمامی انواع ظلم و ازدواج با مادر و خواهر و محارم دیگر و کشتن نفس مؤمن و نمونه‌های دیگر که امت اسلامی بر وجوب و تحریم آنها اتفاق دارند، مسلمان باید کلیات آنها را بداند و در ندانستنشان معذور نیست).

شناخت این مسائل دو مرحله دارد:

مرحله‌ی اول: در آن فرد فرد امت اسلامی مورد خطاب واقع می‌شوند به گونه‌ای که باید به حقایق اسلام از عقیده گرفته تا شریعت اطلاع پیدا کنند و نمی‌توانند بدان جهل ورزند.

مرحله‌ی دوم: خطاب به متخصصین هر فنی است مانند صنعت‌گران و پزشکان و سربازان و مرزبانان و دعوت‌گران و مربیان، که هرکدام از این گروه‌ها باید حقایقی را که مرتبط با تخصص آنهاست یاد بگیرند چون در ندانستن آنها معذور نیستند.

به این امید که این پروژه و تحقیق ادامه‌دار و پیوسته به هم باشد و بتوانیم با همه‌ی وسائل اطلاع‌رسانی صوتی و تصویری آن را اعلام و نشر نماییم.

در این تحقیق تنها احادیث صحیح، یا حسن را روایت کرده‌ایم هر چند بعضی از فقهاء روایت حدیث ضعیف را در ابواب فقه جایز می‌دانند، اما در احادیث صحیح چیزهایی پیدا کردیم که ما را از هر روایت دیگر بی‌نیاز نموده است. خداوند آگاه به نیت است و تنها او راهنما به راه مستقیم می‌باشد.

زمینه

هر مسلمانی اعتقاد دارد که اوبخشی از امت اسلامی است، امت آخرین پیام آور. امتی که بر رضایت و خوشنودی به خداوندی پروردگار، و شریعت اسلام به عنوان روش و منهج زندگی و پیامبری محمد ﷺ اتفاق نظر دارند، امتی که سابقه‌ی تاریخی درخشان چهارده قرنی دارد، و طلایه دار آن، حضرت ختمی مرتبت محمد ﷺ می باشد و به دنبال ایشان اصحاب و تابعین و بزرگان علم و دین و ادب تا قیام قیامت پیشاهنگی امت را بر عهده گرفته اند.

مؤمن در هر کجای این کره‌ی خاکی به گشت و گذار بپردازد.... غرب باشد یا شرق.... از خاک و میهن اسلامی دور باشد و در تبعید به سربرد، یا در درون مرز باشد و تحت تعقیب..... هر چند در خاک و بوم کفر سکنی گزیده یا درهای آن مرز و بوم بر او بسته باشد..... از هر جنس و قبیله‌ای باشد.... به هر گروه و حزب و مؤسسه‌ای مرتبط باشد.... در هر حال یقین ثابت و غیر متغیری دارد و آن اینکه از این امت اسلامی جدا نشده و در صف محکم آنها قرار گرفته است.

امتی که به ندای حیات بخش محمد ﷺ لبیک گفته و بدو ایمان آورده و از نور هدایت ایشان تبعیت جسته و رسول ﷺ را یاری کرده و ایشان را ارج نهاده اند.

امت آقا و سروری، که خداوند در مورد آنها در قرآن مقرر فرموده "بهترین امتی هستند که به سود مردم برانگیخته شده اند و به نیکی و معروف فرمان می دهند و از بدی و منکر نهی می کنند و به خداوند ایمان دارند."

امتی که وحی معصوم و خدشه ناپذیر خداوند را نصب العین و حاکم خود قرار داده، وحی که بر اساس نوید پروردگار تا قیام قیامت از هر گزند مصون خواهد ماند.

امت دوستی و رحمت، که تمام پیروانش را یک جسد به شمار می‌آورد، امتی که اگر عضوی از آن به درد آید دیگر اعضاها را قرار نمی‌ماند، هر چند سرزمین و میهن و جنسیت و رنگ آنها مختلف باشد.

امت میانه‌رو و معتدلی که حرج و سختی را برداشته، و از افراط و تفریط در هر کاری بیزار است.

امت هدایت‌گری که مشعل هدایت را به دوش گرفته و آن را به سمع و نظر همه‌ی جهانیان خواهد رساند، و در این راه از بذل جان و مال دریغ نمی‌ورزد.

این ضعف و خسوف فکری عارض بر واقع امروز امت، هرگز مسلمین را ناامید نمی‌کند و مانع انتساب به امت و افتخار بدان نمی‌شود، چون می‌داند که این ضعف و کم‌رنگی عارضه‌ای است که به کم‌رنگ شدن چنگ زدن به قرآن و سنت بر می‌گردد، این امت همان امتی است که برای ده قرن متمادی سیادت و رهبری جهان را به دست گرفته بود، و همچنین حقائق حیات‌بخش وحی بیان قطعی دارند که آینده از آن اسلام است و بار دیگر اسلام، آقا و سرور جهان خواهد شد هر چند برای اهل باطل ناخوشایند باشد و مسخره‌کنندگان بدین حقایق بخندند!! خوشبختانه دورنمایی از این حقیقت در این دوره از زمان در بیداری اسلامی مبارکی که در اقصی نقاط جهان موج می‌زند، نمایان و گسترده شده است.

خداوند منان ﷻ می‌فرماید:

﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ

شَهِيدًا ﴿٢٨﴾ الفتح: ۲۸ خدا است که پیغمبر خود را همراه با رهنمون و آئین راستین (اسلام به سوی جملگی مردمان) روانه کرده است تا آن را بر همه‌ی آئینها پیروز گرداند. کافی است که خدا گواه (این چنین سخن و مسأله‌ای) باشد.

یا پیامبر ﷺ می‌فرماید:

لَيُئْلَفَنَّ هَذَا الْأَمْرُ مَا بَلَغَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ، وَلَا يَتْرُكُ اللَّهُ بَيْتَ مَدْرٍ وَلَا وَبَرٍ، إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ هَذَا الدِّينَ، بِعِزِّ عَزِيزٍ، أَوْ بِذُلِّ ذَلِيلٍ، عِزًّا يُعِزُّ اللَّهُ بِهِ الْإِسْلَامَ، وَذُلًّا يُذِلُّ اللَّهُ بِهِ الْكُفْرَ.

تا هر جا که شب و روز باشد این دین هم خواهد رفت، به گونه‌ای که هیچ خانه‌ای از چادر و سنگ و چوب باقی نمی‌ماند مگر اینکه اسلام به درون آن می‌رود، عزیزان را عزیز و ذلیلان را ذلیل خواهد کرد، خداوند اهل اسلام را بدان عزیز و اهل کفر را ذلیل خواهد فرمود. [مام احمد و حاکم آن را روایت کرده‌اند].

یا در حدیث دیگری می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ قَدْ زَوَىٰ لِي الْأَرْضَ، فَرَأَيْتَ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا، وَإِنَّ أُمَّتِي سَيُلْعُكُ مُلْكُهَا مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا
خداوند زمین را برای من جمع کرد، تا اینکه مشرق و مغرب آن را دیدم، امت من به آن زمینی که برایم جمع شده بود خواهند رسید.

بنابراین هر تلاشی که برای تجزیه و تقسیم امت اسلامی در عالم معاصر صورت می‌گیرد، خواه آنچه به دست دشمنان دین و شریعت خدا انجام می‌گیرد یا آنچه به دست جاسوسان و فرزندان این مرز و بوم، که به سوی کفر فرار کرده و فریب مکاید آنها را خورده‌اند، بی‌گمان اثر بر جا مانده از استعمار و عهد و پیمان‌های ظالمانه‌ی آن است، چنین وضعیتی بازگشت به جاهلیت روزگار قدیم را به تصویر می‌کشد که هرگز مؤمن نباید آن را بپذیرد و بدان افتخار کند چه رسد به اینکه آنرا اساس و بنیان دوستی و دشمنی خود قرار دهد!!

فصل اول
ارکان ایمان

ارکان ایمان

ما به خدا و فرشتگان و کتاب‌های آسمانی و پیامبران الهی و روز رستاخیز و قضاء و قدر، چه خوب و چه بد، که از طرف خداوند است، ایمان داریم.
خداوند منان می‌فرماید:

﴿ءَامَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا يُفَرِّقُونَ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ﴾ البقرة: ۲۸۵

فرستاده (خدا، محمد) معتقد است بدانچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده است (و شکی در رسالت آسمانی خود ندارد) و مؤمنان (نیز) بدان باور دارند. همگی به خدا و فرشتگان او و کتابهای وی و پیغمبرانش ایمان داشته (و می‌گویند): میان هیچ یک از پیغمبران او فرق نمی‌گذاریم (و سرچشمه‌ی رسالت ایشان را یکی می‌دانیم).

و همچنین می‌فرماید: ﴿يَتَأْتِيَ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُولِهِ وَأَلْكَتَبِ الَّذِينَ نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالَّذِينَ نَزَّلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾ النساء: ۱۳۶

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به خدا و پیغمبرش محمد و کتابی که بر پیغمبر نازل کرده است (و قرآن نام دارد) و به کتابهایی که پیش‌تر (از قرآن) نازل نموده است (و هنوز تحریف و نسیان در آنها صورت نگرفته است) ایمان بیاورید. هرکس که به خدا و فرشتگان و کتابهای خداوندی و پیغمبرانش و روز رستاخیز کافر شود (و یکی از اینها را نپذیرد) واقعاً در گمراهی دور و درازی افتاده است.

و پیامبر ﷺ می‌فرماید:

الإِيمَانُ: أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ. متفق عليه

ایمان آنست که به خداوند و فرشتگانش، کتابها و پیامبرانش، و روز رستاخیز، و قدر خیر و شرش باور داشته باشی [بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند].
و در روایت مسلم، «ان تؤمن بالله وملائكته وكتابه ولقائه ورسله وتؤمن بالبعث وتؤمن بالقدر كله»

ایمان آنست که باور داشته باشی به خدا و فرشتگان و کتابها و دیدار او و پیامبرانش و تمامی تقدیرهای او.

ایمان به خدا

توحید خالص، چکیده‌ی همه‌ی پیامهای حیات بخش آسمانی است

ایمان داریم که توحید خالص، همان فطرتی است که خداوند انسان را بر آن آفریده است، و در دعوت همه‌ی پیامبران، اصلی بوده که مردم را بدان فرا می‌خواندند، و هر چیزی که بر آن عارض گشته مانند شرک و عبادت غیر خدا، یا نسبت دادن فرزند به خدا، یا اعتقاد به حلول او در یکی از موجودات، شرک و انحرافی است که تمام پیامبران از آن بیزاری جسته‌اند.

خداوند در این آیه به فطری بودن توحید اشاره می‌فرماید:

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾ أَوْ نَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَنُنَكِّنَا مَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾﴾ الأعراف: ١٧٢ - ١٧٣

(ای پیغمبر! برای مردم بیان کن) هنگامی را که پروردگارت فرزندان آدم را از پشت آدمی‌زادگان (در طول اعصار و قرون) پدیدار کرد و (عقل و ادراک بدانان داد تا عجائب

و غرائب گیتی را دریابند و از روی قوانین و سنن منظم و شگفت‌انگیز هستی، خدای خود را بشناسند و بالاخره با خواندن دلائل شناخت یزدان در کتاب باز و گسترده‌ی جهان، انگار خداوند سبحان) ایشان را بر خودشان گواه گرفته است (و خطاب بدانان فرموده است) که: آیا من پروردگار شما نیستم؟ آنان (هم به زبان حال پاسخ داده و) گفته‌اند: آری! گواهی می‌دهیم (توئی خالق باری. ما دلائل و براهین جهان را موجب اقرار و اعتراف شما مردمان کرده‌ایم) تا روز قیامت نگوئید ما از این (امر خداشناسی و یکتاپرستی) غافل و بی‌خبر بوده‌ایم. یا این که نگوئید: نیاکان ما پیش از ما شرک ورزیدند و ما هم فرزندان آنان بودیم (و چون چیزی در دست نداشتیم که با آن حق را از باطل بشناسیم، از ایشان پیروی کردیم. لذا خویشتن را بی‌گناه می‌دانیم. پروردگارا!) آیا به سبب کاری که باطل‌گرایان (یعنی نیاکان مشرک ما که بنیانگذاران بت‌پرستی بوده‌اند) کرده‌اند ما را (مجازات می‌کنی و در روز رستاخیز با عذاب خود) نابودمان می‌گردانی؟ خداوند بیان می‌فرماید که همه‌ی انسانها را از پشت آدم بیرون آورده تا به ربوبیت و پروردگاری خداوند شهادت دهند و گواه باشند که تنها او خداوند است و فطرت انسانها را بر این اصل خدشه‌ناپذیر آفریده است.

﴿ فَأَقَمَ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا بُدَّ لَهُ لِيَخْلُقَ اللَّهُ ۚ

ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿۳۰﴾ الروم: ۳۰

روی خود را خالصانه متوجه آئین (حقیقی خدا، اسلام) کن. این سرشتی است که خداوند مردمان را بر آن سرشته است. نباید سرشت خدا را تغییر داد (و آن را از خداگرایی به کفرگرایی، و از دینداری به بی‌دینی، و از راستروی به کجروی کشاند). این است دین و آئین محکم و استوار، و لیکن اکثر مردم (چنین چیزی را) نمی‌دانند. اهل علم اتفاق نظر دارند که منظور از فطرت در این آیه اسلام است.

پیامبر ﷺ می فرماید: مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ أَوْ نَصْرَانِيَّةٍ أَوْ مُجَسَّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بِهَيْمَةٍ جَمْعَاءَ هَلْ تُحْسِنُونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ.

هر کودکی که به دنیا می آید بر فطرت پاک مسلمانی است، این پدر و مادرش هستند که او را به کیش یهودی یا مسیحی یا آتش پرستی درمی آورند، همانطور که حیوان سالم بچه‌ی سالم به بار می آورد، آیا ممکن است حیوانی بچه‌ای به دنیا بیاورد که گوش نداشته باشد؟ [بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند. لفظ از آن مسلم است.] سپس ابوهریره فرمود: اگر می خواهید می توانید این آیه را بخوانید.

﴿فِطَرَتِ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ﴾ (۳۰) الروم: ۳۰

یا در حدیث دیگری می فرماید: خداوند می فرماید:

إِنِّي خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ كُلَّهُمْ وَإِنَّهُمْ أَتَتْهُمْ الشَّيَاطِينُ فَاجْتَالَتْهُمْ عَنْ دِينِهِمْ وَحَرَّمْتُ عَلَيْهِمْ مَا أَخَلَّتْ لَهُمْ.

من بندگان را پاک آفریده‌ام، شیاطین به سوی آنها می آیند و آنها را گمراه می کنند، و چیزهایی که من حرام کرده‌ام برای آنها حلال می کنند. [مسلم آن را روایت کرده است.] خداوند اینگونه همبستگی پیامبران را در دعوت کردن به توحید و عبادت، بیان می فرماید:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (۲۵)

﴿الأنبياء: ۲۵﴾

ما پیش از تو هیچ پیغمبری را نفرستاده‌ایم، مگر این که به او وحی کرده‌ایم که: معبودی جز من نیست، پس فقط مرا پرستش کنید.

﴿وَأَذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا

تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ (۲۱) الأحقاف: ۲۱

(ای محمد! برای مشرکان مکه بیان کن سرگذشت هود) برادر (دلسوز و مهربان قوم خود) عاد را. بدان گاه که در سرزمین ریگستان احقاف (واقع در جنوب جزیره ی عربستان و نزدیکی یمن) قوم خود را (از عذاب خدا) بیم داد و گفت: جز خداوند یگانه را نپرستید، چرا که از عذاب روز بزرگ، بر شما هراسناکم. پیش از او هم در گذشته های نزدیک و دور پیغمبرانی آمده بودند (و مردمان را از عذاب استیصال دنیوی و عقاب اخروی ترسانده بودند).

بیان می فرماید که همه ی انذارهای هود و پیامبران قبل و بعد از او در جهت دعوت مردم به عبادت خداوند یکتا بوده است.

﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ﴾^ط (۳۶)
النحل: ۳۶

ما به میان هر ملتی پیغمبری را فرستاده ایم (و محتوای دعوت همه ی پیغمبران این بوده است) که خدا را بپرستید و از طاغوت (شیطان، بتان، ستمگران، و غیره) دوری کنید.

﴿قُلْ يٰٓأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾^ط (۶۴) آل عمران: ۶۴

بگو: ای اهل کتاب! بیائید به سوی سخن دادگرانه ای که میان ما و شما مشترک است (و همه آن را بر زبان می رانیم، بیائید بدان عمل کنیم، و آن این) که جز خداوند یگانه را نپرستیم، و چیزی را شریک او نکنیم، و برخی از ما برخی دیگر را، به جای خداوند یگانه، به خدایی نپذیرد. پس هرگاه (از این دعوت) سر برتابند، بگوئید: گواه باشید که ما منقاد (اوامر و نواهی خدا) هستیم.

این دعوت و فراخوانی، عمومی است و شامل اهل کتاب: یهود و مسیح و هر گروهی که مانند آنها هستند می‌باشد، و کلمه‌ای که خداوند آنها را بدان فرا می‌خواند و برای همه مساوی است و بر آن اختلاف ندارند، توحید خداوند منان است و اینکه گروهی از مردم گروه دیگر را به عنوان خدا پرستش نکنند.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

الْأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ لِعَلَّاتِ أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ

پیامبران همه برادر هستند که از یک اصل می‌باشند. مادرشان یکی نیست، اما دین آنها یکی است. [بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند].

خداوند ﷻ می‌فرماید:

﴿ مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّيْنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴾ (۷۹) وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿۸۰﴾

آل عمران: ۷۹ - ۸۰

هیچ کسی (از پیغمبران) را نسزد که خدا بدو کتاب و حکمت و نبوت بخشد، آن گاه او به مردمان بگوید: به جای خدا، بندگان (و پرستش‌کنندگان) من باشید. بلکه (به مردمان این چنین می‌گوید که:) با کتابی که آموخته‌اید و یاد داده‌اید و درسی که خوانده‌اید، مردمانی خدائی باشید (و جز او را بندگی نکنید و نپرستید) و (هیچ کسی از پیغمبران) به شما فرمان نمی‌دهد که فرشتگان و پیغمبران را به پروردگاری خود گیرید. مگر (معقول است که) شما را به کفر فرمان دهد، بعد از آن که (مخلصانه رو به خدا کرده‌اید و) مسلمان شده‌اید؟!

خداوند بیان می‌فرماید که برای هیچ پیامبری نسزد که مردم را به سوی خود فرا خواند، اگر برای پیامبران چنین چیزی سزاوار نباشد برای افرادی که از پیامبران پایین‌تر هستند هرگز جایز نیست.

خداوند درآیه‌ی زیر گمان مسیحیان در مورد عیسی و مادرش را نفی می‌فرماید که می‌گویند: عیسی مردم را به عبادت خود و مادرش فرا خوانده است:

﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يٰعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالِ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ ۖ تَعَلَّمْ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿۱۱۶﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ أَعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مِمَّا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿۱۱۷﴾﴾ المائدة: ۱۱۶ - ۱۱۷

و (خاطرنشان ساز) آن گاه را که خداوند می‌گوید: ای عیسی پسر مریم! آیا تو به مردم گفته‌ای که جز الله، من و مادرم را هم دو خدای دیگر بدانید (و ما دو نفر را نیز پرستش کنید؟). عیسی می‌گوید: تو را منزّه از آن می‌دانم که دارای شریک و انباز باشی. مرا نسزد که چیزی را بگویم (و بطلبم که وظیفه و) حق من نیست. اگر آن را گفته باشم بیگمان تو از آن آگاهی. تو (علاوه از ظاهر گفتار من) از راز درون من هم باخبری، ولی من (چون انسانی بیش نیستم) از آنچه بر من پنهان می‌داری بی‌خبرم. زیرا تو داننده‌ی رازها و نهانیهای (و از خفایا و نوایای امور باخبری). من به آنان چیزی نگفته‌ام مگر آنچه را که مرا به گفتن آن فرمان داده‌ای (و آن) این که جز خدا را نپرستید که پروردگار من و پروردگار شما است (و همو مرا و شما را آفریده است و همه بندگان اوئیم). من تا آن زمان که در میان آنان بودم از وضع (اطاعت و عصیان) ایشان اطلاع داشتم، و

هنگامی که مرا میراندی، تنها تو مراقب و ناظر ایشان بوده‌ای (و اعمال و افکارشان را پائیده‌ای) و تو بر هر چیزی مطلع هستی.

و نسبت دادن فرزند به خود را نفی می‌کند و بیان می‌دارد که او ثروتمندی است که آسمان و زمین از آن اوست، آنگاه که می‌فرماید:

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَنَهُ ۚ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قَنِينٌ ﴿۱۱۶﴾

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿۱۱۷﴾﴾ البقرة: ۱۱۶ -

۱۱۷

و (یهودیان و مسیحیان و مشرکان هر سه) می‌گویند: خداوند فرزندی برای خویش برگزیده است! - خدا برتر از این چیزها است - (که نیازمند زاد و ولد و نسل و فرزند باشد) بلکه آنچه در آسمانها و زمین است از آن او است و همگان (بنده‌ی وی و) فروتن در برابر اویند هستی‌بخش آسمانها و زمین، او است. و هنگامی که فرمان وجود چیزی را صادر کند، تنها بدو می‌گوید: باش! پس می‌شود.

﴿قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَنَهُ ۚ هُوَ الْغَنِيُّ ۚ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ إِن

عِنْدَكُمْ مِّنْ سُلْطٰنٍ بِهٰذَا أَتَقُولُوب ۚ عَلَىٰ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿۱۱۸﴾﴾ یونس: ۶۸

(مشرکان) می‌گویند: خداوند فرزندی برای خود برگزیده است (که فرشتگانند. عجب بدبختی! این انسان است که برای بقای نام و نشان نیاز به فرزند دارد. خدا که جوادانه و سرمدی است کی نیاز به فرزند دارد) او منزّه (از این عیبه‌ها و نقصه‌ها) است. او بی‌نیاز است. چرا که آنچه در آسمانها و زمین است از آن او است. شما (ای مشرکان!) هیچ گونه دلیل و برهانی بر این (ادعای خود) ندارید. آیا چیزی را به خدا نسبت می‌دهید که

از آن آگاهی ندارید؟ ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحٰنَهُ ۚ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ

﴿۱۱۹﴾ لَا يَسْقُونَهُ ۚ بِالْقَوْلِ ۖ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿۱۲۰﴾﴾ یَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا

خَلَفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِّنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

الأنبياء: ۲۶ - ۲۹

(برخی از کفار عرب) می‌گویند: خداوند رحمان فرزندانِ (برای خود، به نام فرشتگان) برگزیده است (چرا که ملائکه دختران خدایند!). یزدان سبحان پاک و منزّه (از این گونه نقصها و عیبا) است. (فرشتگان فرزندان خدا نبوده و) بلکه بندگان گرامی و محترمی هستند (که به هیچ وجه از طاعت و عبادت و اجرا فرمان یزدان سرپیچی نمی‌کنند). آنان (آن قدر مؤدب و فرمانبردار یزدانند که هرگز) در سخن گفتن بر او پیشی نمی‌گیرند، و تنها به فرمان او کار می‌کنند (نه به فرمان کس دیگری) خداوند اعمال گذشته و حال و آینده ایشان را می‌داند (و از دنیا و آخرت و از وجود و پیش از وجود و بعد از وجودشان آگاه است) و آنان هرگز برای کسی شفاعت نمی‌کنند مگر برای آن کسی که (بدانند) خدا از او خوشنود است و (اجازه شفاعت او را داده است. به خاطر همین معرفت و آگاهی) همیشه از خوف (مقام کبریائی) خدا ترسان و هراسانند. هرکس از ایشان (که فرشتگان و مأموران اجرا فرمان یزدانند، به فرض) بگوید غیر از خدا من هم معبودی هستم، سزای وی را دوزخ می‌گردانیم. سزای ظالمان (دیگری را هم که با ادعای ربوبیت و شرک به خویشتن ستم کنند) همین خواهیم داد.

خداوند در آیات سوره مریم بیان می‌فرماید: چنین دروغی نزدیک است که آسمان را بشکافد و زمین چاک خورد و از شدت آن کوه‌ها فرو ریزند، می‌فرماید:

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا ۚ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ۚ﴾ ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَنْفَطَرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾ ﴿مریم: ۸۸ - ۹۵﴾

(یهودیان و مسیحیان و مشرکان) می‌گویند: خداوند مهربان فرزندی برای خود برگرفته است! واقعاً چیز بسیار زشت و زننده‌ای را می‌گوئید. نزدیک است آسمانها به خاطر این سخن از هم متلاشی گردد، و زمین بشکافد، و کوهها به شدت درهم فرو ریزد! از این که به خداوند مهربان، فرزندی نسبت می‌دهند برای خداوند مهربان سزاوار نیست که فرزندی بگیرد. تمام کسانی که در آسمانها و زمین هستند، بنده‌ی خداوند مهربان (و فرمانبردار یزدان) می‌باشند. او همه‌ی آنان را سرشماری کرده است، و دقیقاً تعدادشان را می‌داند. و همه‌ی آنان روز رستاخیز تک و تنها (بدون یار و یاور و اموال و اولاد و محافظ و مراقب) در محضر او حاضر می‌شوند.

ایمان شرط صحت و پذیرش عبادات است

اعتقاد داریم که شرط صحت و پذیرش عبادات ایمان است و کفر و شرک همه‌ی طاعات و عبادات را نابود و بی‌نتیجه می‌سازد، همانگونه که نماز بدون وضو پذیرفته نمی‌شود عبادات هم بدون ایمان نقش بر آب است. خداوند می‌فرماید:

﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ﴿٩٧﴾ النحل: ٩٧

هرکس چه زن و چه مرد کار شایسته انجام دهد و مؤمن باشد، بدو (در این دنیا) زندگی پاکیزه و خوشایندی می‌بخشیم و (در آن دنیا) پاداش (کارهای خوب و متوسط و عالی) آنان را بر طبق بهترین کارهایشان خواهیم داد. ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ

نَفِيرًا﴾ ﴿١٢٤﴾ النساء: ١٢٤

کسی که اعمال شایسته انجام دهد و مؤمن باشد خواه مرد و خواه زن - چنان کسانی داخل بهشت شوند، و کمترین ستمی بدانان نشود.

خداوند در این آیه داخل شدن بهشت را به ایمان و عمل نیکو مشروط فرموده است.

﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا﴾ طه: ۱۱۲

و هر کس کارهای نیکو انجام دهد، در حالی که مؤمن باشد، نه از ظلم و ستمی می‌ترسد (که بر او رود، و مثلاً بر گناهانش افزوده شود) و نه از کم و کاستی می‌هراسد (که گریبانگیر کارهای نیک و پاداشش شود. چرا که حساب خدا دقیق است).

شرط امنیت در روز قیامت منوط شده است به ایمان همراه عمل صالح.

﴿وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ

مَشْكُورًا﴾ الإسراء: ۱۹

و هر کس که (دنیای جاودانه‌ی) آخرت را بخواهد و برای (فراچنگ آوردن) آن، تلاش سزاوار آن را از خود نشان دهد، در حالی که مؤمن باشد، این چنین کسانی، تلاششان بی‌سپاس (و بی‌اجر) نمی‌ماند.

تلاش آنها وقتی مورد حق‌شناسی قرار می‌گیرد که ایمان داشته باشند و همراه آن قیامت را در نظر بگیرند و برای آن تلاش کنند.

﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ

كَاتِبُونَ﴾ الأنبياء: ۹۴ هرکس چیزی را از کارهای شایسته و بایسته انجام دهد، در حالی که ایمان داشته باشد (به خدا و پیغمبران و برنامه‌ی آسمانی)، تلاش او نادیده گرفته نمی‌شود و (ناسپاس نمی‌ماند، و توسط فرشتگان در نامه‌ی اعمالش) ما قطعاً آن را خواهیم نوشت.

خداوند ایمان و عمل صالح را شرط شکران (قبولی) سعی و اعمال و گرفتن پاداش نیکو در روز رستاخیز قرار داده است.

خداوند در آیه‌ی ذیل بیان می‌فرماید: که شرک موجب تباه شدن اعمال می‌گردد:

﴿وَلَقَدْ أَوْحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ۝٦٥﴾ بَلِ اللَّهِ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٦﴾ الزمر: ۶۵ - ۶۶

به تو و به یکایک پیغمبران پیش از تو وحی شده است که اگر شرک‌ورزی کردارت (باطل و بی‌پاداش می‌گردد و) هیچ و نابود می‌شود، و از زیانکاران خواهی بود. پس در این صورت تنها خدا را بپرست و از زمره‌ی سپاسگزاران باش. خداوند خطاب به همه‌ی پیامبران می‌فرماید:

﴿ذَٰلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۚ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝٨٨﴾ الأنعام: ۸۸ این (توفیق بزرگی که چنین شایستگان و برگزیدگانی بدان نائل آمدند) توفیق خدائی است و خداوند هر کس از بندگانش را بخواهد بدان نائل می‌سازد. اگر (این چنین شایستگانی - چه رسد به دیگران-) شرک می‌ورزیدند، هر آنچه می‌کردند هدر می‌رفت (و اعمال خیرشان ضایع می‌شد و خرمن طاعتشان به آتش شرک می‌سوخت).

یا در مورد اعمال کافران می‌فرماید:

﴿وَقَدْ مَنَّآ إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا ۝٢٣﴾ الفرقان: ۲۳

ما به سراغ تمام اعمالی که (به ظاهر نیک بوده و در دنیا) آنان انجام داده‌اند می‌رویم و همه را همچون ذرات غبار پراکنده در هوا می‌سازیم (و ایشان را از اجر و پاداش آن محروم می‌کنیم. چرا که نداشتن ایمان، موجب محو و نابودی احسان، و بی‌اعتبار شدن اعمال خوب انسان می‌گردد).

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَلُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْثَانُ مَاءً حَاقًّا إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ ۚ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ۝٣٩﴾ أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي

بَحْرٍ لُّجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ، مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ، سَحَابٌ طُلُمْتُ بِعَظْمِهَا فَوْقَ بَعْضِ إِذَا
 أَخْرَجَ يَكْدَهُ، لَمْ يَكْدِرْنَهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ ﴿٤٠﴾ النور: ۳۹ - ۴۰

کافران اعمالشان به سرابی می ماند که در بیابان بی آب و علفی شخص تشنه ای آن را آب پندارد. اما هنگامی که به سراغ آن رود، اصلاً چیزی نیابد، مگر خدا را که (او را بمیراند و) به حساب او برسد و سزای (عمل) وی را به تمام و کمال بدهد. خداوند در حسابرسی سریع است (و محاسبه ی بنده ای او را از محاسبه ی بنده ی دیگر بازمی دارد). یا (اعمال آنان) بسان تاریکی هائی در دریای ژرف مواجی است که امواج عظیمی آن را فرا گرفته باشد و بر فراز آن امواج عظیم، امواج عظیم دیگری قرار گرفته باشد (و موجهای کوه پیکر بر یکدیگر دوند و به بالای همدیگر روند) و بر فراز امواج (خوفناک دریا) ابرهای تیره خیمه زده باشند. تاریکیها یکی بر فراز دیگری جای گرفته (و آن چنان ظلمتی و وحشتی پدید آمده باشد که مسافر دریا) هرگاه دست خود را به در آورد (و بدان بنگرد، به سبب تاریکی وحشتزای بیرون و هراس دل از جای کنده درون) ممکن نیست که آن را ببیند. (آری! نور حقیقی در زندگی انسانها فقط نور ایمان است و بدون آن فضای حیات تاریک و ظلمانی است. نور ایمان هم تنها از سوی خدا عطاء می گردد) و کسی که خدا نوری بهره ی او نکرده باشد، او نوری ندارد (تا وی را به راه راست رهنمود کند و بر راستای راه بدارد)

و همچنین در جای دیگر بیان می فرماید: هر کس در حال ارتداد بمیرد در دنیا و آخرت اعمالش تباه می شود و برای همیشه در آتش خواهد ماند:

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ، فِيمَتٌ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي
 الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾ البقرة: ۲۱۷

کسی که از شما از آئین خود برگردد و در حال کفر بمیرد، چنین کسانی اعمالشان در دنیا و آخرت بر باد می‌رود، و ایشان یاران آتش (دوزخ) می‌باشند و در آن جاویدان می‌مانند.

حضرت ختمی مرتبت ﷺ هنگام فرستادن معاذ به یمن اینگونه نقشه‌ی دعوت بر اساس توحید را برایش ترسیم می‌فرماید:

إِنَّكَ تَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَادْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّي رَسُولُ اللَّهِ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَذَلِكَ فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ (روایت مسلم)

ای معاذ تو به سوی قومی می‌روی که اهل کتاب هستند، باید ابتدا آنها را به گواهی دادن به خدا و نبوت محمد فرا خوانی، اگر از تو پیروی کردند به آنها یاد بده که خداوند در هر شب و روز پنج نماز بر آنها واجب فرموده است.

توحید ربوبیت

به وجود خداوند منان ایمان داریم، و ایمان داریم که او آفریننده‌ی هر چیزی است، و مالک همه‌ی موجودات است، و مدبر همه‌ی عالم است.

خداوند می‌فرماید:

﴿ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمْ الْخَالِقُونَ ﴾ (۳۵) أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿ ۳۶ ﴾ الطور: ۳۵ - ۳۶

آیا ایشان (همین جوری از عدم سر برآورده‌اند و) بدون هیچ گونه خالق آفریده شده‌اند؟ و یا این که (خودشان خویشان را آفریده‌اند و) خودشان آفریدگارند؟ یا این که آنان آسمانها و زمین را آفریده‌اند؟! بلکه ایشان طالب یقین نیستند.

أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿ ۵۴ ﴾ الأعراف: ۵۴

آگاه باشید که تنها او می‌آفریند و تنها او فرمان می‌دهد. بزرگوار و جاویدان و دارای خیرات فراوان، خداوندی است که پروردگار جهانیان است. یعنی خداوند مالک و متصرف است، دستور پروردگار برگشت‌ناپذیر است و بر حکم او بازدارنده‌ای نیست، در ملک هیچ همبازی ندارد، و به خاطر، ضعف دوست و یآوری نمی‌گزیند.

﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾ طه: ۵۰

(موسی) گفت: پروردگار ما آن کسی است که هر چیزی را وجود بخشیده است و سپس (در راستای آن چیزی که برای آن آفریده شده است) رهنمودش کرده است. خداوند کسی است که همه‌ی موجودات را آفریده و توانایی لازم بدانها بخشیده و آنها را همانگونه که اراده فرموده هدایت کرده است، و به هر آفریده‌ای چیزی که در خورش هست و لازم می‌باشد می‌دهد و هر چیزی را مهبای آنچه شایسته‌ی اوست ساخته است.

از دلایل اثبات وجود خدا

دلایل اثبات وجود خدا به اندازه‌ی آفریده‌هایش می‌باشند! هر آفریده‌ای در این جهان، بزرگترین دلیل است بر وجود خداوند و وحدانیت او در خلق، مالکیت و تدبیر امور عالم، از کوچکترین ذره در زمین گرفته تا بزرگترین کهکشان فضا!

دلیل فطرت

اولین دلیل دال بر وجود خداوند، برهان فطرت است، چون اذعان به ربوبیت پروردگار، امری فطری و ضروری است که در درون هر انسان فاجر و فاسقی یافت می‌شود، احساسی فراگیر است که همه‌ی درون انسان را پر کرده تا اعلام دارد که به آفریننده‌اش اقرار می‌کند و او را اله می‌داند و هرگز نمی‌تواند و قدرت آن را ندارد که این حقیقت را رد و یا به فراموشی بسپارد.

به باور بسیاری از مفسرین، این فطرت همان عهد و میثاقی است که خداوند قبل از آفریدن انسانها از آنها گرفته تا بر ربوبیتش گواه باشند، و آن را حجتی انکارناپذیر قرار داده تا هرگز نتوانند با بهانه و عذر پیروی از آباء و اجداد، آن را انکار کنند یا زیر نقاب نادانی، خود را مخفی نمایند.

خداوند ﷻ می‌فرماید: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾﴾ [الأعراف: ۱۷۲ - ۱۷۳]

(ای پیغمبر! برای مردم بیان کن) هنگامی را که پروردگارت فرزندان آدم را از پشت آدمیزادگان (در طول اعصار و قرون) پدیدار کرد و (عقل و ادراک بدانان داد تا عجایب و غرایب گیتی را دریابند و از روی قوانین و سنن منظم و شگفت‌انگیز هستی، خدای خود را بشناسند و بالاخره با خواندن دلایل شناخت یزدان در کتاب باز و گسترده‌ی جهان، انگار خداوند سبحان) ایشان را بر خودشان گواه گرفته است (و خطاب بدانان فرموده است) که: آیا من پروردگار شما نیستم؟ آنان (هم به زبان حال پاسخ داده و) گفته‌اند: آری! گواهی می‌دهیم (توئی خالق باری. ما دلایل و براهین جهان را موجب اقرار و اعتراف شما مردمان کرده‌ایم) تا روز قیامت نگوئید ما از این (امر خداشناسی و یکتاپرستی) غافل و بی‌خبر بوده‌ایم یا این که نگوئید: نیاکان ما پیش از ما شرک ورزیدند و ما هم فرزندان آنان بودیم (و چون چیزی در دست نداشتیم که با آن حق را از باطل بشناسیم، از ایشان پیروی کردیم. لذا خویشان را بی‌گناه می‌دانیم. پروردگارا!) آیا به سبب کاری که باطل‌گرایان (یعنی نیاکان مشرک ما که بنیانگذاران بت‌پرستی بوده‌اند) کرده‌اند ما را (مجازات می‌کنی و در روز رستاخیز با عذاب خود) نابودمان می‌گردانی؟

شاید بعضی مواقع روکردن به گناه و رفاه طلبی، حجابی بر این ندای درونی باشد، یا در گوشه‌های فراموشی و غفلت گم شود اما خیلی سریع به هنگام شداید و سختیها، حجابها زدوده و کلبه‌های محقر غفلت ویران می‌شوند، در نهایت کافر ملحد به سوی خدا برمی‌گردد و سر ذلت بر درگاه خداوند می‌نهد!

خداوند می‌فرماید:

﴿هُوَ الَّذِي يُسَوِّرُكَ فِي الْبَرْقِ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتَ فِي أَلْفَاكٍ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَبَئٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٣٢﴾﴾

یونس: ۲۲

او است که شما را در خشکی و دریا راه می‌برد (و امکان سیر و حرکت در قاره‌ها و آبها را برای شما میسر می‌کند). چه بسا هنگامی که در کشتیها قرار می‌گیرید و کشتیها با باد موافق سرنشینان را (آرام آرام به سوی مقصد) حرکت می‌دهند، و سرنشینان بدان شادمان می‌گردند، به ناگاه باد سختی وزیدن می‌گیرد و از هر سو موج به سویشان می‌دود و می‌پندارند که (توسط مرگ از هر سو) احاطه شده‌اند (و راه گریزی نیست. در این وقت) خدا را به فریاد می‌خوانند و طاعت و عبادت و فرمانبرداری و دین را تنها از آن او می‌دانند (چرا که همه کس و همه چیز را بسی ضعیف‌تر و ناتوانتر از آن می‌بینند که کاری از دست آنان برآید و از این ورطه رستگارشان نماید. بدین هنگام عهد می‌کنند که) اگر ما را از این حال برهانی، از زمهری سپاسگزاران خواهیم بود (و دیگر به کسی و چیزی جز تو روی نمی‌آوریم و هرگز این و آن را به فریاد نمی‌خوانیم و نمی‌پرستیم).

﴿وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلُمِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْنَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٣﴾﴾ لقمان: ۳۲

(منکران خدا) هنگامی که (سوار کشتی می‌شوند و) موجهایی همچون کوه آنان را فرا می‌گیرد، خالصانه خدا را به فریاد می‌خوانند و عبادت را خاصّ او می‌دانند. ولی هنگامی که آنان را نجات داده و سالم به خشکی رساندیم، برخی از ایشان میانه‌روی را در پیش می‌گیرند (و بر ایمان خود وفادار و پایدار می‌مانند، و تعداد زیادی دوباره خدا را فراموش کرده و راه کفر در پیش می‌گیرند). آیه‌های ما را هیچ کسی جز خیانت‌پیشگان ناسپاس، انکار نمی‌کند.

حتی بزرگ‌ترین مشرکان و ملحدان تاریخ هم نتوانستند، این ندای درونی را سرکوب و آن را انکار نمایند، هر چند از روی ظلم و تکبر با زبان بدان اقرار نمی‌کردند ولی دل‌هایشان به آن یقین داشت، همانگونه که خداوند درباره‌ی قوم فرعون می‌فرماید:

﴿وَحَمِّدُوا بِهَا وَأَسْتَفِئْتَهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلُمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ۝۱۴﴾

النمل: ۱۴

ستمگران و مستکبران معجزات را انکار کردند، هر چند که در دل بدانها یقین و اطمینان داشتند. بنگر سرانجام و سرنوشت تباهکاران چگونه شد؟ (مگر در دریا غرق نشدند و به دوزخ واصل نگشتند؟).

﴿وَلَيْنِ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ۝۹﴾

الزخرف: ۹

اگر از مشرکان بپرسی که چه کسی آسمانها و زمین را آفریده است، قطعاً خواهند گفت: خداوند باعزت و بس آگاه. (چرا که می‌دانند بتهای ایشان چنین کاری را نکرده‌اند و آنان به معبودان خود حقّ خالقیت نمی‌دهند).

﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ۝۳۱﴾

یونس: ۳۱

بگو: چه کسی از آسمان (به وسیله اشعه و باران) و از زمین (به وسیله فعل و انفعالات خاک و رویش گیاهان و درختان و میوه‌ی آنها) به شما روزی می‌رساند؟ یا چه کسی بر گوش و چشمها توانا است (و آنها را می‌آفریند و بدانها نیروی شنوائی و بینایی می‌دهد)؟ یا چه کسی زنده را از مرده، و مرده را از زنده بیرون می‌آورد (و حیات و ممات در دست او است)؟ یا چه کسی امور (جهان و جهانیان) را می‌گرداند؟ (پاسخ خواهند داد و) خواهند گفت: آن خدا است، (چرا که آفریدگار جهان و روزی‌رسان مردمان و مدبّر کار و بار هستی، به اقرار وجدان بیدار، خداوند دادار است). پس بگو: آیا نمی‌ترسید و پرهیزگار نمی‌شوید؟

دلیل خلقت

دومین دلیل بر اثبات وجود خدا، دلیل خلقت است، تعدد این دلیل به اندازه‌ی شماره‌ی همه‌ی مخلوقات است، هر چیزی که در آسمان و زمین آفریده شده، دال بر وجود خداوند خالق است، آیات روشنگری که هر شک و شبهه‌ای را برطرف می‌سازند، و هر منکر و حق‌پوشی را لال می‌گردانند، و متکبرین و دشمنان را ناچار به اعتراف می‌کند، چون دربردارنده‌ی دلایل متقن و روشنی بر ربوبیت و الوهیت خداوند می‌باشد.

این مخلوقات با آن همه عظمت و بزرگی و هماهنگی که دارند عبث و بیهوده آفریده نشده‌اند، همچنین خودشان آفریننده‌ی خودشان نیستند، این چیزی است که فطرت بدان اذعان دارد، و به ضرورت و بداهت بدان پی می‌برد، پس هیچ فرضیه و گزینه‌ای باقی نمی‌ماند مگر اینکه بگوییم با دست توانمند خداوند شکست‌ناپذیر و دانا آفریده شده‌اند، خداوندی که آفرید و هماهنگی بخشید و اندازه‌گیری کرد و رهنمون ساخت.

اثبات آفریننده در قرآن با همان آیاتی صورت گرفته که در آن هستند مانند اثبات خورشید با نورش، یعنی ضرورتاً با دیدن نور به خورشید پی می‌بریم، همچنین با شنیدن آیات قرآن به وجود خدا دست می‌یابیم، پس نیازمند قیاس و غیر آن نیستیم.

﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ﴾ ^{۳۵} الطور: ۳۵

آیا ایشان (همین جوری از عدم سربرآورده‌اند و) بدون هیچ گونه خالق آفریده شده‌اند؟ و یا این که (خودشان خویشان را آفریده‌اند و) خودشان آفریدگارند؟

اجماع همه‌ی ملتها

یکی دیگر از دلایل اثبات وجود خداوند، اتفاق و اجماع همه‌ی ملت‌ها از روزگاران گذشته تا حال بر وجود خداوند می‌باشد، به گونه‌ای که هیچ گروه و طایفه‌ای منکر وجود خدا نبوده و نیست، مگر افراد معدودی که آن هم اجماع منعده‌ی ملل و اقوام را خدشه‌دار نمی‌سازد، و به عقیده و سخن آنها توجهی نمی‌شود.

بزرگان و محققینی که در مورد ادیان و مذاهب بشری و الهی تحقیق و تفحص کرده‌اند، بیان داشته‌اند که همه‌ی امت‌ها به خالقیت خداوند مؤمن بوده‌اند و هیچ‌کدام از آنها در ربوبیت خداوند به شریک و انبازی قائل نبوده‌اند.

خداوند می‌فرماید:

﴿قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ ^{۱۰} إبراهيم: ۱۰

پیغمبرانشان بدیشان گفتند: مگر درباره‌ی وجود خدا، آفریننده‌ی آسمانها و زمین، بدون مُدِل و نمونه‌ی پیشین، شک و تردیدی در میان است؟ (مگر عقل شما کتاب باز هستی را نمی‌نگرد و به مؤلف آن راه نمی‌برد؟).

بدون شک پیامبران در این مورد امتهای خود را مخاطب قرار داده‌اند، هیچ‌کدام از آنها در آن شک نکرده‌اند، البته جایی برای شک و تردید وجود ندارد، چون هر کس در آن شک کند ابتدا باید به محسوسات اطرافش شک و گمان ورزد.

دلیل عقلی

در گذشته بیان کردیم که دلایل دال بر وجود خداوند به تعداد آفریده‌ها هستند، و همه‌ی این دلایل بر سه اصل بنا شده‌اند که عقل به صراحت به صحت آنها گواهی می‌دهد، و قرآن و سنت هم بر آنها دلالت می‌کنند، به گونه‌ای که انسانها از هر قوم و قبیله و رنگ و جنسی که باشند نمی‌توانند آن را انکار کنند.

اصول مذکور عبارتند از:

اصل اول: هر فعلی فاعلی دارد

عدم و نیستی چیزی را نمی‌آفریند، این ضرورتی عقلی و حقیقتی شرعی است، هر عقلی آن را می‌پذیرد و کتاب خداوند هم آن را اثبات فرموده است.

خداوند می‌فرماید:

﴿ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴾ (۳۵) أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿ ۳۶ ﴾ الطور: ۳۵-۳۶

آیا ایشان (همین جوری از عدم سربرآورده‌اند و) بدون هیچ‌گونه خالق آفریده شده‌اند؟ و یا این که (خودشان خویشان را آفریده‌اند و) خودشان آفریدگارند؟ یا این که آنان آسمانها و زمین را آفریده‌اند؟! بلکه ایشان طالب یقین نیستند.

انسان عاقل چگونه این حقیقت را انکار می‌کند در حالی که لباسی که به تن کرده و ماشین که سوار آن می‌شود و سایه‌ای که او را از گرمی خورشید نگه‌داری می‌کند، حتی

غذا و آشامیدنی، خلاصه هر چیزی که گرداگرد انسان قرار گرفته‌اند بر این حقیقت خدشه‌ناپذیر گواهی می‌دهند؟! اصلاً معقول و ممکن نیست که همه‌ی این اشیاء بی‌شمار بدون خالق و سازنده ایجاد شوند.

اگر این اصل را به کار گیریم، و همه‌ی مخلوقات گرداگرد خود را ببینیم که در این جهان پهناور ایجاد شده‌اند، یقین پیدا می‌کنیم که لاجرم هر فعلی فاعلی دارد.

اصل دوم: هر فعلی نشانگر توانایی و صفات فاعل آن است

چون میان فعل و فاعل علاقه و ارتباط ناگسستنی وجود دارد، هر فعلی که صورت می‌گیرد آینه‌ای از قدرت و توانایی فاعل آن است، مثلاً اگر لامپ الکتریکی را مشاهده می‌کنیم متوجه می‌شویم که سازنده‌ی آن دارای شیشه و سیم‌های گوناگونی بوده و به هر کدام از آنها علم و آگاهی کافی داشته، و چنین توانایی در او وجود دارد که بتواند این‌گونه از شیشه و سیم استفاده کند، جدا از اینها باید به الکتریسیته هم علم و آگاهی کافی داشته باشد.

بدین‌گونه متوجه می‌شویم که میان فعل و فاعل ارتباط تنگاتنگی بر توانایی و صفات فاعل حاکم است و این قاعده را در هر موجودی آشکارا می‌بینیم. قرآن کریم ما را به این اصل متقن راهنمایی کرده است، و ما را تشویق فرموده که به مخلوقات جهان خیره شویم تا در خلال آن بسیاری از صفات خداوند را بشناسیم. خداوند عزوجل می‌فرماید:

﴿اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسْفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ ۖ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ ۖ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنْزَلَ عَلَيْهِمْ مِنَ قَبْلِهِ ۖ لَمُبْلِسِينَ ﴿٤٩﴾ فَاَنْظُرْ إِلَىٰ ءَاثَرِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُخَيِّ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيٍ الْمَوْتِ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾﴾ الروم: ۴۸ - ۵۰

خدا کسی است که بادهای را وزان می‌سازد و بادهای ابرها را برمی‌انگیزند. سپس خدا آن گونه که بخواهد ابرها را در (پهنه‌ی) آسمان می‌گستراند و آنها را به صورت توده‌هایی بالای یکدیگر انباشته و متراکم می‌دارد و (پس از تلقیح، ای انسان) تو می‌بینی که از لابلای آنها بارانها فرو می‌بارد، و هنگامی که آن (باران حیات‌بخش) را بر کسانی از بندگانش می‌باراند، آنان خوشحال و مسرور می‌گردند. آنان قطعاً (لحظاتی) پیش از نزول باران، ناامید و سرگردان بوده‌اند. به آثار (باران یعنی) رحمت الهی بنگر که چگونه زمین را پس از مردنش زنده می‌کند. آن کس (که زمین مرده را این چنین با نزول باران زنده می‌کند) زنده کننده‌ی مردگان (در رستاخیز) است و او بر همه چیز توانا است.

چگونگی ایجاد باران و باریدنش بر زمین مرده و زنده کردن آن، همه دال بر وجود و توانایی آفریننده هستند، مخصوصاً قدرت زنده کردن مردگان و برپایی قیامت، همچنان‌که به رحمت خداوند اشاره می‌کند که چگونه به داد مردم می‌رسد.

خلاصه، شناخت بعضی از صفات فاعل از خلال مشاهده‌ی افعال و آثارش روشی عقلی و شرعی است که عقل به ضرورت آن را درک می‌کند، و نصوص شرعی نیز بر آن مهر تأیید زده و آنرا اساس مهمی برای شناخت حقایق ایمان قرار داده‌اند.

با به‌کارگیری این اصل متوجه می‌شویم که این جهان خالقی دارد و خالق آن دارای صفات فراوانی است که هر مخلوقی به بخشی از آنها اشاره می‌کند، با تدبیر در عظمت و بزرگی مخلوقات به قدرت بی‌نهایت خداوند عزیز، و با دقت در حیات موجودات به حیات مطلق پروردگار پی می‌بریم و با مشاهده‌ی نظم و دقت در آنها به حکمت و علم خداوند دست پیدا می‌کنیم و با وحدت در نظام آفریده‌ها و قوانین ثابتش به وحدانیت خداوند علم پیدا می‌کنیم.

بنا به قواعد و بیانات گذشته می‌توانیم بگوییم که همه‌ی این مخلوقات با دستان توانا و حکمت و علم بی‌پایان خداوند همیشه زنده که هیچ چیز بر او چیره نمی‌شود آفریده شده‌اند.

اصل سوم: هرگز نمی‌توان کاری را به کسی نسبت داد که از انجام آن عاجز است

این هم یکی دیگر از اصول عقلی است که عقل بدان گواهی می‌دهد و شریعت هم بر آن دلالت می‌کند، ممکن نیست بتوان به فردی که لال است و لکنت زبان دارد فصاحت و بلاغت نسبت داد، و عقلاً ممکن نیست به حیوانی که عقل و اراده ندارد یا انسان جاهلی که چیزی نمی‌داند، ساختن سفینه‌ای فضایی و داشتن معلومات فراوان را نسبت داد!! یا نمی‌توان عملیات جراحی مغز را به فرد دهاتی صحرانشین و گوسفندچرانی نسبت داد! همچنانکه نمی‌توان نوشتن کتابی در مورد اتم را به او منسوب کرد.

همچنین نمی‌توان به صخره سنگی قدرت آفریدن و روزی دادن و زنده کردن و میراندن و سود و زیان رساندن را نسبت داد.

خداوند می‌فرماید:

﴿ اَيْشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ۝۱۹۱ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ ۝۱۹۲ وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْتَعِزُّوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ ۝۱۹۳ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادُ أَمْثَلُكُمْ فَأَدْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝۱۹۴ اَلْهَمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا فَلَا تُنْظَرُونَ ۝۱۹۵﴾ الأعراف: ۱۹۱ - ۱۹۵

آیا چیزهائی را انباز خدا می‌سازند که نمی‌توانند چیزی را بیافرینند و بلکه خودشان هم آفریده می‌شوند؟ انبازهای آنان نه می‌توانند ایشان را یاری دهند و نه می‌توانند خویشتن را کمک نمایند. (ای بت پرستان!) شما اگر انبازهای خود را به فریاد خوانید تا شما را هدایت کنند، پاسخ شما را نمی‌توانند بدهند و خواسته‌ی شما را برآورده کنند. برای شما یکسان است، خواه آنها را به فریاد خوانید، و خواه خاموش باشید (و آنها را به یاری نطلبید. در هر دو صورت تکانی و کمکی از آنها نمی‌بینید). بتهایی را که بجز خدا فریاد می‌دارید و می‌پرستید، بندگانی همچون خود شما هستند (و کاری از آنان ساخته نیست و نمی‌توانند فریادرس شما باشند). آنان را به فریاد خوانید و (از ایشان استمداد جوئید) اگر راست می‌گوئید (که کاری از ایشان ساخته است) باید که به شما پاسخ دهند (و نیاز شما را برآورده کنند). آیا این بتها دارای پاهایی هستند که با آنها راه بروند؟ یا دارای دستهایی هستند که با آنها چیزی را بگیرند (و دفع بلا از شما و خویشتن کنند؟) یا چشمهایی دارند که با آنها ببینند؟ یا گوشهایی دارند که با آنها بشنوند؟ (پس آنها نه تنها با شما برابر نیستند، بلکه از شما هم کمتر و ناتوان‌ترند. در این صورت چگونه آنها را انباز خدا می‌کنید و آنها را می‌پرستید؟). بگو: این بتهایی را که شریک خدا می‌دانید فراخوانید و سپس شما و آنها همراه یکدیگر درباره‌ی من نیرنگ و چاره‌جویی کنید و اصلاً مرا مهلت ندهید (و اگر می‌توانید غضبم کنید و نابودم گردانید. اما بدانید که اینها موجودات غیرمؤثری هستند و کمترین تأثیری در وضع من و شما ندارند).

خداوند ﷻ می‌فرماید:

﴿وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ ءَالِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ

ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا﴾ (۲) الفرقان: ۳

(مشرکان) سوای خدا، معبودهایی را برگرفته‌اند (و به پرستش اصنام و کواکب و اشخاصی پرداخته‌اند) که چیزی را نمی‌آفرینند و بلکه خودشان آفریده‌هایی بیش نیستند، و مالک سود و زیانی برای خود نبوده، و بر مرگ و زندگی و رستاخیز اختیار و توانی ندارند.

خداوند می‌فرماید:

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ نَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَوَاتِ أَمْ آتَيْنَهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَى بَيِّنَةٍ مِّنْهُ ۖ بَلْ إِنَّ عِدَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ إِلَّا غُرُورًا﴾ (فاطر: ۴۰)

بگو: آیا درباره‌ی انبازهای خود که علاوه از خدا آنها را هم به فریاد می‌خوانید، خوب دقت کرده‌اید؟ نشانم دهید آنها کدام چیز زمین را آفریده‌اند؟ و یا در آفرینش (کدام چیز) آسمانها مشارکت داشته‌اند؟ یا شاید کتاب (آسمانی) در اختیار مشرکان گذارده‌ایم و ایشان حجت روشنی از آن (بر کار شرک و بت پرستی خود) دارند؟! (اصلاً ایشان دلیل عقلی و دلیل نقلی ندارند) و بلکه ستمگران جز وعده‌های دروغ به یکدیگر نمی‌دهند (و فقط همدیگر را گول می‌زنند).

اگر این اصل را به کار گیریم متوجه می‌شویم که در میان همه‌ی آفریده‌ها نمی‌توان به هیچ‌کدام از آنها آفریدن را نسبت داد، چون هیچ‌کدام از آنها به صفات حکمت، علم، آگاهی، بزرگی، سیطره، هدایت، زنده بودن، دوام و بقاء..... متصف نیستند! پس وقتی که آفریدن را به هیچ‌کدام از مخلوقات نمی‌توان نسبت داد، معلوم می‌شود که خالق هستی غیر از هستی و طبیعت مخلوق است.

توحید الوهیت

توحید فرمانبرداری و پرستش

ایمان داریم که تنها خداوند شایسته‌ی عبادت کردن است، و از هر معبود دیگری غیر از او بیزاری می‌جوئیم، و ایمان داریم که عبادت اسم جامعی است برای هر چیزی که خداوند از آن خشنود و بدان راضی است، خواه گفتار باشد یا کردار، ظاهری باشد یا باطنی، و هر عبادتی که برای غیر خدا باشد منافی توحید است و موجب شرک و کفر می‌شود.

خداوند می‌فرماید:

﴿قُلْ إِنْ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾﴾ الأنعام: ۱۶۲ - ۱۶۳

بگو: نماز و عبادت و زیستن و مردن من از آن خدا است که پروردگار جهانیان است (و این است که تنها خدا را پرستش می‌کنم و کارهای این جهان خود را در مسیر رضایت او می‌اندازم و بر بذل مال و جان در راه یزدان می‌کوشم و در این راه می‌میرم، تا حیاتم ذخیره‌ی مواتم شود) خدا را هیچ شریکی نیست، و به همین دستور داده شده‌ام، و من اولین مسلمان (در میان امت خود، و مخلص‌ترین فرد در میان همه‌ی انسانها برای خدا) هستم.

خداوند به پیامبرش دستور می‌دهد به مشرکینی که غیر خداوند را عبادت می‌کنند و به اسم غیر خدا حیوانات خود را قربانی می‌کنند اعلام کند که از آنها بری است و در هر کاری به خداوند منان رو می‌آورد و همه‌ی کارهایش به خاطر خداوند است.

﴿فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ ﴿٢﴾﴾ الكوثر: ۲

حال که چنین است تنها برای پروردگار خود نماز بخوان و قربانی بکن.

یعنی نماز و قربانیت تنها برای خدا باشد، چون مشرکین بت‌ها را عبادت می‌کنند و حیوانات را برای آنها قربانی می‌نمایند، بنابراین به پیامبرش دستور می‌دهد که مخالف روش و منهج آنها عمل کند و روی به توحید خداوند آورد.

خداوند در آیه‌ی ذیل بی‌فایده بودن خواستن از غیر خدا را بیان می‌کند، و توضیح می‌دهد که شرکایی که برای خداوند قایل شده‌اند حتی نمی‌توانند خودشان را یاری کنند چه رسد به اینکه کسی به آنها پناه جوید و از آنها یاری طلبد. خداوند می‌فرماید:

﴿ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ ۚ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِن قِطْمِيرٍ ۚ﴾ (۱۳) **إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ ۖ وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكْفُرُونَ بَشِرِكِكُمْ ۖ وَلَا يَنْبِئُكَ مِثْلُ خَيْرٍ** ﴿۱۴﴾ فاطر: ۱۳ - ۱۴

آن کسی که (درازی و کوتاهی شبها و روزها و نظام نور و ظلمت و حرکات دقیق ماه و خورشید را سر و سامان داده است) الله است که خداوندگار شما است، و مالکیت و حاکمیت (جهان هستی) از آن او است. و بجز او کسانی که به فریاد می‌خوانید (و پرستش می‌نمائید) حتی مالکیت و حاکمیت پوسته‌ی نازک خرمایی را ندارند اگر آنها را (برای حل مشکلات و رفع گرفتاریهای خود) به فریاد بخوانید، صدای شما را نمی‌شنوند، و (به فرض) اگر هم بشنوند، توانایی پاسخگویی به شما را ندارند، و (گذشته از این) در روز قیامت انبازگری و شرک‌ورزی شما را رد می‌کنند (و می‌گویند: شما ما را پرستش نکرده‌اید و بیخود می‌گوئید). و هیچ کسی همچون (خداوند) آگاه (از احوال آخرت، به گونه‌ی قطع و یقین، از چنین مطالبی) تو را باخبر نمی‌سازد.

خداوند در آیات ذیل به خاطر پرستش بت‌ها و شرک ورزیدن به خدا، مشرکین را سرزنش می‌کند، و بیان می‌فرماید که آلهه‌ی آنها عاجز و ناتوان هستند:

﴿أَشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾ (۱۹۱) وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَبْصُرُونَ ﴿۱۹۲﴾ وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿۱۹۳﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادُ أَمْثَالُكُمْ فَأَدْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿۱۹۴﴾ أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلْ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا فَلَا تُنْظَرُونَ ﴿۱۹۵﴾ الأعراف: ۱۹۱ - ۱۹۵

آیا چیزهایی را انباز خدا می سازند که نمی توانند چیزی را بیافرینند و بلکه خودشان هم آفریده می شوند؟ انبازهای آنان نه می توانند ایشان را یاری دهند و نه می توانند خویشان را کمک نمایند. (ای بت پرستان!) شما اگر انبازهای خود را به فریاد خوانید تا شما را هدایت کنند، پاسخ شما را نمی توانند بدهند و خواسته ی شما را برآورده کنند. برای شما یکسان است، خواه آنها را به فریاد خوانید، و خواه خاموش باشید (و آنها را به یاری نطلبید. در هر دو صورت تکانی و کمکی از آنها نمی بینید). بتهایی را که بجز خدا فریاد می دارید و می پرستید، بندگانی همچون خود شما هستند (و کاری از آنان ساخته نیست و نمی توانند فریادرس شما باشند). آنان را به فریاد خوانید و (از ایشان استمداد جوید) اگر راست می گوئید (که کاری از ایشان ساخته است) باید که به شما پاسخ دهند (و نیاز شما را برآورده کنند). آیا این بتها دارای پاهایی هستند که با آنها راه بروند؟ یا دارای دستهایی هستند که با آنها چیزی را بگیرند (و دفع بلا از شما و خویشان کنند؟) یا چشمهایی دارند که با آنها ببینند؟ یا گوشهایی دارند که با آنها بشنوند؟ (پس آنها نه تنها با شما برابر نیستند، بلکه از شما هم کمتر و ناتوان ترند. در این صورت چگونه آنها را انباز خدا می کنید و آنها را می پرستید؟). بگو: این بتهایی را که شریک خدا می دانید فراخوانید و سپس شما و آنها همراه یکدیگر درباره ی من نیرنگ و

چاره جویی کنید و اصلاً مرا مهلت ندهید (و اگر می‌توانید غضبم کنید و نابودم گردانید. اما بدانید که اینها موجودات غیر مؤثری هستند و کمترین تأثیری در وضع من و شما ندارند).

خداوند در این آیات خطاب به مشرکینی که به خدا شرک می‌ورزند و همراه او بت‌ها و مخلوقات دیگر را می‌پرستند می‌فرماید: آلهی شما مالک چیزی نیستند، سود و زیان رساندن به دست آنها نیست، نمی‌شنوند و نمی‌بینند، و نمی‌توانند پرستندگان خود را یاری کنند، حتی بندگان از آنها کامل‌تر و تواناتر و بینا و شنواتر هستند، پس چگونه جایز است که پرستش شوند؟!

خداوند ﷻ می‌فرماید:

﴿وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ ءَالِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا شُورًا ۚ﴾ الفرقان: ۳

(مشرکان) سوای خدا، معبودهایی را برگرفته‌اند (و به پرستش اصنام و کواکب و اشخاصی پرداخته‌اند) که چیزی را نمی‌آفرینند و بلکه خودشان آفریده‌هایی بیش نیستند، و مالک سود و زیانی برای خود نبوده، و بر مرگ و زندگی و رستاخیز اختیار و توانی ندارند.

اگر شرکاء نمی‌توانند به خود سودی رسانند چگونه بندگان خود را یاری می‌کنند؟! اگر ناتوان هستند و قدرت هیچ کاری را ندارند چگونه شایسته‌ی عبادت هستند؟! خداوند ﷻ می‌فرماید:

﴿قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفِ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ۚ﴾
 ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ۚ﴾ الإسراء: ۵۶ - ۵۷

(ای پیغمبر! به مشرکان) بگو: کسانی را که به جز خدا (شایسته‌ی پرستش) می‌پندارید (به هنگام بلا، به کمک) بخوانید، اما (خواهید دید که) نه توانایی دفع زیان و رفع بلا از شما را دارند، و نه می‌توانند آن را دگرگون سازند (و ناخوشیها را به خوشیها تبدیل کنند و یا این که از اندوه دردها بکاهند). آن کسانی را که به فریاد می‌خوانند (و خداگونه‌هایشان می‌دانند) آنان که از همه مقرب‌ترند (به درگاه یزدان، همچون عیسی و عَزِیز و فرشتگان) برای تقرّب به پروردگارشان وسیله می‌جویند (که طاعات و عبادات است) و به رحمت خدا امیدوار و از عذاب او هراسناکند. چرا که عذاب پروردگارت (چنان شدید است که) باید از آن خوشتن را دور و برحذر داشت.

این آلهه‌ی دروغین که گمان دارید به جای خدا، پروردگار هستند، نمی‌توانند زبانی را از بندگان دور نمایند، پس چگونه مستحق عبادت‌اند؟! و از این شگفت‌انگیزتر اینکه بعضی از این آلهه به خداوند ایمان آوردند و او را عبادت کردند، اما مشرکین از عبادت کردن آنها دست بردار نشدند.

در صحیحین از ابن مسعود رضی الله عنه روایت شده که فرمود: گروهی از جنیان با شنیدن قرآن مسلمان شدند و به عبادت خداوند پرداختند اما خود مورد پرستش قرار گرفتند، کسانی که آنها را عبادت می‌کردند همچنان بر آن باقی ماندند هر چند معبودان آنها به پروردگار ایمان آورده بودند.

در روایت امام مسلم آمده است که گروهی از انسانها بعضی از جنیان را عبادت می‌کردند، جنیان، با شنیدن قرآن ایمان آوردند ولی انسانها همچنان به پرستش آنها چنگ زدند، پس آیه نازل شد:

﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ﴾ ﴿٥٧﴾ الإسراء: ٥٧

آن کسانی را که به فریاد می‌خوانند (و خداگونه‌هایشان می‌دانند) آنان که از همه مقرب‌ترند (به درگاه یزدان، همچون عیسی و عَزِیر و فرشتگان) برای تقرُّب به پروردگارشان وسیله می‌جویند (که طاعات و عبادات است).

در جای دیگری می‌فرماید:

﴿وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ (یونس: ۱۰۶)

یونس: ۱۰۶

و به جای خدا کسی و چیزی را پرستش مکن و به فریاد مخوان که به تو نه سودی می‌رساند و نه زیانی. اگر چنین کنی (و دعا و عبادت خود را به جای آفریدگار متوجّه آفریدگان سازی) از ستمکاران و مشرکان خواهی شد.

همچنین درباره‌ی شرک محبت می‌فرماید:

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّوهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا

أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ﴾ (البقرة: ۱۶۵)

برخی از مردم هستند که غیر از خدا، خداگونه‌هایی برمی‌گزینند و آنان را همچون خدا دوست می‌دارند، و کسانی که ایمان آورده‌اند خدا را سخت دوست می‌دارند (و بالاتر از هر چیز بدو عشق می‌ورزند).

هر کس که کس دیگری را به جای خدا و به اندازه‌ی او دوست داشته باشد در حقیقت برای خدا شرک ورزیده است، باید خوب بدانیم که این شرک در آفریدن و ربوبیت نیست بلکه در محبت و دوست داشتن است، خداوند در این آیه مشرکین را نکوهش می‌کند چون شرکاء را مانند خداوند دوست دارند و همچون مؤمنین مخلص نیستند.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا﴾ ﴿٦﴾ الجن: ۶

و کسانی از انسانها به کسانی از پری‌ها پناه می‌آوردند، و بدین وسیله بر گمراهی و سرکشی ایشان می‌افزودند.

پناه بردن به خداوند یکی از عبادات بزرگی است که آیات فراوانی در قرآن به آن امر می‌کنند، هر کس به کسی جز خدا پناه جوید او را در عبادت، شریک خدا قرار داده است، اعراب دوران جاهلیت هر گاه به دره‌ای یا مکان ترسناکی می‌رسیدند به بزرگ آنجا که جن بود پناه می‌بردند تا از گزند و زیان مصون بمانند، وقتی که جنیان چنین صحنه‌ای را می‌دیدند با ایجاد ترس و رعب به وحشت آنها می‌افزودند تا بیشتر بدیشان پناه جویند.

پیامبر ﷺ می‌فرماید: لَعَنَ اللَّهُ مَنْ ذَبَحَ لِغَيْرِ اللَّهِ (روایت مسلم)

نفرین خدا بر کسی باد که برای غیر خدا قربانی می‌کند.

غلو و افراط در نیاکان، اساس شرک انسانها بوده است، بت‌هایی که در میان قوم نوح پرستش می‌شدند، در اصل صورتهای مردان صالح نیاکان آنها بودند، شیطان آنها را فریب داد و عبادت کردن این مردان را برای آنها مزین کرد، خداوند می‌فرماید:

﴿وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا﴾ ﴿۲۳﴾ نوح: ۲۳

به آنان گفته‌اند: معبودهای خود را وامگذارید، و ودّ، سُوَاع، یَغُوث، یعوق، و نَسر را رها نسازید.

امام بخاری از ابن عباس رضی الله عنهما روایت می‌کند که فرمود: هر کدام از این بت‌ها منسوب به قومی بود که آنها پرستش می‌کردند، این اسم‌ها قبلاً اسامی افراد صالح قوم نوح بودند، وقتی که دار فانی را وداع گفتند شیطان در درون بازماندگان آنها وسوسه کرد که شکل و صورت آنها را در مجالس خود نصب کنند و بر هر کدام از مجسمه‌ها اسم یکی از این

بزرگان را قرار دهند، آنها هم وسوسه‌ی شیطان را عملی کردند، تا نسل بعدی آمدند و هدف نسل قبلی از این عمل را فراموش کردند و به عبادت آنها پرداختند.

بدین علت رسول خدا ﷺ اینچنین از غلو و افراط نهی می‌فرماید:

لَا تُطْرُونِي كَمَا أَطَرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ فَقُولُوا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ (مسلم و بخاری)
بیش از حد در مدح و تمجید من غلو و افراط نکنید همانگونه که نصاری مرتکب آن شدند بلکه بگویند بنده و فرستاده‌ی خدا است.

در حدیث دیگری می‌فرماید:

وَأَيَّاكُمْ وَالْغُلُوفَ فِي الدِّينِ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ الْغُلُوفُ فِي الدِّينِ (نسائی و احمد و ابن ماجه)
از غلو و افراط در دین بپرهیزید، همانا اقوام گذشته بر اثر غلو و افراط در دین نابود و گمراه شدند.

و هنگامی که از کنیزکی شنید که به او علم غیب نسبت داد او را نهی فرمود:

جَاءَ النَّبِيِّ ﷺ فَدَخَلَ حِينَ بُنِيَ عَلَيَّ فَجَلَسَ عَلَيَّ فَرَأَيْتُ كَمَجْلِسِكَ مِنِّي فَجَعَلْتُ جُؤَيْرِيَّاتٍ لَنَا يَضْرِبْنَ بِالْأُذُنِ وَيَنْدُبْنَ مَنْ قُتِلَ مِنْ آبَائِي يَوْمَ بَدْرٍ إِذْ قَالَتْ إِحْدَاهُنَّ وَفِينَا نَبِيٌّ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ فَقَالَ دَعِي هَذِهِ وَقُولِي بِالَّذِي كُنْتُ تَقُولِينَ (روایت بخاری)

راوی می‌گوید: پیامبر ﷺ بر ما وارد شد، آمدن پیامبر به مناسبت ازدواج من بود، رسول خدا آمد و همانگونه که تو نشسته‌ای ایشان هم در همان جا نشستند، بعد از آن کنیزکها شروع به دفزنی و آواز خوانی و مدح خانواده‌ام که در جنگ بدر به شهادت رسیده بودند، کردند یکی از آنها اینگونه خواند: ما قومی هستیم که میان ما پیامبری است که می‌داند فردا چه چیزی رخ خواهد داد.

پیامبر ﷺ فرمود: نه، این سخن را رها کن و سخنان گذشته را ادامه بده.

توحید در اطاعت و تسلیم شدن

ایمان داریم که آفریدن و هدایت تنها به دست خداوند است، چون کسی که آفریننده‌ی کائنات است حق هدایت و ارسال پیام تنها در اختیار اوست، حلال و حرام کردن، حق انحصاری خداوند و رسول اوست، تنها دین و دستوری پذیرفته می‌شود که از طرف خدا و رسول آمده باشد و تشریع دین تنها دست آنها است.

خداوند در تبیین یگانگی آفرینش خود می‌فرماید:

﴿اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴾ الزمر: ۶۲

خدا آفریدگار همه چیز است و همه چیز را می‌پاید و مراقبت می‌نماید.

در مورد اختصاص امر به خودش می‌فرماید:

﴿يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾ آل عمران: ۱۵۴

می‌گفتند: آیا چیزی از کار (پیروزی و نصرتی که پیغمبر به ما وعده داده بود) نصیب ما می‌شود؟ بگو: همه‌ی کارها (اعم از پیروزی و شکست) در دست خدا است.

در آیه‌ی دیگری می‌فرماید:

﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ الأعراف: ۵۴

آگاه باشید که تنها او می‌آفریند و تنها او فرمان می‌دهد. بزرگوار و جاویدان و دارای خیرات فراوان، خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ﴾ طه: ۵۰

(موسی) گفت: پروردگار ما آن کسی است که هر چیزی را وجود بخشیده است و سپس (در راستای آن چیزی که برای آن آفریده شده است) رهنمودش کرده است.

﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَىٰ﴾ (۱) الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ (۲) وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ (۳) الأعلیٰ: ۱ - ۳

تسبیح و تقدیس کن پروردگار والامقام خود را. همان خداوندی که (چیزها را) می‌آفریند و سپس (آنها را هماهنگ می‌کند و) می‌آراید. خداوندی که اندازه‌گیری می‌کند و (هرچیزی را آن گونه که شایسته و بایسته است می‌آفریند، و آن گاه آن را به کاری) رهنمود می‌نماید (که باید بکند).

یکی بودن منبع دریافت در زندگی اسلامی

معتقدیم که تنها کتاب خدا و سنت رسول اکرم ﷺ حجت قاطع و دلیل محکم هستند، و مرجع اصلی مسلمین هنگام اختلاف، خدا و رسول است، اگر خدا و رسول در موردی قضاوت کردند هیچ کس حق اعتراض و اختیار ندارد، و بعد از پیامبر هیچ کس معصوم نیست مگر اجماع امت، خداوند تنها اجماع امت را از خطا و لغزش مصون فرموده و بدان عصمت بخشیده است چون امکان ندارد که همه‌ی امت اسلامی بر گناهی اتفاق داشته باشند، اما این اجماع هم بدون مستند شرعی قرآن یا سنت، حجت و اعتباری ندارد، همچنین ایمان داریم که نقل احکام خدایی از سرچشمه‌ی وحی به سوی انسانها بر اساس هوا و آرزو آنچنان که سکولارها ترویج می‌کنند شرک است و با وحدانیت خداوند جور در نمی‌آید. خداوند می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

الحجرات: ۱

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بر خدا و پیغمبرش پیشی مگیرید و پیشدستی نکنید، و از خدا بترسید و پروا داشته باشید، چرا که خدا شنوای (گفتارتان، و) آگاه (از کردارتان) می‌باشد.

خداوند به مسلمین دستور می‌دهد که در حضور رسول خدا ﷺ به چانه زدن و سخن گفتن نپردازند و بر او دروغ نبنند.

خداوند می‌فرماید:

﴿فَإِنْ نَزَعْنَاهُ فِي شَيْءٍ فَدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ (النساء: ۵۹)

و اگر در چیزی اختلاف داشتید (و در امری از امور کشمکش پیدا کردید) آن را به خدا (با عرضه به قرآن) و پیغمبر او (با رجوع به سنت نبوی) برگردانید (تا در پرتو قرآن و سنت، حکم آن را بدانید. چرا که خدا قرآن را نازل، و پیغمبر آن را بیان و روشن داشته است. باید چنین عمل کنید) اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارید. این کار (یعنی رجوع به قرآن و سنت) برای شما بهتر و خوش فرجام‌تر است.

ایمان منوط به برگرداندن اختلافات به سوی خدا و رسولش می‌باشد و ایمان بدان مشروط گشته است، بنابراین اگر کسی اختلافات را به سوی آنها برنگرداند در حقیقت به خدا و روز قیامت ایمان ندارد.

همچنین می‌فرماید:

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا﴾ (الأحزاب: ۳۶)

هیچ مرد و زن مؤمنی، در کاری که خدا و پیغمبرش داوری کرده باشند (و آن را مقرر نموده باشند) اختیاری از خود در آن ندارند (و اراده‌ی ایشان باید تابع اراده‌ی خدا و رسول باشد). هر کس هم از دستور خدا و پیغمبرش سرپیچی کند، گرفتار گمراهی کاملاً آشکاری می‌گردد.

اگر خدا و رسول در مورد چیزی حکم صادر کردند هیچ کس حق مخالفت و اختیار در انتخاب رأی و سخن خود ندارد و بر همه‌ی مسلمین واجب است که نظر و دیدگاه خود را تابع وحی الهی و قضاوت حضرت رسول ﷺ نمایند.

خداوند می‌فرماید:

﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

﴿۶۳﴾ النور: ۶۳

آنان که با فرمان او مخالفت می‌کنند، باید از این بترسند که بلایی (در برابر عصیانی که می‌ورزند) گریبانگیرشان گردد، یا این که عذاب دردناکی دچارشان شود (اعم از قحطی و زلزله و دیگر مصایب دنیوی، و دوزخ و دیگر شکنجه‌های اخروی).

یعنی مخالف سنت و شریعت و منهج رسول خدا هستند، باید کردار و گفتار خود را با کردار و گفتار او سنجید، اگر موافق آن باشد پذیرفته می‌شود و اگر مخالف باشد مردود است، و اگر چنین نباشد فتنه‌ی شک و کفر و بدعت به سراغ دلهای مخالفان خواهد آمد.

خداوند می‌فرماید:

﴿أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ

الْفَصْلِ لَفُضِّ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ الشوری: ۲۱

شاید آنان انبازها و معبودهایی دارند که برای ایشان دینی را پدید آورده‌اند که خدا بدان اجازه نداده است (و از آن بی‌خبر است؟) اگر این سخن قاطعانه و داورانه (خدا، مبنی بر مهلت کافران و تأخیر قیامت تا وقت معین آن) نبود، میانشان (با اهلاک کافران و ابقاء مؤمنان) داوری می‌گردید (و دستور عذاب دنیوی یا اخروی صادر می‌گشت و مجالی به کافران نمی‌داد. در عین حال آنان نباید این حقیقت را فراموش کنند که قطعاً ستمگران عذاب دردناکی دارند).

خداوند آنهایی را که از دین خدا سر باز می‌زنند و به دنبال شریعت شیاطین و طاغوت‌ها می‌روند و تابع حرام و حلال آنها می‌گردند سرزنش می‌کند و بیان می‌فرماید

اگر قضاء و تقدیر خداوند منان بر جهان هستی حاکم نمی‌بود عذاب دردناک خدا به سراغ آنها می‌آمد.

خداوند می‌فرماید:

﴿إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (یوسف: ۴۰)

فرمان جز برای خدا نیست دستور داده که جز او را نپرستید این است دین درست ولی بیشتر مردم نمی‌دانند.

مردم را فرا می‌خواند که در حکم تنها به خدا گوش فرا دهید، و بیان می‌فرماید توحید خدا اینگونه به جای آورده می‌شود، و دین چیزی جز این نیست ولی بسیاری از مردم از آن بی‌اطلاع هستند.

حجیت سنت

به حجیت سنت رسول خدا ﷺ ایمان داریم، و ایمان آوردن به آن را ضرورتی دینی می‌دانیم که اسلام بدون آن استوار نمی‌شود، این حقیقت به حدی آشکار و بدیهی است که شایسته نیست کسی در آن توقف کند یا در مورد آن به مناقشه و منازعه پردازد.

امت اسلامی اجماع دارند که رسول خدا ﷺ در ابلاغ پیام خدا معصوم است و هرگز مرتکب گناه و اشتباه نمی‌شود، بنابراین هر خبر صادقی که از طرف رسول به ما رسیده باشد دستور و فرمان خداست و نمی‌توان از آن سر باز زد و باید بدان تمسک جست. خداوند می‌فرماید:

﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ (النجم: ۳ - ۴)

و از روی هوا و هوس سخن نمی‌گوید. آن (چیزی که با خود آورده است و با شما در میان نهاده است) جز وحی و پیامی نیست که (از سوی خدا بدو) وحی و پیام می‌گردد.

همچنین می‌فرماید:

﴿وَلَوْ نَقُولُ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَاوِيلِ﴾ (۴۴) ﴿لَا خِذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ﴾ (۴۵) ﴿ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾ (۴۶) ﴿فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ﴾ (۴۷) الحاقه: ۴۴ - ۴۷

اگر پیغمبر پاره‌ای سخنان را به دروغ بر ما می‌بست. ما دست راست او را می‌گرفتیم. سپس رگ دلش را پاره می‌کردیم. و کسی از شما نمی‌توانست مانع (این کار ما درباره‌ی) او شود (و مرگ را از او باز دارد).

رسول خدا ﷺ مردم را به پیروی از سنت خود تشویق می‌کرد و به امت هشدار می‌داد که با آن مخالفت نوززند، اصحاب نیز در امتثال سنت ایشان کمر همت بستند، و در همه‌ی کردار و گفتار و تقریرات از او پیروی کردند، در این عمل هم راه صواب را پیمودند چون وحی خدا نازل می‌شد و آنها هم بر آن کار بودند و خداوند به روش و منهج آنها اقرار فرمود، هر سکوتی از طرف خداوند در دوران نزول وحی به مثابه‌ی حجیت است.

خداوند می‌فرماید:

﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۳۱) آل عمران: ۳۱

بگو: اگر خدا را دوست می‌دارید، از من پیروی کنید تا خدا شما را دوست بدارد و گناهانتان را ببخشد، و خداوند آمرزنده‌ی مهربان است.

پیامبر می‌فرماید:

فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي (مسلم و بخاری)

هر کس به سنت من پشت کند از امت من نیست.

خداوند به ایمان به فرستاده‌اش امر فرموده، و اطاعتش را بر جهانیان واجب گردانیده است، و این مقتضی عصمت پیامبر و هر آنچه از او سر می‌زند می‌باشد.
خداوند ﷺ می‌فرماید:

﴿فَتَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (التغابن: ۸)

ایمان بیاورید به خدا و پیغمبرش و نوری که (قرآن نام دارد و آن را برای روشن کردن راه سعادت دنیا و آخرت شما انسانها) نازل کرده‌ایم. خداوند کاملاً آگاه از هر آن چیزی است که انجام می‌دهید.
در آیه‌ی دیگری می‌فرماید:

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ﴾ (الأنفال: ۲۰ - ۲۱)

ای مؤمنان! از خدا و پیغمبرش فرمانبرداری کنید، و از پیغمبر روگردان نشوید، در حالی که شما (آیات قرآن را) می‌شنوید (و می‌بینید که آشکارا امر به وجوب اطاعت از او می‌کنند). و مانند کسانی نباشید که می‌گفتند: شنیدیم (اما در گوش نگرفتیم)، و حال آن که آنان نمی‌شنوند (چون به دنبال آن نمی‌روند).
و می‌فرماید:

﴿قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ ۖ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ﴾ (آل عمران: ۳۲)

بگو: از خدا و از پیغمبر اطاعت و فرمانبرداری کنید، و اگر سرپیچی کنند (ایشان به خدا و پیغمبر ایمان ندارند و کافرند و) خداوند کافران را دوست نمی‌دارد.

﴿وَمَا ءَاتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ (الحشر: ۷)

چیزهایی را که پیغمبر برای شما (از احکام الهی) آورده است اجرا کنید، و از چیزهایی که شما را از آن بازداشته است، دست بکشید.

پیامبر_ که از هر دروغی معصوم است_ خبر داده که خداوند قرآن و نمونه‌ی آنرا بر ایشان نازل فرموده است، و هر چیزی که بیان می‌فرماید یا تشریع می‌نماید از سوی خدای بزرگ به او وحی می‌شود، و اینکه پیروی از ایشان پیروی از خداوند است و نافرمانی ایشان سر باز زدن از دستور خداوند می‌باشد.

از مقداد بن معد یکرب روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود:

أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْكِتَابَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ أَلَا يُوشِكُ رَجُلٌ شَبْعَانٌ عَلَى أَرِيكَتِهِ يَقُولُ: عَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ فَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ حَلَالٍ فَأَحِلُّوهُ وَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ حَرَامٍ فَحَرِّمُوهُ، وَإِنَّ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَمَا حَرَّمَ اللَّهُ. (احمد و ترمذی و ابو داود)

هان آگاه باشید که قرآن و نمونه‌ی آن به من داده شده است، نزدیک است اینکه مردی بر روی تختش بنشیند و بگوید: مواظب قرآن باشید، حلالش را حلال و حرامش را حرام بدانید، و آگاه باشید آنچه رسول حرام می‌کند همانند آن چیزی است که خدا حرام می‌کند.

از عرباض بن ساریه روایت شده که رسول خدا ﷺ در میان ما برخاست و آنگاه فرمود:

اِيْحَسِبُ أَحَدُكُمْ مُتَكَيِّئًا عَلَى أَرِيكَتِهِ قَدْ يَظُنُّ أَنَّ اللَّهَ لَمْ يُحَرِّمْ شَيْئًا إِلَّا مَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ أَلَا وَإِنِّي وَاللَّهِ قَدْ وَعَظْتُ وَأَمَرْتُ وَنَهَيْتُ عَنْ أَشْيَاءٍ إِنَّهَا لَمِثْلُ الْقُرْآنِ أَوْ أَكْثَرُ (ابو داود)

آیا کسی از شما که بر روی صندلی قدرت نشسته گمان می‌کند خداوند چیزی را غیر از آنچه در قرآن حرام شده، حرام نکرده است؟، آگاه باشید که من مانند قرآن یا بیشتر از آن امر و نهی کرده‌ام و مردم را موعظه داده‌ام.

یا حدیث:

مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ (مسلم و بخاری)

هرکس از من پیروی کند در حقیقت از خدا پیروی کرده و هر کس مرا نافرمانی کند در حقیقت خدا را نافرمانی کرده است.

یکی دیگر از دلایل دال بر حجیت سنت، عدم امکان عمل کردن به قرآن در بعضی مواقع است، چون قرآن بعضی احکام را مجمل بیان کرده است که برای اجرای آنها باید از سنت امداد و یاری بجوییم، مثلاً خداوند می‌فرماید: **وَأَقِمُوا الصَّلَاةَ وَءَاتُوا الزَّكَاةَ** تنها می‌توان از این آیه وجوب نماز و زکات را استنباط کرد اما چگونگی ادای نماز، اوقات آن، تعداد رکعات نماز و اینکه بر چه کسانی واجب است، همچنین ماهیت زکات، اموالی که زکات در آنها واجب است، حد نصاب، مقادیر و شرطهای وجوب آن، هیچ راهی برای شناختن آنها غیر از سنت وجود ندارد.

سرمشقی نیکو

ایمان داریم که الگوی نیکوی این امت حضرت ختمی مرتبت ﷺ است، و سنت او بر هر سنت و روش دیگری حاکم است، و اگر سنت ایشان به صحت رسید سخن هیچکس را یارای مقابله با آن نیست. خداوند می‌فرماید:

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾ (الأحزاب: ۲۱)

سرمشق و الگوی زیبایی در (شیوه‌ی پندار و گفتار و کردار) پیغمبر خدا برای شما است. برای کسانی که (دارای سه ویژگی باشند): امید به خدا داشته، و جویای قیامت باشند، و خدای را بسیار یاد کنند.

در آیه‌ی دیگر پیروی و اتباع از پیامبر عزیز را نشانه و علامت محبت خداوند قرار داده است.

﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۳۱)

آل عمران: ۳۱

بگو: اگر خدا را دوست می‌دارید، از من پیروی کنید تا خدا شما را دوست بدارد و گناهانتان را ببخشد، و خداوند آمرزنده‌ی مهربان است.
در آیه‌ی دیگر به مخالفت با او هشدار داده است و به مخالفین او وعده‌ی فتنه و عذاب دردناک می‌دهد، خداوند می‌فرماید:

﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

النور: ۶۳

آنان که با فرمان او مخالفت می‌کنند، باید از این بترسند که بلایی (در برابر عصیانی که می‌ورزند) گریبانگیرشان گردد، یا این که عذاب دردناکی دچارشان شود (اعم از قحطی و زلزله و دیگر مصایب دنیوی، و دوزخ و دیگر شکنجه‌های اخروی).

فقهای بزرگ اسلامی این حقیقت را درک کرده‌اند و هرگز فقه خود را به مثابه‌ی وحی قرار نداده‌اند تا از خطا و اشتباه مصون باشد و عصمت را به اجتهادات خود نسبت نداده‌اند، و هرگز سخنی خلاف حدیث صحیح بر زبان نرانده‌اند، هر کدام از بزرگان علم در این مورد بیانات گویباری دارند که در هر عصر و زمان و مکانی قابل تدبر و تأمل هستند.

ابن عباس رضی الله عنهما می‌فرماید: اگر من بگویم خدا و رسول چنان فرموده‌اند و شما بگویید ابوبکر و عمر چنین می‌گویند، امکان دارد که از آسمان بر شما سنگ بیارد.

ابوحنیفه می‌فرماید: این فتوا رأی و دیدگاه ماست که از آن بهتر نمی‌دانیم و نمی‌توانیم بگوییم، اگر سخنی بهتر از آن از سوی فردی روایت شود، سخن او از دیدگاه ما بهتر است.

به ابوحنیفه گفتند: این چیزی که بدان فتوا داده‌اید، حقیقت دارد و هیچ شک و گمانی در آن نیست؟ فرمود: به خدا سوگند نمی‌دانم، شاید به گونه‌ای باشد که در بطلان آن شکی نباشد!....

زفر می‌گوید: ما در حالی که همراه ابویوسف و محمد بن حسن بودیم و از ابوحنیفه علم می‌آموختیم با وی مخالفت می‌کردیم، روزی به ابو یوسف گفت: ای یعقوب وای به حالت! هر چه از من می‌شنوی ننویس، چون امروز چیزی می‌گویم و فردا از آن پشیمان می‌شوم، و روز بعد شاید از دومی هم پشیمان شوم.

امام مالک می‌فرماید: هر انسانی بعضی از سخنانش پذیرفته می‌شود و بعضی دیگر رد می‌گردد مگر کلام رسول خدا ﷺ که کاملاً پذیرفته می‌شود.

دوباره می‌فرماید: هیچ چیزی به اندازه‌ی حکم صادر کردن و جواب دادن در مورد حلال و حرام بر دوش من سنگینی نمی‌کند چون پاسخ در مورد حکم خداست، من بزرگان علم و فقاہت دیار خود را دیده‌ام، همه‌ی آنها، مرگ را بر جواب مسئله ترجیح می‌دادند، اما در این دوران مردم با آرزو فتوا صادر می‌کنند، اگر به آینده فکر می‌کردند و عاقبت‌اندیش می‌بودند هرگز دست به چنین کاری نمی‌زدند.

ربیع بن سلیمان می‌گوید: در مورد سخن فردی که از شافعی پرسیده و گفته بود: از رسول خدا چنین و چنان روایت شده است، ای ابوعبدالله تو در مورد آن چه می‌گویی؟ شنیدم که شافعی پریشان شد و صورتش قرمز گشت و گفت: چه زمینی مرا جای می‌دهد و چه آسمانی بر من سایه می‌اندازد اگر از رسول خدا چیزی روایت شود و من خلاف آن فتوا بدهم، بله سخن حضرت رسول را بر سر و چشم می‌گذارم.

ربیع می‌گوید: از شافعی شنیدم که می‌گفت هر انسانی سخن پیامبر را فراموش می‌کند یا حدیثی به گوش او نمی‌خورد و از آن بی‌آگاه است، هرگاه من سخنی گفتم یا اصلی را تدوین کردم، اما خلاف آن از حضرت روایت شد، سخن مرا رها کنید و به کلام پیامبر ﷺ بچسبید. چند بار این سخن را تکرار کرد.

بیهقی و حاکم از شافعی روایت کرده‌اند که فرمود: هر حدیثی که به صحت برسد مذهب من هم مطابق همان حدیث است.

و به روایتی فرمود: اگر سخن من خلاف کلام حضرت بود، سخنم را به دیوار بگوید. روزی به مزنی گفت: ای اباابراهیم، در هر سخنی از من تقلید نکن، بلکه خوب فکر کن. چون موضوع، موضوع دین است.

امام احمد می‌فرماید: هیچ انسانی نمی‌تواند در مقابل کلام خدا و رسول سخن بگوید. در جایی دیگر به مردی می‌گوید: نه مقلد من باش و نه مالک و اوزاعی و نخعی و دیگران، بلکه مانند آنها احکام را از کتاب خدا و سنت رسول خدا استخراج کن.

لازمه‌ی وحدت منبع در زندگی اسلامی

بنا به اصل گذشته یعنی وحی خدا به عنوان تنها منبع در زندگی، باید ایمان داشته باشیم که اعتقاد به هر حکم و حاکمی که در فرهنگ قرآن طاغوت است با ایمان منافات دارد و نفاق به شمار می‌آید، و هر کس آن را جایز بداند از دایره‌ی وسیع اسلام بیرون رفته و کافر است، و اطاعت و پیروی مطلق تنها مخصوص خداوند و رسول خدا است، پیروی از حاکم یا ولی یا مرد یا پدر و خلاصه هر اسمی با هر نام و نشانی به شرطی جایز و رواست که موجب نافرمانی پروردگار نشود و الا هرگز جایز نیست و موجب گناه می‌شود، سخن هر انسانی قابل قبول و رد است مگر کلام پیامبر که کسی نمی‌تواند بر کلام ایشان مهر رد بزند، و ایمان داریم که پیروی از اهل علم وقتی درست است که وسیله‌ی شناخت پیام خدا باشد، و شورا تنها در

دایره‌ی مباحات و مسایل اجتهادی و عفو شده‌ها (چیزهایی که خداوند از گفتن آنها چشم‌پوشی کرده است) مشروعیت دارد، و مصلحتی که با شرع منافات داشته باشد مردود و غیرقابل قبول است.

خداوند می‌فرماید:

﴿الَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ ۚ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾ (النساء: ۶۰)

(ای پیغمبر!) آیا تعجب نمی‌کنی از کسانی که می‌گویند که آنان بدانچه بر تو نازل شده و بدانچه پیش از تو نازل شده ایمان دارند (ولی با وجود تصدیق کتابهای آسمانی، به هنگام اختلاف) می‌خواهند داوری را به پیش طاغوت ببرند (و حکم او را به جای حکم خدا بپذیرند؟! و حال آن که بدیشان فرمان داده شده است که (به خدا ایمان داشته و) به طاغوت ایمان نداشته باشند. و اهریمن می‌خواهد که ایشان را بسی گمراه (و از راه حق و حقیقت بدر) کند.

ایمان افرادی را که وابسته به طاغوت هستند گمانی بیش نمی‌داند، و درچند آیه بعد سوگند یاد می‌کند که چنین افرادی ایمان ندارند:

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِي مَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ (النساء: ۶۵)

اما، نه! به پروردگارت سوگند که آنان مؤمن بشمار نمی‌آیند تا تو را در اختلافات و درگیریهای خود به داوری نطلبند و سپس ملالی در دل خود از داوری تو نداشته و کاملاً تسلیم (قضاوت تو) باشند.

خداوند در مورد رابطه‌ی فرزند با والدینش می‌فرماید:

﴿وَلِنْ جَهْدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىٰ ۖ﴾ لقمان: ۱۵

هر گاه آن دو، تلاش و کوشش کنند که چیزی را شریک من قرار دهی که کمترین آگاهی از بودن آن و (کوچکترین دلیل بر اثبات آن) سراغ نداری، از ایشان فرمانبرداری ممکن. (چرا که در مسأله‌ی عقاید و کفر و ایمان همگامی و همراهی جایز نیست، و رابطه با خدا، مقدم بر رابطه‌ی انسان با پدر و مادر است، و اعتقاد مکتبی برتر از عواطف خویشاوندی است. ولی در عین حال) با ایشان در دنیا به طرز شایسته و به گونه‌ی بایسته‌ای رفتار کن و راه کسانی را در پیش گیر که به جانب من (با یکتاپرستی و طاعت و عبادت) رو کرده‌اند.

اطاعت و فرمانبرداری از پدر و مادر که در آن معصیت خداوند باشد و مزین کردن شرک توسط آنها جایز نیست.
خداوند می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ نَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ﴾ النساء: ۵۹

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از خدا (با پیروی از قرآن) و از پیغمبر (خدا محمد مصطفی با تمسک به سنت او) اطاعت کنید، و از کارداران و فرماندهان مسلمان خود فرمانبرداری نمایید (مادام که دادگر و حَقّ‌گرا بوده و مجری احکام شریعت اسلام باشند) و اگر در چیزی اختلاف داشتید (و در امری از امور کشمکش پیدا کردید) آن را به خدا (با عرضه به قرآن) و پیغمبر او (با رجوع به سنت نبوی) برگردانید (تا در پرتو قرآن و سنت، حکم آن را بدانید). چرا که خدا قرآن را نازل، و پیغمبر آن را بیان و روشن داشته است. باید چنین عمل کنید) اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارید.

لفظ طاعت را همراه رسول تکرار می‌کند تا بیان کند که پیروی از رسول مستقل است اما همراه اولی الامر لفظ طاعت را تکرار نمی‌کند چون طاعت از اولوالامر تابع طاعت از خدا و رسول است یعنی وقتی جایز است از آنها پیروی شود که در دایره‌ی طاعت خدا و رسول قرار گیرند، در غیر این صورت پیروی از آنها گناه محسوب می‌شود.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِمَعْصِيَةٍ فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ (مسلم و بخاری)

گوش دادن و پیروی بر انسان مسلمان در آنچه دوست دارد و آنچه بدش می‌آید واجب است تا وقتی که به گناه مکلف نشود وقتی که او را به گناه کردن دستور دادند گوش دادن و اطاعتی نیست.

یا در حدیث دیگری می‌فرماید:

لَا طَاعَةَ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ (مسلم و بخاری)

در نافرمانی خداوند پیروی و اطاعتی وجود ندارد، تنها در کار نیک و معروف اطاعت کردن مشروع و جایز است.

امام بخاری در صحیح خودش می‌فرماید: امام و خلیفه در امور مباح و اجتهادی با اهل علم مشورت می‌کنند تا به آسان‌ترین دیدگاه دست یابند و آن را مبنای عمل قرار دهند، اگر کتاب و سنت مسائل را توضیح دادند به غیر آنها رو آورده نمی‌شود، بزرگان مشهور اهل علم، جوان و پیر، طرف مشورت عمر بودند در حالیکه در مقابل کتاب خدا سکوت می‌کردند و از آن فراتر نمی‌رفتند.

خداوند در این آیه بیان می‌فرماید که در مقابل پیام خدا به جز هوا و هوس چیزی وجود ندارد و در مقابل حکم خدا حکمی جز جاهلیت نیست.

خداوند می‌فرماید:

﴿ فَإِنْ لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ
يَغْيِرْ هُدًى مِنَ اللَّهِ ۖ ﴾ القصص: ۵۰

پس اگر (این پیشنهاد تو را نپذیرفتند و) پاسخت نگفتند، بدان که ایشان فقط از هواها و هوسهای خود پیروی می‌کنند! آخر چه کسی گمراه‌تر و سرگشته‌تر از آن کسی است که (در دین) از هوی و هوس خود پیروی کند، بدون این که رهنمودی از جانب خدا (بدان شده) باشد؟!

﴿ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
﴾ الجاثية: ۱۸

سپس ما تو را (مبعوث کردیم و) بر آئین و راه روشنی از دین (خدا که برنامه‌ی تو و همه‌ی انبیاء پیشین بوده است و اسلام نام دارد) قرار دادیم. پس، از این آیین پیروی کن و بدین راه روشن برو (چرا که آیین رستگاری و راه نجات است) و از هوا و هوسهای کسانی پیروی مکن که (از دین خدا بی‌خبرند و از راه حق) آگاهی ندارند.

﴿ أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ۖ ﴾ المائدة: ۵۰
آیا (آن فاسقان از پذیرش حکم تو بر طبق آنچه خدا نازل کرده است سرپیچی می‌کنند و) جوای حکم جاهلیت (ناشی از هوی و هوس) هستند؟ آیا چه کسی برای افراد معتقد بهتر از خدا حکم می‌کند؟

و در جای دیگری جاهلان را امر می‌کند به پرسیدن از عالمان به شریعت:

﴿ فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۚ ﴾ ﴿ ۴۳ ﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ ﴿ ۴۴ ﴾ النحل: ۴۳ - ۴۴
پس (برای روشنگری) از آگاهان بپرسید، اگر (این را) نمی‌دانید. همراه با دلایل روشن و آشکار.

اهل ذکر را بدین علت مسئول قرار داده است چون با دلایل آشکار و نوشته‌ها آشنا هستند، بدین خاطر اساس پیروی از آنها علم ایشان به قرآن و سنت و استقامت بر پیروی از آنها است.

حجیت فهم و برداشت سلف صالح از کتاب و سنت

ایمان داریم که سلف صالح ما آنگونه که در نقل نصوص دین مرجع قابل اعتمادی هستند همچنین در مورد فهم و درک نصوص محکم و قطعی در جایگاه شامخی قرار دارند؛ اگر بر مسئله‌ای اجماع کردند نمی‌توان از اجماع آنها سر باز زد؛ و در فهم و درک نصوص وحی نمی‌توان آنها را نادیده گرفت.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا بُيِّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ تُولَاهُ

مَا تَوَلَّىٰ وَنُصِّلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾ النساء: ۱۱۵

کسی که با پیغمبر دشمنانگی کند، بعد از آن که (راه) هدایت (از راه ضلالت برای او) روشن شده است، و (راهی) جز راه مؤمنان در پیش گیرد، او را به همان جهتی که (به) دوزخ منتهی می‌شود و) دوستش داشته است رهنمود می‌گردانیم (و با همان کافرانی همدم می‌نماییم که ایشان را به دوستی گرفته است) و به دوزخش داخل می‌گردانیم و با آن می‌سوزانیم، و دوزخ چه بد جایگاهی است!

پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید:

(علیکم بستی وسنة الخلفاء الراشدين المهديين من بعدي وعضوا عليها بالنواجذ) (ابو داود و

ترمذی)

بر شما لازم است از سنت من و جانشینان هدایت یافته‌ی من پیروی کنید و با چنگ و دندان آن را بگیرید.

همچنین می‌فرماید:

.... إِنَّ أُمَّتِي سَتَفَرَّقُ عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً كُلُّهَا فِي النَّارِ إِلَّا وَاحِدَةً وَهِيَ الْجَمَاعَةُ (ابن ماجه)

امت و پیروان من به هفتاد و سه فرقه تقسیم می‌شوند همه‌ی آنها در آتش هستند مگر گروهی که پیرو من و اصحاب من هستند.

بنابراین پیروی از راه و روش مؤمنین و سنت خلفاء راشدین هدایت یافته، و اصحاب حضرت وسیله‌ی نجات از بدعت و گمراهی است.

ولاء (دوستی) و براء (دشمنی)

ایمان داریم که اساس ولاء و براء تنها اسلام است، و هر کس به خدا و رسول خدا ﷺ ایمان داشته باشد هر کجا و از هر جنسی باشد، باید محبتش در قلب مؤمن جای گیرد، و هر کس به خدا و رسول ایمان نداشته باشد باید از او تبرا جست هر جا که باشد، و هر کس که هم ایمان و هم گناه را در دل خود جا کرده باشد باید به اندازه‌ی ایمانش محبت و به اندازه‌ی گناهش نسبت به او دوری داشته باشیم، همچنان‌که ایمان داریم هر کس دوستی غیرمسلمانان را بر دوستی اهل اسلام ترجیح دهد ایمان و توحیدش خدشه‌دار می‌شود.

خداوند می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ

مِّنْكُمْ فَإِنَّهُ مُنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾ المائدة: ٥١

ای مؤمنان! یهودیان و مسیحیان را به دوستی نگیرید (و به طریق اولی آنان را به سرپرستی نپذیرید). ایشان برخی دوست برخی دیگرند (و در دشمنی با شما یکسان و

برابرند). هرکس از شما با ایشان دوستی ورزد (و آنان را به سرپرستی بپذیرد) بیگمان او از زمره‌ی ایشان بشمار است. و شک نیست که خداوند افراد ستمگر را (به سوی ایمان) هدایت نمی‌کند.

موالات بر چند معنی اطلاق می‌شود که همه‌ی آنها به محبت و یاری برمی‌گردند، یعنی با آنها مانند دوستان معاشرت نکنید چون بعضی از آنها دوستان بعضی دیگر هستند، بنابراین در دشمنی مؤمنان و صف‌آرایی در مقابل آنها با هم متحد هستند پس چگونه فرد مؤمن می‌تواند با آنها مانند دوستان معاشرت کند؟!

خداوند می‌فرماید:

﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ۝۵۵﴾

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿۵۶﴾ المائدة: ۵۵ - ۵۶

تنها خدا و پیغمبر او و مؤمنانی یاور و دوست شمایند که خاشعانه و خاضعانه نماز را به جای می‌آورند و زکات مال به در می‌کنند. و هرکس که خدا و پیغمبر او و مؤمنان را به دوستی و یاری بپذیرد (از زمره‌ی حزب‌الله است و) بی‌تردید حزب‌الله پیروز است.

وقتی خداوند آنها را از دوستی با دشمنان نهی می‌کند از طریق قصر برای آنها تعیین می‌کند که چه کسانی دوستان آنها هستند، مثل اینکه می‌فرماید: آنها را به دوستی نگیرید، اصلاً دوستی آنها برای شما ممکن و متصور نیست، بلکه دوست و ولی شما تنها خدا و رسول و مؤمنین می‌باشد، ولایت را در آنها حصر می‌کند، علت حصر ولایت با وجود دوستان فراوان این است که ولایت اصالتاً برای خدا است و ولایت رسول و مؤمنین با تبعیت از ولایت خداوند ایجاد می‌شود و مشروعیت پیدا می‌کند.

خداوند می‌فرماید:

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ﴾ الممتحنة: ۱

ای مؤمنان! دشمنان من و دشمنان خویش را به دوستی نگیرید. شما نسبت بدیشان محبت می‌کنید و مودت می‌ورزید، در حالی که آنان به حق و حقیقتی ایمان ندارند که برای شما آمده است.
و می‌فرماید:

﴿لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْلَةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ. وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾ آل عمران: ۲۸

مؤمنان نباید مؤمنان را رها کنند و کافران را به جای ایشان به دوستی گیرند، و هر که چنین کند (رابطه‌ای او با خدا گسسته است و بهره‌ای) وی را در چیزی از (رحمت) خدا نیست -مگر آن که (ناچار شوید و) خویشان را از (اذیت و آزار) ایشان مصون دارید و (به خاطر حفظ جان خود تقیه کنید)- و خداوند شما را از (نافرمانی) خود برحذر می‌دارد و بازگشت (همگان) به سوی او است.
خداوند در آیه‌ی ذیل به ما دستور می‌دهد که ابراهیم پیامبر را در دشمنی با کافران الگو و سرمشق خود قرار دهیم:

﴿قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَءُؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدُّهُ﴾ الممتحنة: ۴

(رفتار و کردار) ابراهیم و کسانی که بدو گرویده بودند، الگوی خوبی برای شما است، بدانگاه که به قوم خود گفتند: ما از شما و از چیزهایی که بغیر از خدا می‌پرستید،

بیزار و گریزانیم، و شما را قبول نداریم و در حق شما بی‌اعتنائیم، و دشمنانگی و کینه‌توزی همیشگی میان ما و شما پدیدار آمده است، تا زمانی که به خدای یگانه ایمان می‌آورید و او را به یگانگی می‌پرستید.

در جای دیگری می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ءَابَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا
الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَن يَتَوَلَّهُمْ فَوَلَّيْكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ إِن
كَانَ ءَابَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ
اَقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسْكَنٌ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ ۖ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾﴾ التوبة: ۲۳ - ۲۴

ای مؤمنان! پدران و برادران (و همسران و فرزندان و هر یک از خویشاوندان دیگر) را یاوران خود نگیرید (و تکیه‌گاه و دوست خود ندانید) اگر کفر را بر ایمان ترجیح دهند (و بی‌دینی از دینداری در نزدشان عزیزتر و گرامی‌تر باشد). کسانی که از شما ایشان را یاور و مددکار خود کنند مسلماً ستمگرند. بگو: اگر پدران و فرزندان و برادران و همسران و قوم و قبیله‌ی شما، و اموالی که فراچنگش آورده‌اید، و بازرگانی و تجارتی که از بی‌بازاری و بی‌رونقی آن می‌ترسید، و منازلی که مورد علاقه‌ی شما است، اینها در نظرتان از خدا و پیغمبرش و جهاد در راه او محبوبتر باشد، در انتظار باشید که خداوند کار خود را می‌کند (و عذاب خویش را فرو می‌فرستد). خداوند کسان نافرمانبردار را (به راه سعادت) هدایت نمی‌نماید.

خداوند به دوری از کفار دستور می‌دهد هر چند از پدران یا فرزندان باشند، و از دوستی با آنها نهی می‌فرماید اگر کفر را بر ایمان ترجیح دهند، سپس به پیامبر دستور

می‌دهد به افرادی که اهل و نزدیکان را بر خدا و رسول و جهاد در راه خدا ترجیح می‌دهند مژده‌ی عذاب‌ی دردناک بدهد.

خداوند می‌فرماید:

﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ﴾ المجادلة: ۲۲

مردمانی را نخواهی یافت که به خدا و روز قیامت ایمان داشته باشند، ولی کسانی را به دوستی بگیرند که با خدا و پیغمبرش دشمنی ورزیده باشند، هرچند که آنان پدران، یا پسران، یا برادران، و یا قوم و قبیله‌ی ایشان باشند. چرا که مؤمنان، خدا بر دلهایشان رقم ایمان زده است، و با نفخه‌ی ربانی خود یاریشان داده است و تقویتشان کرده است. این آیه در مورد ابی‌عبیده نازل شد وقتی که پدرش را در روز بدر به قتل رساند، خداوند در این آیه بیان می‌فرماید که ممکن نیست ایمان با دوستی اهل کفر قابل جمع باشد و هر کس از چنین دوستی‌ای بری باشد خداوند ایمان را در قلبش ثابت می‌گرداند و درونش را به آن مزین می‌گرداند.

از عمر بن عاص روایت شده است که گفت: از پیامبر ﷺ شنیدم که آشکارا و با صدای بلند می‌فرمود:

أَلَا إِنَّ آلَ أَبِي - يَعْنِي فَلَانًا - لَيَسُوَالِي بِأَوْلِيَاءِ إِنَّمَا وَلِيِّيَ اللَّهُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ (مسلم)

هان آگاه باشید فلانی دوست و ولی من نیست بلکه دوست و ولی من تنها خداوند و مؤمنان صالح هستند.

قاضی عیاض می‌گوید: می‌گویند فردی که پیامبر ﷺ نامش را با کنایه بیان کرده است حکم بن عاص بن وائل بوده است، امام نووی حدیث را اینگونه عنوان‌بندی کرده است: باب دوستی با مؤمنین و قطع ارتباط با کافرین، و دوری از آنها.

توحید اُسماء و صفات

اثبات بدون تمثیل و شکل دادن و تنزیه بدون تعطیلی صفات

به همه‌ی صفاتی که در قرآن یا سنت برای خداوند ثابت شده است بدون تمثیل و تعطیل ایمان داریم، چون سخن گفتن و قضاوت کردن در مورد صفات بعد از قول به ذات الهی صورت می‌گیرد؛ همانگونه که ذات خداوند را بدون بیان کیفیت ثابت می‌کنیم، صفات را هم با همان شیوه برای او ثابت می‌نماییم، این حقیقتی است که سلف صالح امت بر آن اتفاق و اجماع داشته‌اند، روشی است میانه‌رو و به دور از غلو و افراط، چون افراط در تثبیت موجب تشبیه و تمثیل خداوند به مخلوقات می‌شود و غلو در تنزیه هم به تحریف صفات یا تعطیل آنها منجر می‌شود.

خداوند می‌فرماید:

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ الشوری: ۱۱

هیچ چیزی همانند خدا نیست (و نه او در ذات و صفات به چیزی از چیزهای آسمان و زمین می‌ماند، و نه چیزی از چیزهای آسمان و زمین در ذات و صفات بدو می‌ماند) و او شنوا و بینا است (و پیوسته بر کارگاه جهان نظارت می‌نماید، و از جمله زاد و ولد انسانها و حیوانها را می‌پاید).

با جمله‌ی اول آیه، تمثیل و تشبیه رد می‌شود و با قسمت دوم آیه، تحریف و تبدیل صفات را غیرمعقول و نفی می‌نماید.

خداوند دستور می‌دهد که او را با اسماء نیکویش بخوانیم، و کسانی که در مورد اسماء به کژراهه می‌روند رها کنیم.

﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (الأعراف: ۱۸۰)

خدا دارای زیباترین نامها است (که بر بهترین معانی و کاملترین صفات دلالت می‌نمایند. پس به هنگام ستایش یزدان و درخواست حاجات خویش از خدای سبحان) او را بدان نامها فریاد دارید و بخوانید، و به ترک کسانی بگویید که در نامهای خدا به تحریف دست می‌یازند (و واژه‌هایی به کار می‌برند که از نظر لفظ یا معنی، منافی ذات یا صفات خدا است)، آنان کیفر کار خود را خواهند دید.

﴿فَلَا تَضُرُّوهُ اللَّهُ الْأَمْثَالُ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (النحل: ۷۴)

پس برای خدا شبیه و نظیر قرار مدهید (و با قیاسهای تباه و تشبیهات ناروا، پرستش بتان را توجیه و تعبیر نکنید). بی‌گمان خداوند (اعمال شما را) می‌داند و شما (سرنوشت کردار بدتان را) نمی‌دانید.

﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ (طه: ۵)

خداوند مهربانی (قرآن را فرو فرستاده) است که بر تخت سلطنت (مجموعه‌ی جهان هستی) قرار گرفته است (و قدرتش سراسر کاینات را احاطه کرده است).
امام مالک که یکی از رادمردان سلف صالح است در مورد استواء می‌فرماید: استواء معلوم است و کیفیت آن نامشخص و ایمان بدان واجب و سؤال در موردش بدعت است.

خداوند در آیه‌ی ذیل به تسلط و چیرگی خود بر مخلوقات اشاره می‌فرماید:

﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴾ (الأنعام: ۱۸)

او بر سر بندگان خود مسلط است و او حکیم (است و کارهایش را از روی حکمت انجام می‌دهد، و از احوال و اوضاع) بس آگاه است.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْخُلُقَ كَتَبَ فِي كِتَابِهِ فَهُوَ عِنْدَهُ فَوْقَ الْعَرْشِ إِنَّ رَحْمَتِي تَغْلِبُ غَضَبِي (مسلم و بخاری)
وقتی خداوند آسمان و زمین را آفرید در کتابی نوشت: رحمت من بر خشمم پیشی گرفته است، هنوز هم آن نوشته نزد خودش بر روی عرش است.

اشتراک در اسم و صفت موجب تماثل در مسمی و موصوف نیست
همانگونه که ایمان داریم اشتراک خداوند در اسماء و صفات با مخلوقات مستلزم تماثل و تشابه آنها نیست همچنین این قاعده در مورد مسمی و موصوف هم صدق می‌کند، چون تعیین و تحدید معانی و صفات توسط مضاف‌الیه روشن می‌شود مثلاً ما برای مورچه و فیل که دو حیوان هستند جسم و قدرت نسبت می‌دهیم اما میان جسم و قدرت این دو حیوان تفاوت بسیار است. قدرت مورچه کجا و قدرت فیل کجا؟! بنابراین اگر تماثل در اسماء و صفات به نسبت حیوانات و عالم واقعی مستلزم اشتراک دو موصوف نباشد، نفی اشتراک میان خالق و مخلوق آشکارتر و بدیهی‌تر است.

ما در قرآن آیاتی را می‌خوانیم که شنیدن و دیدن را به خدا نسبت می‌دهد. مثلاً این

فرموده‌ی خداوند: ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ (النساء: ۵۸)

بیگمان خداوند دائماً شنوای (سخنان و) بینا (ی کردارتان) بوده و می‌باشد (و می‌داند چه کسی در امانت خیانت روا می‌دارد یا نمی‌دارد، و چه کسی دادگری می‌کند یا نمی‌کند).

در آیات دیگر همین صفت به انسان هم نسبت داده می‌شود مثل آیه‌ی زیر:

﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ (۲) الإنسان: ۲
 ما انسان را از نطفه‌ی آمیخته (از اسپرماتوزوئید و اوول) آفریده‌ایم، و چون او را (با وظایف و تکالیفی، بعدها) می‌آزماییم، وی را شنوا و بینا، (به عبارت دیگر عاقل و دانا) کرده‌ایم.

و در آیه‌ی دیگر هر گونه تشبیه و تمثیلی را میان خدا و بنده نفی می‌کند، آنجا که می‌فرماید:

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ (۱۱) الشوری: ۱۱

هیچ چیزی همانند خدا نیست (و نه او در ذات و صفات به چیزی از چیزهای آسمان و زمین می‌ماند، و نه چیزی از چیزهای آسمان و زمین در ذات و صفات بدو می‌ماند) و او شنوا و بینا است (و پیوسته بر کارگاه جهان نظارت می‌نماید، و از جمله زاد و ولد انسانها و حیوانها را می‌پاید).

یا در مورد اثبات صفت علم خداوند می‌فرماید:

﴿عَلَّمَ اللَّهُ أَنْكُم سَتَذْكُرُونَهُنَّ﴾ (۲۳۵) البقرة: ۲۳۵

خداوند می‌دانست شما آنان را یاد خواهید کرد.

در آیه‌ی ۱۰ سوره‌ی ممتحنه صفت علم را برای بنده هم ثابت می‌کند:

﴿فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ﴾ (۱۰) الممتحنة: ۱۰

هرگاه ایشان را مؤمن یافتید، آنان را به سوی کافران برنگردانید.

اما علم انسان هرگز با علم خداوند قابل مقایسه نیست، خداوند در مورد علم خود می‌فرماید:

﴿وَسِعَ كُلُّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ (۹۸) طه: ۹۸

دانش او همه چیز را فرا گرفته است (و از گذشته و حال و آینده، و آنچه بوده است و هست و خواهد بود، باخبر است).
اما در مورد علم انسان می فرماید:

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

﴿۸۵﴾ الإسراء: ۸۵

از تو (ای محمد!) درباره‌ی روح می پرسند (که چیست). بگو: روح چیزی است که تنها پروردگارم از آن آگاه است (و خلقتی اسرارآمیز و ساختمانی مغایر با ساختمان ماده دارد و اعجوبه‌ی جهان آفرینش است. بنابراین جای شگفت نیست اگر به حقیقت روح پی نبرید). چرا که جز دانش اندکی به شما داده نشده است، (و علم شما انسانها با توجه به گستره‌ی کل جهان و علم لایتناهی خداوند سبحان، قطره به دریا هم نیست).

افراط مردم در مورد این قضیه

مردم دوران ما در مورد این موضوع سه اتجاه دارند:

بعضی در این مورد افراط کرده اند، همه‌ی اختلافات گذشته و حال را از سر گرفته اند، آشوب به راه انداخته و عموم مردم را دچار فتنه کرده اند، با اصطلاحات و تفصیلاتی به این موضوع می پردازند که در خور عقل و فاهمه‌ی عامه‌ی مردم نیست و به حیطه‌ی علم و درک آنها در نمی آید، بدین علت جدال و منازعه‌ی فراوانی ایجاد شده است که تنها خداوند می داند نهایت آن به کجا می رسد، از این بدتر همه‌ی این ابهامات و مسائل اختلافی را اساس دوستی و دشمنی با دیگران قرار داده اند!!

گروهی دیگر راه تفریط را پیموده اند، بحث و تحقیق در این مورد را بی ارزش و بی نتیجه می پندارند، و حتی مشغول شدن به این مسائل را بی ارزش و غیرمشموع

اعلام می‌کنند و آنرا مسائلی فتنه‌انگیز معرفی می‌نمایند بنابراین داخل شدن به آنها را منع نموده‌اند و باران لعنت خود را بر سر افرادی که بدانها مشغول می‌شوند گسیل می‌دارند، البته این هم ظلم و جفایی آشکار است، چون سوره‌ی اخلاص که معادل دو سوم قرآن است تنها از این موضوع بحث می‌کند.

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝ (۱) اللَّهُ الصَّمَدُ ۝ (۲) لَمْ يَكِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۝ (۳) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ، كُفُوًا أَحَدٌ ۝ (۴)﴾ الإخلاص: ۱ - ۴

بگو: خدا، یگانه یکتا است. خدا، سرورِ والای برآورنده‌ی امیدها و برطرف کننده‌ی نیازمندها است. نزاده است و زاده نشده است. و کسی هم‌تا و هم‌گون او نمی‌باشد. همچنین آیه‌الکرسی که بزرگ‌ترین آیه‌ی قرآن است تنها اسماء و صفات خداوند را توضیح می‌دهد و بحث آنرا به میان می‌کشد:

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ۝ (۲۵۵)﴾ البقرة: ۲۵۵

خدائی بجز الله وجود ندارد و او زنده پایدار (و جهان هستی را) نگهدار است. او را نه چرتی و نه خوابی فرا نمی‌گیرد (و همواره بیدار است و سستی و رخوت بدو راه ندارد). از آن او است آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است (و در ملک کائنات، او را انبازی نیست). کیست آن که در پیشگاه او میانجیگری کند مگر با اجازه‌ی او؟ می‌داند آنچه را که در پیش روی مردمان است و آنچه را که در پشت سر آنان است (و مطلع بر گذشته و حال و آینده، و آگاه بر بود و نبود جهان است و اصلاً همه‌ی زمانها و مکانها

در پیشگاه علم او یکسان است. مردمان چیزی از علم او را فراچنگ نمی‌آورند جز آن مقداری را که وی بخواهد. (علم و دانش محدود دیگران، پرتوی از علم بی‌پایان و بی‌کران او است). فرماندهی و فرمانروایی او آسمانها و زمین را دربرگرفته است، و نگاهداری آن دو (برای او گران نیست و) وی را درمانده نمی‌سازد و او بلندمرتبه و سترگ است.

اما میان این دو طایفه گروه سومی هم وجود دارد که به اهل اعتدال و میانه‌روی معروف هستند، روش آنها اینگونه است که مانند گروه اول در آن موضوع غرق نشده‌اند و مانند گروه دوم کاملاً آنها را غیرمشروع و خشک نمی‌پندارند، بلکه آنها را برای عموم مردم با جملات ساده و مختصر و پرمعنی بیان می‌کنند به طوری که همه آنها درک می‌نمایند و به اهل علم توصیه می‌کنند که تنها خودشان وارد جزئیات و تفصیلاتی شوند که با عقل عامه‌ی مردم جور در نمی‌آید و قدرت درک آن را ندارند، پس تحقیق و بحث را مخصوص علماء و بزرگان می‌دانند، چون به فتنه و مصیبت آن برای عامه‌ی مردم در این دوران واقف هستند، بر این اساس به گونه‌ای مخالفان را مورد هجوم قرار نمی‌دهند که آنها را به میدان جنگ بکشند و با آنها دست به گریبان شوند، و کاملاً هم در این باره سکوت نکرده‌اند تا آن را در هاله‌ی ابهام باقی بگذارند و حقیقت روشن نشود، بلکه مدارا و الفت و بیان مسئله را حق موضوع می‌دانند، خلاصه گروه سوم مسئله را برای هر کسی به گونه‌ای بیان می‌کنند که با عقل و درک او تناسب داشته باشد.

خداوند با اشاره به ارتباط میان کتاب و میزان با هدف اقامه‌ی دادگری توسط مردم

می‌فرماید: ﴿اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ﴾ الشوری: ۱۷

خدا است که کتاب (قرآن) را نازل کرده‌است که مشتمل بر حق و حقیقت است (و جنبه‌ی ذهنی و پنداری ندارد، و در قرآن، برای ارزیابی ارزشها، ضوابط و قواعد) و معیار و میزان ایجاد کرده‌است.

و می‌فرماید: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾ ^ط (۲۵) الحديد: ۲۵

ما پیغمبران خود را همراه با دلایل متقن و معجزات روشن (به میان مردم) روانه کرده‌ایم، و با آنان کتابهای (آسمانی و قوانین) و موازین (شناسایی حق و عدالت) نازل نموده‌ایم تا مردمان (برابر آن در میان خود) دادگرانه رفتار کنند.

انواع شرک

این را می‌دانیم که شرک دو نوع است:

شرک اکبر که عظیم‌ترین ظلمها و بزرگترین گناهان است، و خداوند آنرا نمی‌بخشد مگر کسی که از آن توبه کند، و آن

نابودکننده‌ی تمام اعمال انسان است. این شرک می‌تواند در یکی از این موارد باشد: در باب فرمانبرداری و شعائر،

درخواست و طلب کمک از غیر خدا و قربانی کردن برای غیر او، و یا اطاعت و گردن‌کجی و ادعای حق تشریع برای غیر خدا.

شرک اصغر مانند: ریا، سوگند خوردن به غیر خدا در بعضی صورتهای آن، آویزان کردن دعا و نوشته‌جات و مانند آنها

که از گناهان کبیره محسوب شده و نابودکننده‌ی اعمالند.

خداوند می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُّهْتَدُونَ﴾ (۸۲)

الأنعام: ۸۲

کسانی که ایمان آورده باشند و ایمان خود را با شرک (پرستش چیزی با خدا) نیامیخته باشند، امن و امان ایشان را سزا است، و آنان راه یافتگان (راه حق و حقیقت) هستند.

پیامبر ﷺ ظلم را در این آیه به شرک تعبیر کرده‌اند. هنگامی که این آیه نازل شد بر اصحاب پیامبر ﷺ گران آمد و چنین گفتند: مگر کسی از ما هست که بر خود ظلم نکرده باشد. پیامبر فرمود: آن گونه نیست که شما گمان می‌کنید، ظلم در اینجا منظور شرک است، مگر سخن لقمان به پسرش را نشنیده‌اید که گفت: پسر من چیزی را برای خدا شریک قرار مده چرا که شرک ظلم بزرگی است. (بخاری آن را روایت کرده است). خداوند در باب فرمانبرداری غیر خدا می‌فرماید:

﴿ذَٰلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ لَهُ الْمُلْكُ ۚ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِن قِطْمِيرٍ ۚ﴾ (۱۳) **﴿إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ ۚ وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكْفُرُونَ بَشْرِكِكُمْ ۖ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ﴾** (۱۴) فاطر: ۱۳ - ۱۴

آن کسی که (درازی و کوتاهی شبها و روزها و نظام نور و ظلمت و حرکات دقیق ماه و خورشید را سر و سامان داده است) الله است که خداوندگار شما است، و مالکیت و حاکمیت (جهان هستی) از آن او است. و بجز او کسانی که به فریاد می‌خوانید (و پرستش می‌نمایید) حتی مالکیت و حاکمیت پوسته‌ی نازک خرمایی را ندارند. اگر آنها را (برای حل مشکلات و رفع گرفتاریهای خود) به فریاد بخوانید، صدای شما را نمی‌شنوند، و (به فرض) اگر هم بشنوند، توانایی پاسخگویی به شما را ندارند، و (گذشته از این) در روز قیامت انبازگری و شرک‌ورزی شما را رد می‌کنند (و می‌گویند: شما ما را پرستش نکرده‌اید و بیخود می‌گویید). و هیچ کسی همچون (خداوند) آگاه (از احوال آخرت، به گونه‌ی قطع و یقین، از چنین مطالبی) تو را باخبر نمی‌سازد. در جای دیگری می‌فرماید:

﴿أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ﴾ (۸۱) الشوری:

۲۱

شاید آنان انبازها و معبودهایی دارند که برای ایشان دینی را پدید آورده‌اند که خدا بدان اجازه نداده است (و از آن بی خبر است؟).

و این سخن خداوند که:

﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجْنِدُوا لَكُمْ وَإِنَّ أَطْعَمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ﴾ (۱۲۱) الأنعام: ۱۲۱

از گوشت حیوانی نخورید که (به هنگام ذبح عمداً) نام خدا بر آن برده نشده است (و یا به نام دیگران و یا به خاطر بتان سر بریده شده است). چرا که خوردن از چنین گوشتی، نافرمانی (از دستور خدا) است. بیگمان اهریمنان و شیاطین صفتان، مطالب و سوسه‌انگیزی به طور مخفیانه به دوستان خود القاء می‌کنند تا این که با شما منازعه و مجادله کنند (و بکوشند که شما را به تحریم آنچه خدا حلال کرده است وادارند). اگر از آنان اطاعت کنید بیگمان شما (مثل ایشان) مشرک خواهید بود.

این آیه در مورد مجادله و منازعه درباره‌ی حرام بودن گوشت مردار، میان یهودیان و مسلمانان نازل شد، یهودیان می‌گفتند: چگونه حیوانی را که با دستان خود ذبح می‌کنید می‌خورید، ولی حیوانی که خداوند آنرا کشته حرام می‌داند؟ روشن است که خوردن گوشت مرده به تنهایی موجب شرک نیست بلکه این، حلال دانستن آن است که منجر به شرک می‌شود.

خداوند در مورد تباه شدن اعمال نیکو توسط شرک می‌فرماید:

﴿وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ (۶۵) بَلِ اللَّهُ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ السَّكِرِينَ (۶۶) الزمر: ۶۵ - ۶۶

به تو و به یکایک پیغمبران پیش از تو وحی شده است که اگر شرک ورزی کردارت (باطل و بی‌پاداش می‌گردد و) هیچ و نابود می‌شود، و از زیانکاران خواهی بود. پس در این صورت تنها خدا را بپرست و از زمره‌ی سپاسگزاران باش. پیامبر ﷺ در مورد شرک اصغر می‌فرماید:

إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الشِّرْكَ الْأَصْغَرَ قَالُوا وَمَا الشِّرْكَ الْأَصْغَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الرَّيَاءُ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِذَا جُزِيَ النَّاسُ بِأَعْمَالِهِمْ أَذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاءُونَ فِي الدُّنْيَا فَاَنْظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ عَنْدهُمْ جَزَاءً (امام احمد و بیهقی)

چیزی که من از آن هراس دارم شرک اصغر است. گفتند: ای رسول خدا شرک اصغر چیست؟

فرمود: ریا، خداوند هنگام پاداش اعمال خطاب به ریاکاران می‌فرماید: بروید پاداش خود را نزد کسانی بگیرید که به خاطر آنها عبادت کرده‌اید، ببینید آیا نزد آنها پاداش به دست می‌آورید؟

یا در حدیث دیگری می‌فرماید:

قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَا أَعْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشِّرْكِ مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ مَعِيَ غَيْرِي تَرَكْتُهُ وَشِرْكُهُ (مسلم)

خداوند می‌فرماید: من از هر کسی بی‌نیازتر از شریک هستم، هر کس در کاری برای من شریک قرار دهد، او را با شرکش رها می‌کنم.

در حدیث دیگری در مورد سوگند به غیر خدا می‌فرماید:

مَنْ حَلَفَ بِغَيْرِ اللَّهِ فَقَدْ كَفَرَ أَوْ أَشْرَكَ (احمد و ترمذی و حاکم)

هر کس به غیر خدا سوگند یاد کند، مرتکب کفر یا شرک شده است.

و البته این در صورتی است که قصد تعظیمی همانند تعظیم خداوند برای چیزی که به آن سوگند خورده می‌شود در میان نباشد.

و در مورد آویزان کردن افسون می‌فرماید:

مَنْ عَلَّقَ تَمِيمَةً فَقَدْ أَشْرَكَ (احمد و حاکم)

هر کس افسونی آویزان کند همانا به خداوند شرک ورزیده است.

ایمان به فرشتگان

ما به فرشتگان خداوند ایمان داریم، آنها بندگان تکریم‌شده‌ی پروردگار هستند، خداوند آنها را از نور آفریده و آنها را به اطاعت خود گماشته است، هرگز بر سخن خدا پیشی نمی‌گیرند و در هیچ امر و نهی با خداوند مخالفت نمی‌ورزند..... هرگز خدا را نافرمانی نمی‌کنند و همان کار را انجام می‌دهند که بدان دستور داده شده‌اند. خداوند در این مورد می‌فرماید:

﴿ءَاٰمَنَ الرَّسُوْلُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِۦ ۚ وَالْمُوْمِنُوْنَ كُلُّۭ ءَاٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖۚ وَكُتُبِهٖۚ وَرُسُلِهٖۚ﴾ البقرة: ۲۸۵

فرستاده (خدا، محمد) معتقد است بدانچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده است (و شکی در رسالت آسمانی خود ندارد) و مؤمنان (نیز) همگی به خدا و فرشتگان او و کتابهای وی و پیغمبرانش ایمان دارند.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

خُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُّوْرِ وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَّارٍ وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ (مسلم)

فرشتگان از نور و جنیان از شعله‌ی آتش آفریده شده‌اند و انسان از همان چیزی آفریده شده که برایتان وصف شده است (یعنی خاک).

خداوند در آیاتی از سوره‌ی نحل می‌فرماید:

﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾ (۴۹) يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿۵۰﴾ النحل: ۴۹ - ۵۰

آنچه در آسمانها و آنچه در زمین جنبیده وجود دارد، خدای را سجده می‌برند و کرنش می‌کنند، و فرشتگان نیز خدای را سجده می‌برند و تکبر نمی‌ورزند. فرشتگان از پروردگار خود که حاکم بر آنان است می‌ترسند و آنچه بدانان دستور داده شود (به خوبی و بدون چون و چرا) انجام می‌دهند.

و در سوره‌ی انبیاء می‌فرماید:

﴿لَا يَسْقُوتُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ (۲۷) يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿۲۸﴾ الانبیاء: ۲۷ -

۲۸

آنان (آن قدر مؤدب و فرمانبردار یزدانند که هرگز) در سخن گفتن بر او پیشی نمی‌گیرند، و تنها به فرمان او کار می‌کنند (نه به فرمان کس دیگری). خداوند اعمال گذشته و حال و آینده‌ی ایشان را می‌داند (و از دنیا و آخرت و از وجود و پیش از وجود و بعد از وجودشان آگاه است) و آنان هرگز برای کسی شفاعت نمی‌کنند مگر برای آن کسی که (بدانند) خدا از او خوشنود است و (اجازه‌ی شفاعت او را داده است. به خاطر همین معرفت و آگاهی) همیشه از خوف (مقام کبریایی) خدا ترسان و هراسانند.

ایمان به همه‌ی فرشتگان و صفات آنها

به همه‌ی صفاتی که در قرآن و سنت صحیح برای فرشتگان ثابت شده است ایمان داریم، ایمان داریم که فرشتگان دارای دو، سه، یا چهار بال و یا بیشتر هستند، ایمان داریم که بعضی از آنها مانند جبریل مأمور ابلاغ وحی هستند، و برخی دیگر مانند

میکاییل مسئول باران است و بعضی دیگر مانند اسرافیل مسئول دمیدن در صور است و بعضی دیگر مانند ملک الموت، ارواح موجودات زنده را می گیرد و بعضی دیگر اعمال انسانها را می نویسند و بعضی دیگر مانند نکیر و منکر در قبر به محاسبه ی انسان می پردازند و بعضی دیگر نگهبان بهشت و عده ای دربانان جهنم هستند که رئیس آنها مالک است. و برخی حاملان عرش پروردگارند و.... خداوند صفات فرشتگان را اینگونه بیان می کند:

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَكِةِ رُسُلًا أُولَئِكَ أَجْنَحٌ مَّثْنًى وَاثَلَتْ وَرَبِّعٌ يُزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (۱) ﴿فاطر: ۱﴾

ستایش خداوندی را سزا است که آفریننده ی آسمانها و زمین است، و فرشتگان را با بالهای دوتا دوتا، و سه تا سه تا، و چهارتا چهارتایی که دارند، (مأموران قدرتمند اجرای فرمان خود در زمینه های مختلف تکوینی و تشریعی کرد). او هر چه بخواهد بر آفرینش (فرشتگان و مردمان و سایر موجودات جهان) می افزاید. چرا که خدا بر هر چیزی توانا است.

و به جبرئیل چنین اشاره می کند:

﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١١٣﴾ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ ﴿١١٤﴾﴾ الشعراء: ۱۹۳ - ۱۹۴

جبرئیل آن را فرو آورده است. بر قلب تو، تا از زمره ی بیم دهندگان باشی.

در مورد مسئولیت ملک الموت می فرماید:

﴿قُلْ يَنفَعُكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾ (۱۱) ﴿السجدة: ۱۱﴾

بگو: فرشته ی مرگ که بر شما گماشته شده است، به سراغتان می آید و جان شما را می گیرد، سپس به سوی پروردگارتان بازگردانده می شوید. و در جای دیگری به یاوران ملک الموت اشاره می فرماید:

﴿ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴾ (۱۱) ﴿ الأنعام: ۶۱

خداوند بر بندگان خود کاملاً چیره است. او مراقبانی (از فرشتگان را برای حسابرسی و نگارش اعمال شما) بر شما می‌فرستد و می‌گمارد (و آنان به کار خود با دقت تمام تا دم مرگ یکایک شما، مشغول می‌گردند) و چون مرگ یکی از شما فرا رسید، فرستادگان ما (از میان فرشتگان دیگر به سراغ او می‌آیند و) جان او را می‌گیرند، و (فرشتگان گروه اول و فرشتگان گروه دوم هیچ کدام در مأموریت خود) کوتاهی نمی‌کنند. در آیاتی دیگر به فرشتگان مأمور نوشتن اعمال انسان چنین اشاره می‌فرماید:

﴿ إِذْ يَنْفَلِقُ الْمَلَأَيْنِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴾ (۱۷) ﴿ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴾ (۱۸) ق: ۱۷ - ۱۸

بدانگاه که دو فرشته‌ای که در سمت راست و در طرف چپ انسان نشسته‌اند و اعمال او را دریافت می‌دارند (ما از همه چیز و همه کس - حتی از این دو فرشته - به او نزدیک‌تریم). انسان هیچ سخنی را بر زبان نمی‌راند مگر این که فرشته‌ای، مراقب و آماده (برای دریافت و نگارش) آن سخن است. در سوره‌ی زمر به نگهبانان جهنم اشاره می‌فرماید:

﴿ وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا فَتَحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴾ (۷۱) ﴿ الزمر: ۷۱

و کافران به سوی دوزخ گروه گروه رانده می‌شوند و هنگامی که بدانجا رسیدند درهای آن به رویشان گشوده می‌گردد و نگهبانان دوزخ بدیشان می‌گویند: آیا پیغمبرانی از جنس خودتان به میانتان نیامده‌اند تا آیه‌های پروردگارتان را برای شما بخوانند و شما

را از رویارویی چنین روزی بترسانند؟ می‌گویند: آری! (پیغمبران برانگیخته شدند و اوامر و نواهی خدا را به ما رساندند و از عذاب آخرت بیمان دادند) ولیکن فرمان عذاب بر کافران ثابت و قطعی است (و ما راه کفر در پیش گرفتیم و باید هم تاوان آن را پردازیم و چنین سرنوشت شومی داشته باشیم).

و در آیه ۷۷ سوره‌ی زخرف به بزرگ آنها چنین اشاره می‌فرماید:

﴿وَنَادُوا بِمَلِكٍ لِّيَقْضِيَ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَرْكُوتٌ﴾ الزخرف: ۷۷

آنان فریاد می‌زنند: ای مالک! پروردگارت ما را بمیراند و نابودمان گرداند (تا بیش از این رنج نبریم و از این عذاب دردناک آسوده شویم. او بدیشان) می‌گوید: شما (اینجا) می‌مانید (و مرگ و میر و نیستی و نابودی در کار نیست).
در جای دیگر درباره‌ی نگهبانان بهشت اینگونه آمده است:

﴿وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا

وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ﴾ الزمر: ۷۳

و کسانی که از (عذاب و خشم) پروردگارشان می‌پرهیزند، گروه گروه به سوی بهشت رهنمود می‌شوند تا بدان گاه که به بهشت می‌رسند، بهشتی که درهای آن (برای احترامشان به رویشان) باز است. بدین هنگام نگهبانان بهشت بدیشان می‌گویند: درودتان باد! خوب بوده‌اید و به نیکی زیسته‌اید، پس خوش باشید و داخل بهشت شوید و جاودانه در آن بمانید.

و درباره‌ی حاملان عرش می‌فرماید:

﴿وَالْمَلَائِكَةُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَنِيَّةٌ﴾ الحاقة: ۱۷

و فرشتگان در اطراف و کناره‌های آسمان (جدید آن روزی) قرار می‌گیرند، و در آن روز، هشت فرشته، عرش پروردگارت را بر فراز سر خود برمی‌دارند.

محبت و دشمنی با فرشتگان

بر هر مسلمانی واجب است که همه‌ی فرشتگان را دوست داشته باشد و همه‌ی آنها را ارج نهد و میان هیچکدام از آنها فرق نگذارد؛ چون بنا به نص صریح قرآن همه‌ی آنها بندگان محترم خداوند هستند، و هرگز خدا را نافرمانی نمی‌کنند و آنچه را که بدان امر شده‌اند انجام می‌دهند، همه در این ویژگی‌ها و صفات مشترک هستند و هرگز از هم جدا نمی‌شوند و اختلاف پیدا نمی‌کنند، همچنین بر مسلمان واجب است از هر چیزی که موجب بی‌احترامی و خدشه‌دار کردن شخصیت آنها می‌شود دوری کند، یا الفاظی مانند شرک و کفر و گناه و بوی بد و غیره را به کار نگیرند چرا که چنین الفاظی موجب فرستادن نفرین توسط فرشتگان می‌گردند.

خداوند در آیاتی از سوره‌ی بقره می‌فرماید:

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ (۹۷) مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ

وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿۹۸﴾ البقرة: ۹۷ - ۹۸

(بعضی از آنان می‌گویند که: چون جبرئیل، دشمن ایشان، قرآن را برای محمد می‌آورد، آنان با او دشمنی می‌ورزند و کتابش را قبول ندارند. ای پیغمبر! بدیشان) بگو: کسی که دشمن جبرئیل باشد (در حقیقت دشمن خدا است) زیرا که او به فرمان خدا قرآن را بر قلب تو نازل کرده است (نه این که خودسرانه دست به چنین امری زده باشد). قرآنی که کتابهای آسمانی پیشین را تصدیق می‌کند، و هدایت و بشارت برای مؤمنان است. کسی که دشمن خدا و فرشتگان و فرستادگان او و جبرئیل و میکائیل باشد (خداوند دشمن او است). چه خداوند دشمن کافران است.

یهود گمان می‌کردند که بعضی از فرشتگان دوست و گروهی دیگر دشمن آنان هستند، می‌گفتند: میکائیل دوست و جبریل دشمن ماست، خداوند ادعای آنها را رد کرد، و بیان فرمود که هر کس دشمن خداوند و بعضی از فرشتگان باشد در حقیقت با همه‌ی فرشتگان اعلان جنگ و دشمنی کرده است.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ (مسلم و بخاری)

فرشتگان به خانه‌ای که در آن سگ و مجسمه باشد وارد نمی‌شوند.
نگهداری سگ و آویزان کردن تصویر حرام است و موجب می‌شود که فرشتگان رحمت بدانجا وارد نشوند.

در حدیث دیگری می‌فرماید:

مَنْ أَكَلَ الْبَصَلَ وَالْثُومَ وَالْكَرْثَ فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَتَأَذَّى بِمَا يَتَأَذَّى مِنْهُ بَنُو آدَمَ (مسلم و بخاری)

هر کس پیاز و سیر و تره‌فرنگی خورد به مسجد نیاید؛ چون بوی بد مانند انسانها فرشتگان را نیز اذیت می‌کند.

این چیزها فرشتگان را اذیت می‌کند پس باید از مصرف آنها اجتناب کرد.

پیامبر می‌فرماید:

إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاشِهِ فَأَبَتْ فَبَاتَ غَضَبًا عَلَيْهِا لَعَنَتَهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ (مسلم و بخاری)

هرگاه مردی از زنش بخواهد که به بسترش بیاید ولی زن اجتناب کند، تا سپیده‌دم فرشتگان بر او نفرین می‌فرستند.

دوری زن از مرد موجب نفرین فرشتگان می‌شود، پس لازم است که زن چنین نکند تا مورد نفرین واقع نشود.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

مَنْ أَشَارَ إِلَى أَخِيهِ بِحَدِيدَةٍ فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَلْعَنُهُ حَتَّى يَدْعَهُ وَإِنْ كَانَ أَخَاهُ لِأَبِيهِ وَأُمِّهِ (مسلم)

هر انسانی با چاقو برادرش را تهدید کند فرشتگان به او نفرین می‌فرستند تا وقتی که چاقو را کنار می‌گذارد.

پس تهدید کردن مؤمن با چاقو موجب لعنت فرشتگان است.

ایمان به کتاب‌های آسمانی

به همه‌ی کتابهایی که بر پیامبران نازل شده است ایمان داریم، همچنین در میان آنها به کتابهایی که در قرآن به آنها اشاره شده است مانند تورات و انجیل و زبور و صحف ابراهیم و موسی ایمان داریم، معتقدیم که همه‌ی آنها از طرف خداوند نازل شده‌اند، و همه‌ی کتابهای خدا در دعوت به توحید متفقند، هر چند در بعضی از فروع شریعت با هم اختلافات جزئی دارند.

خداوند می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ءَامِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ءَ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ ءَ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنزَلَ مِن قَبْلُ وَمَن يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ ءَ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾ (النساء: ۱۳۶)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به خدا و پیغمبرش (محمد) و کتابی که بر پیغمبر نازل کرده است (و قرآن نام دارد) و به کتابهایی که پیش‌تر (از قرآن) نازل نموده است (و هنوز تحریف و نسیان در آنها صورت نگرفته است) ایمان بیاورید. هرکس که به خدا و فرشتگان و کتابهای خداوندی و پیغمبرانش و روز رستاخیز کافر شود (و یکی از اینها را نپذیرد) واقعاً در گمراهی دور و درازی افتاده است.

همچنین می‌فرماید:

﴿قُولُوا ءَامَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ
مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ (البقرة: ۱۳۶)

بگویید: ایمان داریم به خدا و آنچه (به نام قرآن) بر ما نازل گشته، و آنچه بر ابراهیم، اسماعیل، اسحاق، یعقوب، و اسباط (یعنی نوادگان یعقوب) نازل شده است، و به آنچه برای موسی و عیسی آمده است، و به آنچه برای (همه‌ی) پیغمبران از طرف پروردگارشان آمده است. میان هیچ یک از آنان جدایی نمی‌اندازیم (نه این که مثل یهودیان یا عیسویان، بعضیها را بپذیریم و بعضیها را نپذیریم. بلکه همه‌ی پیغمبران را راهنمای بشریت در عصر خود می‌دانیم و کتابهایشان را به طور اجمال می‌پذیریم) و ما تسلیم (فرمان) خدا هستیم.

و در آیاتی از سوره‌ی آل عمران می‌فرماید:

﴿اللّٰهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابُ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْقِصَامٍ ﴿٥﴾﴾ آل عمران: ۲ - ۴ جز خدا، خدایی نیست و او زنده (به خود) و متصرف (در کار و بار جهان) است. (همان کسی که) کتاب (قرآن) را بر تو نازل کرده است که مشتمل بر حق است (و متضمن اصول رسالت‌های آسمانی پیشین، و) تصدیق‌کننده‌ی کتابهایی است که قبل از آن (برای پیغمبران فرستاده شده‌اند و) بوده‌اند. و خداوند پیش از آن، تورات را (برای موسی) و انجیل را (برای عیسی) نازل کرده است. پیش از (قرآن، تورات و انجیل را نازل کرده است) جهت راهنمود مردمان، و (چون منحرف گشتند، قرآن یعنی) جدا سازنده (حق از باطل) را فرو فرستاده

است. بیگمان کسانی که نسبت به آیات خدا کفر ورزند، عذاب سختی دارند، و خداوند توانا و انتقام گیرنده است.
در جای دیگر می فرماید:

﴿وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ (۱۱۳) النساء: ۱۶۳

و به داود زبور دادیم.

و یا این آیات که:

﴿إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى﴾ (۱۸) صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى (۱۹) الأعلی: ۱۸ - ۱۹

این (چیزها منحصر به این کتاب آسمانی نیست، بلکه) در کتابهای پیشین (نیز آمده و) بوده است. (از جمله در) کتابهای ابراهیم و موسی.

و به وحدت دین انبیاء که همانا توحید است چنین اشاره می فرماید:

﴿شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ

اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ﴾ (۱۳) الشوری: ۱۳

خداوند آیینی را برای شما (مؤمنان) بیان داشته و روشن نموده است که آن را به نوح توصیه کرده است و ما آن را به تو وحی و به ابراهیم و موسی و عیسی سفارش نموده ایم (به همه ی آنان سفارش کرده ایم که اصول) دین را پابرجا دارید و در آن تفرقه نکنید و اختلاف نوزید. این چیزی که شما مشرکان را بدان می خوانید (که پابرجا داشتن اصول و ارکان دین است) بر مشرکان سخت گران می آید. خداوند هر که را بخواهد برای این دین برمی گزیند و هر که (از دشمنانگی با دین دست بکشد و) به سوی آن برگردد، بدان رهنمودش می گرداند.

و درباره ی اختلاف شریعت های پیامبران می فرماید:

﴿لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شُرْعَةً وَمِنْهَا جَا^{۴۸}﴾ المائدة: ۴۸

(ای مردم!) برای هر ملّتی از شما راهی (برای رسیدن به حقایق) و برنامه‌ای (جهت بیان احکام) قرار داده‌ایم.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

الْأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ لِعَلَّاتِ أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ (بخاری)

همه‌ی پیامبران برادر هستند که از یک پدر می‌باشند اما مادرشان یکی نیست، دین آنها یکی است و تنها در فروع اختلاف دارند.

قرآن همه‌ی کتاب‌های گذشته را نسخ کرده است

ایمان داریم که همه‌ی کتاب‌های آسمانی بعد از تحریف و تغییر و تمام شدن زمان آنها توسط قرآن نسخ شده‌اند، و شریعت و قانون روایت شده در کتاب‌های گذشته سه نوع است:

۱- قسمتی که قرآن به صحت آن گواهی داده است.

۲- قسمتی که قرآن به بطلان آن شهادت داده است.

۳- قسمتی که قرآن در مورد آن سکوت اختیار فرموده است.

به قسمت اول ایمان داریم و قسمت دوم را باطل و تحریف‌شده‌ی دست انسان می‌پنداریم و در مورد قسمت سوم سکوت اختیار می‌نماییم نه آنرا تصدیق می‌کنیم و نه تکذیب.

خداوند در مورد ارتباط قرآن و کتاب‌های گذشته می‌فرماید:

﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنْ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ^{۴۹}﴾

و بر تو (ای پیغمبر) کتاب (کامل و شامل قرآن) را نازل کردیم که (در همه‌ی احکام و اخبار خود) ملازم حق، و موافق و مصدق کتابهای پیشین (آسمانی)، و شاهد (بر صحت و سقم) و حافظ (اصول مسائل) آنها است.

نزول قرآن تصدیق کننده‌ی کتاب‌های گذشته است، کتاب‌هایی که در برگرفته‌ی مدح و ستایش و نزول قرآن به عنوان آخرین پیام خدایی بر خاتم پیامبران ﷺ بودند، بنابراین نزول قرآن موجب افزایش ایمان و اعتقاد حاملان معرفت و بصیرت کتاب‌های گذشته شد، پس تسلیم امر خدا شدند و به دین او گرویدند، خداوند بیان می‌فرماید که قرآن بر کتاب‌های گذشته حاکم و امین و گواه است، هرآنچه موافق قرآن باشد حقیقت دارد و هرآنچه با قرآن منافات داشته باشد باطل است.

خداوند به کسانی از یهود که به او دروغ بستند و کتابش را تحریف کردند اشاره کرده می‌فرماید:

﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾﴾ البقرة:

۷۹

وای بر کسانی (از احبار) که کتاب را با دست خود می‌نویسند و آن گاه می‌گویند (به بیسوادان): این (توراتی است که) از جانب خدا آمده است تا به بهای کمی آن (تحریف‌شده‌ها) را بفروشند! وای بر آنان چه چیزهایی را با دست خود می‌نویسند! و وای بر آنان چه چیزهایی را به چنگ می‌آورند! (این گونه نوشته‌ها و کارها، ایشان را به سوی هلاک و عذاب می‌کشاند).

و می‌فرماید:

﴿وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤْنَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنْ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ ۷۸ آل عمران:

و در میان آنان کسانی هستند که به هنگام خواندن کتاب (خدا) زبان خود را می‌پیچند و آن را دگرگون می‌کنند تا شما گمان برید (آنچه را که می‌خوانند) از کتاب (خدا) است! در حالی که از کتاب (خدا) نیست. و می‌گویند که: آن از نزد خدا (نازل شده) است و با این که از سوی خدا نیامده است و به خدا دروغ می‌بندند و حال آن که می‌دانند (که دروغ می‌گویند).

پیامبر ﷺ در مورد انتخاب این امت و پاداش مضاعف آنها می‌فرماید:

قَالَ إِنَّمَا بَقَاؤُكُمْ فِيمَنْ سَلَفَ مِنَ الْأُمَمِ كَمَا بَيْنَ صَلَاةِ الْعَصْرِ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ أَوْ بَيْنَ أَهْلِ التَّوْرَةِ التَّوْرَةَ فَعَمِلُوا بِهَا حَتَّى انْتَصَفَ النَّهَارُ ثُمَّ عَجَزُوا فَأَعْطُوا قِيرَاطًا قِيرَاطًا ثُمَّ أَوْحِيَ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ الْإِنْجِيلَ فَعَمِلُوا بِهِ حَتَّى صُلِّيَتِ الْعَصْرُ ثُمَّ عَجَزُوا فَأَعْطُوا قِيرَاطًا قِيرَاطًا ثُمَّ أُوتِيَتُمُ الْقُرْآنَ فَعَمِلْتُمْ بِهِ حَتَّى عَرَبَتِ الشَّمْسُ فَأُعْطِيتُمْ قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ فَقَالَ أَهْلُ الْكِتَابِ هَؤُلَاءِ أَقَلُّ مِنَّا عَمَلًا وَأَكْثَرُ أَجْرًا قَالَ اللَّهُ هَلْ ظَلَمْتُكُمْ مِنْ حَقِّكُمْ شَيْئًا قَالُوا لَا قَالَ فَهُوَ فَضْلِي أُوتِيَهُ مِنْ أَشَاءِ (رواه البخاری)

فاصله‌ی زمانی شما نسبت به اقوام گذشته به اندازه‌ی فاصله‌ی میان نماز عصر و مغرب است؛ اهل تورات آمدند مهلت ایشان تا نماز ظهر بود، سپس از اداء مسئولیت عاجز شدند و خداوند قیراط قیراط به آنها پاداش داد، سپس اهل انجیل آمدند، آنها هم تا نماز عصر به مفاد حیات بخش انجیل عمل کردند سپس عاجز شدند و قیراط قیراط پاداش گرفتند، سپس نوبت به شما رسید و قرآن نازل شد شما هم تا غروب خورشید بدان عمل خواهید کرد و دو قیراط دو قیراط پاداش خواهید گرفت، اهل کتاب زبان به اعتراض گشوده، گفتند: اعمال آنها از ما کمتر است ولی از ما بیشتر پاداش می‌گیرند؟

خداوند فرمود: آیا در حق شما ظلم شده است؟ گفتند: نه. فرمود: این فضل و بخششی است که به هر کس که بخواهم می‌بخشم. (بخاری آن را روایت کرده است).

و در حدیث دیگری می‌فرماید:

لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَ إِنْ هُمْ إِلَّا هُمْ وَاحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (رواه البخاری)

اهل کتاب را نه تصدیق کنید و نه تکذیب. بلکه بگویید: به آنچه خداوند نازل فرموده است ایمان داریم و پروردگار ما و شما یکی است و ما در مقابل او تسلیم هستیم.

از ابن عباس روایت شده است که فرمود:

كَيْفَ تَسْأَلُونَ أَهْلَ الْكِتَابِ عَنْ شَيْءٍ وَكِتَابُكُمُ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَحَدُثُ؟! تَقْرَأُونَهُ مُحْضًا لَمْ يُسَبِّ وَقَدْ حَدَّثَكُمْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ بَدَّلُوا كِتَابَ اللَّهِ وَغَيَّرُوهُ وَكَتَبُوا بِأَيْدِيهِمُ الْكِتَابَ وَقَالُوا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيُشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أَلَا يَنْهَاكُمْ مَا جَاءَكُمْ مِنَ الْعِلْمِ عَنْ مَسْأَلَتِهِمْ لَا وَاللَّهِ مَا رَأَيْنَا مِنْهُمْ رَجُلًا يَسْأَلُكُمْ عَنِ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ (بخاری)

چگونه در مورد بعضی مسایل از اهل کتاب می‌پرسید در حالی که کتابی که بر رسول خدا ﷺ نازل شده به شما نزدیک‌تر است؟! و از تحریف نیز مصون مانده است، و همین قرآن به شما می‌گوید که اهل کتاب چیزهایی را بیان می‌کنند که تحریف شده است و نوشته‌ی دست خود آنان است و به دروغ می‌گویند: از طرف خدا نازل شده است. تا پول بی‌ارزشی را به چنگ آورند، آگاه باشید ما علمی داریم که ما را از اهل کتاب بی‌نیاز می‌گرداند، هیچ کدام از آنها از قرآن شما چیزی نمی‌پرسد پس چرا شما با آن همه علم و حکمت به آنها رو می‌آورید. (بخاری آن را روایت کرده است).

مقتضیات ایمان به کتب

به حلال و حرام کتاب‌های خدا ایمان داریم، داستان‌ها و مثل‌های قرآنی را معتبر و واقعی می‌پنداریم، به محک‌های عمل می‌کنیم، و در مقابل متشابهات آن سر تسلیم فرود می‌آوریم و از حدود آنها تجاوز نمی‌کنیم، حق تلاوت آن را به جای می‌آوریم و مطیع اوامر و نواهی رسول خدا ﷺ هستیم.

خداوند می‌فرماید:

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِبِينَ خَصِيمًا﴾ (النساء: ۱۰۵)

ما کتاب (قرآن را که مشتمل بر حق و بیانگر هر آن چیزی که حق است) به حق بر تو نازل کرده‌ایم تا (مشعل راه هدایت باشد و بدان) میان مردمان طبق آنچه خدا به تو نشان داده است داوری کنی، و مدافع خائنان مباش.

خداوند به پیامبرش دستور می‌دهد که بر اساس کلام خدا میان مردم قضاوت کند و او را بر حذر می‌دارد که مبدا دچار فتنه‌ی بعضی از آنها شود، آنجا که می‌فرماید:

﴿وَإِنْ أَحْكَمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّهُ يَرِيْدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ﴾ (المائدة: ۴۹)

و (به تو ای پیغمبر فرمان می‌دهیم به این که) در میان آنان طبق چیزی حکم کن که خدا بر تو نازل کرده است، و از امیال و آرزوهای ایشان پیروی مکن، و از آنان بر حذر باش که (با کذب و حق‌پوشی و خیانت و غرض‌ورزی) تو را از برخی چیزهایی که خدا بر تو نازل کرده است به دور و منحرف نکنند (و احکامی را پایمال هوی و هوس باطل خود نسازند). پس اگر (از حکم خدا رویگردان شدند و به قانون خدا) پشت

کردند، بدان که خدا می‌خواهد به سبب پاره‌ای از گناهانشان ایشان را دچار بلا و مصیبت سازد (و به عذاب دنیوی، پیش از عذاب اخروی گرفتار کند). بیگمان بسیاری از مردم (از احکام شریعت) سرپیچی و تمرد می‌کنند (و از حدود قوانین الهی تخطی می‌نمایند). همچنین می‌فرماید:

﴿اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ﴾
الأعراف: ۳

از چیزی پیروی کنید که از سوی پروردگارتان بر شما نازل شده است، و جز خدا از اولیاء و سرپرستان دیگری پیروی نکنید (و فرمان‌پذیرید). کمتر متوجّه (اوامر و نواهی خدا) هستید (و کمتر پند می‌گیرید).

خداوند در این آیه به پیروی از پیامبر امّی و بیسوادى که این قرآن کریم را آورده، امر فرموده و از سرپیچی از او نهی کرده است. نافرمانی‌ای که نتیجه‌ی آن عدول از حکم خدا به سوی غیر اوست.

در جای دیگری می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ ءَاتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ وَمَن يَكْفُرْ بِهِ ۖ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾
البقرة: ۱۲۱

(دسته‌ای از) کسانی که کتاب آسمانی به آنان داده‌ایم و آن را از روی دقّت و چنانچه باید می‌خوانند (و تورات و انجیل را محققانه و ارسى می‌نمایند و سره را از ناسره جدا می‌سازند) این چنین افرادی به قرآن ایمان می‌آورند، و کسانی که بدان ایمان نیاورند بی‌گمان ایشان زیانکارانند.

به‌جای آوردن حق تلاوت قرآن عبارت است از رعایت حلال و حرام آن و تحریف و تأویل نکردن ناروای آیات خداوند.

خداوند درباره‌ی محکم و متشابه قرآن و روش اهل علم در تعامل با آنها می‌فرماید:

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَبَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾

آل عمران: ۷

او است که کتاب (قرآن) را بر تو نازل کرده است. بخشی از آن، آیه‌های «مُحْكَمَات» است (و معانی مشخص و اهداف روشنی دارند و) آنها اصل و اساس این کتاب هستند، و بخشی از آن آیه‌های «مُتَشَابِهَات» است، (و معانی دقیقی دارند و احتمالات مختلفی در آنها می‌رود). و اما کسانی که در دل‌هایشان کزری است (و گریز از حق، زوایای وجودشان را فرا گرفته است) برای فتنه‌انگیزی و تأویل (نادرست) به دنبال متشابهات می‌افتند. در حالی که تأویل (درست) آنها را جز خدا و کسانی نمی‌دانند که راسخان (و ثابت‌قدمان) در دانش هستند. (این چنین وارستگان و فرزانه‌گانی) می‌گویند: ما به همه‌ی آنها ایمان داریم (و در پرتو دانش می‌دانیم که محکمات و متشابهات) همه از سوی خدای ما است. و (این را) جز صاحبان عقل (سلیمی که از هوی و هوس فرمان نمی‌برند، نمی‌دانند و) متذکر نمی‌شوند.

و می‌فرماید:

﴿لَقَدْ كَانَتْ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾

یوسف: ۱۱۱

به حقیقت در سرگذشت آنان، (یعنی یوسف و برادران و دیگر پیغمبران و اقوام ایماندار و بی‌ایمان، درس‌های بزرگ) عبرت برای همه‌ی اندیشمندان است. (آنچه گفته شد) یک افسانه‌ی ساختگی (و داستان خیالی و دروغین) نبوده، و بلکه (یک وحی

بزرگ آسمانی است که) کتابهای (اصیل انبیای) پیشین را تصدیق و پیغمبران (راستین) را تأیید می‌کند، و (به علاوه) بیانگر همه‌ی چیزهایی است که (انسانها در سعادت و تکامل خود بدانها نیاز دارند، و به همین دلیل مایه‌ی) هدایت و رحمت برای (همه‌ی) کسانی است که ایمان می‌آورند.

از موارد ایمان به قرآن اطاعت از اوامر و نواهی پیامبر ﷺ است:

﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ ﴿الحشر: ۷﴾

چیزهایی را که پیغمبر برای شما (از احکام الهی) آورده است اجرا کنید، و از چیزهایی که شما را از آن بازداشته است، دست بکشید.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

دَعُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِسُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ (بخاری)

از هر آنچه سکوت کرده‌ام دست بردارید، چون علت هلاک امتهای پیشین اختلافات و پرسش‌های فراوانی بوده است که از انبیاء می‌کرده‌اند، اگر شما را از کاری نهی کردم آنرا ترک کنید و اگر به چیزی دستور دادم در حد توان آن را به جای آورید. (بخاری آن را روایت کرده است).

ایمان به پیامبران

ایمان به پیامبران به اجمال و تفصیل

به همه‌ی پیامبران -چه آنهایی که می‌شناسیم و چه آنها که نمی‌شناسیم- ایمان داریم، مخصوصاً به آنهایی که در قرآن یادی از ایشان رفته است، نزدیک‌ترین دیدگاه به قرآن در مورد تفاوت نبی و رسول این است که رسول شریعت و قانون

جدیدی را از خداوند دریافت می‌کند اما نبی بر شریعت پیامبر قبل از خودش ثابت مانده و مردم را بدان فرا می‌خواند.

خداوند در مورد روانه کردن انبیاء به سوی تمامی امتها می‌فرماید:

﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَّنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فسيروا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾ (النحل: ۳۶)

ما به میان هر ملتی پیغمبری را فرستاده‌ایم (و محتوای دعوت همه‌ی پیغمبران این بوده است) که خدا را بپرستید و از طاغوت (شیطان، بتان، ستمگران، و غیره) دوری کنید. (پیغمبران دعوت به توحید کردند و مردمان را به راه حق فرا خواندند). خداوند گروهی از مردمان را (که بر اثر کردار نیک، شایسته‌ی مرحمت خدا شدند، به راه راست) هدایت داد، و گروهی از ایشان (بر اثر کردار ناشایست) گمراهی بر آنان واجب گردید (و سرگشتگی به دامانشان چسبید) پس (اگر در این باره در شک و تردیدید، بروید) در زمین گردش کنید و (آثار گذشتگان را بر صفحه‌ی روزگار) بنگرید و ببینید که سرانجام کار کسانی (که آیات خدا را) تکذیب کرده‌اند به کجا کشیده است (و بر سر اقوامی چون عاد و ثمود و لوط چه آمده است).

خداوند منان همیشه در هر دوران پیامبرانی را به سوی مردم فرستاده است تا آنها را به توحید و یکتاپرستی و کفر به طاغوت فرا خوانند، این روند از روزی که شرک دامن‌گیر جامعه‌ی انسانی شده تا آمدن آخرین پیام‌آور الهی در همه‌ی نقاط عالم ادامه داشته است. خداوند در آیه‌ی دیگری می‌فرماید:

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾ (فاطر: ۲۴)

و می فرماید:

تو تنها بیم‌دهنده‌ای (و پیغمبری، و بر رسولان پیام باشد و بس)، و هر ملّتی راهنمایی (از میان سایر پیغمبران) دارد (و تو چیز نوظهور و بی سابقه‌ای نمی‌باشی).

خداوند ما را آگاه می‌کند که پیامبرانی هستند که در قرآن قصه‌ی آنها آمده است و همچنین رسولانی هستند که داستان آنها در قرآن نیامده است، می‌فرماید:

170

ما به تو (ای پیغمبر، قرآن و شریعت را) وحی کردیم، همان گونه که پیش از تو به نوح و پیغمبران بعد از او وحی کردیم، و (همان گونه که) به ابراهیم، اسحاق، یعقوب، نوادگان (او که برخی از آنان پیغمبران خدا بودند)، عیسی، ایوب، یونس، هارون، و سلیمان وحی کردیم، و به داود زبور دادیم. و ما پیغمبران زیادی را روانه کرده‌ایم که سرگذشت آنان را قبلاً برای تو بیان کرده‌ایم، و پیغمبران (دیگر) زیادی را (به میان مردم روانه کرده‌ایم) که سرگذشت آنان را برای تو بیان نکرده‌ایم. (و شیوهی وحی به موسی

این بود که) خداوند حقیقتاً (از پشت حجاب بدون واسطه) با موسی سخن گفت. ما پیغمبران را فرستادیم تا (مؤمنان را به ثواب) مژده‌رسان، و (کافران را به عقاب) بیم‌دهنده باشند، و بعد از آمدن پیغمبران حجّت و دلیلی بر خدا برای مردمان باقی نماند (و نگویند که اگر پیغمبری به سوی ما می‌فرستادی، ایمان می‌آوردیم و راه طاعت و عبادت در پیش می‌گرفتیم). و خدا چیره‌ی حکیم است (و کارهایش از روی قدرت و حکمت انجام می‌پذیرد).

و می‌فرماید:

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَّن لَّمْ نَقْصُصْ

عَلَيْكَ ۚ﴾ غافر: ۷۸

پیش از تو پیغمبرانی را (برای رهنمود مردمان) فرستاده‌ایم. سرگذشت بعضیها را برای تو بازگو کرده و سرگذشت برخیها را برای تو بازگو نکرده‌ایم. در جای دیگر می‌فرماید:

﴿وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ اللَّهُ

مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ۚ﴾ النساء: ۱۶۴

و ما پیغمبران زیادی را روانه کرده‌ایم که سرگذشت آنان را قبلاً برای تو بیان کرده‌ایم، و پیغمبران (دیگر) زیادی را (به میان مردم روانه کرده‌ایم) که سرگذشت آنان را برای تو بیان نکرده‌ایم. (و شیوه‌ی وحی به موسی این بود که) خداوند حقیقتاً (از پشت حجاب بدون واسطه) با موسی سخن گفت.

در آیاتی دیگر تعدادی از پیامبران را اسم می‌برد و بدین وسیله ایمان به آنها را برای ما مشخص می‌نماید:

﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَّنْ نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ۝۸۳﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ۝۸۴ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ ۝۸۵ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيُوشَعَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ۝۸۶﴾ الأنعام: ۸۳ - ۸۶

اینها دلایل ما بود که آنها را به ابراهیم عطا کردیم (تا) در برابر قوم خود (به کارشان گیرد، و غروب ستارگان و خورشید و ماه را دلیل بر الوهیت و وحدانیت ما داند. او با همین دلایل کوتاهی بر آنان پیروز شد و برتری یافت، و این سنت ما است که با علم و حکمت) هر کس را بخواهیم او را درجاتی بالا می‌بریم. (ای پیغمبر!) پروردگار تو حکیم (است و هر چیزی را در جای خود قرار می‌دهد و به جای خود می‌کند، و) آگاه است (و می‌داند چه کسی مستحق رفعت است و چه کسی مستوجب ذلت). ما به ابراهیم، اسحاق و یعقوب (فرزند اسحاق) را عطا نمودیم (و افتخار این دو تن هم تنها در جنبه‌ی پیغمبرزادگی نبود، بلکه مانند پدرشان) آن دو را (به سوی حقیقت و خوبی) رهنمود کردیم. پیشتر نیز نوح را (دستگیری و به سوی حق و نیکی) ارشاد نمودیم. و از نژاد نوح (هم کسانی همچون) داود، سلیمان، ایوب، یوسف، موسی و هارون را (قبلاً) هدایت و ارشاد کردیم) و همان گونه (که ابراهیم و همه‌ی این پیغمبران را پاداش دادیم) محسنان را (نیز بدانچه مستحق باشند) پاداش می‌دهیم. و زکریا، یحیی، عیسی، و الیاس را (نیز هدایت دادیم و) همه‌ی آنان از زمره‌ی صالحان (و بندگان شایسته‌ی ما) بودند. و اسماعیل، الیسع، یونس، و لوط را (نیز رهنمود کردیم) و هر کدام (از اینان) را بر جهانیان (زمان خود) برتری دادیم.

و می‌فرماید: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ۝۵۶﴾ مریم: ۵۶

و در کتاب (آسمانی قرآن) از ادريس بگو. او بسيار راستكار و راستگو و پيغمبر بزرگي بود.

﴿وَالِیْ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ یَقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهِ غَیْرُهُ﴾ ۵۰: هود: ۵۰
(ما به عنوان پيغمبر) هود را به سوی قوم عاد فرستادیم که از خودشان بود. (هود بدیشان) گفت: ای قوم من! خدا را بپرستید که جز او معبودی ندارید.

﴿وَالِیْ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ یَقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهِ غَیْرُهُ﴾ ۶۱: هود: ۶۱
به سوی قوم ثمود یکی از خودشان را (به عنوان پيغمبر) فرستادیم که صالح نام داشت. (به آنان) گفت: ای قوم من! خدا را بپرستید که معبودی جز او برای شما وجود ندارد (و کسی غیر او مستحق پرستیدن نمی باشد).

﴿وَالِیْ مَدِیْنِ أَخَاهُمْ شُعَیْبًا قَالَ یَقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهِ غَیْرُهُ﴾ ۸۴: هود: ۸۴

شعیب را (نیز) به سوی قوم مدین فرستادیم که از خود آنان بود. (شعیب بدیشان) گفت: ای قوم من! خدا را بپرستید (و بدانید که) جز او معبودی ندارید.

﴿وَأَذْکُرْ إِسْمَاعِیلَ وَالْیَسَعَ وَذَا الْکِفْلِ وَکُلٌّ مِنَ الْآخِیَارِ﴾ ۴۸: ص: ۴۸
(ای پيغمبر!) از اسماعیل و الیسع و ذالکفل یاد کن. آنان جملگی از خوبان و نیکانند.

حقیقت ایمان به پیامبران

ایمان به پیامبران یعنی اعتقاد جازم و راسخ به نبوت و رسالت و عصمت ایشان از هر گناهی، و اینکه همه هدایت یافته و هدایت دهنده هستند، و پیام خدایی را بدون کم و کاست به مردم ابلاغ نموده اند، و مردمشان را نصیحت کرده اند و در راه خدا هر آنچه در توان داشته اند تلاش و مجاهدت کرده اند، و خداوند امت هایشان را

مكلف فرموده است كه آنها را تصديق نمايند و سر تسليم در مقابل آنها فرود آورند، و هر كس از امت آنها كه اين امر را به جاى نياورده باشد مؤمن نبوده است. خداوند در مورد انتخاب پيامبران مى فرمايد:

﴿اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ﴾ (٧٥)
الحج: ٧٥

خداوند از ميان فرشتگان پيام آورانى (همچون جبرئيل) را بر مى گزيند (و به سوى انبيا گسيل مى دارد) و هم از ميان انسانها پيغمبرانى (همچون موسى و عيسى و محمد) را بر مى گزيند و به سوى مردم مى فرستد، و از كار همه ي آنان باخبر است) چرا كه خداوند شنوا و بينا است.
و مى فرمايد:

﴿اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾ (١٣٤) الأنعام: ١٢٤

خداوند بهتر مى داند كه (چه كسى را براى پيامبرى انتخاب و) رسالت خويش را به چه كسى حواله مى دارد. خداوند مى داند كه چه كسى را براى رسالت انتخاب كند و رسالت را بر دوش چه كسى بگذارد، خداوند براى اين كار تنها برگزيدگان شايسته را بر مى گزيند.

﴿وَأَذْكُرْ عَبْدَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولَى الْأَيْدَى وَالْأَبْصَارِ﴾ (٤٥) ﴿إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ﴾ (٤٦) ﴿وَأَذْكُرْ إِبْرَاهِيمَ وَالْأَخْيَارِ﴾ (٤٧) ﴿وَأَذْكُرْ إِبْرَاهِيمَ وَالْأَخْيَارِ﴾ (٤٨)
ص: ٤٥ - ٤٨

(اى پيغمبر!) از بندگان ما ابراهيم و اسحاق و يعقوب سخن بگو، آنان كه داراى قدرت و بينش (كافى و قوى درباره ي امور زندگاني و رموز آيين يزداني) بودند. ما آنان را با صفت خاصى ويژگى بخشيديم كه ياد (هميشگى ايشان از) سراى آخرت بود.

ایشان در پیشگاه ما از زمره‌ی برگزیدگان بس نیک و نیکوکارند. (ای پیغمبر!) از اسماعیل و الیسع و ذالکفل یاد کن. آنان جملگی از خوبان و نیکانند. خداوند آنها را به قوت در اطاعت و فقه در دین و بصیرت در حقیقت و عمل برای آخرت توصیف می‌فرماید، بیان می‌کند که هیچ هم و غمی غیر از آخرت ندارند. و آنان برگزیدگان نیکویی هستند.

و به عصمت آنها در ابلاغ وحی و امانت آنها در گفتار چنین اشاره می‌فرماید:

﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ (۲) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ النجم: ۳ - ۴

و از روی هوا و هوس سخن نمی‌گوید. هرگز آن (چیزی که با خود آورده است و با شما در میان نهاده است) جز وحی و پیامی نیست که (از سوی خدا بدو) وحی و پیام می‌گردد.

بر اساس هوا و هوس سخن نمی‌رانند بلکه پیام خداوند منان را بدون کم و کاست به مردم ابلاغ می‌نمایند.

﴿وَلَوْ نَفَوَّلْ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ (۴۴) لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ (۴۵) ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ (۴۶) فَمَا

مِنْكُمْ مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ﴾ الحاقة: ۴۴ - ۴۷

اگر پیغمبر پاره‌ای سخنان را به دروغ بر ما می‌بست. ما دست راست او را می‌گرفتیم سپس رگ دلش را پاره می‌کردیم. و کسی از شما نمی‌توانست مانع (این کار ما درباره‌ی) او شود (و مرگ را از او باز دارد).

یعنی اگر کوچکترین خیانتی از پیامبر سر می‌زد آنچنان که شما می‌پندارید از او انتقام می‌گرفتیم و هیچ کس نمی‌توانست از او دفاع کند، ولی او فردی نیکو و صادق و هدایت‌یافته است، چون خداوند همراه اوست و با معجزات روشنگر و دلایل واضح و قاطع او را تأیید می‌نماید.

در آیات فراوان دیگر مانند آیهی ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۲۶، ۱۳۱، ۱۴۴، ۱۵۰، ۱۶۳، ۱۷۹ سورهی شعراء به وجوب پیروی از آنها اشاره می‌فرماید:

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا﴾ (الشعراء: ۱۰۸)

از خدا بترسید و از من اطاعت کنید.

و حتی در آیهی ۸۰ سورهی نساء پیروی از انبیا را پیروی از خداوند به حساب می‌آورد:

﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا﴾ (النساء: ۸۰)

النساء: ۸۰

هر که از پیغمبر اطاعت کند، در حقیقت از خدا اطاعت کرده است (چرا که پیغمبر جز به چیزی دستور نمی‌دهد که خدا بدان دستور داده باشد، و جز از چیزی نهی نمی‌کند که خدا از آن نهی کرده باشد) و هر که (به اوامر و نواهی تو) پشت کند (خودش مسؤول است و باک نداشته باش) ما شما را به عنوان مراقب (احوال) و نگهبان (اعمال) آنان نفرستاده‌ایم (بلکه بر رسولان پیام باشد و بس).

﴿وَمَا أَمَّا أَنْتُمْ الرُّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَأَنْتَهُوا﴾ (الحشر: ۷)

چیزهایی را که پیغمبر برای شما (از احکام الهی) آورده است اجرا کنید، و از چیزهایی که شما را از آن بازداشته است، دست بکشید.

در صحیح مسلم و بخاری از علقمه روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود:

(لَعَنَ اللَّهُ الْوَاشِئَاتِ وَالْمُوتَشِّئَاتِ وَالْمُتَنَمِّصَاتِ وَالْمُتَفَلِّجَاتِ لِلْحُسْنِ الْمُغَيَّرَاتِ خَلَقَ اللَّهُ فَبَلَغَ ذَلِكَ امْرَأَةً مِنْ بَنِي أَسَدٍ يُقَالُ لَهَا أُمُّ يَعْقُوبَ فَبَجَاءَتْ فَقَالَتْ إِنَّهُ بَلَغَنِي عَنْكَ أَنَّكَ لَعَنْتَ كَيْتَ وَكَيْتَ فَقَالَ وَمَا لِي أَلْعَنُ مَنْ لَعَنَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَمَنْ هُوَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَقَالَتْ لَقَدْ قَرَأْتُ مَا بَيْنَ اللَّوْحَيْنِ فَمَا وَجَدْتُ فِيهِ مَا تَقُولُ قَالَ لَيْنُ كُنْتَ قَرَأْتِيهِ لَقَدْ وَجَدْتِيهِ أَمَا قَرَأْتَ)

﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾ (۷)

خداوند زنانی که خالکوبی می‌کنند و زنانی که خالکوبی می‌شوند و آنان که ابروهایشان را برمی‌دارند و آنان که میان دندانهایشان جهت زیبایی فاصله می‌اندازند - که تغییردهندگان خلقت خداوندی هستند - را لعنت کند! زنی به نام ام‌یعقوب آمد و گفت: خبردار شده‌ام که چنین و چنان لعنت کرده‌اید؟ ابن‌مسعود گفت: من چرا بر کسی لعنت نکنم که پیامبر او را لعنت کرده است و در کتاب خدا هم بر او لعنت فرستاده شده است؟! زن گفت: من کتاب خدا را خوانده‌ام ولی چنین چیزی ندیده‌ام. ابن‌مسعود فرمود: اگر خوب بخوانی، خواهی دید مگر خداوند در قرآن نمی‌فرماید: چیزهایی را که پیغمبر برای شما (از احکام الهی) آورده است اجرا کنید، و از چیزهایی که شما را از آن بازداشته است، دست بکشید.

خداوند می‌فرماید:

﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۳۱)

آل عمران: ۳۱

بگو: اگر خدا را دوست می‌دارید، از من پیروی کنید تا خدا شما را دوست بدارد و گناهانتان را ببخشد، و خداوند آمرزنده‌ی مهربان است.

این آیه برای هر کسی که می‌گوید: پیامبر ﷺ را دوست دارم ولی از او پیروی نمی‌کند میزان و محک است، چون بیان می‌دارد محبت رسول با پیروی روشن می‌گردد، این ادعا جامه‌ی عمل به تن نمی‌پوشد مگر اینکه در اقوال و کردار از محمد ﷺ پیروی کند، گروهی گمان می‌کردند که رسول را دوست دارند. خداوند با این آیه آنها را آزمایش کرد.

پیامبر ﷺ در حدیثی پیروی از خودش را تنها راه داخل شدن به بهشت قلمداد می‌فرماید:

كُلُّ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ أَبَى قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ يَأْبَى قَالَ مَنْ أَطَاعَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ أَبَى (بخاری)

همه‌ی امت‌م به بهشت وارد می‌شوند مگر کسی که دوست نداشته باشد، عرض کردند: مگر چه کسی دوست ندارد؟

فرمود: هر کس از من پیروی کند وارد بهشت می‌شود و هر کس مرا نافرمانی کند وارد بهشت نمی‌شود.

در حدیث دیگری می‌فرماید:

مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ (بخاری)

هر کس مرا اطاعت کند در حقیقت خدا را اطاعت کرده است و هر کس مرا نافرمانی کند در حقیقت خدا را نافرمانی کرده است.

لازمه‌ی ایمان به پیامبران

اعتقاد داریم که ایمان به پیامبران یعنی ایمان به همه‌ی آنها، اگر به یکی از آنها کفر بورزیم در حقیقت به همه‌ی آنها کفر ورزیده‌ایم، بنابر این اصل، تفاوت و شکاف میان مسلمانان و یهود و نصاری را درک می‌کنیم، آنها به محمد ﷺ ایمان ندارند ولی ما به همه‌ی پیامبران خداوند ایمان داریم، اگر به موشکافی مسئله بپردازیم متوجه می‌شویم که در حقیقت آنها به پیامبران خودشان هم کفر می‌ورزند چون همه‌ی پیامبران گذشته آمدن حضرت ختمی مرتبت را به امت‌هایشان نوید داده‌اند.

خداوند می‌فرماید:

﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ﴾ (الشعراء: ۱۰۵)

(ماجرای آموزنده‌ی دیگری مربوط به قوم نوح است). قوم نوح پیغمبران را تکذیب کردند.

﴿كَذَّبَتْ عَادُ الْمُرْسَلِينَ﴾ الشعراء: ۱۲۳

قوم عاد پیغمبران (خدا) را تکذیب کردند (و دروغگو نامیدند).

﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ﴾ الشعراء: ۱۴۱

قوم ثمود پیغمبران را دروغگو نامیدند (و از آنان فرمانبرداری نکردند).

﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ﴾ الشعراء: ۱۶۰

قوم لوط پیغمبران را دروغگو نامیدند (و از ایشان پیروی نکردند).

واضح است که تنها به پیامبران خود ایمان نیاوردند ولی خداوند در مورد آنها می‌فرماید: پیامبران را تکذیب کردند چون تکذیب یک پیامبر به معنی تکذیب همه‌ی آنها است، به این اعتبار که دین و رسالت همه‌ی آنها یکی است و به یک هدف دعوت می‌کردند.

خداوند در آیه‌ی دیگری بیان می‌فرماید که رسول خدا ﷺ و مؤمنین به همه‌ی پیامبران ایمان دارند و میان هیچ یک از آنها فرقی نمی‌گذارند:

﴿ءَاَمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ ۚ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ ءَاَمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ ۚ

وَرُسُلِهِ ۚ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ۚ﴾ البقرة: ۲۸۵

فرستاده (خدا، محمد) معتقد است بدانچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده است (و شکی در رسالت آسمانی خود ندارد) و مؤمنان (نیز) بدان باور دارند. همگی به خدا و فرشتگان او و کتابهای وی و پیغمبرانش ایمان داشته (و می‌گویند): میان هیچ یک از پیغمبران او فرق نمی‌گذاریم (و سرچشمه‌ی رسالت ایشان را یکی می‌دانیم).

و می‌فرماید: ﴿وَالَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ�ۥ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ أُولَٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أَجْرُهُمْ^{۱۵۰} وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا^{۱۵۱}﴾ النساء: ۱۵۲

و اما کسانی که به خدا و پیغمبرانش ایمان دارند و میان هیچ یک از آنان (در این که از سوی خدا برگزیده شده‌اند) فرقی نمی‌گذارند (و هیچ کدام را تکذیب نمی‌نمایند)، بدانان پاداش و مزدشان را خواهیم داد، و خداوند بسیار آمرزنده و بسیار مهربان است (و لغزشها و اشتباهاتی هم اگر داشته باشند، مورد عفو قرار می‌دهد).
خداوند بیان می‌فرماید که کافرین میان پیامبران فرق می‌گذارند، به بعضی ایمان دارند و به بعضی دیگر کافر هستند:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ�ۥ وَيُرِيدُونَ أَن يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ�ۥ وَيَقُولُوا نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا^{۱۵۰}﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا^{۱۵۱} وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا^{۱۵۲}﴾ النساء: ۱۵۰ - ۱۵۱

کسانی که به خدا و پیغمبرانش ایمان ندارند و می‌خواهند میان خدا و پیغمبرانش جدایی بیندازند (و بگویند که به خدا ایمان داریم، ولی به پیغمبران ایمان نداریم) و می‌گویند که به برخی از پیغمبران ایمان داریم و به برخی دیگر ایمان نداریم، و می‌خواهند میان آن (کفر و ایمان) راهی برگزینند (ولی میان کفر و ایمان فاصله‌ای نیست و دو راه بیش وجود ندارد: راه کفر و راه دین). آنان جملگی بیگمان کافرند، و ما برای کافران عذاب خوارکننده‌ای فراهم آورده‌ایم.

خداوند بر سر یهودیانی که گمان می‌کنند به پیام نازل شده به سوی خود ایمان آورده‌اند ولی به قرآن نازل شده بر محمد ﷺ در حالی که حقیقت دارد کافر هستند بانگ می‌زند و آنها را اینگونه سرزنش می‌نماید:

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ، وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ۚ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ

مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ البقرة: ۹۱

هنگامی که به آنان گفته شود: به آنچه خداوند فرو فرستاده است (که قرآن است) ایمان بیاورید، می‌گویند: ما به چیزی ایمان می‌آوریم که بر خود ما نازل شده باشد (نه بر اقوام دیگر)، و به غیر آن کفر می‌ورزند و حال آن که حق بوده و تصدیق‌کننده‌ی چیزی است که با خود دارند. بگو: اگر مؤمنید (و راست می‌گویید که به تورات ایمان دارید و از آن پیروی می‌کنید) پس چرا پیامبران خدا را پیش از این می‌کشید؟ همچنین بیان می‌فرماید که علت اساسی کفر آنها عناد و تکبر است، چون محمد ﷺ را مانند پسران خود می‌شناسند:

﴿الَّذِينَ ءَاتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ، كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ۚ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ

الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ البقرة: ۱۴۶

آنان که بدیشان کتاب (آسمانی) داده‌ایم، او را (که محمد نام و پیغمبر خاتم است، خوب) می‌شناسند، بدان گونه که پسران خود را می‌شناسند، و برخی از آنان بی‌گمان حق را (از جمله پیغمبری محمد و قبلگی کعبه را) پنهان می‌دارند، در حالی که می‌دانند.

ایمان به روز قیامت

علم و آگاهی از قیامت کلیدی است از کلیدهای غیب

ایمان داریم به همه‌ی علامات و نشانه‌های قیامت که در قرآن و سنت صحیح بیان یا روایت شده‌اند، و اینکه زمان فرا رسیدن قیامت را تنها خداوند می‌داند.

خداوند با اشاره به اینکه آگاهی از کلیدهای غیب تنها مخصوص اوست می‌فرماید:

﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَةٍ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ٥٩﴾
الأنعام: ۵۹

گنجینه‌های غیب و کلید آنها در دست خدا است و کسی جز او از آنها آگاه نیست. و خداوند از آنچه در خشکی و دریا است آگاه است. و هیچ برگ‌ی (از گیاهی و درختی) فرو نمی‌افتد مگر این که از آن خبردار است. و هیچ دانه‌ای در تاریکی‌های (درون) زمین، و هیچ چیز تر و یا خشکی نیست که فرو افتد، مگر این که (خدا از آن آگاه، و در علم خدا پیدا است و) در لوح محفوظ ضبط و ثبت است.

و کلیدهای غیب را اینگونه بیان می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ٣٤﴾ لقمان: ۳۴

آگاهی از فرا رسیدن قیامت ویژه‌ی خدا است، و او است که باران را می‌باراند، و مطلع است از آنچه در رحم‌های (مادران) است، و هیچ کسی نمی‌داند فردا چه چیز فراچنگ می‌آورد، و هیچ کسی نمی‌داند که در کدام سرزمینی می‌میرد. قطعاً خدا آگاه و باخبر (از موارد مذکور) است.

و در جای دیگر بر اختصاص علم زمان آمدن قیامت به خداوند تأکید می‌فرماید:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْعِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْثَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾﴾ الأعراف: ۱۸۷

راجع به قیامت از تو می‌پرسند و می‌گویند: در چه زمانی (دنیا به پایان می‌رسد و) قیامت رخ می‌دهد؟ بگو: تنها پروردگارم از آن آگاه است، و کسی جز او نمی‌تواند در وقت خود آن را پدیدار سازد (و از پایان این جهان و سرآغاز آن جهان مردمان را آگاه کند. اطلاع از هنگامه‌ی قیامت) برای (ساکنان) آسمانها و زمین سنگین و دشوار است (و هرگز دانش ایشان بدان نمی‌رسد). قیامت ناگهانی به وقوع می‌پیوندد و بر سرتان می‌تازد. از تو می‌پرسند: انگار تو از (شروع) قیامت باخبری؟ بگو: اطلاع از آن، خاصّ یزدان است، ولیکن بیشتر مردمان (این مسأله و فلسفه‌ی آن را چنان که باید) نمی‌دانند.

و می‌فرماید: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرِهَا ﴿٤٣﴾﴾ إِلَى رَبِّكَ مُنْهَرًا ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ مَنِ يَخْشَهَا ﴿٤٥﴾ كَانَتْهُمْ يَوْمَ يُرَوَّنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحًى

﴿٤٦﴾﴾ النازعات: ۴۲ - ۴۶

از تو درباره‌ی قیامت می‌پرسند که در چه زمانی واقع می‌شود؟ تو را چه آگهی و خبر از آن؟! (تو چیزی از آن نمی‌دانی). آگاهی از زمان قیامت، به پروردگارت واگذار می‌گردد (و اطلاع از وقوع آن کار پروردگار تو است؛ نه تو). وظیفه‌ی تو تنها و تنها بیم دادن و هشدار باش به کسانی است که از قیامت می‌ترسند (و روح حق‌جویی و حق‌طلبی دارند). روزی که آنان برپایی رستاخیز را می‌بینند (چنین احساس می‌کنند که در جهان) گویی جز شامگاهی یا چاشتگاهی از آن درنگ نکرده‌اند و بسر نبرده‌اند.

در جای دیگر بیان می‌فرماید که قیامت ناگهان فرا خواهد رسید و همراه قیامت علامات و نشانه‌هایی خواهد آمد:

﴿ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً ^{بِط} فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّى لَهُمْ إِذَا جَاءَهُمْ ذِكْرُهُمْ

﴿ ۱۸ ﴾ محمد: ۱۸

انگار (کافران و منافقان تا قیامت فرا نرسد ایمان نمی‌آورند، و برای ایمان آوردن خود) قیامت را چشم می‌دارند که ناگهان برپا می‌شود؟! هم‌اکنون علایم و نشانه‌های آن ظاهر شده است (که از جمله‌ی آنها بعثت خاتم الانبیاء است). اما وقتی که قیامت فرا رسید، دیگر باور داشتن و اندرز گرفتن چه سودی به حالشان دارد؟!

پیامبر ﷺ وقتی که از او درباره‌ی آمدن قیامت سؤال شد فرمود:

مَا الْمُسْتَوْلُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ (مسلم و بخاری)

در مورد زمان آن من از تو داناتر نیستم.

نشانه‌های روز واپسین

برخی از نشانه‌های قیامت به علامات صغری (کوچک) معروف هستند نمونه‌ی آنها مانند: رکود علم و انتشار فتنه و آشوب و گناه و فواحش و افزایش قتل و کشتار و زلزله و نزدیک شدن زمان (کم شدن فرصت و فراغت و بهره بردن از زندگی) و ادعای نبوت که از طرف دروغگویان و دجال‌ها صورت می‌گیرد، و چوپان‌ها را می‌بینی که دارای ثروت و مال فراوان هستند و در ساختمانهای بزرگ، افتخار و تکبر می‌کنند، و همه‌ی ملت‌ها به مسلمین هجوم می‌آورند، و در نهایت مسلمین بر آنها چیره می‌شوند حتی سنگ و درخت به یاری آنها می‌آید و مسلمین را به پناهگاه‌های یهود راهنمایی می‌کند!

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يَقِلَّ الْعِلْمُ وَيَظْهَرَ الْجُهْلُ وَيَظْهَرَ الزُّنَا وَتَكْثُرَ النِّسَاءُ وَيَقِلَّ الرَّجَالُ حَتَّى يَكُونَ لِحُمُسَيْنِ امْرَأَةٌ الْقِيَمُ الْوَاحِدُ (متفق علیه)

از نشانه‌های قیامت برداشتن علم و ظاهر شدن جهل و نادانی و انتشار گناه و فحشا و شرابخواری است و همچنین زیاد شدن تعداد زنان و کاهش تعداد مردان؛ به گونه‌ای که برای پنجاه زن یک سرپرست خواهد بود. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

از ابوهریره رضی الله عنه روایت شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَقْتُلَ فِتْنَانِ عَظِيمَتَانِ يَكُونُ بَيْنَهُمَا مَقْتَلَةٌ عَظِيمَةٌ دَعَوُيُهُمَا وَاحِدَةٌ وَحَتَّى يُبْعَثَ دَجَالُونَ كَذَّابُونَ قَرِيبٌ مِنْ ثَلَاثِينَ كُلُّهُمْ يَزْعُمُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ وَحَتَّى يُفْبَضَ الْعِلْمُ وَتَكْثُرَ الزَّلَازِلُ وَيَتَقَارَبَ الزَّمَانُ وَتَظْهَرَ الْفِتْنُ وَيَكْثُرَ الْهَرْجُ وَهُوَ الْقَتْلُ وَحَتَّى يَكْثُرَ فِيكُمْ الْمَالُ فَيَفِضَ حَتَّى يُهِمَّ رَبُّ الْمَالِ مَنْ يَقْبَلُ صَدَقَتَهُ وَحَتَّى يَعْرِضَهُ عَلَيْهِ فَيَقُولَ الَّذِي يَعْرِضُهُ عَلَيْهِ لَا أَرَبَ لِي بِهِ وَحَتَّى يَتَطَاوَلَ النَّاسُ فِي الْبُنْيَانِ وَحَتَّى يَمُرَّ الرَّجُلُ بِقَبْرِ الرَّجُلِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي مَكَانَهُ وَحَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَأَاهَا النَّاسُ يَعْنِي آمَنُوا أَجْمَعُونَ فَذَلِكَ حِينَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيَابُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيَابِهَا خَيْرًا وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ نَشَرَ الرَّجُلَانِ ثَوْبَهُمَا بَيْنَهُمَا فَلَا يَتَبَايَعَانِهِ وَلَا يَطْوِيَانِهِ وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ انْصَرَفَ الرَّجُلُ بِلَبَنِ لِحَقَّتِهِ فَلَا يَطْعَمُهُ وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَهُوَ يُلِيطُ حَوْضَهُ فَلَا يَسْقِي فِيهِ وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ رَفَعَ أَكْلَتَهُ إِلَى فِيهِ فَلَا يَطْعَمُهَا (رواه البخاری)

قیامت فرا نمی‌رسد تا اینکه میان دو گروه بزرگ جنگی بزرگ درگیرد در حالی که هر دو یک ادعا دارند. و تقریباً سی دروغگو و دجال ظهور کنند، و علم برداشته شود و زلزله افزایش یابد و زمان بی‌فایده و بی‌ارزش شود و فتنه و آشوب فراوان به وجود آید و هرج و مرج و قتل و کشتار شیوع پیدا کند، و مال و ثروت به گونه‌ای افزایش یابد که ثروتمند نمی‌داند چه کسی مستحق گرفتن صدقه است، صدقه‌اش را به مردی می‌دهد، مرد می‌گوید: نیازی بدان ندارم، و چوپان‌ها در ساختمانهای بزرگ فخر فروشند و تکبر کنند، و دورانی فرا رسد که انسان زنده به مرده‌ای که در قبر است غبطه خورد! و خطاب

به مرده بگوید: ای کاش من جای تو بودم! و خورشید از مغرب طلوع کند در آن هنگام مردم ایمان می‌آورند و توبه می‌کنند ولی توبه و ایمان بعد از آن ارزش و اعتباری ندارد. و قیامت در حالی فرا می‌رسد که مردم همه مشغول کار هستند، دو مرد مشغول خرید و فروش لباس هستند اما خرید و فروش آنها تمام نمی‌شود و قیامت برپا می‌شود، یا مردی می‌رود تا حیوانش را بدوشد، شیر را می‌دوشد ولی وقت ندارد که آنرا بخورد قیامت فرا می‌رسد، یا مردی مشغول ساختن و مرتب کردن حوض آب است، نمی‌تواند از آن استفاده کند که قیامت آغاز می‌شود، یا کسی غذا را به سوی دهان می‌برد تا آنرا بخورد ولی نمی‌تواند آنرا ببلعد چرا که قیامت می‌آید.

حدیث دیگری از ثوبان از رسول خدا ﷺ روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود:

يُوشِكُ الْأُمَمُ أَنْ تَدَاعَى عَلَيْكُمْ كَمَا تَدَاعَى الْأَكْلَةُ إِلَى قَضْعَتِهَا فَقَالَ قَائِلٌ وَمِنْ قِلَّةٍ نَحْنُ يَوْمَئِذٍ قَالَ بَلْ أَنْتُمْ يَوْمَئِذٍ كَثِيرٌ وَلَكِنَّكُمْ غُثَاءٌ كَغُثَاءِ السَّيْلِ وَلَيَنْزَعَنَّ اللَّهُ مِنْ صُدُورِ عَدُوِّكُمْ الْمُهَابَةَ مِنْكُمْ وَلَيَقْذِفَنَّ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمُ الْوَهْنَ فَقَالَ قَائِلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْوَهْنُ قَالَ حُبُّ الدُّنْيَا وَكَرَاهِيَةُ الْمَوْتِ (رواه ابو داود و احمد)

نزدیک است روزی فرا رسد که همه‌ی ملتها به شما هجوم آورند، گفتند: ای رسول خدا آیا از کم بودن افراد ما است؟

فرمود: نه، در آن روز خیلی فراوان هستید اما مانند کف روی سیل می‌مانید، خداوند ترس و وحشت از شما را از دل دشمنانتان بیرون می‌آورد و ترس و وهن را در دل‌هایتان می‌افکند.

یکی از حاضرین گفت: ای رسول خدا ﷺ ترس و وهن چیست؟

فرمود: دوست داشتن دنیا و دوری و نفرت از مرگ.

از عبدالله بن عمر روایت شده که از رسول خدا ﷺ شنیده است که فرمود:

تَقَاتِلُكُمُ الْيَهُودُ فَتُسَلِّطُونَ عَلَيْهِمْ ثُمَّ يَقُولُ الْحَجَرُ يَا مُسْلِمُ هَذَا يَهُودِيٌّ وَرَأَيْتُ فَاقْتُلْهُ (متفق علیه)

یهود با شما درمی‌افتند پس بر آنها مسلط خواهید شد، حتی سنگ هم به یاری مسلمین می‌شتابد و خطاب به مسلمان می‌گوید: ای مسلمان این یهودی است که پشت من خود را مخفی کرده است، بیا و او را به قتل برسان. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

دجال و فرارسیدن قیامت

یکی از نشانه‌های بزرگ روز واپسین ظهور دجال است، دجال شخصی است که خداوند بندگان را توسط او آزمایش و امتحان می‌فرماید، مدّعی الوهیت است و یهود پیرو او می‌شوند، حتی یهود برای تسلط بر جهان منتظر او هستند، خداوند او را بر چیزهایی قادر می‌سازد، مانند دادن ثروت به کسانی که به باطلش ایمان آورند؛ همچنین خداوند به او قدرت بخشیده که گنج‌های دنیا را به دنبال خودش بکشد و به آسمان دستور دهد که باران بباراند و به زمین فرمان دهد که گیاه برویاند و مردگانی را که با دست خود به قتل رسانده است زنده کند، همه‌ی این کارها به اراده و اذن پروردگار انجام می‌شود، بعد از آن خداوند قدرت انجام همه‌ی اینها را از او می‌گیرد و قادر به انجام هیچ کدام از آنها نیست، اینگونه سرّش برملا می‌شود تا عیسی مسیح می‌آید و او را به قتل می‌رساند. خداوند در صورت دجال دو نشانه را آفریده است که دال بر کفر و کذب او هستند: یکی اینکه یک چشمش کور است، و دیگری اینکه بر پیشانی‌اش نوشته شده است: کافر، هر مؤمن باسواد و بی‌سوادی می‌تواند آنرا بخواند.

انس بن مالک از پیامبر ﷺ روایت می‌کند:

مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ أَنْذَرُ أُمَّتَهُ الْأَعْوَرَ الْكَذَّابَ إِلَّا إِنَّهُ أَعْوَرُ وَإِنَّ رَبَّكُمْ لَيْسَ بِأَعْوَرَ وَمَكْتُوبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ

ك ف ر (رواه مسلم)

پیامبر ﷺ می‌فرماید: هر پیامبری امتش را از دجال هشدار داده است، آگاه باشید او کور است، اما خداوند شما کور نیست، و میان چشمانش نوشته شده است ک ف ر.

نواس بن سمعان از پیامبر روایت می‌کند:

إِنَّهُ شَابَّ قَطَطٌ عَيْنُهُ طَائِفَةٌ كَأَنِّي أَشَبَّهُهُ بِعَبْدِ الْعُزَّى بْنِ قَطَنِ فَمَنْ أَذْرَكُهُ مِنْكُمْ فَلْيَقْرَأْ عَلَيْهِ فَوَاتِحَ سُورَةِ الْكَهْفِ إِنَّهُ خَارِجٌ خَلَّةً بَيْنَ الشَّامِ وَالْعِرَاقِ فَعَاثَ يَمِينًا وَعَاثَ شِمَالًا يَا عِبَادَ اللَّهِ فَاتَّبِعُوا قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا لَبَنُهُ فِي الْأَرْضِ قَالَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا يَوْمَ كَسَنَةٍ وَيَوْمَ كَشْهَرٍ وَيَوْمَ كَجُمُعَةٍ وَسَائِرُ أَيَّامِهِ كَأَيَّامِكُمْ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَذَلِكَ الْيَوْمَ الَّذِي كَسَنَةٍ أَتَكْفِينَا فِيهِ صَلَاةُ يَوْمٍ قَالَ لَا أَقْدِرُوا لَهُ قَدْرُهُ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا إِسْرَاعُهُ فِي الْأَرْضِ قَالَ كَالْغَيْثِ اسْتَدْبَرْتُهُ الرِّيحُ فَيَأْتِي عَلَى الْقَوْمِ فَيَدْعُوهُمْ فَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَجِيبُونَ لَهُ فَيَأْمُرُ السَّمَاءَ فَتُمْطِرُ وَالْأَرْضَ فَتَنْبُتُ فَتَرْوِحُ عَلَيْهِمْ سَارِحَتُهُمْ أَطْوَلَ مَا كَانَتْ دُرًّا وَأَسْبَغَهُ ضُرُوعًا وَأَمَدَهُ خَوَاصِرَ ثُمَّ يَأْتِي الْقَوْمَ فَيَدْعُوهُمْ فَيَرُدُّونَ عَلَيْهِ قَوْلَهُ فَيَنْصَرِفُ عَنْهُمْ فَيُصْبِحُونَ مُنْجَلِينَ لَيْسَ بِأَيْدِيهِمْ شَيْءٌ مِنْ أَمْوَالِهِمْ وَيَمُوتُ بِالْحَرْبَةِ فَيَقُولُ لَهَا أَخْرِجِي كُنُوزَكِ فَتَتَّبِعُهُ كُنُوزُهَا كَيْعَاسِيبِ النَّحْلِ ثُمَّ يَدْعُو رَجُلًا مُمْتَلِئًا شَبَابًا فَيَضْرِبُهُ بِالسَّيْفِ فَيَقْطَعُهُ جَزَلَتَيْنِ رَمِيَةِ الْغَرَضِ ثُمَّ يَدْعُوهُ فَيُقْبَلُ وَيَتَهَلَّلُ وَجْهُهُ يَضْحَكُ فَبَيْنَمَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ بَعَثَ اللَّهُ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ فَيَنْزِلُ عِنْدَ الْمُنَارَةِ الْبَيْضَاءِ شَرْقِيَّ دِمَشْقَ بَيْنَ مَهْرُودَتَيْنِ وَاضِعًا كَفَّيْهِ عَلَى أَجْنِحَةِ مَلَكَائِينَ إِذَا طَاطَأَ رَأْسَهُ قَطَرٌ وَإِذَا رَفَعَهُ تَحَدَّرَ مِنْهُ جُبَانٌ كَاللُّؤْلُؤِ فَلَا يَحِلُّ لِكَافِرٍ يَجِدُ رِيحَ نَفْسِهِ إِلَّا مَاتَ وَنَفْسُهُ يَنْتَهِي حَيْثُ يَنْتَهِي طَرْفُهُ فَيَطْلُبُهُ حَتَّى يُدْرِكَهُ بَبَابٍ لَدَى فَيَقْتُلُهُ (مسلم)

او جوانی است که مویش بسیار مجعد است و یک چشمش کور و برآمده است، من او را به عبدالعزی بن قطن تشبیه می‌کنم، هر کس از شما با او ملاقات نمود، اوایل سوره‌ی کهف را بخواند، او از جایی میان عراق و سوریه ظهور خواهد کرد و راست و چپ را از فساد پر می‌کند، ای بندگان خدا محکم و ثابت‌قدم باشید،

گفتیم: ای رسول خدا چه قدر در زمین می‌ماند؟

فرمود: چهل روز، یکی از روزهایش چون سالی است و روزی دیگر چون ماهی، و روزی دیگر چون هفته‌ای، و سایر روزهای ماندن او، مثل روزهای عادی شما است. گفتیم: ای رسول خدا آیا در آن روز که مثل یک سال است نماز یک روز برای ما کفایت می‌کند؟

فرمود: خیر، آنرا اندازه بگیرید و به اندازه‌ی آن عبادت کنید.

گفتیم: ای رسول خدا، سرعتش در زمین چه قدر است؟

فرمود: مانند باران است که باد آنرا دنبال کند؛ نزد طایفه‌ای می‌رود و ایشان را به خود می‌خواند، به او ایمان می‌آورند و دعوتش را اجابت می‌کنند و به آسمان امر می‌کند، و باران می‌بارد و به زمین فرمان می‌دهد، زمین می‌رویاند و حیوان‌های آن قوم که می‌چرند، در حالی پیش آنها برمی‌گردند که پشت‌ها و لگن‌هایش از قبل بزرگتر و قویتر و پستان‌هایشان پرشیرتر است. بعد نزد قوم دیگری می‌آید و ایشان را به خود دعوت می‌کند، آن جماعت دعوت او را رد می‌کنند و او از ایشان منصرف می‌شود و برمی‌گردد و آن طایفه دچار خشکسالی می‌شوند و تمام دارایی آنها از دستشان می‌رود؛ و دجال بر ویرانه‌ای می‌گذرد، به آن خطاب می‌کند: گنجینه‌هایت را بیرون بده! و گنجینه‌های مدفون در آن زمین، مانند زنبورهای نر که ملکه را دنبال می‌کنند، به دنبال او می‌روند، سپس جوان تنومندی را دعوت می‌کند و او را با شمشیر می‌زند و به سرعت پرتاب کردن تیر به هدف او را دو نیم می‌کند و سپس او را می‌خواند و او در حالی که صورتش درخشان است و می‌خندد (زنده می‌شود) و می‌آید؛ در این اثنا که او چنین می‌کند، خداوند عیسی را می‌فرستد و او بر روی مناره‌ی بیضاء در شرق دمشق در میان دو لباس رنگ شده و در حالی که کفهای (پای) او روی بالهای دو فرشته است، فرود می‌آید؛ موقعی که سرش را فرود می‌آورد، از آن آب می‌چکد و وقتی سر بلند می‌کند، قطرات نقره‌ای مرواریدگون آب از سرش فرو می‌غلند، بوی نفس او به مشام هیچ

کافری نمی‌رسد و اگر برسد، آن کافر می‌میرد و برد نفس او به اندازه‌ی دید او می‌رود و حضرت عیسی دجال را جستجو می‌کند تا در «دروازه‌ی لد» (جایی در فلسطین) او را می‌یابد و می‌کشد.....

انس بن مالک از پیامبر ﷺ روایت می‌کند که پیامبر ﷺ فرمود:

يَتَّبِعُ الدَّجَالَ مِنْ يَهُودِ أَصْفَهَانَ سَبْعُونَ أَلْفًا عَلَيْهِمُ الطِّيَالِسَةُ (رواه مسلم)

از یهودیان اصفهان هفتاد هزار نفر پیرو دجال می‌شوند که همه طیلسان (نوعی ردای سبز رنگ است که احبار و علمای یهود آن را می‌پوشند) بر تن دارند.
لَيْسَ مِنْ بَلَدٍ إِلَّا سَيْطُوهُ الدَّجَالُ، إِلَّا مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ؛ وَلَيْسَ نَقَبٌ مِنْ أُنْقَابِهَا إِلَّا عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ صَافِينَ تَحْرُسُهَا. (رواه مسلم)

دجال به تمام شهرها می‌رود و آنها را می‌پیماید و افساد می‌کند، جز شهرهای مکه و مدینه که هیچ سوراخ و نقطه‌ای از آن دو شهر نیست مگر آن که ملائکه در آن صف کشیده‌اند و از آن حراست می‌کنند.

نزول عیسی پسر مریم

یکی دیگر از نشانه‌های قیامت نزول حضرت عیسی عليه السلام است که از پیامبر اسلام پیروی می‌کند؛ و شریعت ایشان را اجرا می‌نماید؛ و بر دورگویی افرادی که به خدا شرک ورزیده‌اند و دانشمندان و راهبان یهود را به جای خدا به الوهیت گرفته‌اند گواهی می‌دهد.

خداوند می‌فرماید: ﴿وَإِنَّهُ لَعَلَّمَ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَٰذَا صِرَاطٌ

قطعاً وجود عیسی خبر از وقوع قیامت می‌دهد، و هرگز درباره‌ی قیامت شک و تردید نداشته باشید، و از من پیروی کنید که راه راست این است.

ضمیر «ه» به عیسی برمی‌گردد، یعنی قبل از فرارسیدن قیامت عیسی پایین می‌آید، قرائت «انه لعلم للساعة» مؤید این معنی است یعنی نزول عیسی نشانه‌ی فرا رسیدن قیامت است، بنابراین عیسی بعد از خروج دجال پایین می‌آید و او را به قتل می‌رساند، این تفسیر از ابی‌هریره و ابن‌عباس و ابی‌عالمه و ابی‌مالک و عکرمه و مجاهد و حسن و قتاده و ضحاک و غیره روایت شده است.

و می‌فرماید: ﴿وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ ۚ وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكُونُ

عَلَيْهِمْ شَهِدًا﴾ النساء: ۱۵۹

و کسی از اهل کتاب نیست مگر این که پیش از مرگ خود به عیسی ایمان می‌آورد و او در روز رستاخیز گواه بر آنان خواهد بود (و شهادت می‌دهد که او تنها بنده و فرستاده‌ی خدا بوده است و رسالت آسمانی را رسانده است).

ضمیر «به و موته» به عیسی برمی‌گردد، یعنی هیچ یک از اهل کتاب باقی نمی‌مانند مگر اینکه بعد از نزول عیسی و قبل از وفاتش به او ایمان خواهند آورد، یهود و برخی از مسیحیان گمان می‌کنند که عیسی به صلیب کشیده شده است اما این آیه بیان می‌کند که عیسی پایین می‌آید چون قبل از ایمان آوردن همه‌ی اهل کتاب به ایشان، به سوی پروردگارش بازگشت.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

يُوشِكُنَّ أَنْ يَنْزَلَ فِيكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا عَدْلًا فَيَكْسِرَ الصَّلِيبَ وَيَقْتُلَ الْخَنَزِيرَ وَيَضَعَ الْحِزْيَةَ وَيَفِيضَ الْمَالُ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ أَحَدٌ حَتَّى تَكُونَ السَّجْدَةُ الْوَاحِدَةُ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ

وَأَقْرَأُوا إِن شِئْتُمْ (وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا) (متفق علیه).

عیسی به میان شما پایین می آید و به عدالت حکم می کند، صلیب را می شکند و خوک را می کشد و جزیه را برمی دارد، مال و ثروت به گونه ای فزونی می یابد که هیچ کس آن را برنمی دارد، در آن دوران یک سجده از دنیا و آنچه در آنست بهتر است، سپس ابوهریره می فرماید: اگر می خواهید این آیه را بخوانید:

﴿وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا﴾ (بخاری و مسلم آن را روایت کرده اند).

ابوهریره از رسول خدا ﷺ روایت می کند که فرمود:

كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا نَزَلَ ابْنُ مَرْيَمَ فِيكُمْ وَإِمَامُكُمْ مِنْكُمْ (رواه مسلم)

در چه حالی قرار می گیرید، هنگامی که عیسی به میان شما بیاید و امام از شما باشد. (مسلم آن را روایت کرده است).

جابر از پیامبر ﷺ روایت می کند:

لَا تَرَأُ طَائِفَةً مِنْ أُمَّتِي يُقَاتِلُونَ عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ قَالَ فَيَنْزِلُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَيَقُولُ أَمِيرُهُمْ تَعَالَى لَنَا فَيَقُولُ لَا إِنَّ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ أَمْرَاءُ تَكْرِمَةَ اللَّهِ هَذِهِ الْأُمَّةُ (رواه مسلم)

تا روز قیامت همواره گروهی از امتم هستند که در راه حق جهاد می کنند، وقتی که عیسی به میانشان می آید امیر مسلمانان به عیسی می گوید: بیا و برای ما نماز بخوان (امام ما باش). عیسی می گوید: نه، برخی از شما بر برخی دیگر امیر و امام هستید، این احترامی است که خدا به این امت بخشیده است.

احادیث فراوانی از رسول اکرم ﷺ در مورد نزول، امامت و عدالت عیسی روایت شده‌اند که به حد تواتر رسیده‌اند.

دیگر نشانه‌های بزرگ قیامت

برخی دیگر از نشانه‌های بزرگ قیامت خروج یأجوج و مأجوج و طلوع خورشید از مغرب زمین و آتش بزرگی که در یمن روشن می‌شود و مردم را به سوی بلاد شام یعنی محشرگاهشان می‌راند.

خداوند در مورد یأجوج و مأجوج چنین می‌فرماید:

﴿ حَقَّ إِذَا فَُحِتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِّنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴾ (۹۶)

الأنبياء: ۹۶

(این نابودسازی بزهکاران و عدم بازگشت ایشان به دنیا) تا زمانی ادامه خواهد داشت که یأجوج و مأجوج رها می‌گردند، و ایشان شتابان از هر بلندی و ارتفاعی می‌گذرند (و موجب پریشانی و هرج و مرج در زمین می‌شوند، و این یکی از نشانه‌های فرا رسیدن قیامت است).

و درباره‌ی طلوع خورشید از مغرب و بستن باب توبه می‌فرماید:

﴿ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامِنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا ﴾ (۱۵۸)

الأنعام: ۱۵۸

(دلایل متقن بر وجوب ایمان بیان گردیده است. پس چرا ایمان نمی‌آورند؟) آیا انتظار دارند که فرشتگان (قبض ارواح) به سراغشان بیایند؟ یا این که پروردگارت (خودش) به سوی آنان بیاید؟ یا پاره‌ای از نشانه‌های پروردگارت که (دال بر شروع رستاخیز باشد) برای آنان نمودار شود؟ روزی پاره‌ای از نشانه‌های پروردگارت فرا می‌رسد (و آنان را به

ایمان اجباری وادار می‌نماید) اما ایمان آوردن افرادی که قبل از آن ایمان نیاورده‌اند، یا این که با وجود داشتن ایمان (کارهای پسندیده نکرده‌اند و) خیری نیندوخته‌اند، سودی به حالشان نخواهد داشت.

امام بخاری از ابی هریره از رسول خدا ﷺ روایت می‌کند:

(لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَأَاهَا النَّاسُ يَعْنِي آمَنُوا أَجْمَعُونَ فَذَلِكَ حِينَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيَّاهُهَا)

قیامت برپا نمی‌شود تا خورشید از مغرب طلوع نکند در آن هنگام مردم ایمان می‌آورند و توبه می‌کنند ولی توبه و ایمان بعد از آن ارزش و اعتباری ندارد.

پیامبر ﷺ در حدیث حدیقه به ده نشانه از نشانه‌های قیامت اشاره می‌فرماید:

اطْلَعُ النَّبِيُّ عَلَيْنَا وَنَحْنُ نَتَذَكَّرُ فَقَالَ مَا تَذَكَّرُونَ قَالُوا نَذَكَّرُ السَّاعَةَ قَالَ إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْنَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ فَذَكَرَ الدُّخَانَ وَالْجَالَ وَالْدَّابَّةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَيَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ وَثَلَاثَةَ خُسُوفٍ خَسْفٌ بِالشَّرْقِ وَخَسْفٌ بِالْمَغْرِبِ وَخَسْفٌ بِجَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَآخِرُ ذَلِكَ نَارٌ تَخْرُجُ مِنَ الْيَمَنِ تَطْرُدُ النَّاسَ إِلَى مُحْشَرِهِمْ (أخرجه البخاري).

پیامبر ﷺ پیش ما آمد و فرمود: در مورد چه چیزی بحث می‌کنید؟

گفتیم: در مورد قیامت.

فرمود: قیامت برپا نمی‌شود تا اینکه ده نشانه‌ی بزرگ را ببینید: دود، دجال، دابّه، طلوع خورشید از مغرب، نزول عیسی، یأجوج و مأجوج، سه خورشیدگرفتگی بزرگ: یکی در مشرق و یکی در مغرب و دیگری در جزیره العرب و آخرین نشانه‌ی قیامت روشن شدن آتش بزرگی است در یمن که مردم را به سوی محشرگاهشان می‌راند. (بخاری آن را تخریج کرده است).

از معاویه بن حیده روایت شده که پیامبر خدا ﷺ فرمود:

إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ رَجَالًا وَرُكْبَانًا وَتُحْرُونَ عَلَى وُجُوهِكُمْ هَاهُنَا وَ أَوْمًا بِيَدِهِ إِلَى الشَّامِ (أحمد و الترمذی و الحاکم)

پیاده و سوار حشر خواهید شد، و در اینجا بر روی صورت کشیده خواهید شد. (در این حال با دستش به سوی شام اشاره کرد).

عذاب و فتنه‌ی قبر

به سؤال و عذاب و نعمتهای قبر ایمان داریم، نصوص فراوانی از قرآن و سنت عذاب و فتنه و نعمتهای قبر را به اثبات رسانده‌اند، و سلف صالح این امت در طول تاریخ بر این مسأله اتفاق نظر داشته‌اند.

خداوند می‌فرماید:

﴿يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ^ع وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (۲۷) ﴿إبراهیم: ۲۷﴾

خداوند مؤمنان را به خاطر گفتار استوار (و عقیده‌ی پایدارشان) هم در این جهان (در برابر زرق و برق مادیات و بیم و هراس مشکلات محفوظ و مصون می‌نماید) و هم در آن جهان (ایشان را در نعمتهای فراوان و عطایای بی‌پایان، جاویدان و) ماندگار می‌دارد، و کافران را (در دنیا و آخرت) گمراه و سرگشته می‌سازد، و خداوند هرچه بخواهد انجام می‌دهد.

منظور از ثابت گرداندن در اینجا، هنگام سؤال قبر است، نص صریحی در اثبات سؤال قبر وجود دارد که ائمه‌ی مسلمین بر آن اتفاق دارند، حدیث صحیحی در این مورد از براء بن عازب از رسول خدا ﷺ روایت شده است:

الْمُسْلِمُ إِذَا سُئِلَ فِي الْقَبْرِ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ) (رواه البخاری).

هرگاه مسلمان در قبر مورد سؤال واقع شد، گواهی می‌دهد که خداوند تنها الله است و محمد بنده و فرستاده‌ی خداوند است، ثبات در آیه همین گواهی دادن است. (بخاری آن را روایت کرده است).

خداوند در جای دیگری می‌فرماید:

﴿فَوَقَّهٗ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَّا مَكُرُوا۟ وَحَاقَ بِكَآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ ﴿٥٥﴾ النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا۟ آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٥٦﴾﴾ غافر: ۴۵ - ۴۶

خداوند (چنین بنده‌ی مؤمنی را تنها نگذاشت و) او را از سوءتوطئه‌ها و نیرنگهای ایشان محفوظ و مصون داشت، ولی عذاب بدی خاندان فرعون را دربرگرفت. و آن آتش دوزخ است که بامدادان و شامگاهان آنان بدان عرضه می‌شوند. (این عذاب برزخ ایشان است) و اما روزی که قیامت برپا می‌شود (خدا به فرشتگان دستور می‌دهد) خاندان فرعون (و پیروان او) را به شدیدترین عذاب دچار سازید. این آیه دال بر عذاب قبر است چون عرضه شدن در صبح و شام بر آتش قبل از فرا رسیدن روز رستاخیز است، و قبل از رستاخیز تنها قبر وجود دارد.

انس بن مالک از رسول خدا ﷺ روایت می‌کند که فرمود:

إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ أَتَاهُ مَلَكَانِ فَيَقْعِدَانِهِ فَيَقُولَانِ مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ لِحَمْدٍ ﷺ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَيَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ فَيَقَالُ لَهُ انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ قَدْ أَبَدَلَكِ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا قَالَ فَتَادَهُ وَذَكَرَ لَنَا أَنَّهُ يُنْسَخُ لَهُ فِي قَبْرِهِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى حَدِيثِ أَنَسٍ قَالَ وَأَمَّا الْمُنَافِقُ وَالْكَافِرُ فَيَقَالُ لَهُ مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ فَيَقَالُ لَا دَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ وَيُضْرَبُ بِمِطْرَقٍ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ غَيْرَ الثَّقَلَيْنِ (رواه البخاري).

وقتی بنده‌ای را در قبر گذاشتند و یارانش او را تنها گذاشتند در حالی که صدای کوبیدن کفش‌های آنها را می‌شنود، دو فرشته به سوی او می‌آیند و نزد او می‌نشینند و

خطاب به او می‌گویند: در مورد این مرد -محمد ﷺ- چه می‌گویی؟ مؤمن در جواب می‌گوید: گواهی می‌دهم که بنده و فرستاده‌ی خدا است، فرشته خطاب به او می‌گوید: نگاه کن اگر در دنیا به خدا کفر می‌ورزیدی، جایگاهت در جهنم آن جا می‌بود ولی خداوند جای تو را به بهشت مبدل فرموده است؛ هم فرشته و هم بنده‌ی مؤمن هر دو جا را خواهند دید. اما اگر منافق و کافر باشد خطاب به او گفته می‌شود: در مورد آن مرد چه می‌گویی؟ می‌گوید: نمی‌دانم، من هم مانند مردم می‌گفتم. خطاب به او گفته می‌شود: نمی‌دانی؟ با پتکهایی از آهن او را می‌کوبند، پس صدایی از او بلند می‌شود که به جز جن و انس همه آن را می‌شنوند. (بخاری آن را روایت کرده است).

در روایت دیگر مسلم از انس آمده است که پیامبر ﷺ فرمود:

لَوْ لَا أَنَّ لَا تَدْفَنُوا لَدَعَوْتُ اللَّهَ أَنْ يَسْمَعَكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ الَّذِي أَسْمَعُ (رواه مسلم)

اگر مردگان را دفن نمی‌کردید از خدا می‌خواستم آنچه را که من از عذاب قبر می‌شنوم شما نیز بشنوید. (مسلم آن را روایت کرده است).

از عبدالله بن عباس رضی الله عنه روایت شده است که گفت:

مر النبي ﷺ علي قبرين فقال: إنهما ليعذبان و ما يعذبان في كبير؛ ثم قال بلي، كان أحدهما لا يستتر من بوله؛ و كان الآخر يمشي بالنميمة. (رواه البخاري)

پیامبر ﷺ بر دو قبر می‌گذشت پس فرمود: این دو نفر در عذابند و عذاب آنها برای چیز بزرگی نیست؛ یکی از آنها هنگام ادرار رعایت تمیزی را نمی‌کرد و دیگری سخن‌چینی می‌کرد. (بخاری آن را روایت کرده است).

در روایت دیگر از عبدالله ابن عباس روایت شده است که پیامبر ﷺ این دعا را مانند سوره‌ای از سوره‌های قرآن به همه یاد می‌داد:

قُولُوا: اللَّهُمَّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ
الدَّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ (متفق علیه)

بگویید: خداوندا از عذاب جهنم به تو پناه می‌برم، خداوندا از عذاب قبر به تو پناه می‌برم، خداوندا از فتنه‌ی دجال به تو پناه می‌برم، خداوندا از فتنه و آزمایش حیات و ممات به تو پناه می‌برم. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).
و همین‌گونه تمام دعا‌های پیامبر ﷺ که در آنها پناه بردن به خدا از عذاب قبر وجود دارد.

روز واپسین

به روز واپسین و همه‌ی حوادث و رخداد‌های آن مانند زنده شدن و حشر و حساب و بازرسی و پاداش و مجازات ایمان داریم.

اول: زنده شدن

ایمان آوردن به زنده شدن یکی از مهمترین خط قرمزهای جدایی میان اسلام و کفر است، آیات و احادیث فراوانی بر این مقوله‌ی مهم و اساسی در تفکر و عقیده‌ی اسلامی دلالت می‌کنند، و امت اسلام بر آن اجماع دارند، حتی مورد اتفاق همه‌ی شریعت‌های الهی است، اما گروه‌های زیادی در این مقوله‌ی حیاتی مرتکب اشتباه و گمراهی شده‌اند:

گروهی مبدأ و معاد را انکار می‌کنند و می‌گویند: دنیا مانند رحم مادر است که تولید می‌کند و قبر هم آنها را می‌بلعد.

گروه دیگری مبدأ را پذیرفته‌اند اما به روز واپسین اعتقادی ندارند، خداوند در آیه‌ی ۲۹ سوره‌ی انعام در مورد آنها می‌فرماید:

﴿وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ﴾ (۳۹) ﴿الأنعام: ۲۹﴾

و آنان (اگر هم به دنیا برگردند، دیگر باره) می گویند: زندگی تنها همین زندگی دنیای ما است و ما هرگز برانگیخته نمی شویم (و قیامت و دوزخ و بهشتی در میان نیست!). گروهی دیگر معاد جسمانی را انکار می کنند، و تنها به معاد ارواح ایمان دارند. همه ی اینها کفر به شمار می آید و با شریعت اسلام منافات و مخالفت دارد و در حقیقت تکذیب کننده ی خدا و پیامبران او به حساب می آید.

خداوند منان در قرآن کریم برای اثبات زنده شدن و زندگی دوباره دلایل و تمثیل های فراوانی ذکر می کند، تا شبهه و شک مخالفان و منکرین را برملا سازد، می فرماید:

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَ كُمُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ

حَدِيثًا﴾ (۸۷) ﴿النساء: ۸۷﴾

جز خدا، خدایی نیست. حتماً شما را (بعد از مرگ زنده می گرداند و) در روزی که شکی در (وقوع) آن نیست گرد می آورد. (خدا است که این را می گوید) و چه کسی از خدا راستگوتر است؟! در جای دیگر می فرماید:

﴿قُلْ إِنْ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ ﴿۹۱﴾ لَمَجْمُوعُونَ إِلَى مِيقَاتٍ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ﴾ (۵۰) ﴿الواقعة: ۴۹ - ۵۰﴾

بگو: پیشینیان و گذشتگان، و پسینیان و آیندگان. قطعاً جملگی در وعده گاه روز معین (رستاخیز) گرد آورده می شوند.

یکی دیگر از دلایل اثبات زنده شدن در قرآن استدلال به قدرت خداوند است بر زنده کردن زمین خشک و مرده، خداوند می فرماید:

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي

أَحْيَاهَا لَمُحْيٍ الْمَوْتِ إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (۳۹) ﴿فصلت: ۳۹﴾

و از نشانه‌های (قدرت) خدا این است که تو زمین را خشک و برهوت می‌بینی، اما هنگامی که (قطره‌های حیات‌بخش) آب بر آن فرو می‌فرستیم، به جنبش درمی‌آید و آماسیده می‌گردد (و بعدها به صورت گل و گیاه و سبزه موج می‌زند). آن کس که این زمین خشک و برهوت را زنده می‌کند، هم او مردگان را نیز (در قیامت) زنده می‌گرداند. چرا که او بر هر چیزی توانا است.

خداوند برای اثبات قدرت بر زنده کردن انسانها در قیامت به زنده کردن گیاهان و زمین خشک و مرده در دنیا استدلال می‌کند. آنجا که می‌فرماید:

﴿وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ۝۵﴾ ذَلِكَ يَأْتِيَنَّ اللَّهُ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُخَيِّ الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۶﴾

وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿۷﴾ الحج: ۵-۷

تو زمین را خشک و خاموش می‌بینی، اما هنگامی که (فصل بهار در می‌رسد و) بر آن آب می‌بارانیم، حرکت و جنبش بدان می‌افتد و رشد و نمو می‌کند و انواع گیاهان زیبا و شادی‌بخش را می‌رویانند. آن (چیزهایی که در آیات پیشین درباره‌ی مراحل مختلف آفرینش انسان و جهان گیاهان بازگو شد) بدان خاطر است که (بدانید) خدا حق است و (لذا نظامی را که آفریده نیز حق بوده و بیهوده و بی‌هدف نیست، و به زبان حال به شما می‌گوید: او مردگان را زنده می‌گرداند، و وی بر هر چیزی توانا است. و (این که بدانید) بدون شک قیامت فرا می‌رسد و جای هیچ گونه تردیدی نیست، و خداوند تمام کسانی را که در گورها آرمیده‌اند دوباره زنده می‌گرداند.

در آیه‌ی دیگری اینگونه استدلال می‌شود که خداوند قدرت خلق اولیه‌ی انسان را داشته است، پس می‌تواند و امکان دارد بار دیگر او را زنده کند، چرا که زنده کردن دوم برای او آسان‌تر است. خداوند می‌فرماید:

﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَتْ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾﴾ الروم: ۲۷

او است که آفرینش را آغاز کرده است و سپس آن را باز می‌گرداند، و این برای او آسانتر است. (زیرا کسی که بتواند کاری را در آغاز انجام دهد، قدرت بر اعاده‌ی آن را نیز دارد). بالاترین وصف، در آسمانها و زمین متعلق به خدا است، و او بسیار باعزت و اقتدار، و سنجیده و کار بجا است. (لذا در عین قدرت نامحدود، کاری بی‌حساب انجام نمی‌دهد، و بلکه همه‌ی کارهایش از روی حکمت است).

و می‌فرماید: ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُُمْنَىٰ ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَحَلَقَ فَسَوَّىٰ ﴿٣٨﴾ جَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٣٩﴾ أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَدِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ﴿٤٠﴾﴾
القيامة: ۳۶ - ۴۰

آیا انسان (منکر معاد) می‌پندارد که او بیهوده به حال خود رها شود (و قوانین و مقررات الهی، و حساب و کتاب و سزا و جزای دنیوی و اخروی نداشته باشد؟!). آیا او نطفه‌ی ناچیزی از منی نیست که (به رحم مادر) پرت و ریخته می‌گردد؟ سپس به صورت خون لخته و دلمه‌ای درآمده است، و خداوند او را آفرینش تازه‌ای بخشیده است، و بعد اندام او را نظم و نظام و سر و سامان داده است؟ و از این (انسان) دو صنف نر و ماده را ساخته و پرداخته است. آیا چنین خدایی نمی‌تواند مردگان را زنده گرداند؟!

در آیاتی از سوره‌ی یس می‌فرماید:

﴿أَوَلَمْ يَرِ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ، قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَمَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾﴾ یس: ۷۷ - ۷۹

آیا انسان (با چشم عقل و دیده‌ی بینش ننگریسته است و) ندیده است که ما او را از نطفه‌ی ناچیزی آفریده‌ایم و هم اینک او پرخاشگری است که آشکارا به پرخاش برمی‌خیزد؟! (زهی بی‌خبری و خیره‌سری!). برای ما مثالی می‌زند و آفرینش خود را (از خاک) فراموش می‌کند و می‌گوید: چه کسی می‌تواند این استخوانهایی را که پوسیده و فرسوده‌اند زنده گرداند؟! بگو: کسی آنها را زنده می‌گرداند که آنها را نخستین بار (از نیستی به هستی آورده است و آنها را بدون الگو و مدل) آفریده است، و او بس آگاه از (احوال و اوضاع و چگونگی و ویژگی) همه‌ی آفریدگان است.

می‌گویند: این آیه در مورد ابی بن خلف یا عاص بن وائل نازل شده است هنگامی که با استخوان پوسیده‌ای نزد پیامبر خدا ﷺ رفت و آنرا خرد کرد و در هوا پخش نمود و گفت: ای محمد گمان می‌کنی خدا این را زنده می‌کند؟! یا گفت: آیا خدا این را زنده می‌کند بعد از آنچه که دیدی؟

و می‌فرماید: ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَنِهِمْ^۷ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ^{۳۸}﴾ لَبِيبَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَذِبِينَ^{۳۹}﴾ النحل: ۳۸-۳۹

(کافران علاوه بر شرکشان) مؤکدانه به خدا سوگند یاد می‌کنند که خداوند هرگز کسی را که می‌میرد زنده نمی‌گرداند. خیر! (چنین نیست که می‌گویند، بلکه خداوند همه‌ی مردگان را دوباره زنده می‌کند، و این) وعده‌ی قطعی خدا است، و لیکن بیشتر مردمان نمی‌دانند (که زنده‌گرداندن برای قدرت خدا چیزی نیست و همان گونه که قبلاً به انسانها جان بخشیده است، پس از مرگ نیز دوباره جان به پیکرشان می‌دمد). (خداوند همگان را زنده می‌گرداند) تا این که برای ایشان روشن گرداند چیزی را که درباره‌ی آن اختلاف می‌ورزند (که به طور خاص رستاخیز و به طور عام همه‌ی اموری

است که پیغمبران با خود آورده‌اند) و این که کافران بدانند که ایشان (در آنچه راجع به شرک و رستاخیز می‌گویند) دروغ‌گویند.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ لَنْ يُعِيدَنِي كَمَا بَدَأَنِي وَلَيْسَ أَوَّلُ الْخَلْقِ بِأَهْوَنَ عَلَيَّ مِنْ إِعَادَتِهِ وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا وَأَنَا الْأَحَدُ الصَّمَدُ لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفْتًا أَحَدٌ (رواه البخاري)

خداوند فرمود: انسان مرا تکذیب می‌کند هر چند چنین حقی ندارد، مرا دشنام می‌دهد در حالی که حق ندارد، اینگونه مرا تکذیب می‌کند که می‌گوید: خداوند نمی‌تواند مرا زنده کند همانطور که آفریده است! دروغ می‌گوید چون زنده کردن از آفریدن اول آسانتر است؛ و اینگونه مرا دشنام می‌دهد که می‌گوید: خداوند فرزند دارد! من تنها و بی‌نیاز هستم، کسی از من زاده نشده و از کسی زاده نشده‌ام و همتایی ندارم. (بخاری آن را روایت کرده است).

دوم: حشر

در روز واپسین مردم در حالی حشر می‌شوند که پابره‌نه و لخت و ختنه نشده هستند، آیات و احادیث فراوانی دال بر آن وجود دارد و امت اسلامی هم بر آن اجماع نظر دارند.

خداوند در تقریر حقیقت حشر می‌فرماید:

﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا ۝۸۵ وَسَوْفَ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَرْدًا ۝۸۶﴾

مریم: ۸۵ - ۸۶

روزی ما پرهیزگاران را (با تعظیم و تکریم هرچه بیشتر) به گونه‌ی گروه‌هایی که به نزد شاهان روند و مهمانان ایشان شوند، در پیشگاه خداوند مهربان جمع می‌نماییم (و

وارد بهشت می گردانیم). و گناهکاران را (همچون شتران تشنه‌ای که به سوی آب‌شخور به سرعت بروند) تشنه‌کام به سوی جهنم می رانیم (و بدانجا داخل می گردانیم).

و در توصیف حشر کافران می فرماید: ﴿وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ يُنْفِخُ لَهُمْ فَنُفُثَ عَلَيْهِمْ ذُنُوبَهُمْ فَكَانُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ و ﴿كُلَّمَا حَبَتِ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا﴾ (۹۷) الإسراء: ۹۷

خدا هر کس را (به سبب ایمان به پروردگار و پیغمبرش و کتاب آسمانی قرآن) رهنمود کند، راهیاب او است، و هرکس را (به سبب سوء اختیار و فرو رفتن در گناهان و سرکشی از قوانین آفریدگار) گمراه سازد، جز خدا دوستان و مددکارانی برای چنین کسانی نخواهی یافت (تا دست آنان را بگیرند و به سوی حق برگردانند و از کفر و عذاب آخرت رستگارشان گردانند) و ما در روز رستاخیز ایشان را بر روی رخساره (کشانده و) کور و لال و کر (از گورها) جمع می گردانیم (و به صحرای محشر گسیل می داریم. به گونه‌ای که بر اثر پریشانی حال چشمانشان نمی بیند و گوشه‌ایشان نمی شنود و زبانهایشان قادر به تکلم نمی باشد). جایگاهشان دوزخ خواهد بود. هر زمان که زبانه‌ی آتش (به سبب سوختن گوشت و استخوان ایشان) فروکش کند، (با تجدید گوشت و استخوانشان) بر زبانه‌ی آتششان می افزاییم.

پیامبر ﷺ در مورد چگونگی حشر انسانها در روز واپسین می فرماید:

يَحْشُرُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِفَاءً عَرَاءَ غَرَلًا قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ الرَّجَالُ وَالنِّسَاءُ جَمِيعًا يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ!؟ قَالَ: يَا عَائِشَةُ الْأَمْرُ أَشَدُّ مِنْ أَنْ يَهْمَهُمْ ذَلِكَ. (متفق علیه)

در روز قیامت مردم در حالی حشر می شوند که پابرهنه و لخت و ختنه نشده هستند. عایشه گفت: ای رسول خدا! مردان و زنان با هم، همدیگر را نگاه می کنند؟ پیامبر فرمود:

ای عایشه! وضعیت سخت‌تر از آن است که چنان قصدی داشته باشند. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگری از ابن عباس روایت شده است که گفت: روزی رسول خدا ﷺ میان ما بلند شد و خطبه‌ای ایراد فرمود و گفت:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى حِفَاةً عَرَاءَ غَرَلًا « كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ » ۵ (متفق علیه)

ای مردم شما در روز قیامت پابرهنه و لخت و ختنه نشده به سوی خدا حشر خواهید شد، سپس این آیه را خواند:

همان گونه که (نخستین بار سهل و ساده) آفرینش را سر دادیم، آفرینش را از نو بازگشت می‌دهیم (و به شکل دیگری زندگی دوباره می‌بخشیم و مردمان را برای حساب و کتاب حاضر می‌آوریم). این وعده‌ای است که ما می‌دهیم، و ما قطعاً آن را به انجام می‌رسانیم.

سوم: حساب و بازرسی

دو نوع عرضه و نشان دادن اعمال صورت می‌گیرد:

عرضه‌ی عام: یعنی همه‌ی صفحات پرونده‌ی اعمال انسان بدون مخفی کردن هیچ چیزی به خداوند نشان داده می‌شود.

عرضه‌ی خاص: یعنی نشان دادن گناه مؤمنین به آنها و اقرار مؤمنین به گناهانشان، و در نهایت خداوند ستار، گناهانشان را می‌پوشاند و همه را مورد عفو و بخشش خود قرار می‌دهد.

اما حساب و بازرسی: یعنی مناقشه در مورد گناهان، که البته هر نوع مناقشه‌ای در مورد گناه در روز قیامت نوعی از عذاب به شمار می‌آید.

خداوند در مورد عرضه‌ی عام می‌فرماید:

﴿يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ﴾ (۱۸) الحاقة: ۱۸

در آن روز (برای حساب و کتاب، به خدا) نموده می‌شوید، و (چه رسد به کارهای آشکارتان) چیزی از کارهای نهانیتان مخفی و پوشیده نمی‌ماند.
و می‌فرماید:

﴿يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشُنَاءًا لِّرُؤَا أَعْمَلِهِمْ﴾ (۶) فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (۷) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (۸) الزلزلة: ۶ - ۸

در آن روز، مردمان (از گورهای خود) دسته دسته و پراکنده بیرون می‌آیند (و رهسپار صحرای محشر می‌شوند) تا کارهایشان بدیشان نموده شود و (نتیجه‌ی اعمالشان را ببینند). و هر کس به اندازه ذره غباری کار بد کرده باشد، آن را خواهد دید (و سزایش را خواهد چشید).

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

(مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَسَيُكَلِّمُهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَهُ تُرْجُمَانٌ يَنْظُرُ أَيْمَنَ مِنْهُ فَلَا يَرَى إِلَّا مَا قَدَّمَ وَيَنْظُرُ أَشْأَمَ مِنْهُ فَلَا يَرَى إِلَّا مَا قَدَّمَ وَ يَنْظُرُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَتَسْتَقْبِلُهُ النَّارُ فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَّقِيَ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ) (متفق علیه)

هر کدام از شما بدون مترجم با خداوند صحبت خواهد کرد، بنده به طرف راست نگاه می‌کند تنها اعمال خود را می‌بیند، به طرف چپ نگاه می‌کند باز هم تنها با اعمالش روبرو می‌شود، و به طرف جلو نگاه می‌کند آتش را مشاهده می‌نماید، پس اگر با یک عدد خرما هم که باشد از آتش بپرهیزد. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگری در مورد عرضه‌ی خاص می‌فرماید:

(يُدْنِي الْمُؤْمِنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ حَتَّى يَضَعَ عَلَيْهِ كَنَفَهُ فَيَقَرُّهُ بِذُنُوبِهِ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُ فَيَقُولُ أَيْ رَبِّ أَعْرِفُ قَالَ فَإِنِّي قَدْ سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا وَإِنِّي أَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ فَيُعْطَى صَحِيفَةً حَسَنَاتِهِ وَأَمَّا الْكُفَّارُ وَالْمُنَافِقُونَ فَيُنَادَى بِهِمْ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ) (متفق عليه)

بنده‌ی مؤمن در روز قیامت نزد خداوند آورده می‌شود، و به گناهانش اقرار می‌کند، خداوند خطاب به او می‌فرماید: گناهانت را به یاد می‌آوری؟ بنده می‌گوید: بله خداوندا. خداوند می‌فرماید: من در دنیا آنرا برای پوشاندن و حالا هم تو را عفو می‌کنم، در این هنگام پرونده‌ی حسناتش را دریافت می‌کند. اما در ملاء عام انسان منافق و کافر فرا خوانده می‌شوند و خطاب به مردم گفته می‌شود: اینها کسانی هستند که بر خدا دروغ بسته‌اند. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

حضرت عایشه حدیثی را در مورد تفاوت عرضه و حساب اینگونه روایت می‌کند:
(لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسَبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا هَلَكَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرَضُ وَلَيْسَ أَحَدٌ يُنَاقَشُ الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا عُذِّبَ) (متفق عليه)

هر کس در روز قیامت مورد محاسبه قرار گیرد هلاک می‌شود. عایشه فرمود: ای رسول خدا، مگر خداوند نمی‌فرماید: کسی که کارنامه‌اش به دست راستش داده شد خیلی آسان مورد حساب واقع می‌شود. پیامبر فرمود: این عرضه است حساب نیست، هر کس در روز قیامت مورد محاسبه قرار گیرد خداوند او را عذاب خواهد داد.

آمدن انسان همراه با کتاب و گواه و پخش پرونده‌ی اعمال

نوشته (کتاب) همان نامه‌ی اعمال انسان است، همه‌ی کارهای انسان، خوب و بد، کوچک و بزرگ در آن ثبت شده‌اند، و شاهدان هم فرشتگان و نگاهبانان و کاتبان کردار انسان هستند، و همچنین چشم و گوش و پوست و همه‌ی اعضای انسان در روز قیامت علیه او گواه هستند، خداوند در روز قیامت خطاب به بنده‌اش می‌فرماید: کافی است که امروز خودت حسابرس خودت باشی و فرشتگان بر تو گواه باشند. خداوند در مورد نامه‌ی اعمال انسان می‌فرماید:

﴿وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يُوَيْلَنَا مَا لَ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾ (الكهف: ۴۹)

و کتاب (اعمال هر کسی، در دستش) نهاده می‌شود (و مؤمنان از دیدن آنچه در آن است شادان و خندان می‌گردند) و بزهکاران (کفرپیشه) را می‌بینی که از دیدن آنچه در آن است، ترسان و لرزان می‌شوند و می‌گویند: ای وای بر ما! این چه کتابی است که هیچ عمل کوچک و بزرگی را رها نکرده است و همه را برشمرده است و (به ثبت و ضبط آن مبادرت ورزیده است. و بدین وسیله) آنچه را که کرده‌اند حاضر و آماده می‌بینند. و پروردگار تو به کسی ظلم نمی‌کند. (چرا که پاداش یا کیفر، محصول اعمال خود مردمان است).

و می‌فرماید:

﴿وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا﴾ (۱۳) ﴿أَقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾ (۱۴) ﴿مَنْ أَهْتَدَىٰ فَأِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ

صَلِّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۖ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا

﴿۱۵﴾ الإسراء: ۱۳ - ۱۵

ما اعمال هرکسی را (همچون گردن‌بند) به گردنش آویخته‌ایم (و او را گروگان کردار و عهده‌دار رفتارش ساخته‌ایم) و در روز قیامت کتابی را (که کارنامه‌ی اعمال او است) برای وی بیرون می‌آوریم که گشوده به (دست) او می‌رسد. (در آن روز بدو گفته می‌شود:) کتاب (اعمال) خود را بخوان (و سعادت یا شقاوت خویش را بدان). کافی است که خودت امروز حسابگر خویش‌ت باشی. (چه مسائل روشن است و نیازی به شاهد و حسابرس دیگری نیست). هر کس (به راه حق) هدایت یابد، راهیابی به سود خودش است، و هرکس (از راه حق) گمراه شود، گمراهی به زیان خودش است. و هیچ کسی بارِ گناه دیگری را بر دوش نمی‌کشد (و به جرم دیگری کیفر داده نمی‌شود). و ما (هیچ شخص و قومی را) مجازات نخواهیم کرد، مگر این که پیغمبری (برای آنان مبعوث و) روان سازیم.

در جایی دیگر به کتاب اعمال و شاهدان چنین اشاره می‌کند:

﴿وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِئَءَ بِالنَّبِيِّنَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ

يَبْنِهِم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ ﴿۶۹﴾ الزمر: ۶۹

و زمین (محشر و عرصات قیامت) با نور (تجلی) خداوندگارش روشن می‌شود، و کتاب (و نامه‌ی اعمال به دست صاحبانش) گذاشته می‌شود و پیغمبران و گواهان آورده می‌شوند، و راست و درست میان مردم داوری می‌گردد، و اصلاً بدیشان ستم نمی‌شود.

و می‌فرماید: ﴿وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ﴾ ﴿۲۱﴾ ق: ۲۱

در آن روز هر انسانی (اعم از نیکوکار و بدکار، به میدان محشر) می‌آید همراه با راهنمایی (که او را رهبری و رهنمود می‌کند) و همراه با گواهی (که بر پندار و گفتار و کردار او شهادت می‌دهد).

مسلم از انس بن مالک روایت می‌کند که پیامبر ﷺ فرموده است:

كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَضَحِكَ فَقَالَ هَلْ تَذَرُونَ مِمَّ أَضْحَكُ قَالَ قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ مِنْ مُحَاطَةِ الْعَبْدِ رَبَّهُ يَقُولُ يَا رَبِّ أَلَمْ تُجِرْنِي مِنَ الظُّلْمِ قَالَ يَقُولُ بَلَى قَالَ فَيَقُولُ فَإِنِّي لَا أُجِزُ عَلَى نَفْسِي إِلَّا شَاهِدًا مِنِّي قَالَ فَيَقُولُ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ شَهِيدًا وَبِالْكَرَامِ الْكَاتِبِينَ شُهِودًا قَالَ فَيُخْتَمُ عَلَى فِيهِ فَيُقَالُ لِأَرْكَانِهِ انْطِقِي قَالَ فَتَنْطِقُ بِأَعْمَالِهِ قَالَ ثُمَّ يُخَلَّى بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْكَلَامِ قَالَ فَيَقُولُ بَعْدًا لَكُنَّ وَسُحْقًا فَعَنْكُنَّ كُنْتُ أَنَا ضَلُّ.

نزد پیامبر خدا بودیم، پیامبر ﷺ خندید و فرمود: می‌دانید، چرا خندیدم؟ عرض کردیم خدا و رسول او داناترند..

فرمود: از مجادله‌ی بنده در روز قیامت با خداوند خنده‌ام گرفت، بنده می‌گوید: پروردگارم، مگر مرا از ظلم امان و پناه نداده‌ای؟ خداوند می‌فرماید: بله. می‌گوید: پس من هیچ گواهی را نمی‌پذیرم مگر از خودم باشد. خداوند می‌فرماید: کافی است که امروز خودت حسابرس خودت باشی و فرشتگان مکرم بر تو گواه باشند، سپس دهانش بسته می‌شود. خداوند خطاب به جوارحش می‌فرماید: به سخن درآیید. سپس خداوند او را با اعترافات جوارحش تنها می‌گذارد، او هم خطاب به جوارحش می‌گوید: مرگ برای شما، چرا اعتراف کردید، من داشتم از شما دفاع می‌کردم!..

خداوند در مورد حساب آسان که همان عرضه است می‌فرماید:

﴿يَأْتِيهَا الْإِنْسَنُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ۖ ﴿٦﴾ فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ۖ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ۖ ﴿٨﴾ وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا ۖ ﴿٩﴾ وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ۖ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا ۖ ﴿١١﴾ وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا ۖ ﴿١٢﴾﴾ الانشقاق: ۶ - ۱۲

هان! ای انسان! تو پیوسته با تلاش بی‌امان و رنج فراوان به سوی پروردگار خود رهسپاری، و سرانجام او را ملاقات خواهی کرد (و نتیجه‌ی رنج و تلاش خود را خواهی دید). در آن وقت، هرکس نامه‌ی اعمالش به دست راستش داده شود. با او حساب ساده و آسانی خواهد شد. و خرم و شادان به سوی کسان و خویشان مؤمن خود برمی‌گردد. و اما کسی که از پشت سر نامه‌ی اعمالش بدو داده شود مرگ را فریاد خواهد داشت و هلاک خود را خواهد طلبید. و به آتش سوزان دوزخ در خواهد آمد و خواهد سوخت.

میزان

سپس در روز قیامت ترازوها نهاده می‌شوند، هر کس میزان‌هایش گران باشد نجات می‌یابد و هر کس میزان‌هایش سبک باشد نابود و بدبخت خواهد شد.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا ۖ وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ ۖ ﴿٤٧﴾﴾ الأنبياء: ۴۷

و ما ترازوی عدل و داد را در روز قیامت خواهیم نهاد، و اصلاً به هیچ کسی کمترین ستمی نمی‌شود، و اگر به اندازه دانه‌ی خردلی (کار نیک یا بدی انجام گرفته) باشد، آن را حاضر و آماده می‌سازیم (و سزا و جزای آن را می‌دهیم) و بسنده خواهد بود که ما حسابرس و حسابگر (اعمال و اقوال شما انسانها) باشیم.

و می‌فرماید:

﴿وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (۸) وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِعَآيِنَتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿۹﴾ الأعراف: ۸ - ۹

سنجش درست (و دقیق اعمال) در آن روز انجام می‌گیرد. پس هر که (کفّهی حسنات) ترازوی او سنگین شود (و بر کفّهی سیئات او رجحان پذیرد) این چنین کسانی رستگارند. و کسی که (کفّهی حسنات او از کفّهی سیئات) ترازوی او سبک شود، این چنین کسانی به سبب پیوسته انکار کردن آیات ما (سرمایهی وجود) خود را از دست داده‌اند. پیامبر ﷺ می‌فرماید:

(كَلِمَتَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ تَمْلَأَنِ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ: سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ) (متفق علیه)

دو کلمه نزد پروردگار خیلی محبوب هستند و در ترازوی قیامت خیلی سنگین و بر زبان خیلی آسان هستند، میان زمین و آسمانها را پر می‌کنند: سبحان الله و بحمده سبحان الله العظيم. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

صراط

صراط پلی است که بر روی جهنم کشیده شده است؛ گذرگاهی است میان بهشت و جهنم، همه‌ی انسانها باید بر روی آن عبور کنند، گروهی سالم از آن می‌گذرند و گروه دیگری زخمی می‌شوند و برخی از آن می‌افتند و در جهنم گرد آورده می‌شوند. خداوند می‌فرماید:

﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا﴾ (۷۱) ثُمَّ نَجَّى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًا ﴿۷۲﴾ مریم: ۷۱ - ۷۲

همه‌ی شما (انسانها بدون استثناء) وارد دوزخ می‌شوید (مؤمنان برای عبور و دیدن، و کافران برای دخول و ماندن). این امر حتمی و فرمانی است قطعی از پروردگارتان. سپس پرهیزگاران را نجات می‌دهیم، و ستمگران را ذلیلانه در آن رها می‌سازیم. در مورد وارد شدن به جهنم دو تفسیر وجود دارد:

۱- عبور بر صراط.

۲- داخل شدن به جهنم، که نسبت به مؤمنین سرد و سالم است مانند آتش بر ابراهیم. پیامبر ﷺ می‌فرماید:

فَيُضْرَبُ الصِّرَاطُ بَيْنَ ظَهْرَيْنِ جَهَنَّمَ فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يَجُوزُ مِنَ الرُّسُلِ بِأَمَّتِهِ وَلَا يَتَكَلَّمُ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ إِلَّا الرُّسُلُ وَكَلَامُ الرُّسُلِ يَوْمَئِذٍ اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ (متفق علیه)

صراط بر روی جهنم کشیده می‌شود، من و اتم اولین کسانی هستیم که بر روی آن عبور می‌کنیم، تنها پیامبران حق سخن گفتن دارند، و سخن آنها هم این است که خداوندا سالم گردان سالم گردان.

حوض کوثر

یکی دیگر از لوازم ایمان به قیامت ایمان به حوض کوثر است: حوضی است که خداوند به پیامبر ما ﷺ ارزانی بخشیده است، در وصف این حوض آمده که از برف سفیدتر و از عسل شیرین‌تر و از مشک خوشبوتر است، به اندازه‌ی ستارگان آسمان بر روی آن لیوان گذاشته شده است، هر کس جرعه‌ای از آن بنوشد هرگز تشنه نمی‌شود.

پیامبر ﷺ در مورد حوض می‌فرماید:

حوضي أبعد من أيلة إلى عدن، وهو أشد بياضا من الثلج وأحلى من العسل، ولأنّيته أكثر من عدد النجوم (متفق علیه)

مسافت حوض من از ایله تا عدن است، از برف سفیدتر و از عسل شیرین تر و ظروف آن بیشتر از شمارهی ستارگان است. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرِ مَائِهِ أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ وَكَيْزَانُهُ كَنْجُومِ السَّمَاءِ مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلَا يَظْمَأُ أَبَدًا (متفق علیه)

طول حوض من به اندازه‌ی یک ماه راه رفتن است، آبش از شیر سفیدتر و بویش از مشک خوشبوتر و تعداد ظروفش به اندازه‌ی تعداد ستارگان است، هر کس از آن بنوشد هرگز تشنه نمی‌شود.

در حدیث دیگری می‌فرماید:

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَا يَبْقَى أَكْثَرُ مِنْ عَدَدِ نُجُومِ السَّمَاءِ وَكَوَاكِبِهَا إِلَّا فِي اللَّيْلَةِ الْمُظْلِمَةِ الْمُصْحِيَةِ آتِيَةِ الْجَنَّةِ مَنْ شَرِبَ مِنْهَا لَمْ يَظْمَأْ آخِرَ مَا عَلَيْهِ يَشْحَبُ فِيهِ مِيزَابَانِ مِنَ الْجَنَّةِ مَنْ شَرِبَ مِنْهُ لَمْ يَظْمَأْ عَرَضُهُ مِثْلُ طُولِهِ مَا بَيْنَ عَمَانَ إِلَى أَيْلَةَ مَائِهِ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ (رواه مسلم).

سوگند به کسی که جان محمد به دست اوست، تعداد ظروف حوض کوثر از شمارهی ستارگان آسمان در شب تاریک و صاف بیشتر است، همه‌ی آنها ظروف بهشت هستند، هر کس از آن بنوشد هرگز تشنه نمی‌شود، از آن دو کانال در بهشت جاری می‌شود، طول و عرض آن یکسان و به اندازه‌ی مسافت عمان تا ایله است، آبش از شیر سفیدتر و از عسل شیرین تر است.

شفاعت

اعتقاد به شفاعت یکی دیگر از لوازم ایمان به قیامت است، شفاعت با دو شرط جایز است:

۱- اجازه دادن خداوند به شفاعت‌کننده تا شفاعت کند.

۲- رضایت و خوشنودی او از شفاعت‌شده.

خداوند به شرط اول چنین اشاره می‌فرماید:

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ (البقرة: ۲۵۵)

کیست آن که در پیشگاه او میانجیگری کند مگر با اجازه‌ی او؟

و در آیه‌ای دیگر به شرط دوم اشاره می‌فرماید:

﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشِيَّتِهِ مُشْفِقُونَ﴾ (الأنبياء: ۲۸)

و آنان هرگز برای کسی شفاعت نمی‌کنند مگر برای آن کسی که (بدانند) خدا از او خوشنود است و (اجازه‌ی شفاعت او را داده است. به خاطر همین معرفت و آگاهی) همیشه از خوف (مقام کبریایی) خدا ترسان و هراسانند.

در جای دیگری هر دو شرط را بیان می‌فرماید:

﴿وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ

يَشَاءُ وَيَرْضَىٰ﴾ (النجم: ۲۶)

چه بسیار فرشتگانی که در آسمانها هستند و (با وجود عظمت و بزرگواریشان) شفاعت ایشان سودی نمی‌بخشد و کاری نمی‌سازد، مگر بعد از آنکه خدا بخواهد به کسی (که شفیع است) اجازه دهد، و (از مشفوع^{له}) راضی و خوشنود گردد. و با اشاره به اینکه مرجع شفاعت تنها خدا است، مشرکین را سرزنش می‌کند چون بدون دلیل شفاعت را از غیر خدا می‌طلبند، آنجا که می‌فرماید:

﴿أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلْ أُولَٰئِكَ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ

﴿قُلْ لِلَّهِ الشَّفَعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ (۴۳)

﴿الزمر: ۴۳ - ۴۴﴾

بلکه آنان بدون رضایت و اجازه‌ی خداوند میانجیهایی را برگزیده‌اند (تا به گمان ایشان میان آنان و خداوند سببان، در برآوردن نیازمندیهای این جهان و دفع عذاب آن جهان، واسطه گردند). بگو: آیا (چنین چیزهایی را میانجی و متصرف در امور می‌دانید) هر چند که میانجیگری از آن خدا است (و کسی نمی‌تواند کمترین میانجیگری بکند، مگر این که: کسی که برای او میانجیگری می‌شود مورد رضایت خدا بوده، و به شخص میانجی هم اجازه‌ی این کار داده شود، و شفاعت هم حسنه باشد). مالکیت و حاکمیت آسمانها و زمین از آن خدا است. (پس در این جهان کاری از دست کسی بر نمی‌آید). بعد (هم در آخرت که روز جزا و سزا است) به سوی خدا برگردانده می‌شوید (و کسی دارای کوچکترین اختیار و توانی نیست تا برای شما کاری بکند). کاری اصلاً از دست ایشان ساخته نبوده و فهم و شعوری نداشته باشند؟ بگو: هر گونه

انواع شفاعت

شفاعت بر چند قسم است:

۱- شفاعت عظمی: این نوع شفاعت، مخصوص پیامبر ما محمد ﷺ است که برای شروع حساب و بازرسی نزد پروردگار انجام می‌گیرد و در قرآن به مقام محمود (جایگاه ستوده شده) از آن تعبیر می‌شود.

۲- شفاعت پیامبر ﷺ برای باز شدن درب بهشت.

۳- شفاعت پیامبران و ملائکه و صالحین در حق گناهکاران موحد.

کسانی مشمول شفاعت می‌شوند که خالصانه لا اله الا الله بگویند و به ملزومات آن عمل کنند.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَمِنَ الْإِثْلِ فَتَهَجَّدَ بِهِ، نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾ (۷۹)

الإسراء: ۷۹

در پاسی از شب از خواب برخیز و در آن نماز تهجد بخوان، این یک فریضه‌ی اضافی (و افزون بر نمازهای پنجگانه) برای تو است. باشد که (در پرتو این عمل) خداوند تو را به مقام ستوده‌ای (و مکان برجسته‌ای در دنیا و آخرت که موجب ستایش همگان باشد) برساند (و مقام شفاعت کبری را به تو ارمغان دارد).

یعنی همه‌ی مردم و پروردگار آنها تو را می‌ستایند، و این ستایش همان شفاعتی است که به پیامبر ﷺ اختصاص داده شده است.

از ابن عمر روایت شده است که گفت:

إِنَّ النَّاسَ يَصِيرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جُنًّا كُلُّ أُمَّةٍ تَتَّبِعُ نَبِيَّهَا يَقُولُونَ يَا فُلَانُ أَشْفَعُ يَا فُلَانُ أَشْفَعُ حَتَّى تَنْتَهِيَ الشَّفَاعَةُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَلِكَ يَوْمَ يَبْعَثُهُ اللَّهُ الْمَقَامَ الْمُحْمُودَ (رواه البخاري)

مردم در روز قیامت به زانو می‌افتند و هر امتی از پیامبرش خواستار شفاعت است، می‌گویند: ای فلانی شفاعت کن، هیچ کدام نمی‌پذیرند تا نوبت به پیامبر ما ﷺ می‌رسد، خداوند در این روز مقام ستوده را به او می‌بخشد.

در حدیث شفاعت این موضوع این گونه بیان می‌شود:

(فَيَأْتُونِي فَأَسْتَأْذِنُ عَلَى رَبِّي فَيُؤْذَنُ لِي فَإِذَا أَنَا رَأَيْتُهُ وَقَعْتُ سَاجِدًا فَيَدْعُنِي مَا شَاءَ اللَّهُ فَيَقَالُ يَا مُحَمَّدُ ارْزُقْ رَأْسَكَ قُلْ تُسْمِعُ سَلْ تُعْطَهُ أَشْفَعُ تُشَفِّعُ فَارْزُقْ رَأْسِي فَأَحْمَدُ رَبِّي بِتَحْمِيدِ يُعَلِّمُنِيهِ رَبِّي ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحُدُّ لِي حَدًّا فَأُخْرِجُهُمْ مِنَ النَّارِ وَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ ثُمَّ أَعُودُ فَأَقْعُ سَاجِدًا فَيَدْعُنِي مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَدْعُنِي ثُمَّ يُقَالُ ارْزُقْ رَأْسَكَ يَا مُحَمَّدُ قُلْ تُسْمِعُ سَلْ تُعْطَهُ أَشْفَعُ تُشَفِّعُ فَارْزُقْ رَأْسِي فَأَحْمَدُ رَبِّي بِتَحْمِيدِ يُعَلِّمُنِيهِ ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحُدُّ لِي حَدًّا فَأُخْرِجُهُمْ مِنَ النَّارِ وَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ قَالَ فَلَا أَدْرِي فِي الثَّالِثَةِ أَوْ فِي الرَّابِعَةِ قَالَ فَأَقُولُ يَا رَبِّ مَا بَقِيَ فِي النَّارِ إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ أَيْ وَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ) (رواه مسلم)

تا اینکه پیش من می‌آیند. من هم از پروردگارم اجازه می‌گیرم و به سجده می‌افتم، ندا از طرف خداوند می‌آید: ای محمد سرت را بلند کن و سؤال کن، هر چه بخواهی به تو داده می‌شود و شفاعت کن که شفاعت پذیرفته می‌شود و من سرم را بلند می‌کنم و

خداوند را می‌ستایم آن گونه که او به من یاد داده است، سپس شفاعت می‌کنم تعدادی از گناهکاران را از جهنم بیرون می‌آورم، سپس دوباره به سجده می‌افتم و دعا می‌خوانم و دوباره خداوند می‌فرماید: سرت را بلند کن و شفاعت کن، سرم را بلند می‌کنم و شفاعت می‌کنم و تعداد دیگری را از جهنم بیرون می‌آورم، تا در مرحله‌ی سوم یا چهارم می‌گویم: خداوند! تنها افرادی در جهنم باقی مانده‌اند که قرآن آنها را باقی گذاشته است و مستحق جهنم هستند. (مسلم آن را روایت کرده است).

در حدیثی دیگر از ابی هریره روایت شده است که:

(قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوْلُ مِنْكَ لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ) (رواه البخاری)

به پیامبر خدا ﷺ عرض کردم خوشبخت‌ترین انسان که مورد شفاعت شما قرار می‌گیرد چه کسی است؟

فرمود: گمان می‌کنم اولین کسی هستی که این را از من می‌پرسی، اگر حرص و طمع تو را نسبت به جواب آن نمی‌دیدم، به تو جواب نمی‌دادم، کسی است که از صمیم قلب و با اخلاص بگوید: لا اله الا الله. (بخاری آن را روایت کرده است).

بهشت و جهنم

یکی دیگر از لوازم ایمان به قیامت اعتقاد به بهشت و جهنم است، و اینکه هم‌اکنون آفریده شده‌اند و دوام و ثبات آنها به دستور خداوند بستگی دارد، نه خود نابود و فانی می‌شوند نه چیزهایی که در آنها است به فنا محکوم می‌گردند.

قرآن کریم به آماده بودن آنها چنین اشاره می‌فرماید:

﴿وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَعْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ (آل عمران: ۱۳۳)

و (با انجام اعمال شایسته و بایسته) به سوی آمرزش پروردگارتان، و بهشتی بشتابید و بر همدیگر پیشی گیرید که بهای آن (برای مثال، همچون بهای) آسمانها و زمین است؛ (و چنین چیز با ارزشی) برای پرهیزگاران تهیّه دیده شده است. و می‌فرماید:

﴿فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ (البقرة: ۲۴)

و اگر نتوانستید که چنین کنید -و هرگز نخواهید توانست- پس (لازم است که با انجام کارهای نیکو و دوری از بدیها) خود را از آتشی که (بخشی از) افروزینه‌ی آن انسان و سنگ (اصنام) است، به دور دارید. آتشی که برای (شکنجه) کافران آماده گشته است.

و در مورد خلود و ماندگاری آنها و اهلشان می‌فرماید:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ﴾ (۶) ﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ﴾ (۷) ﴿جَزَاءُ هُمْ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ﴾ (۸) ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ﴾ (البينة: ۶-۸)

مسلمان کافرانِ اهل کتاب، و مشرکان، جاودانه در میان آتش دوزخ خواهند ماند! آنان بدون شک بدترین انسانها هستند. بی‌گمان کسانی که مؤمنند و کارهای شایسته و بایسته می‌کنند، آنان مسلماً خوبترین انسانها هستند. پاداش آنان در پیشگاه پروردگارشان

باغهای بهشتی است که جای ماندگاری است و رودبارها در زیر (کاخها و درختهای) آن روان است. جاودانه برای همیشه در آنجا خواهند ماند. خدا از ایشان راضی و ایشان هم از خدا خوشنودند! این (همه نعمت و خوشی) از آن کسی خواهد بود که از پروردگار خویش بهراسد.

درباره ی بهشتیان می فرماید: ﴿لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرِجِينَ﴾

﴿٤٨﴾ الحجر: ٤٨

در آنجا خستگی و رنجی بدیشان نمی رسد، و از آنجا بیرون نمی گردند.

و می فرماید: ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَوَقَّعَهُمْ عَذَابٌ

الْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾ الدخان: ٥٦

آنان هرگز در آنجا مرگی جز همان مرگ نخستین (که در دنیا چشیده اند و بعد از آن زنده شده اند) نخواهند چشید، و خداوند آنان را از عذاب دوزخ به دور و محفوظ داشته است.

و درباره ی اهل دوزخ می فرماید: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ

فِيمَوْتُوْا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَافِرٍ ﴿٣٦﴾ فاطر: ٣٦

کسانی که کفرپیشه اند، آتش دوزخ برای آنان است. هرگز فرمان مرگ ایشان صادر نمی شود تا بمیرند (و راحت شوند). و هرگز عذاب دوزخ برای ایشان تخفیف داده نمی شود (تا مدتی بیارامند). ما هر کافر لجوج در کفر را این چنین کیفر و سزا می دهیم.

در جای دیگری می فرماید: ﴿وَيَنْجَنِيهَا الْأَشَقَىٰ ﴿١١﴾ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَىٰ ﴿١٢﴾ ثُمَّ لَا

يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿١٣﴾ الأعلى: ١١ - ١٣

و بدبخت‌ترین فرد (پند و اندرز را کنار خواهد گذاشت و) از آن دوری خواهد گزید. آن کسی که داخل عظیم‌ترین (و هولناک‌ترین) آتش خواهد شد و بدان خواهد سوخت. سپس در آن آتش (برای همیشه می‌ماند و) نه می‌میرد (و آسوده می‌گردد) و نه زنده (بشمار می‌آید و حالتی که در آن است زندگی نامیده) می‌شود.

پیامبر ﷺ در مورد صفات بهشتیان می‌فرماید:

(يُؤْتَى بِالْمُوتِ كَهَيْئَةِ كَبْشٍ أَمْلَحَ فَيَنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَسْرِبُونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَأَهُ ثُمَّ يَنَادِي يَا أَهْلَ النَّارِ فَيَسْرِبُونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَأَهُ فَيَذْبَحُ ثُمَّ يَقُولُ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ وَيَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ ثُمَّ قَرَأَ (وَأَنْذَرَهُمْ يَوْمَ الْحُسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ) وَهُوَ لَا فِي غَفْلَةٍ أَهْلُ الدُّنْيَا) (وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) (متفق عليه)

در روز قیامت مرگ را در شکل یک گوسفند زیبا می‌آورند، کسی ندا در می‌دهد: ای بهشتیان، آنها هم گردن را بالا می‌برند و نگاه می‌کنند. می‌گوید: آیا این را می‌شناسید؟ همه می‌گویند: بله، این مرگ است، سپس اهل آتش را ندا می‌دهند آنها نیز سر بلند کرده و نگاه می‌کنند. پس ندادهنده می‌گوید: آیا این را می‌شناسید؟ می‌گویند: بله، این مرگ است و همه آن را می‌بینند و سپس حیوان ذبح می‌شود، و خطاب به بهشتیان گفته می‌شود: ای بهشتیان دیگر مرگ باقی نمی‌ماند و خلود و ماندگاری ابدی برای شما است، و ای اهل دوزخ ماندگاری ابدی در دوزخ نیز برای شماست سپس پیامبر ﷺ این آیه را تلاوت فرمود: چه شنوا و بینایند روزی که به سوی ما می‌آیند ولی ستمگران امروز در غفلت و تباهی آشکاری هستند. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگری پیامبر بیان می‌فرماید که چه چیزهایی برای بندگان صالح خداوند مهیا شده است:

(قَالَ اللَّهُ أَعَدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ فَاقْرَأُوا إِن شِئْتُمْ) (فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ) (متفق علیه)

خداوند می‌فرماید: من در بهشت چیزهایی را برای بندگانم مهیا کرده‌ام که هیچ چشمی آن را ندیده، و هیچ گوشی آن را نشنیده، و بر قلب هیچ انسانی خطور نکرده است، سپس فرمود: اگر می‌خواهید این آیه را بخوانید:

هیچ کس نمی‌داند چه چیز از آنچه روشنی‌بخش دیدگان است برای آنان پنهان شده است.

در حدیثی دیگر از ابی هریره صفات بهشتیان و نعمت‌های آنها بیان می‌شود:

(أَوَّلُ رُمَّةٍ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ عَلَى أَشَدِّ نَجْمٍ فِي السَّمَاءِ إِضَاءَةً ثُمَّ هُمْ بَعْدَ ذَلِكَ مَنَازِلُ لَا يَتَغَوَّطُونَ وَلَا يَبُولُونَ وَلَا يَمْتَخِطُونَ وَلَا يَبْرُقُونَ أَمْشَاطُهُمُ الذَّهَبُ وَحِمَامُهُمُ الْأَلْوَةُ وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ أَخْلَافُهُمْ عَلَى خُلُقِ رَجُلٍ وَاحِدٍ عَلَى طُولِ أَبِيهِمْ آدَمَ سِتُونَ ذِرَاعًا) (رواه مسلم)

اولین گروهی از امتم که وارد بهشت می‌شوند صورتی مانند ماه دارند، سپس گروهی وارد می‌شوند که از درخشان‌ترین ستاره درخشنده‌تر هستند، بدین ترتیب منازل و مقام‌های بهشت تفاوت می‌کنند، در بهشت بهشتیان نه مدفوع دارند نه ادرار نه آب دهان و نه آب بینی، از همه‌ی اینها پاک هستند، موهای سرشان را با شانه‌هایی از طلا شانه می‌کنند، بخور می‌سوزانند و عرق آنها مشک است، هیچ اختلاف و تضادی با هم ندارند، همه بر صورت پدر خود آدم هستند که شصت ذراع طول دارد. (مسلم آن را روایت کرده است).

پیامبر ﷺ در حدیث دیگری وضعیت جهنمیان را اینگونه بیان می‌فرماید:

(نَارُكُمْ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ كَانَتْ لَكَافِيَةً قَالَ فَضَلَّتْ عَلَيْهِنَّ بِتِسْعَةٍ وَسِتِّينَ جُزْءًا كُلُّهُنَّ مِثْلُ حَرِّهَا) (متفق علیه)

آتش دنیا یک جزء از هفتاد جزء آتش جهنم است! خطاب به پیامبر ﷺ عرض کردند: ای رسول خدا، آتش دنیا برای سزای گناهکاران کافی است! فرمود: بله از این هم شدیدتر است، هر کدام از جزءهای آن به اندازه‌ی آتش دنیا گرم است.

در حدیث دیگری از ابی هریره به عمق و حرارت آن اشاره می‌فرماید:
(إِذْ سَمِعَ وَجِبَةً فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَذَرُونَ مَا هَذَا قَالَ قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ هَذَا حَجَرٌ رُمِيَ بِهِ فِي النَّارِ مُنْذُ سَبْعِينَ خَرِيفًا فَهُوَ يَهْوِي فِي النَّارِ الْآنَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى قَعْرِهَا) (رواه مسلم)

ناگهان صدای چیزی آمد که در حال افتادن بود، پیامبر فرمود: می‌دانید صدای چه بود؟ عرض کردیم: خدا و رسول خدا می‌دانند. فرمود: این صدای سنگی بود که هفتاد سال پیش به درون جهنم انداخته شده بود و همین حالا به زمین افتاد.

ایمان به قضاء و قدر

به قدر خداوند چه خیر باشد و چه شر ایمان داریم، اساس این ایمان اعتقاد به این است که علم و دانش خداوند هر چیزی را فرا گرفته، و همه چیز در لوحی نزد خداوند نوشته شده است. اراده و مشیت خداوند در هر چیزی نافذ، و تنها خداوند آفریننده‌ی هر چیزی است.

خداوند به وسعت علم و احاطه‌ی آن به هر چیزی چنین اشاره می‌فرماید:

﴿رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ﴾ (۳۸) ﴿إِبْرَاهِيمَ: ۳۸﴾

پروردگارا! تو آگاهی از آنچه پنهان می‌داریم و از آنچه آشکار می‌سازیم (لذا به مصالح ما داناتری و آن کن که ما را به کار آید) و هیچ چیز در زمین و آسمان بر خدا مخفی نمی‌ماند.

و می‌فرماید: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَنْزِلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ (الطلاق: ۱۲)

خدا همان است که هفت آسمان را و همانند آن زمین را آفریده است. فرمان (خدا) همواره در میان آنها جاری است (و تدبیر هدایت و رهبری او، لحظه‌ای از جهان بزرگ هستی برداشته نمی‌شود، این آفرینش عظیم بدان خاطر است) تا بدانید خداوند بر هر چیزی توانا است، و آگاهی او همه چیز را فرا گرفته است.

در جای دیگری می‌فرماید: ﴿عَلِمَ الْغَيْبُ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ (سبا: ۳)

به اندازه‌ی سنگینی ذره‌ای، در تمام آسمانها و در زمین از او پنهان و نهان نمی‌گردد، و نه کمتر از اندازه‌ی ذره و نه بزرگتر از آن، چیزی نیست مگر این که در کتاب آشکاری ثبت و ضبط و نگهداری می‌شود.

و به مکتوب بودن همه‌ی اشیاء و رخدادها چنین اشاره می‌کند:

﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلُ أَنْ نَبْرَاهَا إِنْ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ (الحديد: ۲۲)

هیچ رخدادی در زمین به وقوع نمی‌پیوندد، یا به شما دست نمی‌دهد، مگر این که پیش از آفرینش زمین و خود شما، در کتاب بزرگ و مهمی (به نام لوح محفوظ، ثبت و ضبط) بوده است، و این کار برای خدا ساده و آسان است.

و می‌فرماید: ﴿قُلْ لَّنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ (التوبة: ۵۱)

بگو: هرگز چیزی (از خیر و شر) به ما نمی‌رسد، مگر چیزی که خدا برای ما مقدر کرده باشد. (این است که نه در برابر خیر مغرور می‌شویم و نه در برابر شر به جزع و فزع می‌پردازیم، بلکه کار و بار خود را به خدا حواله می‌سازیم، و) او مولی و سرپرست ما است، و مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند و بس.

و می‌فرماید: ﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ (الحج: ۷۰)

(ای عاقل!) مگر نمی‌دانی خداوند قطعاً مطلع است از همه‌ی چیزهایی که در آسمان و زمین است (و چیزی از اعمال و اقوال مردم بر او مخفی نمی‌ماند) و همه‌ی چیزها در کتابی (به نام لوح محفوظ) ثبت و ضبط است، و مسلماً این کار برای خدا ساده و آسان است.

امام مسلم از عبدالله بن عمرو بن عاص روایت کرده است که پیامبر ﷺ فرمود: (كُتِبَ اللَّهُ مَقَادِيرَ الْخَلَائِقِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِخَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ، قَالَ: وَعَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ). (رواه مسلم)

خداوند پنجاه هزار سال قبل از آفریدن آسمانها و زمین همه‌ی چیزها را نوشته و اندازه‌گیری کرده است، در آن دوران عرش (قدرت و سلطه‌ی خداوند) بر آب بود. (مسلم آن را روایت کرده است).

از عباده بن صامت روایت شده است که: (سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ فَقَالَ لَهُ اكْتُبْ قَالَ رَبِّ وَمَاذَا أَكْتُبُ قَالَ اكْتُبْ مَقَادِيرَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ) (ابو داود و احمد)

از رسول خدا ﷺ شنیدم که فرمود: اولین چیزی که آفریده شد قلم بود، سپس خداوند خطاب به او فرمود: بنویس.

قلم گفت: چه بنویسم؟ فرمود: هر چیزی که تا فرا رسیدن قیامت رخ خواهد داد.

در حدیث دیگری آمده است:

مَا مِنْ نَفْسٍ مَنُفُوسَةٍ إِلَّا وَقَدْ كَتَبَ اللَّهُ مَكَانَهَا مِنَ الْجَنَّةِ أَوْ النَّارِ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةٌ أَوْ سَعِيدَةٌ. (رواه مسلم)

هیچ نفسی نیست مگر اینکه خداوند مکانش را در بهشت یا جهنم و بدبخت یا خوشبخت بودنش را نوشته است (مسلم آن را روایت کرده است).

همچنین می‌فرماید ﷺ:

وَأَعْلَمُ أَنَّ الْأُمَّةَ لَوْ اجْتَمَعَتْ عَلَى أَنْ يَنْفَعُوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَنْفَعُوكَ إِلَّا بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ لَكَ وَلَوْ اجْتَمَعُوا عَلَى أَنْ يَضُرُّوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَضُرُّوكَ إِلَّا بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَيْكَ رُفِعَتِ الْأَقْلَامُ وَجَفَّتِ الصُّحُفُ (رواه أحمد في المسند و الترمذي).

بدان که اگر همه‌ی انسانها دست به دست هم دهند تا کمترین نفعی به تو برسانند نمی‌توانند چیزی به تو بدهند مگر اینکه خداوند آن را نوشته باشد، و اگر همه‌ی انسانها با هم متحد شوند تا کوچکترین ضرری به تو برسانند نمی‌توانند مگر آنکه خدا آن را تقدیر کرده باشد، قلم‌ها برداشته شده و مرکب کاغذهای نوشته شده خشک شده است.

قرآن به کارگر بودن مشیت خداوند چنین اشاره می‌فرماید:

﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (۳۰) الإنسان: ۳۰

شما نمی‌توانید بخواهید، مگر این که خدا بخواهد. بی‌گمان خداوند بس آگاه و کاربجا است.

و می‌فرماید: ﴿فَعَالٌ لَمَّا يُرِيدُ﴾ (۱۶) البروج: ۱۶

آنچه بخواهد، هرچه زودتر و با قدرت هرچه بیشتر به انجام می‌رساند.

و می‌فرماید: ﴿وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ﴾ (۱۸) الحج: ۱۸

و خدا هر که را بی ارزش کند، هیچ کسی نمی تواند او را گرامی دارد (و مشمول عنایت و سعادت آسمانی کند. چرا که تنها این) خدا است که هر چیزی را که بخواهد انجام می دهد.

و می فرماید: ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ (۶۸) القصص: ۶۸

پروردگار تو هر چه را بخواهد می آفریند، و هر کس را بخواهد برمیگزیند، و مردمان (پس از صدور فرمان خدا درباره چیزی و کسی) حق انتخاب و اختیار ندارند. خداوند بسی منزّه تر و بالاتر از آن است که چیزی را انباز او کنند.. و درباره ی یکتایش در خلق

هر چیزی می فرماید: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ (۹۱) الصافات: ۹۱
خداوند هم شما را آفریده است، و هم بتهایی را که می سازید.

و می فرماید: ﴿اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴾ (۶۲) الزمر: ۶۲
خدا آفریدگار همه چیز است و همه چیز را می پاید و مراقبت می نماید.

و می فرماید: ﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ﴾ (۵۰) طه: ۵۰
(موسی) گفت: پروردگار ما آن کسی است که هر چیزی را وجود بخشیده است و سپس (در راستای آن چیزی که برای آن آفریده شده است) رهنمودش کرده است.

و به عمومیت آن چنین اشاره می فرماید: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ (۴۹) القمر: ۴۹
ما هر چیزی را به اندازه ی لازم و از روی حساب و نظام آفریده ایم.

مسلم در صحیحش از ابی هریره چنین روایت می کند:

جَاءَ مُشْرِكُو قُرَيْشٍ يُخَاصِمُونَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي الْقَدَرِ فَنَزَلَتْ (يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ). (رواه مسلم)

مشرکین نزد پیامبر ﷺ آمدند و در مورد قضاء و قدر با ایشان مناقشه کردند، که این آیات نازل شد:

روزی داخل آتش، بر رخساره، روی زمین کشیده می‌شوند (و بدیشان گفته می‌شود):
بچشید لمس و پسوده دوزخ را. ما هر چیزی را به اندازه‌ی لازم و از روی حساب و
نظام آفریده‌ایم.

پیامبر ﷺ می‌فرماید: كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ حَتَّى الْعَجْزِ وَالْكَيْسِ. (رواه مسلم)
هر چیزی مقدّر و به اندازه است حتی ناتوانی و زیرکی. (مسلم آن را روایت کرده
است).

افراط در قضاء و قدر

در مقوله‌ی قضاء و قدر دو گروه گمراه شده‌اند:

۱- گروهی به کلی قضاء و قدر را انکار کرده‌اند حتی گمان می‌کنند نوشتن همه‌ی
اعمال بنا به علم خداوند با اراده‌ی بشری منافات دارد، نتیجه‌ی دیدگاه این گروه نسبت
دادن جهل و ناتوانی به حکیم دانا و توانا است، و اینکه در ملک او کارهایی رخ می‌دهد
که خداوند آنها را نمی‌داند و نمی‌خواهد! خداوند از این شائبه پاک و منزّه و والا است.
خداوند به عمومیت علمش و احاطه‌ی آن بر هر چیزی چنین اشاره می‌فرماید:

﴿رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي

السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾ إبراهيم: ۳۸

پروردگارا! تو آگاهی از آنچه پنهان می‌داریم و از آنچه آشکار می‌سازیم (لذا به مصالح
ما داناتری و آن کن که ما را به کار آید) و هیچ چیز در زمین و آسمان بر خدا مخفی
نمی‌ماند.

و می‌فرماید: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَنْزِلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ (۱۲) ﴿الطلاق: ۱۲﴾

خدا همان است که هفت آسمان را و همانند آن زمین را آفریده است. فرمان (خدا) همواره در میان آنها جاری است (و تدبیر هدایت و رهبری او، لحظه‌ای از جهان بزرگ هستی برداشته نمی‌شود، این آفرینش عظیم بدان خاطر است) تا بدانید خداوند بر هر چیزی توانا است، و آگاهی او همه چیز را فرا گرفته است.

و می‌فرماید: ﴿عَلِيمُ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ (۳) ﴿سبأ: ۳﴾

به اندازه سنگینی ذره‌ای، در تمام آسمانها و در زمین از او پنهان و نهان نمی‌گردد، و نه کمتر از اندازه ذره و نه بزرگتر از آن، چیزی نیست مگر این که در کتاب آشکاری ثبت و ضبط و نگهداری می‌شود.

خداوند به اراده‌ی مطلق خود چنین اشاره می‌فرماید:

﴿فَعَالٌ لَّمَّا يُرِيدُ﴾ (۱۶) ﴿البروج: ۱۶﴾

آنچه بخواهد، هرچه زودتر و با قدرت هرچه بیشتر به انجام می‌رساند.
و می‌فرماید:

﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ (۲۹) ﴿التكوير: ۲۹﴾

و حال این که نمی‌توانید بخواهید جز چیزهایی را که خداوند جهانیان بخواهد.

و می‌فرماید: ﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (۳۰) ﴿الإنسان: ۳۰﴾
شما نمی‌توانید بخواهید، مگر این که خدا بخواهد. بی‌گمان خداوند بس آگاه و کاربجا است.

یعنی خواستن انسان تابع خواستن خداوند است، خداوند هر کسی را مستحق هدایت بداند راه هدایت را برای او میسر و مهیا خواهد کرد، و هر کس مستحق هدایت نباشد خداوند او را از هدایت منصرف می‌نماید، البته خداوند در هر دو مورد حکمت و دلیل قاطع و محکمی دارد.

خداوند می‌فرماید: ﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنْابَ ۚ﴾ (الرعد: ۲۷) بگو: (ایمان نیاوردن آنان تنها به خاطر کمبود معجزه نیست. بلکه آنان به سبب دلبستگی به دنیا و انجام گناه و مال دوستی و آرزوپرستی، گمراه گشته‌اند و) خداوند هرکه را بخواهد گمراه می‌کند و هرکه را که (به سوی او) برگردد، به جانب خود رهبری می‌کند (و او را در مسیر هدایت توفیق می‌دهد).

امام مسلم از یحیی بن یعمر روایت می‌کند که گفت:

كَانَ أَوَّلَ مَنْ قَالَ فِي الْقَدَرِ بِالْبَصْرَةِ مَعْبُدُ الْجَهَنِيِّ فَأَنْطَلَقْتُ أَنَا وَحُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحُمَيْرِيُّ حَاجِّينَ أَوْ مُعْتَمِرِينَ فَقُلْنَا لَوْ لَقِينَا أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَسَأَلْنَاهُ عَمَّا يَقُولُ هَؤُلَاءِ فِي الْقَدَرِ فَوَقَّفَ لَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ دَاخِلًا الْمَسْجِدِ فَاسْتَفْتَانِي أَنَا وَصَاحِبِي أَحَدُنَا عَنْ يَمِينِهِ وَالْآخَرُ عَنْ شِمَالِهِ فَظَنَنْتُ أَنَّ صَاحِبِي سَيَكُلُ الْكَلَامَ إِلَيَّ فَقُلْتُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ إِنَّهُ قَدْ ظَهَرَ قَبْلَنَا نَاسٌ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ وَيَتَقَفَّرُونَ الْعِلْمَ وَذَكَرَ مِنْ شَأْنِهِمْ وَأَنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّ لَا قَدَرَ وَأَنَّ الْأَمْرَ أَنْفُ قَالَ فَإِذَا لَقِيتَ أُولَئِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنِّي بَرِيءٌ مِنْهُمْ وَأَنَّهُمْ بُرَاءٌ مِنِّي وَالَّذِي يَخْلِفُ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ لَوْ أَنَّ لَأَحَدِهِمْ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا فَأَنْفَقَهُ مَا قَبِلَ اللَّهُ مِنْهُ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ (رواه مسلم)

اولین کسی که در مورد قضاء و قدر بحث کرده معبد جهنی بوده است، من و حمید بن عبدالرحمان حمیری به زیارت خانه خدا رفتیم، گفتیم: ای کاش یکی از اصحاب حضرت رسول ﷺ را می‌دیدیم و در مورد قضاء و قدر از او می‌پرسیدیم، خداوند توفیق داد تا با عبدالله بن عمر بن خطاب در مسجد ملاقات کردیم، من و دوستانم دو طرف ایشان نشستیم، گمان کردم که دوستانم رشته‌ی کلام را به من می‌سپارد، من هم خطاب

به ایشان گفتم: میان ما برخی پیدا شده‌اند که قرآن می‌خوانند و در مورد علم تحقیق و بررسی می‌کنند، اما گمان می‌کنند که قضاء و قدری وجود ندارد و خداوند قبل از وقوع رخدادها آگاه به آنها نیست، عبدالله گفت: اگر به آنها رسیدید از طرف من خطاب به ایشان بگویید: من از آنها بری هستم و آنها نیز از من بری هستند! سوگند به کسی که ابن عمر بدان سوگند یاد می‌کند اگر هر کدام از آنها به اندازه‌ی کوه احد طلا بیخشد تا به قدر ایمان نیاورند چیزی از آنها پذیرفته نمی‌شود. (مسلم آن را روایت کرده است).

۲- گروه دوم اراده و اختیار انسان را به کلی نفی کرده‌اند، میان کارهایی که با اختیار و اراده یا اجبار و اضطرار انجام می‌گیرد هیچ تفاوتی قائل نیستند، می‌گویند: انسان مانند پری است که در هوا معلق است، باد به هر کجا بوزد او هم بدان جا خواهد رفت! نتیجه‌ی دیدگاه آنها نسبت دادن ظلم به پروردگار است، چون بندگان را بر انجام کارهایی محاسبه می‌کند و سزا می‌دهد که در ارتکاب آنها هیچ گونه اختیاری نداشته‌اند! خداوند از نسبت دادن چنین چیز ناروایی پاک و مبرا است.

خداوند می‌فرماید:

﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ﴾ (الأَنْعَام: ۱۴۸)

مشرکان (برای اعتذار از کفر و معذرت‌خواهی از تحریم خوراکیهای حلال) خواهند گفت: (شرک ما و تحریم چیزهای حلال از سوی ما، برابر مشیت خدا است!) اگر خدا می‌خواست، ما و پدران ما مشرک نمی‌شدیم، و چیزی را (از اشیاء حلال بر خود) تحریم نمی‌کردیم. کسانی که پیش از آنان بوده‌اند نیز همین گونه (که به تو دروغ می‌گویند و تو را تکذیب می‌دارند، به پیغمبران ما دروغ می‌گفتند و آنان را) تکذیب

می نمودند تا (سرانجام طعم) عذاب ما را چشیدند (و کیفر اعمال بد خود را دیدند). بگو: آیا دلیل قاطعی (و سند درستی برای رضایت خدا از شرک خود و تحریم چیزهای حلال، در دست) دارید تا آن را به ما ارائه دهید؟! شما فقط از پندارهای بی اساس پیروی می کنید و (حجّت و برهانی بر گفتار و کردار خود ندارید. شما نه از روی علم و یقین، بلکه) از روی ظنّ و تخمین کار می کنید.

می گویند: خداوند آگاه به شرک ما است، و بر تغییر دادن آن هم چیره و توانا است که ما را از آن باز دارد، و ایمان را به ما الهام کند، ولی چنین نمی کند، پس خداوند به کار ما راضی و خوشنود است.

اما این دلیل غیرمنطقی و باطل است چون خداوند پیامبران را به سوی بشر فرستاده است و آنها نیز عقوبت عدم پیروی از پیامبران را چشیده اند حتی آنها را با دلایل متقن و روشن راهنمایی کرده است، پس خداوند به شرک و کفر آنها خوشنود نیست، زیرا اگر راضی بود پیامبران را نمی فرستاد.

خداوند می فرماید:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ النحل: ۳۵

کافران (از راه استهزاء و مغالطه) می گویند: اگر خدا می خواست نه ما و نه پدران ما، چیزی جز خدا را نمی توانستیم بپرستیم، و چیزی را بدون اجازه او نمی توانستیم حرام بکنیم. (پس ماندگاری ما بر پرستش لات و عزی و دیگر بتان، و تحریم بحیره و سائبه و وصیله و غیره، نشانه ی رضایت خدا به کارمان می باشد، لذا فرمان تو را نمی بریم و فرستاده ی خدایت نمی دانیم، آری!) کسانی که پیش از ایشان هم بودند این چنین می کردند (و با این گونه بهانه های واهی و دلیلهای سست، به بت پرستی و تحریم

چیزهایی از پیش خود، ادامه می‌دادند). مگر بر پیغمبران وظیفه‌ای جز تبلیغ آشکار (، و روشن و بی‌پرده رساندن اوامر کردگار) است؟ (نه! جز این نیست. پس تو نیز فرمان برسان و حساب ایشان را به خدای واگذار).

می‌گویند: اگر خداوند به کارهای ما راضی و خوشنود نبود بر ما خرده می‌گرفت و نمی‌گذاشت مرتکب آنها شویم و با عقوبت ما را عذاب می‌داد و قدرت انجام آنها را از ما می‌گرفت. خداوند بیان می‌فرماید: که ارسال رسل دال بر انکار و ناخرسندی خداوند از کار آنان است چون پیامبران به عبادت و بندگی خداوند دستور می‌دهند و مردم را از عبادت دیگران نهی می‌کنند.

البته این دلیل غیرمنطقی و باطل میان افرادی که در قرن حاضر مرتکب اشتباه و گناه می‌شوند شیوع پیدا کرده است، به مقادیر و میزان‌هایی که بر لبه‌ی غفلت و فراموشی و افراط و شور و شوق بر گناه بنا شده استدلال می‌کنند.

نتیجه‌ی چنین استدلالی منفی‌بافی و جمود و پستی و دون‌همتی است، که موجب شده است از تلاش و جدیت و جهاد برای دین و دنیا باز مانند و در دنیا به گروهی بیهوده در پایین کاروان تمدن بشری و در دین به افرادی فاسق تبدیل شوند که از واجبات دینی دست می‌کشند و از این بدتر برای توجیه گناهان خود به فلسفه‌بافی و گزافه‌گویی رو می‌آورند، البته روشن است که هنگام ارتکاب جرم بدان استدلال نمی‌کنند بلکه در باریدن بلا و مصیبت بدان رو می‌آورند.

میانه‌روی اهل سنت و جماعت در مورد قدر

خداوند اهل سنت را به پاک‌ترین دیدگاه هدایت کرده است به گونه‌ای که در مورد قدر سخن میانه را برگزیده‌اند نه مانند افراط‌گرایان هستند و نه مانند تفریط‌صفتان:

با چهار درجه‌ی علم، نوشتن، مشیت و آفرینش به اثبات قضاء و قدر پرداخته‌اند، میان اراده‌ی کونی که همان مشیت است و اراده‌ی شرعی که تکلیف است و محبت از لوازم آن است تفاوت قائل هستند، می‌گویند: بعضی مواقع در جهان کارهایی رخ می‌دهد که خداوند از جهت شرعی آنها را اراده نفرموده است و بدانها راضی و خشنود هم نیست مانند کفر و شرک و گناهان دیگر، ولی از جهت اراده‌ی کونی چیزی خلاف اراده‌ی خداوند در این جهان به وقوع نمی‌پیوندد.

خداوند می‌فرماید:

﴿مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (۳۹) الأنعام: ۳۹

خداوند (برابر نظم و نظام و قوانین و سننی که دارد) هر که را بخواهد گمراه می‌سازد، و هر که را بخواهد بر جاده‌ی مستقیم (ایمان) قرار می‌دهد.

و می‌فرماید:

﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ، يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ، يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَقُ فِي السَّمَاءِ﴾ (۱۲۵) الأنعام: ۱۲۵

آن کس را که خدا بخواهد هدایت کند، سینه‌اش را (با پرتو نور ایمان باز و) گشاده برای (پذیرش) اسلام می‌سازد، و آن کس را که خدا بخواهد گمراه و سرگشته کند، سینه‌اش را به گونه‌ای تنگ می‌سازد که گویی به سوی آسمان صعود می‌کند (و به سبب رقیق شدن هوا و کمبود اکسیژن، تنفس کردن هر لحظه مشکل و مشکوتر می‌شود. کافر لجوج نیز با پیروی از تقلید پوسیده، هر دم بیش از پیش از هدایت آسمانی دورتر و کینه‌اش نسبت به حق و حقیقت بیشتر و پذیرش اسلام برای وی دشوارتر می‌شود).

پس هدایت و گمراهی تنها به دست خداوند حکیم است، ولی اراده‌ی او به گمراه کردن به معنی رضایت او به این کار نیست.

می فرماید: ﴿إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ﴾ ﴿٧﴾ الزمر: ۷

اگر کافر گردید، خدا بی نیاز از (ایمان و عبادت) شما است، و لیکن کفر را از بندگان خود نمی پسندد، و اگر (با انجام عبادت و طاعت خدا را) سپاسگزاری کنید، از این کارتان خوشنود می گردد.

به کفر خوشنود نیست هر چند در هستی با اراده و مشیت خداوند به وقوع می پیوندد.

خداوند می فرماید: ﴿فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾ ﴿٩٦﴾ التوبة: ۹۶

اگر هم شما از آنان درگذرید و خوشنود شوید، خداوند (از ایشان خشمگین است و) از گروهی که سر از فرمان تافته و بر دین شوریده باشند، در نمی گذرد و خوشنود نمی شود.

خداوند از فاسقین خوشنود نیست، اما هر چه مرتکب می شوند با اراده و مشیت خداوند صورت می گیرد.
و می فرماید:

﴿يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ الْقَوْلِ﴾ ﴿١٠٨﴾ النساء: ۱۰۸

آنان می توانند خیانت خود را از مردم پنهان دارند، ولی نمی توانند آن را از خدا پنهان دارند که همیشه با آنان است. (از جمله) بدان گاه که شبانگاهان پنهانی بر گفتاری که (تهمت زدن به پاکان و بیگناهان است و) خدا از آن خوشنود نیست.

چاره اندیشی ناروای شبانگاه آنها مورد خشنودی خداوند نیست ولی با اراده ی خداوند به وقوع می پیوندد.

این گروه همچنین قائل به اراده‌ی انسان هستند، می‌گویند: کارهایی که انسان انجام می‌دهد با اراده و قدرت انسان انجام می‌گیرد ولی اراده و قدرت انسان مطلق نیست، بلکه در دایره‌ی قدرت خداوند قرار می‌گیرد و محکوم مشیت الهی است، و خاستگاه تکلیف انسان عقل و قدرت و اتمام حجت می‌باشد.

خداوند می‌فرماید: ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (۷۲) الزخرف: ۷۲

این بهشتی است که به سبب کارهایی که می‌کرده‌اید، بدان دست یافته‌اید.

و می‌فرماید: ﴿وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (۱۴) السجدة: ۱۴

و بچشید عذاب همیشگی را به سبب اعمالی که (در دنیا) انجام می‌داده‌اید.

این دو آیه اثبات می‌کنند که کردار و کسب انسان به خودش نسبت داده می‌شود، و بر انجام کارهایش داری قدرت و اراده است و به خاطر آن سزا یا پاداش می‌گیرد.

خداوند می‌فرماید: ﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ (۲۹) التکویر: ۲۹

و حال این که نمی‌توانید بخواهید جز چیزهایی را که خداوند جهانیان بخواهد.

این آیه به صراحت می‌گوید که خواست بندگان مطلق نیست، بلکه در گرو خواست خداوند عز و جل بوده و جزئی از مقدرات اوست.

می‌فرماید: ﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ﴾ (۲۴) الأنفال: ۲۴

و بدانید که خداوند میان انسان و دل او جدایی می‌اندازد (و می‌تواند انسان را از رسیدن به خواسته‌ها و آرزوهای دل باز دارد و او را بمیراند و نگذارد عمر طولانی داشته باشد که مهمترین آرزوی دل هر انسانی است).

پیامبر ﷺ در یکی از دعاهایش می‌فرماید: (اَللّهُمَّ مُصَرِّفَ الْقُلُوبِ، صَرِّفْ قُلُوبَنَا اِلَى طَاعَتِكَ). (رواه مسلم)

خداوند، ای تغییردهنده دلها، قلبهای ما را به طاعت و بندگی خودت متوجه گردان.
(مسلم آن را روایت کرده است).

خداوند می‌فرماید: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ البقرة: ۲۸۶

خداوند به هیچ کس جز به اندازه‌ی توانایش تکلیف نمی‌کند (و هیچ‌گاه بالاتر از میزان قدرت شخص از او وظایف و تکالیف نمی‌خواهد).

هیچ کس جز به اندازه‌ی توان خود مکلف نمی‌گردد، این رحمت و احسان خداوند نسبت به بندگان است، دیوانه‌ای که عقل ندارد مکلف نیست، نادانی که توانایی فراگیری علم ندارد و مجبوری که اختیار ندارد اهل تکلیف نیستند.

خداوند می‌فرماید: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾ الإسراء: ۱۵

و ما (هیچ شخص و قومی را) مجازات نخواهیم کرد، مگر این که پیغمبری (برای آنان مبعوث و) روان سازیم.

این آیه خبر از عدل خداوند متعال می‌دهد، و اینکه او هیچ کس را عذاب نمی‌دهد مگر بعد از اتمام حجت که به وسیله‌ی ارسال پیامبران انجام می‌گیرد.

و می‌فرماید: ﴿وَأَوْحَىٰ إِلَيْنَا هَٰذَا الْقُرْآنَ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ﴾ الأنعام: ۱۹

این قرآن به من وحی شده است تا شما و تمام کسانی را که این قرآن بدانها می‌رسد بدان بیم دهم.

قرآن نذیر است و هر کس پیام قرآن را دریافت کند مثل این است که پیامبر ﷺ را دیده باشد.

در جای دیگری می‌فرماید: ﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا

وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْعِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ النحل: ۷۸

خداوند شما را از شکمهای مادرانتان بیرون آورد در حالی که چیزی (از جهان دور و بر خود) نمی دانستید، و او به شما گوش و چشم و دل داد تا (به وسیلهی آنها بشنوید و ببینید و بفهمید و نعمتهایش را) سپاسگزاری کنید.

خداوند بندگان را با وسایل شناخت و ادراک پیام و دلیل که عبارتند از سه قوهی بینایی، قلب و شنوایی مجهز ساخته است.

آنگاه بیان می دارد که انسان در برابر ابزار و نیروهایی که به او بخشیده شده است

مسئول می باشد: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ

كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾ الإسراء: ۳۶

از چیزی دنباله روی مکن که از آن ناآگاهی. بی گمان (انسان در برابر کارهایی که چشم و گوش و دل همه (و سایر اعضاء دیگر انجام می دهند) مورد پرس و جوی از آن قرار می گیرد.

انسان در مقابل این وسایل مسئولیت دارد، بنابراین تکلیف متوجه انسان می شود، و در روز قیامت از او بازرسی می گردد.

پیامبر ﷺ می فرماید:

(رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ وَ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَ عَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَفِيْقَ) (رواه ابوداود و ترمذی و حاکم)

قلم از سه گروه برداشته شده است و مجازاتی ندارند: کودک تا اینکه به سن بلوغ می رسد، کسی که خوابیده است تا اینکه بیدار می شود و دیوانه تا اینکه سر عقل می آید. این گروهها مکلف نیستند چون خاستگاه تکلیف آنها مختل است.

حقیقت و مراتب ایمان

باور داریم که ایمان کردار، گفتار و اعتقاد است، که با انجام طاعات فزونی و با ارتکاب معاصی کاهش می‌یابد، اصل و اساس ایمان تصدیق و تسلیم در برابر شریعت است، هر کس در قلبش تصدیق و در کردارش تسلیم بودن یافت نشود ایمانی ندارد، و کمال ایمان با انجام طاعات و ترک معاصی، و همچنین با انجام مندوبات و ترک مکروهات و دوری از شبهات به جا می‌آید.

گروهی که اعمال را از دایره‌ی ایمان به درکرده‌اند و ایمان را تنها تصدیق می‌پندارند گمراه هستند، چون ایمان تنها با اعتقاد به راست بودن نبوت محمد ﷺ تحقق نمی‌یابد، افراد زیادی به صحت و راستی پیام محمد ﷺ اعتقاد داشتند و دارند، اما مؤمن نیستند چون اهل عمل نبودند و نیستند. پس گریزی از اجتماع این دو امر نیست: اعتقاد به صداقت گفتار محمد ﷺ، و محبت قلبی و تسلیم شدن در برابر او.

گروه منحرف و افراط‌گرای دیگری همه‌ی کردار انسان را داخل ایمان می‌دانند، شریعت اسلام میان اعمال انسان تفاوت قائل است برخی را مرتبط به کمال ایمان قرار می‌دهد که با نبودنش ایمان هم نابود می‌شود و برخی دیگر را از اتمام ایمان به شمار می‌آورد یعنی با نبودن آنها ایمان ناقص می‌شود نه نابود.

خداوند می‌فرماید:

﴿فَإِنْ نَزَعْنَاهُ مِنْ شَيْءٍ فَزِدْهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

النساء: ۵۹

اگر در چیزی اختلاف داشتید (و در امری از امور کشمکش پیدا کردید) آن را به خدا (با عرضه به قرآن) و پیغمبر او (با رجوع به سنت نبوی) برگردانید (تا در پرتو قرآن و

سنت، حکم آن را بدانید. چرا که خدا قرآن را نازل، و پیغمبر آن را بیان و روشن داشته است. باید چنین عمل کنید) اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارید. این آیه دال براین است که اگر هر کس به هنگام اختلاف در امور آن را به خدا و رسولش (قرآن و سنت) ارجاع ندهد به خدا و روز قیامت ایمان ندارد، پس ایمان تنها با تصدیق رسول کامل نمی‌شود و تنها در گفتار خلاصه نمی‌شود، بلکه باید همراه آن تسلیم و مطیع شریعت و پیرو پیامبر ﷺ باشیم. خداوند می‌فرماید:

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ ﴿٦٥﴾ النساء: ٦٥

اما، نه! به پروردگارت سوگند که آنان مؤمن نمی‌آیند تا تو را در اختلافات و درگیریهای خود به داوری نطلبند و سپس ملالی در دل خود از داوری تو نداشته و کاملاً تسلیم (قضاوت تو) باشند.

خداوند به ذات بخشنده‌ی خود قسم یاد می‌کند که اگر کسی رسول را به عنوان داور نپذیرد ایمان ندارد، هر آنچه را که پیامبر حکم می‌کند حقی است که باید به آن گردن نهاد. یعنی ایمان تنها تصدیق قلبی نیست بلکه ارتباط تنگاتنگی با اعمال انسان در تسلیم شدن به قضاوت و حکم پیامبر ﷺ بدون هیچ‌گونه حرج و ناراحتی در نفس دارد. خداوند می‌فرماید:

﴿وَيَقُولُونَ ءَامَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فِرْقٌ مِّنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ﴾ ﴿٤٧﴾ النور: ٤٧

(از جمله کسانی که خدا توفیق هدایت قریششان فرموده است، منافقانی هستند که پرتو ایمان به دلهایشان نتابیده است، ولی دم از ایمان می‌زنند) و می‌گویند: به خدا و

پیغمبر ایمان داریم و (از اوامرشان) اطاعت می‌کنیم، اما پس از این ادعا، گروهی از ایشان (از شرکت در اعمال خیر همچون جهاد، و از حکم قضاوت شرعی) رویگردان می‌شوند، و آنان در حقیقت مؤمن نیستند.

این آیه ایمان را از منافقینی که گمان می‌کنند ایمان تنها گفتار است و در کردار مخالف آن هستند و بر قضاوت رسول اکرم ﷺ خرده می‌گیرند نفی می‌نماید. خداوند در مورد یهود که حکم تورات را نپذیرفتند می‌فرماید:

﴿وَكَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ﴾ المائدة: ۴۳

شگفتا چگونه تو را به داوری می‌خوانند، در حالی که تورات دارند و حکم خدا در آن (به ویژه درباره‌ی زنا به روشنی) آمده است؟ (وانگهی) پس از داوری، پشت می‌کنند و (از حکم تو) روی می‌گردانند! (چرا که آن را هر چند موافق با حکم کتابشان می‌دانند، موافق با خواست دلشان نمی‌یابند!) و آنان مؤمن نیستند (و حق را باور نمی‌دارند). آیه بیان می‌فرماید که یهود به تورات ایمان ندارند چون بدان عمل نمی‌کنند، و به تو هم ایمان نمی‌آورند چون پیرو حق نیستند. و می‌فرماید:

﴿وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ ءَامَنُوا إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ الحج: ۵۴

و این که عالمان و آگاهان بدانند که آنچه (پیغمبران به مردم می‌گویند) حق بوده و از جانب پروردگار تو است، پس باید بدان ایمان بیاورند تا دل‌هایشان بدان آرام گیرد و در برابرش تسلیم و خاضع شود. قطعاً خداوند مؤمنان را به راه راست رهنمود می‌نماید (و

شبهه‌ها و وسوسه‌های شیطانی را در پرتو هدایت و وحی آسمانی بدیشان می‌شناساند و حیران و سرگردانشان نمی‌گذارد).

هدایت متحقق نمی‌شود مگر به واسطه‌ی علم، تصدیق، خضوع و تسلیم.
در جای دیگری بیان می‌فرماید که تصدیق خبری به تنهایی ایمان نیست:

﴿وَحَذِّرُوا بِهَا وَاسْتَيْقِنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلُمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾﴾
النمل: ۱۴

ستمگرانه و مستکبرانه معجزات را انکار کردند، هر چند که در دل بدانها یقین و اطمینان داشتند. بنگر سرانجام و سرنوشت تباهاکاران چگونه شد؟ (مگر در دریا غرق نشدند و به دوزخ واصل نگشتند؟).

هرچند سیاق آیه در مورد قوم فرعون است اما مفهوم آیه در تهدید قوم پیامبر اسلام ﷺ است، بدانها هشدار می‌دهد که مانند اقوام گذشته دچار بلا و مصیبت خواهند شد چون دلیل و حجت محمد ﷺ از پیامبران گذشته روشن‌تر است.
خداوند می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ
الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾﴾ البقرة: ۱۴۶

آنان که بدیشان کتاب (آسمانی) داده‌ایم، او را (که محمد نام و پیغمبر خاتم است، خوب) می‌شناسند، بدان گونه که پسران خود را می‌شناسند، و برخی از آنان بی‌گمان حق را (از جمله پیغمبری محمد و قبلگی کعبه را) پنهان می‌دارند، در حالی که می‌دانند. شناخت قلبی بدون کردار، ایمان محسوب نمی‌شود، عالمان و بزرگان یهود را می‌بینیم که صداقت و صحت سخنان پیامبر ﷺ را همانند فرزندان خود می‌شناختند ولی چون آن را کتمان کردند و بدان ایمان نیاوردند در دنیا و آخرت دچار خسران و بدبختی شدند،

بنابراین شناخت به تنهایی ایمان به شمار نمی‌آید مگر اینکه موجب پیروی و تسلیم گردد.

اگر شناخت به تنهایی ایمان به شمار می‌آمد، شیطان و فرعون و قوم یهود از همه کس مؤمن‌تر می‌بودند چون پیامبر ﷺ را مانند فرزندان خود می‌شناختند! فرد عاقل هرگز چنین سخنی به زبان نمی‌آورد و شناخت تنها را ایمان نمی‌پندارد! چه ایمانی وجود دارد اگر کسی بگوید من پیامبر را خوب می‌شناسم اما با او دشمنی می‌کنم و او را دوست ندارم و با او به مخالفت می‌پردازم! انسان عاقل هرگز چنین چیزی به قلبش خطور نمی‌کند!!

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

(كُلُّ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ أَبِي قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ يُأْبَى قَالَ مَنْ أَطَاعَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ أَبَى) (رواه البخاری)

همه‌ی امت‌م به بهشت وارد می‌شوند مگر کسی که دوست نداشته باشد، عرض کردند: مگر کسی هست که دوست نداشته باشد؟ فرمود: هر کس از من پیروی کند وارد بهشت می‌شود و هر کس مرا نافرمانی کند از بهشت محروم می‌گردد. (بخاری آن را روایت کرده است).

هر کس از پیامبر ﷺ پیروی نکند و به پیام او پشت کند اهل آتش است هر چند قلباً به صدق رسالت ایشان ایمان داشته باشد.

بخاری در حدیث دیگری از ابی هریره روایت می‌کند که:

(سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ قَالَ إِيْمَانُ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ جِهَادٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ)

از پیامبر ﷺ پرسیده شد چه عملی از همه بهتر است؟ فرمود: ایمان به خدا و رسولش. گفتند بعد از آن چه؟ فرمود: جهاد در راه خدا. گفتند: بعد از آن؟ فرمود: حج نیکو و پذیرفته شده.

بخاری حدیث را در باب « من قال ان الایمان هو العمل » ذکر کرده است و بیان می‌کند که ایمان جزو بهترین اعمال است و بر دیدگاه کسانی که حساب عمل را از ایمان جدا می‌کنند مهر بطلالت می‌زند.

امام مسلم در حدیث وفد عبد القیس روایت می‌کند:

(أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَحَدَهُ وَقَالَ هَلْ تَذَرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصَوْمُ رَمَضَانَ وَأَنْ تُؤَدُّوا خُمُسًا مِنَ الْمَغْنَمِ) پیامبر ﷺ آنها را به ایمان به خداوند یکتا دستور داد. سپس خطاب بدانها فرمود: آیا می‌دانید ایمان به خدا یعنی چه؟

گفتند: خدا و رسولش داناترند. فرمود: گواهی دادن به اینکه خدایی جز الله نیست و محمد فرستاده‌ی اوست و اقامه‌ی نماز و دادن زکات و روزه‌ی ماه رمضان و اینکه یک پنجم غنایم را بپردازید.

خداوند به زیاد شدن ایمان در یکی از آیات قرآن چنین اشاره می‌فرماید:

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ ۗ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ۝٤﴾ الفتح: ٤

خدا است که به دلهای مؤمنان آرامش و اطمینان خاطر داده است تا ایمانی بر ایمان خود بیفزایند (و یقین و باور خویش را تقویت نمایند). لشکرهای آسمان و زمین از آن خدا است، و خداوند بس آگاه و فرزانه است.

و می‌فرماید:

﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴾ (۲) الأنفال: ۲

مؤمنان، تنها کسانی هستند که هر وقت نام خدا برده شود، دل‌هایشان هراسان می‌گردد (و در انجام نیکی‌ها و خوبی‌ها بیشتر می‌کوشند) و هنگامی که آیات او بر آنان خوانده می‌شود، بر ایمانشان می‌افزاید، و بر پروردگار خود توکل می‌کنند (و خویشان را در پناه او می‌دارند و هستی خویش را بدو می‌سپارند).
و می‌فرماید:

﴿ وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴾ (۱۲۴) التوبة: ۱۲۴

هنگامی که سوره‌ای (از سوره‌های قرآن) نازل می‌شود، کسانی از آنان (که منافقند، از روی تمسخر و استهزاء، برخی به برخی رو می‌کنند و) می‌گویند: این سوره بر ایمان کدام یک از شما افزود؟ (و آیا چیز مهم و مفیدی گفت و نمود؟! و اما مؤمنان، همان سوره‌ی قرآن) بر ایمانشان می‌افزاید و (نور آن بیش از پیش راه حق را بدیشان می‌نماید، و از این نزول قرآن که مایه‌ی افزایش ایمان و پرتو جان و سعادت هر دو جهان آنان می‌شود) شادمان می‌گردند.

پیامبر ﷺ در قسمتی از حدیث شفاعت می‌فرماید:

(فَأُخْرِجُهُم مِّنَ النَّارِ وَأَدْخِلُهُم الْجَنَّةَ قَالَ فَلَا أَدْرِي فِي الثَّالِثَةِ أَوْ فِي الرَّابِعَةِ قَالَ فَأَقُولُ يَا رَبِّ مَا بَقِيَ فِي النَّارِ إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ أَيْ وَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ)

شفاعت می‌کنم و گروهی را از جهنم بیرون می‌آورم و داخل بهشت می‌گردانم، تا اینکه در مرحله‌ی سوم یا چهارم می‌گویم: خداوند! تنها افرادی در جهنم باقی مانده‌اند که قرآن آنها را باقی گذاشته است یعنی مستحق جهنم هستند.

خداوند در قرآن تکذیب را یکی از ابواب کفر و ناقض ایمان معرفی می‌کند:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ ۚ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴿٤٠﴾﴾ الأعراف: ۴۰

بیگمان کسانی که آیات (کتابهای آسمانی و نشانه‌های گسترده‌ی جهانی) ما را تکذیب می‌کنند و خویشان را بالاتر از آن می‌دانند که بدانها گردن نهند، درهای آسمان بر روی آنان باز نمی‌گردد (و خودشان بی‌ارج و اعمالشان بی‌ارزش می‌ماند) و به بهشت وارد نمی‌شوند مگر این که شتر از سوراخ سوزن خیاطی بگذرد (که به هیچ وجه امکان ندارد، و لذا ایشان هرگز به بهشت داخل نمی‌گردند). این چنین ما گناهکاران را جزا و سزا می‌دهیم.

و می‌فرماید: ﴿بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ ﴿٢٢﴾﴾ الانشقاق: ۲۲

بلکه کافران (به سبب تعصّب و تقلید کورکورانه از نیاکان، و حفظ منافع مادی، و کسب آزادی برای اشباع هوسهای اهریمنانه، آیات الهی و رستاخیز و بهشت و دوزخ را) تکذیب می‌دارند و دروغ می‌شمارند.

رد کردن حکم خدا و تسلیم نشدن در مقابل پیام رسولش همانند تکذیب، موجب نقض ایمان می‌گردند، هر کس حکم خدا را رد کند یا قضاوت و احکام پیامبر را نپذیرد و در مقابل آن تسلیم نشود ایمانش به موجب آن نقض می‌شود و از دایره‌ی دین بیرون می‌رود. قبلاً این حقیقت را با نصوص قرآن و سنت به اثبات رساندیم.

کسانی که مرتکب گناهان کبیره می‌شوند

به اعتقاد ما مؤمن کافر نمی‌شود مگر اینکه ایمانش را با شرک نقض کند، و همچنین معتقدیم که گناه کبیره انسان را کافر نمی‌کند مگر اینکه گناه را حلال بیندارد،

افرادی که مرتکب گناه کبیره می‌شوند محکوم به مشیئت و اراده‌ی پروردگار هستند: اگر بخواهد آنها را عذاب می‌دهد یا می‌بخشد.

خداوند می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ، وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ النساء: ۴۸

بیگمان خداوند (هرگز) شرک به خود را نمی‌بخشد، ولی گناهان جز آن را از هرکس که خود بخواهد می‌بخشد.

هر گناهی به جز شرک در مشیئت و اراده‌ی خداوند است، اگر بخواهد عذاب می‌دهد و اگر بخواهد می‌بخشاید، در حالی که هنوز هم مؤمن هستند، در ضمن، آیه از عفو و بخشش آنها بدون توبه سخن می‌گوید، چون اگر پای توبه در میان باشد هر گناهی بخشوده می‌شود شرک باشد یا غیر آن.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَبٌ إِلَيْكُمْ أَلَا يَمْنَنَ رَبُّنَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ﴾ الحجرات: ۷

اما خداوند ایمان را در نظرتان گرامی داشته است و آن را در دلهایتان آراسته است، و کفر و نافرمانی و گناه را در نظرتان زشت و ناپسند جلوه داده است.

می‌بینیم که آیه میان کفر و فسق و عصیان تفاوت می‌گذارد.

پیامبر می‌فرماید: سباب المسلم فسوق وقتاله کفر (متفق علیه)

دشنام دادن به مؤمن فسق و کشتن او کفر است (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

پیامبر خدا ﷺ بین فسق و کفر فرق می‌گذارد، پس چنین نتیجه‌گیری می‌شود که گناهان یکسان و مساوی نیستند.

یا در حدیث دیگری می‌فرماید: شفاعتی لأهل الكبائر من أمتي (الترمذی و ابن حبان) شفاعت من برای افرادی از امتم می‌باشد که مرتکب گناه کبیره می‌شوند (ترمذی و ابن حبان آن را روایت کرده‌اند).

شفاعت پیامبر ﷺ برای آنها دلیل بر این است که آنها با وجود اینکه مرتکب گناه کبیره شده‌اند هنوز در دایره‌ی ایمان جای دارند. هنگامی که آیه‌ی زیر نازل شد:

﴿الَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمَنُ وَهُمْ مُّهْتَدُونَ﴾ (الأنعام: ۸۲)

کسانی که ایمان آورده باشند و ایمان خود را با شرک (پرستش چیزی با خدا) نیامیخته باشند، امن و امان ایشان را سزا است، و آنان راه‌یافتگان (راه حق و حقیقت) هستند.

بر دل اصحاب گران آمد و خدمت پیامبر ﷺ عرض کردند: مگر از ما کسی هست که مرتکب ظلم نشود؟ پس آیه نازل شد که: **إِنَّكَ الشَّرَّكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ** (همانا شرک ظلم بسیار بزرگیست). (بخاری آن را روایت کرده است).

از این روایت چنین استنباط می‌شود که فرق است بین ظلم و شرک، و بیان می‌کند که هر ظلمی شرک نیست اما شرک بزرگترین ظلمهاست.

دلیل دیگر بر تفاوت مراتب گناهان مجازاتهای مختلفی است که شریعت بر آنها مترتب ساخته است، مثلاً عقوبت دزدی را بریدن دست، عقوبت زنا را رجم یا صد ضربه شلاق، مجازات شرابخواری را هشتاد ضربه شلاق و مجازات ارتداد را کشتن قرار داده است.

خداوند می‌فرماید:

﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةً ۖ﴾ النور: ۲

هر یک از زن و مرد زناکار (مؤمن، بالغ، حرّ، و ازدواج ناکرده) را صد تازیانه بزنید.
و می‌فرماید:

﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ المائدة: ۳۸

دست مرد دزد و زن دزد را به کیفر عملی که انجام داده‌اند به عنوان یک مجازات الهی قطع کنید، و خداوند (بر کار خود) چیره و (در قانونگذاری خویش) حکیم است (و برای هر جنایتی عقوبت مناسبی وضع می‌کند تا مانع پخش آن گردد).
و می‌فرماید:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿۴﴾

کسانی که به زنان پاکدامن نسبت زنا می‌دهند، سپس چهار گواه (بر ادعای خود، حاضر) نمی‌آورند، بدیشان هشتاد تازیانه بزنید، و هرگز گواهی دادن آنان را (در طول عمر بر هیچ کاری) نپذیرید، و چنین کسانی فاسق (و متمرّد از فرمان خدا) هستند.
پیامبر ﷺ می‌فرماید:

لَا يَحِلُّ دَمُ امْرَأٍ مُّسْلِمٍ إِلَّا بِإِخْدَى ثَلَاثِ النَّفْسِ بِالنَّفْسِ وَالزَّانِي وَالزَّانِيَةُ لِدَيْنِهِ الْمَفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ (متفق علیه)

خون هیچ انسان مسلمانی حلال نیست مگر به واسطه‌ی یکی از این سه چیز: کشتن انسان، زنا، محصن و ترک دین و جدا شدن از جماعت اسلامی. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

ارتداد موجب نقض ایمان است

اعتقاد داریم که ایمان با از دین برگشتن تباه می‌شود همانگونه که وضو با حدث باطل می‌گردد، ارتداد همانگونه که با جدا شدن از دین و وارد شدن به دین دیگر یا الحاد صورت می‌گیرد با اقرار نکردن به چیزی از وحی یا تکذیب آن هم ایجاد می‌گردد، و اگر کسی در حال ارتداد از دنیا برود همه‌ی کردار نیکویش تباه می‌گردد.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ (البقرة: ۳۴)

و هنگامی (را یادآوری کن) که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده (بزرگداشت و خضوع، نه عبادت و پرستش) ببرید. همگی سجده بردند جز ابلیس که سر باز زد و تکبر ورزید، و (به خاطر نافرمانی و تکبر) از زمره‌ی کافران شد. هنگامی که ابلیس از فرمان خداوند پیروی نکرد، ایمانش ضایع و برای ابد از رحمت خدا محروم گشت. خداوند می‌فرماید:

﴿مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (النحل: ۱۰۶)

کسانی که پس از ایمان آوردنشان کافر می‌شوند -بجز آنان که (تحت فشار و اجبار) وادار به اظهار کفر می‌گردند و در همان حال دلهایشان ثابت بر ایمان است- آری! چنین کسانی که سینه‌ی خود را برای پذیرش مجدد کفر گشاده می‌دارند (و به دلخواه خود

دوباره کفر را می‌پذیرند)، خشم تند و تیز خدا (در دنیا) گریبانگیرشان می‌شود، و (در آخرت، کیفر و) عذاب بزرگی دارند.

یعنی اگر کسی بدون اکراه کفر ورزد ایمانش تباه گشته و مستحق خشم و عذاب دردناک ابدی خداوند است.

پیامبر ﷺ بیان می‌کند که ارتداد (البته با شرایط ویژه‌اش) موجب کشتن است:

مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ (رواه البخاری)

هر کس دین و کیشش را تغییر داد (و علیه شما اقدام عملی نمود) او را بکشید. (بخاری آن را روایت کرده است).

خداوند برای ما بیان می‌فرماید که مرگ در حال ارتداد موجب تباه شدن همه‌ی اعمال انسان است:

﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ ۖ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ البقرة: ۲۱۷

کسانی از شما که از آئین خود برگردند و در حال کفر بمیرند، چنین کسانی اعمالشان در دنیا و آخرت بر باد می‌رود، و ایشان یاران آتش (دوزخ) می‌باشند و در آن جاویدان می‌مانند.

و می‌فرماید:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزْدَادُوا كُفْرًا ۖ لَنْ نَقْبَلَ تَوْبَهُمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ﴾ آل عمران: ۹۰

کسانی که بعد از ایمانشان کافر می‌شوند و آن گاه بر کفر می‌افزایند (و در این راه اصرار می‌ورزند) هیچ گاه توبه‌ی آنان (بعد از گذشت فرصت که از روی ناچاری یا در آستانه‌ی مرگ صورت می‌گیرد) قبول نمی‌شود و ایشان به حقیقت گمراهند.

کسانی که بعد از ایمانشان کافر گردند و تا هنگام مرگ بر حال کفر باقی بمانند توبه‌ی آنها هرگز پذیرفته نمی‌شود.

جاودانگی شریعت و صلاحیتش برای هر زمان و مکانی

ایمان داریم که اسلام عقیده و شریعت است، و شریعت اسلام با هر زمان و مکانی سازگاری دارد، و اینکه هیچ چیزی برای انسان پیش نمی‌آید مگر اینکه در قرآن برای آن راهنمایی وجود دارد، رد کردن هر حکمی از احکام اسلام مانند تکذیب آن است و این هر دو، موجب بیرون رفتن از دایره‌ی اسلام می‌شوند.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ﴾

﴿۸۹﴾ النحل: ۸۹

و ما این کتاب (آسمانی) را بر تو نازل کرده‌ایم که بیانگر همه چیز (امور دین مورد نیاز مردم) و وسیله‌ی هدایت و مایه‌ی رحمت و مژده‌رسان مسلمانان (به نعمت جاویدان یزدان) است.

هر چیزی که امت اسلامی بدان دچار شود در قرآن راه حلی برای آن بیان شده است، این بیان هم دو گونه دارد:

۱- نص صریحی در مورد آن در قرآن وجود دارد.

۲- ارجاع آن به دلایلی که قرآن آنها را مشروع و حجت قرار داده است.

می‌فرماید:

﴿ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾

﴿۱۸﴾ الجاثية: ۱۸

سپس ما تو را (مبعوث کردیم و) بر آیین و راه روشنی از دین (خدا که برنامه‌ی تو و همه‌ی انبیاء پیشین بوده است و اسلام نام دارد) قرار دادیم. پس، از این آیین پیروی کن و بدین راه روشن برو (چرا که آیین رستگاری و راه نجات است) و از هوا و هوسهای کسانی پیروی مکن که (از دین خدا بی‌خبرند و از راه حق) آگاهی ندارند. قرآن شریعتی را با خود آورده که از گمراهی معصوم است، شریعتی که پیروی و اجرای آن واجب است، هیچ نقطه‌ی مقابلی به غیر از هوای نفس ندارد، یا هدایت قرآن یا هوای نفس.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ

مَا أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ ۖ﴾ المائدة: ۴۹

و (به تو ای پیغمبر فرمان می‌دهیم به این که) در میان آنان طبق چیزی حکم کن که خدا بر تو نازل کرده است، و از امیال و آرزوهای ایشان پیروی مکن، و از آنان برحذر باش که (با کذب و حق‌پوشی و خیانت و غرض‌ورزی) تو را از برخی چیزهایی که خدا بر تو نازل کرده است به دور و منحرف نکنند (و احکامی را پایمال هوی و هوس باطل خود نسازند).

در این آیه به حکم کردن به تمامی آنچه که خداوند نازل کرده امر شده و از پیروی هوا نهی کرده است.

در جای دیگر بیان می‌فرماید که پیروی از هدایت خدایی تنها راه نجات از گمراهی و شقاوت و پشت کردن به آن موجب سختی معیشت در دنیا و عذاب دردناک در قیامت است:

﴿ قَالَ أَهَبْطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَعْمًى ﴿١٢٤﴾ ﴾ طه: ۱۲۳-۱۲۴

خدا دستور داد: هر دو گروه شما با هم (ای آدم و حوا و اهریمن!) از بهشت فرو آیید (و در زمین ساکن شوید، و در آنجا) برخی (از فرزندان) دشمن برخی دیگر خواهند شد، و هرگاه هدایت و رهنمود من برای شما آمد، هرکه از هدایت و رهنمودم پیروی کند، گمراه و بدبخت نخواهد شد. و هرکه از یاد من روی بگرداند (و از احکام کتابهای آسمانی دوری گزیند)، زندگی تنگ (و سخت و گرفته‌ای) خواهد داشت؛ (چون نه به قسمت و نصیب خدادادی قانع خواهد شد، و نه تسلیم قضا و قدر الهی خواهد گشت) و روز رستاخیز او را نابینا (به عرصه‌ی قیامت گسیل و با دیگران در آنجا) گرد می‌آوریم.

در آیه‌ی دیگری به کفر کسانی که به فرامین نازل شده‌ی خداوند حکم نمی‌کنند صحنه می‌گذارد و می‌فرماید:

﴿ وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾ المائدة: ۴۴

هرکس برابر آن چیزی حکم نکند که خداوند نازل کرده است (و قصد توهین به احکام الهی را داشته باشد) او و امثال او بیگمان کافرند. و در جای دیگر سوگند یاد می‌کند که افرادی که پیامبر را در تمام کارهایشان حکم قرار ندهند ایمان ندارند:

﴿ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾ ﴾ النساء: ۶۵

اما، نه! به پروردگارت سوگند که آنان مؤمن بشمار نمی‌آیند تا تو را در اختلافات و درگیریهای خود به داوری نطلبند و سپس ملالی در دل خود از داوری تو نداشته و کاملاً تسلیم (قضاوت تو) باشند.

پیامبر ﷺ در حجة الوداع فرمود:

وَقَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ إِنْ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ كِتَابُ اللَّهِ وَ سُنَّةُ رَسُولِهِ. (رواه مسلم)

میان شما دو چیز به جا گذاشته‌ام، که اگر از آنها پیروی کنید هرگز گمراه نخواهید شد: کتاب خدا و سنت رسولش. (مسلم آن را روایت کرده است).

هر بدعتی در دین مردود است

ایمان داریم که بهترین هدایت، هدایت محمد ﷺ است، و بدترین امور چیزهایی هستند که در دین خدا پدید آمده‌اند، و هر آنچه در دین به وجود آید و خلاف سنت باشد مردود است، و محبوب‌ترین اعمال نزد خدا خالص‌ترین و درست‌ترین آنهاست.

خداوند می‌فرماید:

﴿ فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّكَ يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ

بِغَيْرِ هُدًى مِّنَ ٱللَّهِ ۚ ٱلْقَصَص: ۵۰

پس اگر (این پیشنهاد تو را نپذیرفتند و) پاسخت نگفتند، بدان که ایشان فقط از هواها و هوسهای خود پیروی می‌کنند! آخر چه کسی گمراه‌تر و سرگشته‌تر از آن کسی است که (در دین) از هوی و هوس خود پیروی کند، بدون این که رهنمودی از جانب خدا (بدان شده) باشد؟!

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ (متفق علیه)

هر کس در دین ما چیزی ایجاد کند که در آن نیست مردود است. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

و در حدیث دیگری می‌فرماید:

عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الْمُهْدِيَيْنِ الرَّاشِدِينَ تَمَسَّكُوا بِهَا وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِدِ وَإِيَّاكُمْ وَ مُحَدَّثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّ كُلَّ مُحَدَّثَةٍ بَدْعَةٌ وَكُلُّ بَدْعَةٍ ضَلَالَةٌ (ابوداود و حاکم و ابن حبان).

بر شماست که سنت من و جانشینان راشد و هدایت‌یافته‌ی مرا با چنگ و دندان بگیرید، آگاه و برحذر باشید از بدعتها، چون بدترین امور بدعتها هستند، و هر بدعتی که در دین ایجاد شود گمراهی است. (ابوداود و حاکم و ابن حبان آن را روایت کرده‌اند).
آیه‌ی زیر به دو شرط اساسی در قبول اعمال که اخلاص و درستی آنهاست اشاره می‌فرماید:

﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَادِقًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ (۱۱۰) ﴿الکہف:

۱۱۰

پس هرکس که خواهان دیدار خدای خویش است، باید که کار شایسته کند، و در پرستش پروردگارش کسی را شریک نسازد.
و می‌فرماید:

﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ﴾ (۲) ﴿الملك:

همان کسی که مرگ و زندگی را پدید آورده است تا شما را بیازماید کدامتان کارتان بهتر و نیکوتر خواهد بود. او چیره و توانا، و آمرزگار و بخشاینده است.

واجب بودن خشنودی از اصحاب و سکوت در مورد اختلافاتشان

ایمان داریم که اصحاب رسول ﷺ برگزیدگان این امت هستند، و دوران آنها بهترین دوران بود، و محبت ایشان نشانه‌ی ایمان است، محبت و خشنودی از آنها را با دلهایمان گره می‌زنیم، در مورد اختلافاتشان سکوت می‌کنیم و هیچکدام از آنها را معصوم نمی‌دانیم.

خداوند اصحاب را با چنین صفات حمیده‌ای وصف می‌فرماید:

﴿سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ ۖ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ۚ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْئَهُ فَكَازَرَهُ، فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سَوْقِهِ، يُعْجِبُ الْزُرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ ۗ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾ (الفتح: ۲۹)

محمد فرستاده‌ی خدا است، و کسانی که با او هستند در برابر کافران تند و سرسخت، و نسبت به یکدیگر مهربان و دلسوزند. ایشان را در حال رکوع و سجود می‌بینی. آنان همواره فضل خدای را می‌جویند و رضای او را می‌طلبند. نشانه‌ی ایشان بر اثر سجده در پیشانیهایشان نمایان است. این، توصیف آنان در تورات است، و اما توصیف ایشان در انجیل چنین است که همانند کشتزاری هستند که جوانه‌های (خوشه‌های) خود را بیرون زده، و آنها را نیرو داده و سخت نموده و بر ساقه‌های خویش راست ایستاده باشد، به گونه‌ای که برزگران را به شگفت می‌آورد. (مؤمنان نیز همین گونه‌اند. آنی از حرکت باز نمی‌ایستند، و همواره جوانه می‌زنند، و جوانه‌ها پرورش می‌یابند و بارور می‌شوند، و باغبانان بشریت را به شگفت می‌آورند. این پیشرفت و قوت و قدرت را خدا نصیب

مؤمنان می‌کند) تا کافران را به سبب آنان خشمگین کند. خداوند به کسانی از ایشان که ایمان بیاورند و کارهای شایسته بکنند آمرزش و پاداش بزرگی را وعده می‌دهد. و پذیرفتن توبه‌ی آنها را چنین بیان می‌کند:

﴿لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ (التوبة: ۱۱۷)

خداوند توبه‌ی پیغمبر (از اجازه‌دادن منافقان به عدم شرکت در جهاد) و توبه‌ی مهاجرین و انصار (از لغزشهای جنگ تبوک، مثل گُندی و سستی اراده و اندیشه‌ی بد به دل راه دادن و آهنگ بازگشت از نیمه راه جهاد) را پذیرفت. مهاجرین و انصاری که در روزگار سختی (با وجود گرمای زیاد، کمی وسیله‌ی سواری و زاد، فصل درو و چیدن محصول خود) از پیغمبر پیروی کردند (و همراه او رهسپار جنگ تبوک شدند) بعد از آن که دلهای دسته‌ای از آنان اندکی مانده بود که (از حق به سوی باطل) منحرف شود. (در این حال) باز هم خداوند توبه‌ی آنان را پذیرفت. چرا که او بسیار رؤوف و مهربان است.

رضایت و خشنودیش از آنان را آشکار می‌نماید:

﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾ (الفتح: ۱۸)

خداوند از مؤمنان راضی گردید همان دم که در زیر درخت با تو بیعت کردند. خدا می‌دانست آنچه را که در درون دلهایشان (از صداقت و ایمان و اخلاص و وفاداری به اسلام) نهفته بود، لذا اطمینان خاطری به دلهایشان داد، و فتح نزدیکی را (گذشته از نعمت سرمدی آخرت) پاداششان کرد.

و می‌فرماید:

﴿وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ (التوبة: ۱۰۰)

پیشگامان نخستین مهاجران و انصار، و کسانی که به نیکی روش آنان را در پیش گرفتند و راه ایشان را به خوبی پیمودند، خداوند از آنان خوشنود است و ایشان هم از خدا خوشنودند، و خداوند برای آنان بهشت را آماده ساخته است که در زیر (درختان و کاخهای) آن رودخانه‌ها جاری است و جاودانه در آنجا می‌مانند. این است پیروزی بزرگ و رستگاری سترگ.

و مهاجرین را به صدق و انصار را به رستگاری وصف می‌نماید:

﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ (۸) ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (۹) ﴿وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ (۱۰)

الحشر: ۸ - ۱۰

همچنین غنایم از آن فقرای مهاجرینی است که از خانه و کاشانه و اموال خود بیرون رانده شده‌اند. آن کسانی که فضل خدا و خوشنودی او را می‌خواهند، و خدا و پیغمبرش را یاری می‌دهند. اینان راستانند. آنانی که پیش از آمدن مهاجران خانه و کاشانه (آیین

اسلام) را آماده کردند و ایمان را (در دل خود استوار داشتند) کسانی را دوست می‌دارند که به پیش ایشان مهاجرت کرده‌اند، و در درون احساس و رغبت نیازی نمی‌کنند به چیزهایی که به مهاجران داده شده است، و ایشان را بر خود ترجیح می‌دهند، هرچند که خود سخت نیازمند باشند. کسانی که از بخل نفس خود، نگاهداری و مصون و محفوظ گردند، ایشان قطعاً رستگارند. کسانی که پس از مهاجرین و انصار به دنیا می‌آیند، می‌گویند: پروردگارا! ما را و برادران ما را که در ایمان آوردن بر ما پیشی گرفته‌اند بیامرز. و کینه‌ای نسبت به مؤمنان در دل‌هایمان جای مده، پروردگارا! تو دارای رأفت و رحمت فراوانی هستی.

و بیان می‌فرماید که ایمان را در قلب آنها محبوب و مزین گردانیده، و کفر و فسق و گناه را در دل‌هایشان زشت و ناخوشایند ساخته است:

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

الحجرات: ۷

بدانید که پیغمبر خدا در میان شما است (قدر او را بدانید و بدو احترام بگذارید). هرگاه در بسیاری از کارها از شما اطاعت کند، به مشقت خواهید افتاد. اما خداوند ایمان را در نظرتان گرامی داشته است و آن را در دل‌هایتان آراسته است، و کفر و نافرمانی و گناه را در نظرتان زشت و ناپسند جلوه داده است، فقط آنان (که دارای این صفات هستند، یعنی ایمان در نظرشان محبوب و مزین، و کفر و فسق و عصیان در نظرشان منفور و مطرود است) راهیابند و بس.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

خَيْرُ الْقُرُونِ قُرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ (متفق علیه)

بهترین دوران دوران من است. سپس دوران بعد از من و سپس دوران بعد از آن. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگری از دشنام دادن به اصحاب نهی می‌فرماید و بیان می‌کند کسانی که بعد از آنان می‌آیند هرگز به منزلت و مقام آنها نخواهند رسید و اعمال آنها از دیگران بهتر است هر چند کمتر هم باشد:

لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ (رواه مسلم)

به اصحاب من دشنام ندهید، اگر یکی از شما به اندازه‌ی کوه احد طلا ببخشد، به اندازه‌ی یک پیمانه و یا نصف بخشیدن اصحاب ارزش ندارد.

همچنین پیامبر ﷺ در مورد آنها به ما هشدار می‌دهد، ما را به محبت آنها تشویق و از دشمنی با آنها برحذر می‌کند:

الله الله في أصحابي!! فمن أحبهم فبحبي أحبهم ومن أبغضهم فببغضي أبغضهم (رواه احمد)

در مورد یارانم از خدا بهراسید! هرکس آنها را دوست بدارد او را دوست خواهم داشت، و هر کس آنها را دوست نداشته باشد با او دشمنی می‌کنم.

وحدت امت اسلامی

ایمان داریم که مسلمانان یک امت و علیه دشمنانشان یکدست هستند، و اساس این اتحاد و اجتماع، اسلام و گردن نهادن به شریعت الهی است، و مسلمانان همه با هم برادرند هر چند دارای زبان، رنگ و کشور مختلف باشند، هیچ عربی بر غیرعرب و هیچ سفیدی بر سیاه فضل و برتری ندارد مگر به وسیله‌ی تقوا، و این میدان همه‌ی اهل قبله را در خود جای می‌دهد مگر کسی که یکی از ضروریات دین را نادیده بگیرد که با این کار از جامعه‌ی اسلامی بیرون می‌رود، منزلت و جایگاه مسلمانان به نوع ارتباطشان با

پیامبر ﷺ بستگی دارد، کسی طرد می‌شود که حضرت ﷺ او را طرد کرده باشد و کسی نزدیک و دوست است که رسول ﷺ او را دوست و نزدیک قلمداد فرموده باشد، و دعوت به پیوند دوستی و دشمنی به جز بر اساس اسلام، جاهلیت است و اسلام آنرا مشروع نمی‌داند و موجب خشم و غضب خدا و رسول او ﷺ می‌گردد.

خداوند در مورد اتحاد و انسجام امت اسلامی چنین می‌فرماید:

﴿إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ﴾ (۹۲) الأنبياء: ۹۲

این (پیغمبران بزرگی که بدانان اشاره شد، همگی) ملت یگانه‌ای بوده (و آیین واحد و برنامه‌ی یکتایی دارند) و من پروردگار همه‌ی شما هستم، پس تنها مرا پرستش کنید (چرا که ملت واحد، با برنامه‌ی واحد، باید رو به خدای واحد کند).

و بیان می‌فرماید که اساس وحدت اسلامی ایمان است -ایمانی که متضمن تصدیق پیام وحی و تسلیم شدن در برابر آن باشد- و ثابت می‌کند که همه‌ی مسلمانان برادر هستند هر چند میان برخی از آنها مشکلاتی هم وجود داشته باشد:

﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ^۴ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ (۱۰) الحجرات: ۱۰

فقط مؤمنان برادران همدیگرند، پس میان برادران خود صلح و صفا برقرار کنید، و از خدا ترس و پروا داشته باشید، تا به شما رحم شود.

و در جای دیگر به چنگ زدن به یک ریسمان واحد امر می‌کند:

﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا^۵﴾ (۱۳) آل عمران: ۱۰۳

و همگی به رشته‌ی (ناگسستی قرآن) خدا چنگ زنید و پراکنده نشوید.

در آیه‌ای دیگر دوستی و ولایت را در خدا و پیامبر او و مؤمنین حصر می‌کند:

﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ^۶ وَالَّذِينَ آمَنُوا^۷ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

تنها خدا و پیغمبر او و مؤمنانی یاور و دوست شمايند که خاشعانه و خاضعانه نماز را به جای می آورند و زکات مال به در می کنند.

و مؤمنين را از هر گونه دوستی با کفار نهی می کند، آنجا که می فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَرْيَدُونَ أَنْ
تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا﴾ النساء: ۱۴۴

ای کسانی که ایمان آورده اید! کافران را به جای مؤمنان به دوستی نگیرید. مگر می خواهید حجت و برهان آشکاری علیه خود به دست خدا دهید (بر این که شما هم جزو منافقانید؟).

و می فرماید:

﴿لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ
اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاتَ وَيُحَذِّرْكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ. وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾ آل عمران: ۲۸

مؤمنان نباید مؤمنان را رها کنند و کافران را به جای ایشان به دوستی گیرند، و هر که چنین کند (رابطه ی او با خدا گسسته است و بهره ای) وی را در چیزی از (رحمت) خدا نیست- مگر آن که (ناچار شوید و) خویشان را از (اذیت و آزار) ایشان مصون دارید و (به خاطر حفظ جان خود تقیه کنید)- و خداوند شما را از (نافرمانی) خود بر حذر می دارد و بازگشت (همگان) به سوی او است.

و می فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا
جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ﴾ الممتحنة: ۱

ای مؤمنان! دشمنان من و دشمنان خویش را به دوستی نگیرید. شما نسبت بدیشان محبت می‌کنید و مودت می‌ورزید، در حالی که آنان به حق و حقیقتی ایمان ندارند که برای شما آمده است.

و بیان می‌فرماید که برای برتری تنها یک معیار وجود دارد و آن هم تقوا است:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ (الحجرات: ۱۳)

ای مردمان! ما شما را از مرد و زنی (به نام آدم و حواء) آفریده‌ایم، و شما را تیره تیره و قبیله قبیله نموده‌ایم تا همدیگر را بشناسید (و هر کسی با تفاوت و ویژگی خاص درونی و بیرونی از دیگری مشخص شود، و در پیکره‌ی جامعه‌ی انسانی نقشی جداگانه داشته باشد). بی‌گمان گرامی‌ترین شما در نزد خدا متقی‌ترین شما است. خداوند مسلماً آگاه و باخبر (از پندار و کردار و گفتار شما، و از حال همه کس و همه چیز) است.

پیامبر ﷺ نیز بر این معنی چنین تأکید می‌نماید:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَلَا إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبٍ عَلَىٰ أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَىٰ عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَىٰ أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَىٰ أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَىٰ (احمد و البزار)

ای مردم، پروردگار شما یکی است، پدر شما یکی است، هیچ عربی هیچ فضل و برتری بر غیرعرب ندارد، و غیرعرب نیز هیچ فضلی بر عرب ندارد، سفید فضلی بر سیاه و سیاه فضلی بر سفید ندارد مگر به واسطه‌ی تقوا. (امام احمد و بزار آن را روایت کرده‌اند).

و بیان می‌کند که دعوت به جاهلیت با دعوت به اسلام هیچ گونه همخوانی‌ای با هم ندارند:

(مَنْ ادَّعَىٰ دَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ فَإِنَّهُ مِنْ جُنَا جَهَنَّمَ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنْ صَلَّى وَصَامَ قَالَ وَإِنْ صَلَّى وَصَامَ) (احمد و ترمذی و ابن حبان)

هر کس مردم را به جاهلیت فراخواند در آتش جهنم زانو خواهد زد. مردی گفت: ای رسول خدا اگر چه نماز هم بخواند و روزه هم بگیرد؟ فرمود: بله اگر چه نماز بخواند و روزه هم بگیرد. (احمد و ترمذی و ابن حبان آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث امام بخاری از جابر روایت شده که پیامبر ﷺ چنین دعوتی را پلید و گندیده معرفی کرده است:

(عَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَقَدْ ثَابَ مَعَهُ نَاسٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ حَتَّى كَثُرُوا وَكَانَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلٌ لَعَابٌ فَكَسَعَ أَنْصَارِيًّا فَعَضَبَ الْأَنْصَارِيُّ غَضَبًا شَدِيدًا حَتَّى تَدَاعَوْا وَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لِلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لِلْمُهَاجِرِينَ فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ مَا بَالُ دَعْوَى أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ ثُمَّ قَالَ مَا شَأْنُهُمْ فَأُخْبِرَ بِكَسَعَةِ الْمُهَاجِرِيِّ لِلْأَنْصَارِيِّ قَالَ: فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ دَعُوهَا فَإِنَّهَا حَبِثَةٌ).

جابر می‌گوید: همراه رسول خدا ﷺ به جنگی رفتیم، بسیاری از مهاجرین همراه ایشان بودند، یکی از مردان مهاجر آب دهانش را روی مردی انصاری انداخت، که مرد انصاری را خیلی عصبانی کرد، و با فریاد کردن و داد زدن از انصار کمک خواست، و مرد مهاجر هم از مهاجرین مدد طلبید، تا اینکه خبر به پیامبر ﷺ رسید و ایشان هم تشریف آوردند و فرمودند: چرا به جاهلیت دعوت می‌کنید؟ سپس فرمود: چه شده است؟ جریان را تعریف کردند، پیامبر ﷺ فرمود: این گونه دعوا را رها کنید چون پلید و ناشایست است. در حدیث دیگری می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَفَحَرَهَا بِالْأَبَاءِ مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ أَنْتُمْ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ (ابو داود و ترمذی)

همانا خداوند کبر جاهلیت و افتخار به پدران را از شما دور گردانیده است، انسانها مؤمن متقی باشند یا فاجر زیانکار، همه فرزندان آدم هستند و آدم نیز از خاک به وجود آمده است. (ابوداود و ترمذی آن را روایت کرده‌اند).

و می‌فرماید:

وَمَنْ قَاتَلَ تَحْتَ رَايَةٍ عِمِّيَّةٍ يَغْضَبُ لِعَصْبَةٍ أَوْ يَدْعُو إِلَى عَصْبَةٍ أَوْ يَنْصُرُ عَصْبَةً فَقُتِلَ فَقِتْلَةُ جَاهِلِيَّةٍ
(رواه مسلم)

هر کس زیر پرچم گمراهی قومیت بجنگد و برای آن به خشم بیاید و بدان دعوت کند و آنرا یاری دهد و در این راه کشته شود، مرگش مرگی جاهلی است. (مسلم آن را روایت کرده است).

وجوب نصب رهبر و مسئولیت مردم در مقابل او

ایمان داریم که امامت عظمی یکی از بزرگترین آرمانها و فرائض اسلام است، امامت در نگهداری و پاسداری از اسلام و سیاست اسلامی برای زندگی دنیا جانشین پیامبر ﷺ است، مسلمانان مسئولیت خود را به جا نمی‌آورند تا هنگامی که بر امامی که با کتاب خدا بر آنها سیاست می‌راند اتفاق و اجماع نکنند. آیه‌ی زیر به طور ضمنی به این اصل اشاره دارد:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ النساء: ۵۸

بیگمان خداوند به شما (مؤمنان) دستور می‌دهد که امانتها را (اعم از آنچه خدا شما را در آن امین شمرده، و چه چیزهایی که مردم آنها را به دست شما سپرده و شما را در آنها امین دانسته‌اند) به صاحبان امانت برسانید.

مفهوم آیه این است که همه‌ی امانتها را به افراد شایسته واگذار کنید یکی از این امانتها، امانت دولت‌داری و رهبری است، پس باید این امانت را به افراد شایسته‌ای واگذار نمود که از عهده‌ی آن برآیند.

پیامبر ﷺ نیز می‌فرماید:

لا يحل لثلاثة نفر يكونون بأرض فلاة الا امروا عليهم احدهم (رواه احمد)

جائز نیست برای سه نفر که در صحرائی با هم باشند مگر اینکه یکی از آنها امیر باشد. وقتی در چنین جمع کوچکی امیر لازم باشد در جامعه چگونه نیازی به آن نیست؟ و چگونه شریعت آن را واجب نمی‌گرداند؟ اگر برای سه نفر چنین تشریعی باشد برای جامعه به طریق اولی لازم می‌گردد تا از ظلم و تجاوز در امان باشند.

و از قویترین برهانها در این مورد اجماع امت است، صحابه بعد از فوت حضرت رسول ﷺ بر وجوب امامت اجماع کردند و قبل از هر چیز به تعیین امام پرداختند، حتی آن را بر تجهیز و تدفین رسول خدا ﷺ مقدم دانستند.

قرطبی در این مورد می‌فرماید: نه در میان امت و نه در میان ائمه در وجوب نصب امام اختلافی وجود ندارد، مگر دیدگاه ضعیفی که از اصم روایت شده و اشتباه است!!

یکی دیگر از دلایل نصب امام این است که بسیاری از واجبات شرعی بدون امام (یا حکومت) اجرا نمی‌شوند، مثلاً اقامه‌ی حدود، اجرای احکام، مرزبانی، تجهیز سپاه، برقراری امنیت، تعیین قاضی و غیره تنها از عهده‌ی امام برمی‌آیند، و بنا بر قاعده‌ی اصولی «هر چیزی که واجب بدون آن ممکن نباشد خودش هم واجب است» این احکام واجب بدون امام قابل اجرا نیستند پس امام باید باشد تا آنها اجرا شوند.

گذشته از این دلایل، نبود امام باعث مشکلات فراوانی مانند هرج و مرج و سرگردانی می‌شود، به وجود آمدن چنین مشکلاتی، بودن امام را واجب می‌گرداند به گونه‌ای که هیچ شک و شبهه‌ای باقی نمی‌گذارند و راه فراری از آن وجود ندارد.

علی می‌فرماید:

لازم است مردم حاکمی داشته باشند چه صالح باشد چه فاسد، گفتند: ای امیرالمؤمنین ما حاکم عادل و صالح را دیده‌ایم و ضروری بودنش را احساس می‌کنیم، اما حاکم ظالم و فاجر چرا ضروری است؟ فرمود: موجب اقامه‌ی حدود و ایجاد امنیت می‌شود و جهاد با دشمنان را به راه می‌اندازد و غنائم را تقسیم می‌کند.

حقوق ائمه

ایمان داریم که نصیحت کردن آنها و تسلیم بودن در مقابل دستوراتشان در آنچه معروف و مشروع است واجب و ضروری است.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

الدين النصيحة، قلنا لمن يا رسول الله؟ قال: لله و لكتابه و لرسوله و لؤمة المسلمين و عامتهم. (رواه مسلم)

پیامبر ﷺ فرمود: دین، نصیحت و خیرخواهی است، گفتیم: برای چه کسی ای رسول خدا؟ فرمود: برای خدا، کتاب و رسولش و ائمه‌ی مسلمین و عموم آنها. (مسلم آن را روایت کرده است).

نصیحت پیشوایان با کمک کردن به آنها در اجرای حق و پیروی از آنها و پند و اندرز دادن مهربانانه و دلسوزانه بدیشان و یادآوری چیزهایی که فراموش می‌کنند صورت می‌گیرد، و همچنین قیام نکردن علیه آنها و تشویق مردم به پیروی از آنها مادامی که بر راه راست خداوند باشند از دیگر مصادیق نصیحت برای آنان است.

آیه‌ی ۵۹ سوره‌ی نساء به اطاعت و پیروی از آنها تا وقتی که کتاب خدا را مبنای کار خود قرار دهند اشاره می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ النساء: ۵۹

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از خدا (با پیروی از قرآن) و از پیغمبر (خدا، محمد مصطفی، با تمسک به سنت او) اطاعت کنید، و از کارداران و فرماندهان مسلمان خود فرمانبرداری نمایید (مادام که دادگر و حقگرا بوده و مجری احکام شریعت اسلام باشند).

این آیه پیروی از اولی الامر را واجب می گرداند اما این را نیز بیان می کند که اطاعت از آنها مطلق نیست بلکه در چارچوب کتاب خدا و سنت رسول است، چون لفظ «اطیعوا» را برای رسول تکرار می کند اما برای اولوالامر این لفظ را به کار نمی برد.

پیامبر ﷺ می فرماید:

اسمعوا و اطیعوا و ان استعمل علیکم عبد حبشی کان رأسه زبیهة ما اقام فیکم کتاب الله. (رواه البخاری)

گوش دهید و اطاعت کنید هر چند برده ای حبشی که بر سرش زخم چرکین دارد بر شما گماشته شود تا هنگامی که به کتاب خدا عمل می کند. (بخاری آن را روایت کرده است).

در حدیث دیگری می فرماید:

على المرء السمع والطاعة فيما احب او كره الا ان يؤمر بمعصية، فاذا امر بمعصية فلا سمع ولا طاعة. (متفق علیه)

بر انسان مسلمان واجب است که گوش فرا دهد و اطاعت کند چه دوست داشته باشد یا نه، مگر اینکه به گناه و معصیت مأمور گردد که در این حال گوش دادن و اطاعت کردن جایز نیست. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده اند).

پیامبر ﷺ می فرماید:

من بايع اماماً فاعطاه صفقة يده و ثمرة قلبه فليطعه ما استطاع، فان جاء آخر ينازعه فاضربوا عنق الآخر. (رواه مسلم)

هر کس با امامی بیعت کرد و دستش را در دست او نهاد و نسبت به او اخلاص داشت، باید به اندازه ی توانایی از او اطاعت کند، اگر کسی دیگر آمد و با او بر امامت منازعه کرد گردن دومی را بزنید. (مسلم آن را از حدیث عبدالله بن عمرو بن عاص روایت کرده است).

جماعت رحمت و تفرقه عذاب است

ایمان داریم که جماعت مایه‌ی رحمت و تفرقه موجب عذاب است، و خداوند و رسولش ﷺ به جماعت و همدلی دستور داده‌اند و مردم را از تفرقه و اختلاف نهی فرموده‌اند، و همراهی جماعت با پیروی از حق و اطاعت از امام مسلمین در غیر معصیت خدا صورت می‌گیرد.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

عليكم بالجماعة، و اياكم والتفرقة. (احمد و ترمذی و ابن ماجه)

بر شماست که با جماعت باشید و از تفرقه پرهیزید. (احمد و ترمذی و ابن ماجه آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگری می‌فرماید:

الجماعة رحمة و الفرقة عذاب. (احمد)

جماعت موجب رحمت و تفرقه موجب عذاب است. (امام احمد آن را روایت کرده است).

در حدیث دیگر به پیروی از حق و اجماع دعوت می‌فرماید:

إن اهل الكتاب افترقوا فی دینهم علی ثنتين و سبعین ملة، و ان هذه الامة ستفترق علی ثلاث و سبعین ملة - یعنی الاهواء - كلها فی النار الا واحدة و هی الجماعة. (رواه أبوداود)
 اهل کتاب به هفتاد و دو فرقه تجزیه شدند، این امت نیز به هفتاد و سه فرقه تقسیم می‌شوند، همه‌ی آنها در آتش هستند مگر کسانی که پایبند جماعت هستند. (ابوداود آن را روایت کرده است).

در این حدیث جماعت در برابر فرقه‌های گمراه و اهل هوا ذکر شده است، بنا بر این حدیث، قلت و کثرت افراد مدنظر نیست بلکه چیزی که مورد نظر است، پیروی از حق است هر چند همه‌ی جهان مخالف آن باشند.

در این مورد روایات فراوانی از بزرگان نقل شده است که بعضی از آنها را نقل می‌کنیم:

نعیم بن حماد می‌گوید: اگر جماعت دچار فساد شد و منحل گشت تو باید از مبادی و اصول آن قبل از فاسد شدن پیروی کنی هر چند در این کار تنها باشی. ابو شامه می‌گوید: هدف از دستوراتی که در مورد پیروی از جماعت آمده، اطاعت از حق است، هر چند پیروان حق کم باشند و مخالفان بی‌شمار، چون حقیقتی که جماعت بر آن استوار است به پیامبر و اصحاب نزدیکتر است، به کثرت اهل باطل نگاه نکنید. بخاری و مسلم از ابن عباس روایت کرده‌اند که گفت: هر کس چیزی از امیرش دید که آن را نمی‌پسندید بر آن صبر داشته باشد، چرا که هر کس به اندازه‌ی یک وجب از جماعت دور شود و بر این حال بمیرد بر مرگ جاهلی مرده است. مسلم از عرفجه از رسول خدا ﷺ روایت می‌کند: من اتاکم و امرکم جمیع علی رجل واحد، یرید ان یشق عصاکم، او یفرق جماعتکم، فاقتلوه.

هر گاه کسی پیش شما آمد و خواست شما را علیه کسی که تحت امر او هستید بشوراند یا میان جماعت شما تفرقه بیفکند او را بکشید.

راه رسیدن به سروری

اعتقاد داریم که ایمان و جهاد تنها راهی هستند برای زنده نگه داشتن این امت و تحقق یافتن آرمان و آرزوی خلافت و قدرت بر جهان برای اقامه‌ی دین، و همچنین ایمان داریم که جهاد به معنی تلاش برای فراگیری دین و استقامت بر آن و دعوت به سوی آن و جنگ در راه حق و تحمل سختیهایی است که در این راه برای مسلمان پیش می‌آید. خداوند در فضیلت جهاد می‌فرماید:

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تَحْرِقٍ تُنَجِّكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾ تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسْكِنٌ طَيِّبٌ فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَيُشِيرُ الْمُوْمِنِينَ ﴿١٣﴾﴾

ای مؤمنان! آیا شما را به بازرگانی و معامله‌ای رهنمود سازم که شما را از عذاب بسیار دردناک دوزخ رها سازد؟ (و آن این است که) به خدا و پیغمبرش ایمان می‌آورید، و در راه خدا با مال و جان تلاش و جهاد می‌کنید. اگر بدانید این برای شما (از هر چیز دیگری) بهتر است. (اگر این تجارت را انجام دهید، خدا) گناهانتان را می‌بخشاید، و شما را به باغهای بهشتی داخل می‌گرداند که از زیر (کاخها و درختان) آن جویبارها روان است، و شما را در منازل و خانه‌های خوبی جای می‌دهد که در باغهای بهشت جاویدان ماندگار، واقع شده‌اند. پیروزی و رستگاری بزرگ همین است. (گذشته از این نعمتها) نعمت دیگری دارید که پیروزی خدادادی و فتح نزدیکی است (که در پرتو آن مکه به دست شما می‌افتد) و به مؤمنان مژده بده (به چیزهایی که قابل توصیف و بیان نیست، و فراتر از آن است که با الفبای انسانها به انسانها شناساند).

و می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِآتٍ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَنِّلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْنُلُونَ وَيُقْنَلُونَ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾﴾

بیگمان خداوند (کالای) جان و مال مؤمنان را به (بهای) بهشت خریداری می‌کند. (آنان باید) در راه خدا بجنگند و بکشند و کشته شوند. این وعده‌ای است که خداوند آن

را در (کتابهای آسمانی) تورات و انجیل و قرآن (به عنوان سند معتبری ثبت کرده است) و وعده‌ی راستین آن را داده است، و چه کسی از خدا به عهد خود وفاکننده‌تر است؟ پس به معامله‌ای که کرده‌اید شاد باشید، و این پیروزی بزرگ و رستگاری سترگی است.

بخاری از ابی هریره روایت می‌کند:

(جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ دُلْنِي عَلَى عَمَلٍ يَعْدِلُ الْجِهَادَ قَالَ لَا أَجِدُهُ قَالَ هَلْ تَسْتَطِيعُ إِذَا خَرَجَ الْمُجَاهِدُ أَنْ تَدْخُلَ مَسْجِدَكَ فَتَقُومَ وَلَا تَقُومَ وَتَصُومَ وَلَا تُفْطِرَ قَالَ وَمَنْ يَسْتَطِيعُ ذَلِكَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ إِنَّ فَرَسَ الْمُجَاهِدِ لَيَسْتَنُّ فِي طَوْلِهِ فَيُكْتَبُ لَهُ حَسَنَاتٌ).

مردی پیش پیامبر ﷺ آمد و گفت: مرا به کاری راهنمایی کن که به اندازه‌ی جهاد ثواب داشته باشد، پیامبر فرمود: چنین چیزی پیدا نمی‌کنم، آیا می‌توانی مدتی که مجاهد به میدان جهاد می‌رود تو به مسجد بروی و همیشه نماز بخوانی و روزه بگیری؟ مرد گفت: مگر کسی می‌تواند چنین کند؟! ابوهریره گفت: به اندازه‌ی مسافتی که اسب فرد مجاهد طی می‌کند برای او ثواب نوشته می‌شود. (بخاری آن را روایت کرده است).

بخاری از انس بن مالک روایت می‌کند:

مَا مِنْ عَبْدٍ يَمُوتُ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ يَسْرُهُ أَنْ يَرْجَعَ إِلَى الدُّنْيَا وَأَنَّ لَهُ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا إِلَّا الشَّهِيدَ لِمَا يَرَى مِنْ فَضْلِ الشَّهَادَةِ فَإِنَّهُ يَسْرُهُ أَنْ يَرْجَعَ إِلَى الدُّنْيَا فَيُقْتَلَ مَرَّةً أُخْرَى (رواه البخاري)

هر بنده‌ای که وارد بهشت می‌شود اگر همه‌ی دنیا را به او بدهند آرزوی بازگشت به آنرا ندارد، مگر شهید که آرزو می‌کند به دنیا برگردد و بار دیگر در راه خدا به شهادت برسد، از آنجا که او فضل و احترام خاصی را برای شهید مشاهده می‌کند. (بخاری آن را روایت کرده است).

ابن بطلال می‌گوید: این حدیث بزرگترین حدیثی است که در مورد فضل و ارزش شهادت روایت شده است، در هیچ کاری انسان جان خود را فدا نمی‌کند مگر در جهاد، بدین علت از همه‌ی اعمال بهتر است.

پیامبر ﷺ در مورد تشویق به فراگیری علم و تلاش در راه آن می‌فرماید:
 وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَبْتَغِي فِيهِ عِلْمًا، سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ سَبِيلًا إِلَى الْجَنَّةِ (مسلم)
 هر کس راهی را برای طلب علم بپیماید، خداوند راه ورود به بهشت را برای او هموار می‌کند.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَطَهُ عَلَى هَلَكَةٍ فِي الْحَقِّ، وَ رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيَعْلَمُهَا. (متفق علیه)

حسادت تنها در دو مورد درست است ۱- مردی که خداوند ثروت فراوانی بدو بخشیده و او هم آن را در راه خدا صرف می‌کند ۲- مردی که خداوند به او علم و حکمت داده است، او هم بدان قضاوت می‌کند و به مردم یاد می‌دهد.

در حدیثی که فضاله بن عبید از رسول خدا ﷺ روایت کرده، به مجاهدت نفس در راه تسلیم و اطاعت از قانون خدا چنین اشاره شده است:

.... وَ الْمُهَاجِرُ مِنَ هَجْرِ الْخَطَايَا وَ الذُّنُوبِ، وَ الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ

عزوجل. (رواه احمد)

مهاجر کسی است که گناه و معصیت را ترک کند، و مجاهد کسی است که برای اطاعت از برنامه‌ی خدا با نفس خود مبارزه می‌کند.

خداوند در اشاره به تلاش برای ابلاغ و بیان وحی و اقامه‌ی حجت علیه کافرین می‌فرماید:

﴿فَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا﴾ ﴿٥٢﴾ الفرقان: ۵۲

پس (در تبلیغ رسالت و دعوت به حق، استوار و کوشا باش و) از کافران اطاعت مکن (و به دنبال هوسها و خرافات ایشان مرو) و با (اسلحه‌ی) قرآن با آنان جهاد بزرگ (و همه جانبه‌ی تبلیغاتی) را بیاغاز.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

جاهدوا الکفار باموالکم و انفسکم و الستکم. (احمد و نسائی و ابن حبان و حاکم) با مال و جان و زبان‌تان علیه کفار تلاش و جهاد کنید. (احمد و نسائی و ابن حبان و حاکم آن را روایت کرده‌اند).

جهاد زبان شامل رساندن پیام اسلام به کفار و دعوت آنها به سوی آن و جواب شبهات وارده بر شریعت، و دفاع و پاسداری از مسلمانانی که گرافه‌گوییهای مشرکین آنها را متزلزل و سست کرده است، می‌شود.

بسیاری از آیاتی که در قرآن در باب جهاد آمده‌اند به جهاد با شمشیر اشاره می‌کنند که به بعضی از آنها اشاره شد، از جمله این آیه که می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِآتٍ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ ۚ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ ﴿التوبة: ۱۱۱﴾

بیگمان خداوند (کالای) جان و مال مؤمنان را به (بهای) بهشت خریداری می‌کند. (آنان باید) در راه خدا بجنگند و بکشند و کشته شوند. این وعده‌ای است که خداوند آن را در (کتابهای آسمانی) تورات و انجیل و قرآن (به عنوان سند معتبری ثبت کرده است) و وعده‌ی راستین آن را داده است، و چه کسی از خدا به عهد خود وفاکننده‌تر است؟

پس به معامله‌ای که کرده‌اید شاد باشید، و این پیروزی بزرگ و رستگاری سترگی است.

در سوره‌ی عصر نیز به جهادهای چهارگانه اشاره شده است::

﴿وَالْعَصْرِ ۝۱ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ۝۲ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ۝۳﴾ العصر: ۱-۳

سوگند به زمان (که سرمایه‌ی زندگی انسان، و فرصت تلاش او برای نیل به سعادت دو جهان است)! انسانها همه زیانمندند. مگر کسانی که ایمان می‌آورند، و کارهای شایسته و بایسته می‌کنند، و همدیگر را به تمسک به حق (در عقیده و قول و عمل) سفارش می‌کنند، و یکدیگر را به شکیبایی (در تحمل سختیها و دشواریها و دردها و رنجهایی) توصیه می‌نمایند (که موجب رضای خدا می‌گردد).

حق مسلمان بر مسلمان

ایمان داریم که خون و مال و ناموس هر مسلمانی بر مسلمان دیگر حرام است، و اینکه مسلمان برادر مسلمان است، هرگز به او ظلم و توهین نمی‌کند، او را تحقیر نمی‌نماید و عییش را فاش نمی‌سازد، و اینکه اجابت دعوت مسلمان واجب است، و هر گاه از او طلب نصیحت کرد باید او را پند دهد و نصیحت کند در جواب عطسه‌اش برای او طلب هدایت کند، و هنگام رسیدن و ملاقات کردنش بدو سلام کند و اگر بیمار شد به عیادتش برود و اگر وفات کرد در خاکسپاریش شرکت کند.

خداوند در مورد کشتن و خونریزی، خیلی سختگیری کرده، ریختن خون به ناحق را موجب خشم و غضب و نفرین در دنیا و آخرت قلمداد فرموده است، پس می‌فرماید:

﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾ ﴿۱۳﴾ النساء: ۹۳

و کسی که مؤمنی را از روی عمد بکشد (و از ایمان او باخبر بوده و تجاوزکارانه او را به قتل برساند و چنین قتلی را حلال بداند، کافر بشمار می‌آید و) کیفر او دوزخ است و جاودانه در آنجا می‌ماند و خداوند بر او خشم می‌گیرد و او را از رحمت خود محروم می‌سازد و عذاب عظیمی برای وی تهیه می‌بیند.

خداوند قصاص را به عنوان مجازاتی عادلانه برای قتل عمد تشریع فرموده است تا مردم از کشتن دیگران منع شوند و همچنین مایه‌ی تسلا‌ی خاطر اولیای دم گردد، و جامعه از لو‌ث این جرم زشت پاک شود.

خداوند می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ﴾ ﴿۱۷۸﴾ البقرة: ۱۷۸

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! درباره‌ی کشتگان، (قانون مساوات و دادگری) قصاص بر شما فرض شده است.

و آنگاه می‌فرماید:

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ ﴿۱۷۹﴾ البقرة: ۱۷۹

ای صاحبان خرد! برای شما در قصاص، حیات و زندگی است (بنابر مصلحت و حکمتی که در آن، و دقایق و نکاتی که در همه‌ی احکام است. این است که قانون قصاص را برای شما وضع کردیم تا از تجاوز و خونریزی بپرهیزید) باشد که تقوا پیشه کنید.

و می‌فرماید:

﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيٍّ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا﴾ (۳۳) ﴿الإسراء: ۳۳﴾

و کسی را نکشید که خداوند کشتن او را - جز به حق - حرام کرده است. هر کس که مظلومانه کشته شود، به صاحب خون او (که نزدیکترین خویشاوند بدو است، این) قدرت را داده‌ایم (که با مراجعه به قاضی، قصاص خود را درخواست و قاتل را به مجازات برساند) ولی نباید او هم در کشتن اسراف کند (و به جای یک نفر، دو نفر و بیشتر را بکشد، یا این که به عوض قاتل، دیگری را هلاک سازد). بی‌گمان صاحب خون یاری شونده (از سوی خدا) است (چرا که حق قصاص را بدو داده است).

پیامبر ﷺ نیز می‌فرماید:

لا یجل دم امرئ مسلم الا باحدى ثلاث: النفس بالنفس، و الثیب الزانی، و التارک لدینه
المفارق للجماعة (متفق علیه)

ریختن خون هیچ مسلمانی جایز نیست مگر اینکه کسی را کشته یا مرتکب زنا یا محصن شده باشد و یا کسی که دینش را ترک کند و در مقابل جماعت و گروه مسلمانان بایستد.

از ابوبکر صدیق رضی الله عنه روایت شده است که رسول خدا ﷺ فرمود:

إِذَا التَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ قَالَ
إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ. (متفق علیه)

هرگاه دو مسلمان با شمشیر به جان هم بیفتند قاتل و مقتول هر دو در آتش هستند، گفتم: ای رسول خدا قاتل مجرم است مقتول چرا به آتش می‌رود؟ فرمود: چون او هم بر کشتن برادرش حریص بود. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگری می‌فرماید:

من أشار إلى أخيه بحديدة فان الملائكة تلعنه، حتى يدعه و ان كان اخاه لاییه و امه. (رواه مسلم)

هر کس با سلاحی آهنی به سمت مسلمانی اشاره کند تا وقتی مشغول آن جرم باشد مورد نفرین فرشتگان خداوند قرار می گیرد، هر چند آن فرد بردار تنی او باشد. در حدیثی دیگر بیان می فرماید که در روز قیامت اولین قضاوت خداوند در مورد خون است:

اول ما یقضی به الناس یوم القیامه فی الدماء. (رواه مسلم)

اولین چیزی که در روز قیامت مورد محاسبه قرار می گیرد خون است.

خداوند در آیاتی از سوره‌ی حجرات برخی از آداب اسلامی را به مسلمین یاد می دهد و آنها را از ارتکاب برخی از اخلاق زشت نهی می فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُم الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَحْسَسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! نباید گروهی از مردان شما گروه دیگری را استهزاء کنند، شاید آنان بهتر از اینان باشند، و نباید زنانی زنان دیگری را استهزاء کنند، زیرا چه بسا آنان از اینان خوبتر باشند، و همدیگر را طعنه نزنید و مورد عیبجویی قرار ندهید، و یکدیگر را با القاب زشت و ناپسند نخوانید و منامید. (برای مسلمان) چه بد است، بعد از ایمان آوردن، سخنان ناگوار و گناه‌آلود (دالّ بر تمسخر، و طعنه زدن و عیبجویی کردن، و به القاب بد خواندن) گفتن و بر زبان راندن! کسانی که (از چنین اعمالی و

اقوالی) دست برندارند و توبه نکنند، ایشان ستمگرند (و با سخنان نیشدار، و با خرده‌گیریها، و ملقب گرداندن مردم به القاب زشت و توهین‌آمیز، به دیگران ظلم می‌کنند). ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از بسیاری از گمانها بپرهیزید، که برخی از گمانها گناه است، و جاسوسی و پرده‌داری نکنید، و یکی از دیگری غیبت ننماید؛ آیا هیچ یک از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده‌ی خود را بخورد؟ به یقین همه‌ی شما از مرده‌خواری بدتان می‌آید (و از آن بیزارید، غیبت نیز چنین است و از آن بپرهیزید و) از خدا پروا کنید، بی‌گمان خداوند بس توبه‌پذیر و مهربان است.

پیامبر ﷺ در چارچوب حقوق مسلمانان بر همدیگر می‌فرماید:

المُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبَاتٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (متفق علیه)

مسلمان برادر مسلمان است به او ظلم نمی‌کند و او را به دست دشمنان نمی‌سپارد، هر کس به کمک برادر مسلمانی برود خداوند یاور او است، و هر کس مسلمانی را از غم و غصه نجات دهد خداوند او را از مشکلی از مشکلات قیامت نجات خواهد داد، و هر کس عیب مؤمنی را بپوشاند خداوند در قیامت عیب او را خواهد پوشاند (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

بخاری از براء روایت کرده است که:

نَهَانَا النَّبِيُّ ﷺ عَنْ سَبْعٍ نَهَانَا عَنْ خَاتَمِ الذَّهَبِ أَوْ قَالَ حَلَقَةِ الذَّهَبِ وَعَنْ الْحُرِيرِ وَالْإِسْتَبْرَقِ وَالذِّيَابِجِ وَالْمَيْشَرَةِ الْحُمْرَاءِ وَالْقَسِيِّ وَآيَةِ الْفِضَّةِ وَأَمَرَنَا بِسَبْعٍ بِعِيَادَةِ الْمَرِيضِ وَاتِّبَاعِ الْجُنَائِزِ وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ وَرَدِّ السَّلَامِ وَإِجَابَةِ الدَّاعِي وَإِثْرَارِ الْمُقْسِمِ وَنَصْرِ الْمَظْلُومِ.

پیامبر ﷺ ما را از هفت کار منع کرد و به هفت چیز دستور داد: از انگشتر طلا و حریر و ابریشم و پارچه‌ی زربافت و خود را شبیه به زنان کردن و پوشیدن لباس کتان آمیخته

با حریر و خوردن در ظروف نقره نهی کرد و به عیادت بیمار و تشییع جنازه و جواب عطسه و سلام و قبول دعوت و به جا آوردن سوگند و یاری مظلوم دستور داد. در حدیثی دیگر از رذایلی نهی می‌فرماید که به فساد میان مردم منجر می‌شوند، و حرام بودن خون و مال و ناموس مسلمان را مورد تأکید قرار می‌دهند:

لَا تَحَاسِدُوا وَلَا تَنَاجَشُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَلَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا. الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ: لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَحْقِرُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ. التَّقْوَى ههنا - ويشير إلى صدره ثلاث مراتٍ - بحسب امرئٍ من الشر أن يحقر أخاه المسلم. كل المسلم على المسلم حرامٌ دمه وماله وعرض (رواه مسلم)

نسبت به هم حسد نورزید و در معامله بیهوده از کالای خود تمجید نکنید، نسبت به همدیگر کینه و بغض نداشته باشید، به هم پشت نکنید و بر بیع همدیگر معامله نکنید، ای بندگان خدا! برادران هم باشید، مسلمان برادر مسلمان است، بر او ظلم نمی‌کند، او را خوار نمی‌نماید و او را کوچک نمی‌شمارد؛ تقوا اینجاست! - و سه بار به سینه‌ی خود اشاره نمود - برای شخص مسلمان همین اندازه از شر کافی است که برادر مسلمان خود را تحقیر کند؛ هر چیزی از مسلمان بر مسلمان دیگر حرام است: خونش، آبرویش و مالش. (مسلم آن را روایت کرده است).

در حدیث دیگری می‌فرماید:

إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا (رواه مسلم)

از گمان بپرهیزید! زیرا گمان، دروغ‌ترین سخنهاست، عیوب و مسائل پوشیده‌ی دیگران را دنبال نکنید و جاسوسی همدیگر را ننمایید، به یکدیگر حسد نورزید، نسبت به هم کینه نداشته باشید و به هم پشت ننمایید، ای بندگان خدا! برادران هم باشید. از ابی ایوب روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود:

لا یحل لمسلم أن یمجر أخاه فوق ثلاث لیل، یلتقیان فیعرض هذا و یعرض هذا، و خیرهما الذی یدأ بالسلام (متفق علیه)

برای هیچ مسلمانی روا نیست که بیشتر از سه شب با برادر مسلمانش سخن نگوید، همدیگر را ببینند و به هم پشت کنند، بهترین آنها کسی است که اول سلام کند. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

ابو هریره از پیامبر ﷺ روایت می‌کند:

تُفْتَحُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَمِيسِ فَيُغْفَرُ لِكُلِّ عَبْدٍ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا إِلَّا رَجُلًا كَانَتْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءُ فَيَقَالُ أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّى يَصْطَلِحَا أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّى يَصْطَلِحَا أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّى يَصْطَلِحَا (رواه مسلم).

در روزهای دوشنبه و پنجشنبه درهای بهشت باز می‌شوند، خداوند هر بنده‌ای را که به او شرک نورزیده باشد مورد آمرزش قرار می‌دهد، مگر مردی که با برادر دینیش دشمنی و کدورت دارد، خداوند می‌فرماید: آن دو را منتظر بگذارید تا با هم آشتی می‌کنند، آن دو را منتظر بگذارید تا آشتی می‌کنند، آن دو را منتظر بگذارید تا آشتی می‌کنند. (مسلم آن را روایت کرده است).

تحریم غیبت

ایمان داریم که غیبت یکی از گناهان کبیره است، غیبت به معنی: سخن گفتن درباره‌ی صفات و ویژگیهای شخصی کسی پشت سر او، به طوری که اگر بشنود از آن ناراحت شود هر چند صفات بحث شده واقعاً در آن شخص موجود باشند، خواه ذکر صفات فرد با زبان باشد یا نوشتن یا اشاره و رمز، در هیچ صورتی غیبت کردن مشروع نیست مگر اینکه برای هدفی شرعی مانند رد ظلم، پرسش شرعی، پند و موعظه، هشدار درباره‌ی شر و بدی، طلب کمک برای تغییر چیزی نامشروع و یا تعریف و تمجید از کسی باشد.

خداوند می‌فرماید: ﴿وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ

مَيْتًا فَكِرْهُتُمْ ۚ﴾ (۱۲) الحجرات: ۱۲

و یکی از دیگری غیبت ننماید؛ آیا هیچ یک از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده‌ی خود را بخورد؟ به یقین همه‌ی شما از مرده‌خواری بدتان می‌آید.

در این تمثیل غیبت درنهایت پستی و زشتی به تصویر کشیده شده است چون طبیعت سالم، خوردن گوشت انسان را نمی‌پذیرد چه رسد به اینکه آن گوشت، گوشت برادر تنی یا دینی خودش باشد آن هم در حالی که مرده است!!

پیامبر ﷺ در حدیثی غیبت را اینگونه تعریف و بیان می‌فرماید:

أَتَدْرُونَ مَا الْغَيْبَةُ قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ قِيلَ أَفَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ فِي أَخِي مَا أَقُولُ قَالَ إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ اغْتَبْتَهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ فَقَدْ بَهْتَهُ (رواه مسلم)

پیامبر فرمود: می‌دانید غیبت چیست؟ عرض کردند: خدا و رسول خدا داناترند. فرمود: بحث و سخن گفتن درباره‌ی برادر ایمانی‌تان با صفاتی که آنها را دوست ندارد، گفتند: اگر چه دارای آن صفات هم باشد؟ فرمود: اگر آن صفات در او یافت شدند، غیبت و اگر در او موجود نباشند، بهتان است. (مسلم آن را روایت کرده است).

خداوند در اشاره به نوعی از غیبت مشروع می‌فرماید:

﴿لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوِّهِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا﴾ (النساء: ۱۴۸)

خداوند دوست ندارد (که افراد بشر پرده‌داری کنند و عیوب همدیگر را فاش سازند و) زبان به بدگویی گشایند، مگر آن کسی که مورد ستم قرار گرفته باشد (که می‌تواند از شخص ستمگر شکایت کند و بدیهای او را بیان دارد و او را دعا و نفرین نماید) و خدا شنوای (دعای مظلوم و) آگاه (از کار ظالم) است.

جایز است که مظلوم از ظالم شکایت کند و درباره‌ی ظلم او بدون دروغ سخن بگوید، هر چند عفو و بخشش بهتر و برای مسلمان زینده‌تر است.

یکی از روایاتی که در اشاره به غیبت مباح آمده است حدیث عایشه است:
(أَنَّ هِنْدَ بِنْتَ عُتْبَةَ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ رَجُلٌ شَحِيحٌ وَلَيْسَ يُعْطِينِي مَا يَكْفِينِي وَوَلَدِي إِلَّا مَا أَخَذْتُ مِنْهُ وَهُوَ لَا يَعْلَمُ فَقَالَ خُذِي مَا يَكْفِيكَ وَوَلَدُكَ بِالْمَعْرُوفِ) (رواه البخاری)

هند دختر عتبه خطاب به پیامبر ﷺ گفت: ای رسول خدا ابوسفیان مرد بخیلی است که نفقه‌ی من و فرزندم را نمی‌دهد، مجبورم پنهانی از مال و ثروتش چیزی بردارم، پیامبر فرمود: به اندازه‌ی کفایت خودت و فرزندت به گونه‌ای شایسته بردار (بخاری آن را روایت کرده است).

در این حدیث نزد پیامبر ابوسفیان را به بخالت متصف کرده‌اند که برای او ناخوشایند است.

در مورد مباح بودن غیبت اهل فساد و افرادی که آشکارا فساد می‌کنند و هشدار دادن به مخاطب تا از آنها دوری کند این روایت از عایشه است که گفت:

(اسْتَأْذَنَ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ ائْذِنُوا لَهُ بِشَسْ أَخُو الْعَشِيرَةِ أَوْ ابْنِ الْعَشِيرَةِ فَلَمَّا دَخَلَ أَلَانَ لَهُ الْكَلَامَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قُلْتُ الَّذِي قُلْتُ ثُمَّ أَلَنْتَ لَهُ الْكَلَامَ قَالَ أَيُّ عَائِشَةٍ إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْ تَرَكَهُ النَّاسُ أَوْ وَدَعَهُ النَّاسُ اتِّقَاءَ فَحْشِهِ) (رواه البخاری)

مردی از رسول خدا ﷺ اجازه‌ی ورود خواست پیامبر در مورد او فرمود: به او اجازه دهید که بدترین برادر این قوم است، وقتی داخل شد پیامبر با مهربانی با او سخن گفت، وقتی بیرون رفت خطاب به پیامبر گفتم: در مورد او چنین فرمودی ولی با او مهربان بودی؟! فرمود: ای عایشه، بدترین مردم کسی است که دیگران به خاطر شر و فتنه‌اش از او بگریزند. (بخاری آن را روایت کرده است).

برخی از اهل علم گفته‌اند آن مرد عینه بن حصن بوده است، در آن دوران منافق بود، پیامبر می‌خواست حال و وضعیت او را برای اطرافیان بیان کند تا بدو غره نشوند، در حیات حضرت و بعد از آن، کارهایی از او سر می‌زد که دال بر ضعف ایمانش بودند، بعد از فوت پیامبر ﷺ مرتد شد، و در دوران ابوبکر او را اسیر کردند، پیامبر او را به عنوان بدترین مرد عشیره وصف کرده بود، این کلام حضرت یکی از نشانه‌های نبوت ایشان به شمار می‌آید، چون در مورد این مرد همانگونه پیش آمد که ایشان فرموده بود. علت اینکه حضرت با او با مهربانی رفتار کرد برای تشویق او و همفکرانش به اسلام بود، و حضرت هرگز او را مدح و تمجید نکرد بلکه تنها متاعی دنیوی همراه با مهربانی به او بخشید.

یکی از موارد غیبت مباح، طلب کمک برای تغییر منکر می‌باشد که تمامی آیات وارده در باب امر به معروف و نهی از منکر به آن اشاره دارند:

﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (۱۰۴) آل عمران: ۱۰۴

باید از میان شما گروهی باشند که (تربیت لازم را ببینند و قرآن و سنت و احکام شریعت را بیاموزند و مردمان را) دعوت به نیکی کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند، و آنان خود رستگارند.

یا حدیث پیامبر ﷺ در مورد امامان ظالم که می‌فرماید:

فَمَنْ جَاهَدَهُمْ يَدِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِلِسَانِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِقَلْبِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَيْسَ وَرَاءَ ذَلِكَ مِنَ الْإِيمَانِ حَبَّةُ خَرْدَلٍ (رواه مسلم)

هر کس با دست بر آنها بتازد مؤمن است و هر کس با زبان با آنها جهاد کند مؤمن است و هر کس با قلب با آنها مبارزه کند مؤمن است، بعد از این سه مرحله هیچ ایمانی وجود ندارد. (مسلم آن را روایت کرده است).

در مورد مباح بودن غیبتی که برای شناختن و تشخیص افراد به کار می‌رود و هدف از آن لکه‌دار کردن شخصیت یا تقبیح کسی نیست، ابوهریره چنین روایت می‌کند:

صَلَّى بِنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِحْدَى صَلَاتَيْ الْعِشِيِّ إِمَّا الظُّهْرَ وَإِمَّا الْعَصْرَ فَسَلَّمَ فِي رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ أَتَى جِذْعًا فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ فَاسْتَنَدَ إِلَيْهَا مُغْضَبًا وَفِي الْقَوْمِ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ فَهَابَا أَنْ يَتَكَلَّمَا وَخَرَجَ سَرْعَانُ النَّاسِ قُصِرَتْ الصَّلَاةُ فَقَامَ ذُو الْيَدَيْنِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقْصَرْتُ الصَّلَاةَ أَمْ نَسِيتَ فَنَظَرَ النَّبِيُّ ﷺ يَمِينًا وَشِمَالًا فَقَالَ مَا يَقُولُ ذُو الْيَدَيْنِ قَالُوا صَدَقَ لَمْ تُصَلِّ إِلَّا رَكْعَتَيْنِ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ وَسَلَّمَ ثُمَّ سَجَدَ لِلسَّهْوِ (متفق عليه).

پیامبر ﷺ همراه ما نماز عصر یا ظهر را به امامت خواند، ولی بعد از دو رکعت سلام داد، سپس کنار ستونی در جهت قبله رفت و با حالت نگرانی بدان پشت داد، در میان جمعیت ابوبکر و عمر نیز بودند، مردم با شتاب بیرون رفتند و گفتند نماز کوتاه شده است، ذوالیدین بلند شد و خطاب به پیامبر گفت: آیا نماز کوتاه شده است یا فراموش کردید؟ پیامبر به دوروبر نگاه کرد و فرمود: ذوالیدین چه می‌گوید؟ گفتند: راست می‌گوید تنها دو رکعت نماز خواندید، پیامبر بلند شد و دو رکعت دیگر خواند و سجده‌ی سهو برد. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

پیامبر در حدیث به آن مرد می‌گوید: ذوالیدین، بنابراین برای تشخیص و معرفی فرد جایز است که با اسم مستعار او را نام برد، اما اگر برای تحقیر باشد حرام است، چون پیامبر سخن عایشه را در مورد آن زن که گفت کوتاه است، رد کرد و فرمود: این سخن غیبت است، چون هدف عایشه تنها شناختن یا معرفی آن زن نبود.

امام نووی می‌فرماید: غیبت یعنی یاد انسان در پنهانی بدون حضور خودش با اوصافی که آنها را دوست ندارد، و اصل بهتان برای چیزی به کار می‌رود که ناروا و باطلی را مستقیماً به فردی نسبت دهند، هر دوی اینها حرام هستند، اما غیبت برای شش هدف شرعی جایز می‌گردد:

۱- هنگام ظلم: فرد مظلومی که مورد ظلم واقع شده می‌تواند نزد حاکم یا هر فرد دیگر که قدرت رد مظلمه دارد از ظالم شکایت کند و جریان را برای او تعریف نماید، مثلاً بگوید: فلانی اینگونه به من ظلم کرده است.

۲- کمک طلبیدن بر تغییر منکر و نامشروع و هدایت گناهکار به راه صواب و درست، مثلاً به کسی که می‌تواند جلوی خطاکار را بگیرد، بگوید: فلانی چنین کاری انجام می‌دهد او را از آن کار منع کن.

۳- استفتاء: مثلاً به مفتی بگوید: فلانی با من چنین کرده، آیا حق دارد که چنین کند؟ و راه چاره برای نجات از آن چیست؟

در مواقع ضروری چنین چیزی جایز است، اما بهتر این است که بگوید: در مورد مردی یا شوهری یا پدر یا هر کس دیگری که چنین کند حکمش چیست؟ هر چند نام بردن فرد هم جایز است همانطور که در حدیث هند همسر ابوسفیان دیدیم که گفت: ابوسفیان مرد بخیلی است.

۴- مسلمین را از شر و فتنه‌ای هشدار دهد، و این هم چند حالت دارد:

- بیان حال افرادی که راوی حدیث هستند تا صحت و سقم حدیث مشخص شود، با اجماع مسلمین این کار جایز است حتی برای نگه‌داری از شریعت واجب است.

- هنگام مشورت خواهی می‌تواند عیب مورد نظر را بیان کند.

- اگر فردی را می‌بیند که کالای عیب‌دار یا بنده‌ی دزد یا زناکار یا شراب‌خوار یا نمونه‌ی آنها را معامله می‌کند، می‌تواند مشتری را به عیب و نقص آنها راهنمایی کند تا دچار ضرر و زیان نشود.

- اگر طالب علمی را می‌بینید که نزد فاسق یا مبتدعی می‌رود تا از او علم فراگیرد، و ترس گمراه شدن شاگرد در میان است بیان حال و وضعیت او برای شاگرد ضروری است.

– اگر مسئولی هست که وظیفه‌ی خود را به خاطر عدم صلاحیت یا بدکاری انجام نمی‌دهد، باید حال او را برای فردی که بر او قدرت دارد بیان کرد تا او را بشناسد، و از او غافل نشود و او را وادار به انجام وظیفه به نحو احسن کند.

۵- فردی که آشکارا مرتکب گناه می‌شود مثلاً شراب‌خوار یا راهزن یا رشوه‌بگیر است خودش گناهانش را به مردم نشان می‌دهد، غیبتش نزد کسی که از او اطلاع دارد جایز است، اما نزد فردی که از او اطلاع ندارد جایز نیست مگر به سبب یکی از موارد گذشته که آنها را بیان کردیم.

۶- برای شناسایی افرادی که به لقبهایی مانند کور و لنگ و آبی و کوتاه و غیره معروف هستند، جایز است با این اوصاف آنها را شناسایی کرد، اما بیان این القاب برای تحقیر حرام است و غیبت به شمار می‌آید و اگر امکان داشت که با صفات دیگری شناخته شوند، بکار بردن آنها ناروا و غیرمشروع است.

ارتباط با غیر مسلمانان

ایمان داریم که نیکی و عدالت اساس ارتباط و علاقه با غیرمسلمانانی است که با ما در حال صلح هستند.

خداوند می‌فرماید:

﴿لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ الممتحنة: ۸

خداوند شما را باز نمی‌دارد از این که نیکی و بخشش بکنید به کسانی که به سبب دین با شما نجنگیده‌اند و از شهر و دیارتان شما را بیرون نرانده‌اند. خداوند نیکوکاران را دوست می‌دارد.

پیامبر اسلام ﷺ ظلم کردن به اهل ذمه را حرام فرموده و در این مورد شدت به خرج داده است و به عامل آن هشدار می‌دهد:

أَلَا مَنْ ظَلَمَ مُعَاهِدًا أَوْ انْتَقَصَهُ أَوْ كَلَّفَهُ فَوْقَ طَاقِهِ أَوْ أَخَذَ مِنْهُ شَيْئًا بَغَيْرِ طِيبِ نَفْسٍ فَإِنَّا حَاجِبُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (ابو داود و بیهقی)

فرمود: آگاه باشید که هر کس به فردی از اهل ذمه ظلم کند یا او را تحقیر نماید یا او را به کاری مکلف کند که از قدرتش خارج است، یا بدون رضایت چیزی از او بگیرد من در روز قیامت علیه او گواه خواهم بود. (ابوداود و بیهقی آن را روایت کرده‌اند).
در حدیث دیگری می‌فرماید:

من قتل نفساً معاهداً لم يرح رائحة الجنة، وإن ريحها ليوجد من مسيرة أربعين عاماً. (رواه البخاری)

هر کس فردی ذمی را به قتل برساند بوی بهشت به مشامش نمی‌رسد، در حالی که بوی آن تا مسیر چهل سال به مشام می‌رسد. (بخاری آن را روایت کرده است).

جایگاه شورا در جامعه‌ی اسلامی

ایمان داریم که شورا منهج و روش اهل سنت و جماعت و اساس و مبنای حکم اسلامی و راه رسیدن به نتیجه‌ی درست می‌باشد، البته این هنگامی است که اصول شریعت حاکم باشد و مردم آن را با رضایت خاطر قبول کرده باشند.
خداوند به پیامبرش که معصوم و متصل به وحی است دستور می‌دهد که به مشورت و نظرخواهی با اصحاب بپردازد:

﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾

آل عمران: ۱۵۹

پس از آنان درگذر و برایشان طلب آمرزش نما و در کارها با آنان مشورت و رایزنی کن. و هنگامی که (پس از شور و تبادل آراء) تصمیم به انجام کاری گرفتی (قاطعانه دست به کار شو و) بر خدا توکل کن.

در آیه‌ای دیگر مشورت را یکی از صفات اساسی جامعه‌ی اسلامی قرار می‌دهد:

﴿وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾ (۳۸)

الشوری: ۳۸

و کسانی که دعوت پروردگارشان را پاسخ می‌گویند، و نماز را چنان که باید می‌خوانند، و کارشان به شیوه‌ی رایزنی و بر پایه‌ی مشورت با یکدیگر است، و از چیزهایی که بدیشان داده‌ایم (در کارهای خیر) صرف می‌کنند.

اهمیت امر مشورت به اندازه‌ای است که خداوند آن را به داخل خانواده نیز می‌کشانند تا حتی مسائلی جزئی مانند شیر دادن و از شیر گرفتن کودک را با آن حل و فصل کنند:

﴿فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾ (البقرة: ۲۳۳)

اگر (والدین) خواستند با رضایت و مشورت همدیگر (کودک را زودتر از دو سال) از شیر بازگیرند گناهی بر آنان نیست.

پیامبر ﷺ نیز همین منهج قرآنی را پی گرفتند به طوری که هیچ کس بیشتر از ایشان با یاران و دوستانش مشورت نمی‌کرد. ابو هریره در این باره می‌گوید: هیچ کس را ندیدم که بیش از رسول خدا ﷺ با یارانش مشورت کند.

بعد از حضرت رسول ﷺ جانشینان بر حقش راه آن بزرگوار را در پیش گرفتند و در مشورت و نظرخواهی به ایشان اقتداء کردند، بیهقی با سند صحیح از میمون بن مهران روایت می‌کند که گفت: هر گاه ابوبکر مشکلی پیدا می‌کرد یا در دوران خلافتش مشکلی پیش می‌آمد، برای حل آن به کتاب خدا نگاه می‌کرد اگر در قرآن حل آنرا پیدا نمی‌کرد به سنت پیامبر ﷺ رو می‌آورد و گمشته‌اش را در آن منبع نورانی می‌طلبید تا بر

اساس آن قضاوت کند، اگر در سنت هم به حل آن دست نمی‌یافت، بیرون می‌آمد و از مسلمین می‌پرسید آیا در این مورد سنتی از حضرت رسول ﷺ به یاد دارند تا بر اساس آن قضاوت کند، اگر پیش اصحاب هم سنتی در این مورد پیدا نمی‌شد بزرگان و عالمان را فرا می‌خواند و با آنها مشورت می‌کرد، بعد از ابوبکر عمر هم این روش مبارک را در پیش گرفت.

بخاری از عمر بن خطاب رضی الله عنه روایت می‌کند که فرمود: هر کس بدون مشورت، با کسی بیعت کند در حقیقت جان خود و آن فردی را که به او بیعت داده به خطر انداخته است.

بخاری می‌فرماید: امامان بعد از حضرت رسول ﷺ با بزرگان علم در امور مباح مشورت می‌کردند، تا به میانه‌روترین دیدگاه جامه‌ی عمل بپوشانند، تبیینات قرآن و سنت را اجرا می‌کردند و به چیز دیگری رو نمی‌آوردند. قاریان صحابه، چه پیر و چه جوانشان، طرف مشورت عمر رضی الله عنه بودند، و در مقابل کتاب خدا سکوت می‌کردند و از آن فراتر نمی‌رفتند.

امر به معروف و نهی از منکر

ایمان داریم که امر به معروف و نهی از منکر یکی از بزرگ‌ترین شعائر دین مبین اسلام است، که موجب حمایت از اسلام و پاسداری از محرمات آن می‌باشد، و وجوب آن بستگی به توان و مصلحت دارد.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْعُرْفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (آل عمران: ۱۰۴)

باید از میان شما گروهی باشند که (تربیت لازم را ببینند و قرآن و سنت و احکام شریعت را بیاموزند و مردمان را) دعوت به نیکی کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند، و آنان خود رستگارند.

خداوند امت اسلامی را مکلف کرده است که عده‌ای از آنها برای ادای این مسئولیت خطیر قد علم کنند، هر چند این وظیفه بر تک تک آنها بر حسب موقعیتی که دارند واجب است.

در جای دیگری می‌فرماید:

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ ءَامَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ (آل عمران: ۱۱۰)

شما (ای پیروان محمد) بهترین امتی هستید که به سود انسانها آفریده شده‌اید (مادام که) امر به معروف و نهی از منکر می‌نمایید و به خدا ایمان دارید. و اگر اهل کتاب (مثل شما به چنین برنامه و آیین درخشانی) ایمان بیاورند، برای ایشان بهتر است (از باور و آیینی که برآیند. ولی تنها عده‌ی کمی) از آنان باایمانند و بیشتر ایشان فاسق (و خارج از حدود ایمان و وظایف آن) هستند.

این آیه برای هر امت و جامعه و در هر زمان است. بهترین دوران، دورانی است که پیامبر در آن مبعوث شده است، و اساس این فضل و ارزش، امر به معروف و نهی از منکر و ایمان به خدا است، آنها (کسانی که پیامبر در میان آنها مبعوث شد) بهترین امتها و برای مردم از همه بهتر هستند چون به پا خاستند تا انسانها را آزاد کنند و به سوی اسلام بیاورند.

خداوند در سوره‌ی مائده بیان می‌فرماید که رها کردن این مسئولیت از جانب بنی‌اسرائیل موجب نفرین کردن آنها از سوی پیامبرانشان گردید:

﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ
ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ
فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾﴾ المائدة: ۷۸ - ۷۹

کافران بنی اسرائیل بر زبان داوود و عیسی پسر مریم لعن و نفرین شده‌اند. این بدان خاطر بود که آنان پیوسته (از فرمان خدا) سرکشی می‌کردند و (در ظلم و فساد) از حد می‌گذشتند. آنان از اعمال زشتی که انجام می‌دادند دست نمی‌کشیدند و همدیگر را از زشتکاریها نهی نمی‌کردند و پند نمی‌دادند. و چه کار بدی می‌کردند! (چرا که دسته‌ای مرتکب منکرات می‌شدند و گروهی هم سکوت می‌نمودند، و بدین وسیله همه مجرم می‌گشتند).

پیامبر ﷺ بیان می‌فرماید که ادای این مسئولیت به اندازه‌ی وسع و توانایی هر فرد می‌باشد:

من رأی منکم منکراً فلیغره بیده، فان لم یستطع فبلسانه، فان لم یستطع فبقلمه و ذلک
اضعف الایمان (رواه مسلم)

هر کس از شما منکری را دید آن را با دست تغییر بدهد، اگر با دست نتوانست با زبان آن را تغییر بدهد، اگر با زبان نتوانست با قلب نگرانی خود را ابراز کند، این ضعیف‌ترین مرحله‌ی ایمان است.

چون معمولاً امر به معروف و نهی از منکر همراه اذیت و آزار است، آنها را به صبر توصیه می‌فرماید:

﴿وَالْعَصْرُ ﴿١﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿٢﴾ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَتَوَصَّوْا بِالْحَقِّ وَتَوَصَّوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾﴾ العصر: ۱ - ۳

سوگند به زمان (که سرمایه‌ی زندگی انسان، و فرصت تلاش او برای نیل به سعادت دو جهان است) انسانها همه زیانمندند! مگر کسانی که ایمان می‌آورند، و کارهای شایسته و بایسته می‌کنند، و همدیگر را به تمسک به حق (در عقیده و قول و عمل) سفارش می‌کنند، و یکدیگر را به شکیبایی (در تحمل سختیها و دشواریها و دردها و رنجهایی) توصیه می‌نمایند (که موجب رضای خدا می‌گردد).

بعد از توصیه و سفارش به حق، به صبر و شکیبایی سفارش می‌فرماید چون معمولاً بعد از دعوت به حق بلا و درد و محنت سرازیر می‌شود. و پند و اندرز لقمان به پسرش را چنین بیان می‌فرماید:

﴿يَبْنِيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَامْرُءٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ (۱۷) لقمان: ۱۷

ای پسر عزیزم! نماز را چنان که شاید بخوان، و به کار نیک دستور بده و از کار بد نهی کن، و در برابر مصائبی که به تو می‌رسد شکیبا باش. اینها از کارهای (اساسی و مهمی) است که باید بر آن عزم را جزم کرد و ثبات ورزید.

اقسام مردم در طلب علم

به باور ما مردم در طلب علم سه گروه هستند:

۱- عامی و بی‌سواد: هیچ مذهبی ندارد، جز مذهب کسی که برای او فتوی می‌دهد، باید مفتی او به علم و دین و ادب و اتباع سلف مشهور باشد، و هر گاه فرد عامی در فتوای مجتهدین دچار مشکل و اختلاف شد، باید به نظر و دیدگاه داناترین و باتقواترین آنها برگردد، برای شناختن عالم نیز شهرت و آوازه‌ی نیک او کافی است.

۲- طالب علم: کسی که می‌خواهد علم را از یکی از مذاهب مدون دوران خود که شافعی و حنفی و مالکی و حنبلی هستند و امت اسلامی بر صحت و مقبولیت آنها اتفاق

دارند فرا گیرد، یکی از این مذاهب را برمی‌گزیند و به کتب معتبر همراه با ادله‌ی احکام مراجعه می‌کند، تا مدارج علمی را طی کند و به درجه‌ی اجتهاد یا استقلال فکری برسد.

۳- عالم: کسی که قدرت اجتهاد دارد و به استقلال فکری رسیده است، باید همه‌ی امور را از ادله‌ی شرعی استنباط کند، و حق ندارد از هیچ مجتهدی تقلید نماید.

خداوند در آیه‌ی ۴۳ و ۴۴ سوره‌ی نحل می‌فرماید:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِيْٓ اِلَيْهِمْ ۖ فَسْأَلُوْٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ۚ﴾ (۴۳) بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ ۗ وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَنْفَكُرُوْنَ ﴿۴۴﴾

النحل: ۴۳ - ۴۴

(مشرکان می‌گویند: می‌بایست خداوند فرشته‌ای را برای ابلاغ رسالت می‌فرستاد؛ (نه تو را که فردی تهیدست و انسانی چون ما هستی. باید بدانند که) ما پیش از تو نیز جز مردانی را که بدیشان وحی فرستاده‌ایم، (به میان مردم) روانه نکرده‌ایم. پس (برای روشنگری) از آگاهان (از کتابهای آسمانی همچون تورات و انجیل) بپرسید، اگر (این را) نمی‌دانید (که پیغمبران همه انسان بوده‌اند نه فرشته). (پیغمبران را) همراه با دلایل روشن و معجزات آشکار (دالّ بر پیغمبری ایشان)، و همراه با کتابها فرستاده‌ایم، و قرآن را بر تو نازل کرده‌ایم تا این که چیزی را برای مردم روشن سازی که برای آنان فرستاده شده است (که احکام و تعلیمات اسلامی است) و تا این که آنان (قرآن را مطالعه کنند و درباره‌ی مطالب آن) بیندیشند.

به جاهل دستور می‌دهد که به پژوهندگان کتابهای آسمانی مراجعه کند و آنچه را که نمی‌داند از آنها بپرسد.

و می‌فرماید:

﴿اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ﴾ (۲)

الأعراف: ۳

از چیزی پیروی کنید که از سوی پروردگارتان بر شما نازل شده است، و جز خدا از اولیاء و سرپرستان دیگری پیروی نکنید (و فرمان مپذیرید). کمتر متوجه (اوامر و نواهی خدا) هستید (و کمتر پند می گیرید).

اهل علم برای بطلان تقلید کسی که خودش قدرت استدلال و تفکر دارد به آیهی بالا استناد می کنند.

ابو داوود و ابن ماجه از جابر روایت می کنند:

(خَرَجْنَا فِي سَفَرٍ فَأَصَابَ رَجُلًا مِنَّا حَجَرٌ فَشَجَّهُ فِي رَأْسِهِ ثُمَّ احْتَلَمَ فَسَأَلَ أَصْحَابَهُ فَقَالَ هَلْ نَجِدُونَ لِي رُخْصَةً فِي التَّيْمَمِ فَقَالُوا مَا نَجِدُ لَكَ رُخْصَةً وَأَنْتَ تَقْدِرُ عَلَى الْمَاءِ فَاغْتَسَلَ فَمَاتَ فَلَمَّا قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ أَخْبَرَ بِذَلِكَ فَقَالَ قَتَلُوهُ قَتَلَهُمُ اللَّهُ أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا فَإِنَّمَا شَفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ أَنْ يَتَيَمَّمَ وَيَعْصِرَ أَوْ يَعْصِبَ شَاكَّ مُوسَى عَلَى جُرْحِهِ خَرْقَةً ثُمَّ يَمْسَحُ عَلَيْهَا وَيَغْسِلُ سَائِرَ جَسَدِهِ).

به قصد مسافرت بیرون رفتیم، در راه بودیم که مردی از ما بر اثر اصابت سنگ سرش شکست، سپس دچار جنابت گردید و درباره‌ی آن از دوستانش سؤال کرد و گفت آیا من می توانم تیمم کنم؟ دوستانش گفتند: ما برای تو رخصتی سراغ نداریم و تو می توانی از آب استفاده کنی، آن مرد هم غسل کرد و بعد از آن بر اثر جراحت جان داد، وقتی که برگشتیم، پیش حضرت رفتیم و جریان را برای ایشان تعریف کردیم، پیامبر ﷺ فرمود: خداوند آنها را بکشد، وقتی که چیزی را نمی دانند چرا نمی پرسند؟ چاره‌ی درمانده پرسش است. کافی بود تیمم کند یا اینکه بر روی زخمش چیزی ببندد و بر روی آن مسح کند، آنگاه سایر بدنش را بشوید.

آنچه که اختلاف در آن جایز است

ایمان داریم که مسائل اجتهادی، یعنی مسائلی که دلیل قطعی از نص صحیح و اجماع صریح ندارند، مبنای ولاء و براء قرار نمی‌گیرند، و شایسته نیست بر مخالف خود در آن مسائل سخت بگیریم، و تا وقتی که شخص در دائره‌ی اجتهاد و یا تقلید درست باقی بماند دیانت و ایمانش خدشه‌دار نمی‌شود، و جایز نیست که امت اسلامی به خاطر این نوع مسائل دچار تفرقه و اختلاف شود، هر چند برای رسیدن به حقیقت و صواب مانعی برای تحقیق و تفحص علمی نیست، ولی این تحقیق و تفحص نباید به تعصب و مجادله منجر شود.

خداوند می‌فرماید:

﴿ مَا قَطَعْتُمْ مِّن لِّينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْرِیَ الْفَاسِقِينَ

الحشر: ۵

هر درخت خرمایی را که بریدید، یا بر پایه‌ها و ریشه‌های خود بر جای گذاشتید، به فرمان خدا و اجازه‌ی او بوده است (و گناهی متوجه شما مسلمانان نمی‌باشد). خدا این کار را کرده است) تا بیرون‌روندگان (از دستورات الهی و منحرفان از شرایع آسمانی) را خوار و رسوا گرداند.

برخی از مهاجرین، گروهی دیگر را از بریدن درختان منع می‌کردند و می‌گفتند: این غنمیت مسلمین است و نباید قطع شود، قرآن به تأیید دیدگاه گروهی که قائل به بریدن نبودند نازل شد، اما گروه دوم که قائل به قطع درختان خرما بودند مجرم ساخته نشدند و خداوند از گناه آنان درگذشت، چون انسان در مسائل اختلافی هر چند مرتکب اشتباه شود گناهی متوجه او نیست.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ (متفق علیه)

اگر حاکم قضاوت کرد و به حق اصابت نمود دو پاداش دارد و اگر اشتباه کرد یک پاداش می‌گیرد. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در سیره‌ی حضرت ﷺ روایت شده است که هر گاه فردی در مسائل اختلافی و اجتهادی مرتکب اشتباه می‌شد، پیامبر ﷺ او را سرزنش نمی‌فرمود.

مثلاً هنگامی که پیامبر ﷺ خطاب به اصحاب فرمود تنها در بنی‌قریظه نماز عصر را به جای آورند. برخی از آنها نماز را در راه ادا کردند چون معتقد بودند که هدف حضرت تنها شتاب بوده و برخی دیگر نماز را در بنی‌قریظه به جا آوردند چون می‌گفتند: رسول خدا ﷺ چنین فرموده است، پیامبر بعد از شنیدن جریان هیچ کدام را ملامت نفرمود.

فصل دوم
ارکان اسلام

ارکان اسلام

ایمان داریم که اسلام پنج رکن دارد:

۱- گواهی دادن به اینکه خدایی جز الله نیست و محمد ﷺ فرستاده‌ی اوست.

۲- اقامه‌ی نماز

۳- ادای زکات

۴- روزه‌ی رمضان

۵- حج

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

(بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحُجَّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ) (متفق علیه)

اسلام بر پنج رکن بنا شده است: شهادت دادن به یگانگی خدا و رسالت محمد ﷺ، اقامه‌ی نماز، ادای زکات، حج و روزه‌ی رمضان. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند). بخاری حدیث را در باب «بنی الاسلام علی خمس» روایت کرده است و می‌فرماید: امت اسلامی بر معنی آن اجماع دارند، بنابراین یکی از ضروریات دین مبین اسلام است.

شهادتین

شهادت می‌دهیم به وحدانیت پروردگار و رسالت محمد ﷺ.

خداوند به وحدانیت خود گواهی می‌دهد، و فرشتگان و صاحبان علم نیز بر این اصل شهادت می‌دهند:

﴿ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ ۚ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۖ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ (۱۸) آل عمران: ۱۸

خداوند (با نشان دادن جهان هستی به گونه‌ی یک واحد بهم پیوسته و یک نظام یگانه و ناگسسته، عملاً) گواهی می‌دهد این که معبودی جز او نیست، و این که او (در کارهای آفریدگان خود) دادگری می‌کند، و فرشتگان و صاحبان دانش (هر یک به گونه‌ای در این باره) گواهی می‌دهند. جز او معبودی نیست که هم توانا است و هم حکیم.

و در جای دیگری به پیامبر ﷺ و پیروان ایشان دستور می‌دهد که به توحید در الوهیت یقین پیدا کنند و هیچ شکی در مورد آن به دل راه ندهند:

﴿ فَأَعْلَمَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ﴾ (۱۹) محمد: ۱۹

بدان که قطعاً هیچ معبودی جز الله وجود ندارد.

و از شرک در الوهیت نهی می‌کند و دستور می‌دهد که تنها از خدا بترسید:

﴿ وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌُ وَاحِدٌ فَإِنِّي فَارْهَبُونِ ﴾ (۵۱) النحل:

۵۱

خدا گفته است که دو معبود دوگانه برای خود برنگزینید، بلکه خدا معبود یگانه‌ای است (که منم آفریدگار کائناتم) و تنها و تنها از من بترسید و بس.

در آیه‌ی ۷۳ سوره‌ی مائده به تکفیر اهل تثلیث حکم می‌کند و بر توحید تاکید می‌فرماید:

﴿ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثُلُثٍ ۚ وَمِنْ إِلَهِ إِلَّا إِلَهٌُ وَاحِدٌ ۚ وَإِن لَّمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾ (۷۳) المائدة:

۷۳

بیگمان کسانی کافرند که می‌گویند: خداوند یکی از سه خدا است! (در صورتی که) معبودی جز معبود یگانه وجود ندارد (و خدا یکی بیش نیست) و اگر از آنچه می‌گویند دست نکشند (و از معتقادات باطل خود برنگردند) به کافران آنان (که بر این اعتقاد باطل ماندگار می‌مانند) عذاب دردناکی خواهد رسید.

همچنین خبر می‌دهد که تعدد خدایان موجب فساد در زمین و آسمانها می‌شود:

﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَٰهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَنَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾ (الأنبياء: ۲۲)

اگر در آسمانها و زمین، غیر از یزدان، معبودها و خدایانی می‌بودند و (امور جهان را می‌چرخانند) قطعاً آسمانها و زمین تباه می‌گردید (و نظام گیتی به هم می‌خورد. چرا که بودن دو شاه در کشوری و دو رئیس در اداره‌ای، نظم و ترتیب را به هم می‌زند). لذا یزدان صاحب سلطنت جهان، بسی برتر از آن چیزهایی است که ایشان (بدو نسبت می‌دهند و) بر زبان می‌رانند.

در آیه‌ی ۹۱ سوره‌ی مؤمنون بیان می‌فرماید که تعدد آلهه منجر به تنازع می‌شود، چون هر خدایی همراه مخلوقاتش برمی‌خیزد و با هم به جنگ و جدال می‌پردازند لاجرم گروهی غالب و گروهی دیگر شکست می‌خورند، این وضعیت نهایت فساد و بی‌بند و باری است:

﴿مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَٰهٍ إِذَا لَدَّهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ سُبْحَنَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾ (المؤمنون: ۹۱)

خداوند نه فرزندی برای خود برگرفته است و نه خدایی با او (انباز) بوده است، چرا که اگر خدایی با او می‌بود، هر خدایی به آفریدگان خود می‌پرداخت (و در نتیجه هر بخشی از جهان با نظام خاصی اداره می‌گردید، و این با وحدت نظامی که بر سراسر هستی حاکم است، سازگار نمی‌بود) و هر یک از خدایان (برای توسعه‌ی قلمرو حکومت خود) بر دیگری برتری و چیرگی می‌جست (و نظام عالم از هم گسیخته

می‌شد و جهان هستی به تباهی می‌کشید). خدا والاتر و بالاتر از آن چیزها (و یاوه‌سراییهایی) است که ایشان (خدای را بدانها وصف و درباری او) می‌گویند. و به رسالت پیامبرش چنین گواهی می‌دهد:

﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ الفتح: ۲۹

محمد فرستاده‌ی خدا است، و کسانی که با او هستند در برابر کافران تند و سرسخت، و نسبت به یکدیگر مهربان و دلسوزند. و می‌فرماید:

﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَٰكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ الأحزاب: ۴۰

محمد پدر (نسبی) هیچ یک از مردان شما (نه زید و نه دیگری) نبوده (تا ازدواج با زینب برای او حرام باشد) و بلکه فرستاده‌ی خدا و آخرین پیغمبران است (و رابطه‌ی او با شما رابطه‌ی نبوت و رهبری است). و خطاب به پیامبر می‌فرماید:

﴿وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ النساء: ۷۹

ما تو را به عنوان پیغمبری برای (هدایت همه‌ی) مردم فرستاده‌ایم، و کافی است که خداوند گواه (بر تبلیغ تو و پذیرش یا عدم پذیرش آنان) باشد.

منزلت و جایگاه شهادتین در دین

ایمان داریم که شهادتین اولین چیز واجب بر مکلفین است و اولین چیزی است که اسلام مردم را بدان فرا می‌خواند، و اقرار بدان موجب تصدیق و تسلیم در دنیا و نجات و رستگاری در قیامت است. خداوند می‌فرماید:

﴿وَمَنْ لَّمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا﴾ الفتح: ۱۳

کسانی که به خدا و پیغمبرش ایمان نداشته باشند (کافرنند و) ما برای کافران آتش سوزان و فروزانی را تهیه دیده‌ایم.

ایمان تمام و کامل نمی‌شود مگر با اقرار به شهادتین، و اسلام نیز بدون آن دو صحیح نیست.

در سوره‌ی توبه می‌فرماید:

﴿فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ

لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ التوبة: ۱۱

اگر آنان (از کفر) توبه کردند و (احکام اسلام را مراعات داشتند، و از جمله) نماز را خواندند و زکات دادند (دست از آنان بردارید، چرا که) در این صورت برادران دینی شما هستند (و سزاوار همان چیزهایی بوده که شما سزاوارید، و همان چیزهایی که بر شما واجب است، بر آنان هم واجب است). ما آیات خود را برای اهل دانش و معرفت بیان می‌کنیم و شرح می‌دهیم.

و می‌فرماید:

﴿فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

﴾ التوبة: ۵

اگر توبه کردند و (از کفر برگشتند و به اسلام گرویدند و برای نشان دادن آن) نماز خواندند و زکات دادند، (دیگر از زمره‌ی شما نیستند و ایشان را رها سازید و) راه را بر آنان باز گذارید. بیگمان خداوند دارای مغفرت فراوان (برای توبه‌کنندگان از گناهان)، و رحمت گسترده (برای همه‌ی بندگان) است.

در این آیه بیان می‌شود که برادری در دین و حفظ خون و مال تنها با توبه از شرک ممکن است، توبه از شرک یعنی اقرار به شهادتین و قیام به مقتضیات این اقرار مانند ادای نماز و زکات.

پیامبر ﷺ بیان می‌فرماید که توحید اولین رکن دعوت اسلامی است، هنگامی که معاذ را به یمن فرستاد خطاب به او فرمود:

إِنَّكَ تَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَادْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّي رَسُولُ اللَّهِ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ. (رواه مسلم)

ای معاذ تو به سوی قومی می‌روی که اهل کتاب هستند، باید در اولین وهله آنها را به گواهی دادن به یگانگی خدا و رسالت من فرا خوانی، اگر از تو پیروی کردند به آنها یاد بده که خداوند در هر شبانه‌روز پنج نماز بر آنها واجب فرموده است. (مسلم آن را روایت کرده است).

در حدیث دیگر بیان می‌فرماید که اقرار به توحید خون و مال، انسان را در دنیا حفظ می‌کند و آنچه مربوط به نیت قلبی است حسابش با خداست.

مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَكَفَرَ بِمَا يَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ، فَقَدْ حَرَّمَ دَمَهُ وَمَالَهُ وَحَسَابَهُ عَلَى اللَّهِ. (رواه مسلم)

هر کس به الوهیت پروردگار اقرار کند و به عبادت غیر خدا کفر ورزد، خون و مالش حرام، و حساب قیامتی او هم بر عهده‌ی خداوند است.

در حدیث دیگر می‌فرماید:

أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَيُؤْمِنُوا بِي وَبِمَا جِئْتُ بِهِ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، إِلَّا بِحَقِّهَا وَحَسَابِهِمْ عَلَى اللَّهِ (رواه مسلم)

به من دستور داده شده است که با مردم بجنگم تا وقتی که می‌گویند لا اله الا الله و به من و پیام وحی ایمان بیاورند، وقتی که چنین کردند خون و مالشان محفوظ است، مگر اینکه مرتکب جرمی شوند و حساب آنها در قیامت با خدا است.

ختم نبوت

گواهی می‌دهیم که محمد ﷺ خاتم پیامبران است، هر کسی بعد از ایشان مدعی نبوت شد از اسلام برگشته، چون آیات صریح قرآن و احادیث صحیح را در مورد ختم نبوت تکذیب نموده است.

خداوند در آیه‌ی ۴۰ سوره‌ی احزاب می‌فرماید:

﴿ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ۝٤٠ ﴾ [الأحزاب: ۴۰]

محمد پدر (نسبی) هیچ یک از مردان شما (نه زید و نه دیگری) نبوده (تا ازدواج با زینب برای او حرام باشد) و بلکه فرستاده‌ی خدا و آخرین پیغمبران است (و رابطه‌ی او با شما رابطه‌ی نبوت و رهبری است). و خدا از همه چیز آگاه بوده و هست.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلَ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلَّا مَوْضِعَ لَبَنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْبُدُونَ لَهُ وَيَقُولُونَ هَلَّا وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبَنَةُ قَالَ فَأَنَا اللَّبَنَةُ وَأَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ (متفق علیه)

نمونه‌ی من و پیامبران قبل از من مانند مردی است که خانه‌ای را خیلی خوب و قشنگ ساخته، اما جای یک آجر را خالی گذاشته باشد، مردم آن خانه را طواف می‌کنند و از آن متعجب می‌شوند، و می‌گویند: ای کاش؟! این آجر هم گذاشته می‌شد، من همان آجر هستم و نبوت با من پایان یافته است. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیثی دیگر می‌فرماید:

أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَنَا أَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاحِي الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِِ الْكُفْرِ وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمِي وَأَنَا الْعَاقِبُ (متفق علیه)

من محمد هستم، من احمد هستم، من کسی هستم که خداوند به وسیله‌ی من کفر را محو می‌کند، قیامت بعد از شریعت من برپا می‌شود، من نبوت را ختم کردم و بعد از من پیامبری نمی‌آید. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

و می‌فرماید:

فُضِّلْتُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ بِسِتٍّ أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَنُصِرْتُ بِالرُّغْبِ وَأُحِلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ طَهْرًا وَمَسْجِدًا وَأُرْسِلْتُ إِلَى الْخَلْقِ كَافَّةً وَخُتِمَ بِي النَّبِيُّونَ (رواه مسلم)

خداوند با دادن شش نعمت منحصر به فرد، من را بر پیامبران گذشته برتری داده است: کلماتی جامع به من بخشیده، با ایجاد ترس در دل دشمن مرا یاری داده، غنائم برای من حلال گشته و همه‌ی زمین برای من پاک و سجده‌گاه است، به سوی همه‌ی مردم فرستاده شده‌ام و نبوت با من ختم گشته است. (مسلم آن را روایت کرده است).

بنابراین فرقه‌ی قادیانی که در شبه قاره‌ی هند پیدا شده‌اند و می‌گویند: میرزا غلام احمد پیامبر است، کفر و ارتداد به شمار می‌آید، دانشگاه الأزهر و رابطه‌ی اسلامی در مکه‌ی مکرمه و مؤسسه‌ی منظمات اسلامی و انجمن دائمی تحقیق علمی و افتاء و دعوت در ریاض و مؤسسات دیگر قطعنامه‌هایی مبنی بر ارتداد فرقه‌ی قادیانی صادر کردند، و در سال ۱۹۷۶ میلادی مجلس پاکستان هم قطعنامه‌ای با همان مضمون صادر کرد.

فراگیر بودن رسالت پیامبر ﷺ

گواهی می‌دهیم که پیامبر ﷺ به سوی همه‌ی مردم جهان فرستاده شده است، پس هرکس گمان کند که اسلام تنها برای امت عرب است همانگونه که برخی از فرقه‌های مسیحی در گذشته چنین گمانی داشتند و در دوران معاصر هم گروهی از سکولارها چنین ادعای باطلی دارند، با این سخن از دایره‌ی اسلام بیرون می‌رود؛ چون نصوص فراوانی از کتاب خدا و سنت رسول ﷺ را که دال بر عمومیت رسالت پیامبر هستند تکذیب می‌نماید. خداوند می‌فرماید:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ (۱۰۷) ﴿الأنبياء: ۱۰۷﴾

(ای پیغمبر!) ما تو را جز به عنوان رحمت جهانیان نفرستاده‌ایم.

و می‌فرماید: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ

النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (۲۸) ﴿سبأ: ۲۸﴾

ما تو را برای جملگی مردمان فرستاده‌ایم تا مژده‌رسان (مؤمنان به سعادت ابدی) و بیم‌دهنده (کافران به شقاوت سرمدی) باشی، ولیکن اکثر مردم (از این معنی) بی‌خبرند (و همگانی بودن نبوت تو را باور نمی‌دارند). و در اولین آیه‌ی سوره‌ی فرقان می‌فرماید:

﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾ (۱) ﴿الفرقان: ۱﴾

والامقام و جاوید کسی است که فرقان، (یعنی جدا سازنده‌ی حق از باطل) را بر بنده‌ی خود (محمد) نازل کرده است، تا این که جهانیان را (بدان) بیم دهد (و آن را به گوش ایشان برساند).

خداوند به پیامبرش نیز دستور می‌دهد که این موضوع را آشکارا برای مردم بیان کند:

﴿قُلْ يٰٓأَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا﴾ (۱۵۸) ﴿الأعراف: ۱۵۸﴾

ای پیغمبر! (به مردم) بگو: من فرستاده‌ی خدا به سوی جملگی شما (اعم از عرب و عجم و سیاه و سفید و زرد و سرخ) هستم.
پیامبر ﷺ نیز در حدیث خصائص منحصر به فردش این حقیقت را چنین بیان فرموده است:

أُعْطِيتُ حِمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي نُصِرْتُ بِالرُّغْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا
فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكْتَهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ وَأُحِلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ وَلَمْ يَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ
وَكَانَ النَّبِيُّ يُعْتَرُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَيُعْتَرُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ (متفق علیه).

پنج نعمت به من ارزانی شده که به هیچ انسانی قبل از من بخشیده نشده است: با ایجاد ترس در دل دشمن یاری داده شده‌ام، همه‌ی جاهای زمین برای من پاک و مسجد قرار داده شده است پس هر کس از اتم هر کجا وقت نماز فرا رسید نماز بخواند، غنائم برایم حلال گشته است، هر پیامبری فقط به سوی قومش فرستاده شده است ولی من به سوی همه‌ی جهانیان مبعوث گشته‌ام، شفاعت به من داده شده است. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگری بیان می‌فرماید که هر یهودی و مسیحی‌ای که دعوت مرا بشنود و بدان ایمان نیاورد از زمره‌ی جهنمیان است:

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَا يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَهُودِيٍّ وَلَا نَصْرَانِيٍّ ثُمَّ يَمُوتُ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَّا كَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ (أخرجه مسلم)

سوگند به کسی که جان محمد در دست اوست، هر یهودی یا مسیحی‌ای که دعوت مرا بشنود و بدان ایمان نیاورد، و بر این حال بمیرد از زمره‌ی جهنمیان خواهد بود. (مسلم آن را خارج کرده است).

دین پیامبر ﷺ ناسخ ادیان گذشته است

ایمان داریم که رسالت پیامبر ﷺ ناسخ رسالت‌های گذشته است، و قرآن کتابه‌های قبل از خودش را نسخ کرده است و خداوند غیر از اسلام هیچ دین دیگری را نمی‌پذیرد.

خداوند در آیه‌ی ۱۹ سوره‌ی آل عمران می‌فرماید:

﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ ۱۹ آل عمران: ۱۹

بیگمان دین (حق و پسندیده) در پیشگاه خدا اسلام (یعنی خالصانه تسلیم فرمان الله شدن) است.

و می‌فرماید:

﴿أَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾

﴿المائدة: ۳﴾

امروز (احکام) دین شما را برایتان کامل کردم و (با عزت بخشیدن به شما و استوار داشتن گامهایتان) نعمت خود را بر شما تکمیل نمودم و اسلام را به عنوان آیین خداپسند برای شما برگزیدم.

و بیان می‌فرماید که هر کسی را که بخواهد هدایت کند دلش را نسبت به پذیرش اسلام می‌گشاید:

﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ، يَشْرَحْ صَدْرَهُ، لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ، يُضَيِّقْ صَدْرَهُ، ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَقُ فِي السَّمَاءِ﴾ ۱۲۵

﴿الأنعام: ۱۲۵﴾

آن کس را که خدا بخواهد هدایت کند، سینه‌اش را (با پرتو نور ایمان باز و) گشاده برای (پذیرش) اسلام می‌سازد، و آن کس را که خدا بخواهد گمراه و سرگشته کند، سینه‌اش را به گونه‌ای تنگ می‌سازد که گویی به سوی آسمان صعود می‌کند (و به سبب

رقیق شدن هوا و کمبود اکسیژن، تنفس کردن هر لحظه مشکل و مشکلاتر می‌شود. کافر لجوج نیز با پیروی از تقالید پوسیده، هر دم بیش از پیش از هدایت آسمانی دورتر و کینه‌اش نسبت به حق و حقیقت بیشتر و پذیرش اسلام برای وی دشوارتر می‌شود.

و می‌فرماید:

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَىٰ إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾

﴿۷﴾ الصّاف: ۷

چه کسی ستمکارتر از کسی است که بر خدا دروغ می‌بندد، در حالی که او به اسلام فراخوانده می‌شود؟! خدا مردمان ستمگر را رهنمود نمی‌گرداند (و به حق نمی‌رساند).

در جای دیگری می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾

آل عمران: ۱۰۲

ای کسانی که ایمان آورده‌اید آن چنان که باید از خدا ترسید از خدا بترسید (و با انجام واجبات و دوری از منہیات گوهر تقوا را به دامن گیرید) و شما (سعی کنید غافل نباشید تا چون مرگتان به ناگاه در رسد) نمیرید مگر آن که مسلمان باشید.

به مؤمنین دستور می‌دهد که آن چنان که شایسته‌ی اوست تقوای او را در دل داشته باشند و بر حال مسلمانی بمیرند، این امر مقتضی این است که هر چه زودتر باید اسلام را پذیرفت، چرا که اجل هر انسانی در پشت پرده‌ی غیب نهان است و هیچ کس نمی‌داند چه وقت می‌میرد.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

آل عمران: ۸۵

و کسی که غیر از (آیین و شریعت) اسلام، آیینی برگزیند، از او پذیرفته نمی‌شود، و او در آخرت از زمره‌ی زیانکاران خواهد بود.

یعنی هر کس بعد از آمدن اسلام بر کیش خود باقی بماند در روز قیامت دچار خسران می‌گردد و از زیانکاران خواهد بود.

حضرت محمد ﷺ می‌فرماید:

لَا تَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ وَإِنَّ اللَّهَ لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ. (متفق علیه)

خداوند این دین را به وسیله‌ی مردان فاجر نیز یاری می‌دهد اما فقط نفسی که تسلیم امر خدا باشد داخل بهشت می‌شود. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

و می‌فرماید:

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَا يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَهُودِيٍّ وَلَا نَصْرَانِيٍّ ثُمَّ يَمُوتُ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَّا كَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ (أخرجه مسلم).

سوگند به کسی که جان من در دست اوست، هر انسان یهودی یا مسیحی که دعوت مرا بشنود و بدان ایمان نیاورد، از زمره‌ی جهنمیان خواهد بود.

انسان بودن مسیح ﷺ و رسالت او

گواهی می‌دهیم که عیسی بنده و رسول خدا است، و کلمه‌ای است که خداوند او را در باکره‌ای بنام مریم دمیده است، و نمونه‌ی خلقت او مانند آفرینش آدم است که خطاب به او فرمود: باش، پس شد. او هم مانند پیامبران دیگر آمدن پیامبر اسلام را نوید داده و قومش را به پیروی از ایشان امر کرده است.

خداوند می‌فرماید:

﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ

وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً ^ج أَنْتَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ^ج إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌُ ^ج وَاحِدٌ ^ج سُبْحَنَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ^ج لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ^ج وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ النساء: ١٧١

ای اهل کتاب! در دین خود غلوّ مکنید (و درباره‌ی عیسی راه افراط و تفریط نپویدید) و درباره‌ی خدا جز حق مگویید (و او را به اوصاف ناشایستی همچون حلول و اتحاد و اتخاذ همسر و انتخاب فرزند، نستایید). بیگمان عیسی مسیح پسر مریم، فرستاده‌ی خدا است (و او یکی از پیغمبران است، و پسر خدا نیست آن گونه که شما می‌پندارید) و او واژه‌ی خدا (یعنی پدیده‌ی فرمان: کُنْ) است که خدا آن را به مریم رساند (و بدین وسیله عیسی را در شکم مریم پروراند) و او دارای روحی است (که) از سوی خدا (به کالبدش دمیده شده است) پس به خدا و پیغمبرانش ایمان بیاورید (و الوهیت را خاصّ خدا بدانید و هیچ یک از انبیاء را در الوهیت انباز خدا نسازید) و مگویید که (خدا) سه تا است (بلکه خدا یکتا است و جز الله خدای دیگری وجود ندارد. از این سخن پوچ) دست بردارید که به سود شما است. خدا یکی بیش نیست که الله است و حاشا که فرزندی داشته باشد. (چگونه به انباز و زن و فرزند نیازی خواهد داشت) و حال آن که از آن او است آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، و کافی است (که تنها) خدا مدبّر (مخلوقات خود) باشد.

و بر انسان بودن مسیح و رسالت او چنین تأکید می‌کند:

﴿مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ ^ط أَنْظِرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ أَنْظِرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾ المائدة: ٧٥

مسیح پسر مریم جز پیغمبری نبود. پیش از او نیز پیغمبرانی (چون او انسان و برگزیده‌ی یزدان بوده‌اند و به میان مردمان روانه شده‌اند و پس از روزگاری از دنیا)

رفته‌اند، و مادرش نیز زن بسیار راستکار و راستگویی بود. هم عیسی و هم مادرش (از آنجا که انسان بودند) غذا می‌خوردند. بنگر که چگونه (نشانه‌های انسانی آن دو را برمی‌شماریم و) آیات (خود) را برای آنان (که عیسی و مادرش را خدا می‌دانند!) توضیح و تبیین می‌کنیم؟ دوباره بنگر که چگونه ایشان (از حق با وجود این همه روشنی) باز داشته می‌شوند؟!

و می‌فرماید:

﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾

﴿۵۹﴾ آل عمران: ۵۹

مسأله‌ی (آفرینش) عیسی برای خدا، همچون مسأله‌ی (آفرینش) آدم است که او را از خاک بیافرید، سپس بدو گفت: پدید آی! و (بی‌درنگ) پدید آمد.

اگر عیسی فقط بدون پدر به دنیا آمد، آدم بدون پدر و مادر خلق شد، و در خلقت عیسی و آدم هیچ دلیلی برای نفی بشر بودن آنها وجود ندارد. چون خداوند برچنین آفرینشی چیره و توانا است.

سپس در جای دیگری بیان می‌کند که عیسی علیه السلام قومش را به آمدن محمد صلی الله علیه و آله بشارت داده است:

﴿وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَبْنِي إِسْرَءِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ

وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ ۚ﴾ الصف: ۶

و خاطرنشان ساز زمانی را که عیسی پسر مریم گفت: ای بنی اسرائیل! من فرستاده‌ی خدا به سوی شما بوده و توراتی را که پیش از من آمده است تصدیق می‌کنم، و به پیغمبری که بعد از من می‌آید و نام او احمد است، مژده می‌دهم.

و می‌فرماید: ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾ ﴿١٥٧﴾ الأعراف: ۱۵۷

(به ویژه رحمت خود را اختصاص می‌دهم به) کسانی که پیروی می‌کنند از فرستاده (خدا محمد مصطفی) پیغمبر امی که (خواندن و نوشتن نمی‌داند و وصف او را) در تورات و انجیل نگاشته می‌یابند. او آنان را به کار نیک دستور می‌دهد و از کار زشت باز می‌دارد، و پاکیزه‌ها را برایشان حلال می‌نماید و ناپاکها را بر آنان حرام می‌سازد و فرو می‌اندازد بند و زنجیر (احکام طاقت‌فرسای همچون قطع مکان نجاست به منظور طهارت، و خودکشی به عنوان توبه) را از (دست و پا و گردن) ایشان به در می‌آورد (و از غل استعمار و استثمارشان می‌رهاند).

بخاری در صحیحش از عبدالله ابن عمرو بن عاص روایت می‌کند که آیه‌ی: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَهِيدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾ در تورات این گونه نقل شده است:
يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَهِيدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَحِزْرًا لِلْأُمِّيِّينَ أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَمِيتُكَ الْمُتَوَكَّلَ لَيْسَ بِفَطٍّ وَلَا غَلِيطٍ وَلَا سَخَّابٍ بِالْأَسْوَاقِ وَلَا يَدْفَعُ السَّيِّئَةَ بِالسَّيِّئَةِ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ وَلَنْ يَقْبِضَهُ اللَّهُ حَتَّى يُقِيمَ بِهِ الْمِلَّةَ الْعُوجَاءَ بِأَنْ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَيَفْتَحَ بِهَا أَعْيُنًا عُمِيًّا وَآذَانًا صُمًّا وَقُلُوبًا غُلْفًا.

ای پیامبر ما تو را گواه و بشارتگر و هشدار دهنده و پاسدار درس‌ناخواندگان و بنده و رسول فرستادیم، تو را توکل کننده می‌نامیم، تندخو و خشن نیست، در بازارها فریاد نمی‌زند، هرگز بدی را با بدی پاسخ نمی‌دهد بلکه عفو و تسامح در پیش می‌گیرد، و تا امتی را از شرک و بدبختی نجات ندهد و کلمه‌ی لا اله الا الله را بر زبان نیاورند وفات نمی‌کند، خداوند توسط او چشمهای بسته، گوشهای کر و قلبهای قفل شده را می‌گشاید.

خداوند بیان می‌فرماید که همه‌ی پیامبران آمدن محمد ﷺ را به امتهایشان نوید داده‌اند، هیچ پیامبری نیامده مگر اینکه خداوند از او پیمان گرفته است که اگر محمد برانگیخته شد و آن پیامبر زنده بود باید به او ایمان آورد و این پیام را به امتش ابلاغ کند:

﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِءَ وَلَتَنْصُرُنَّهُۥ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِيۚ قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾﴾ آل عمران: ۸۱

(به خاطر بیاورید) هنگامی را که خداوند پیمان مؤکد از (یکایک) پیغمبران (و پیروان آنان) گرفت که چون کتاب و فرزاندگی به شما دهم و پس از آن پیغمبری آید و (دعوت او موافق با دعوت شما بوده و) آنچه را که با خود دارید تصدیق نمایید، باید بدو ایمان بیاورید و وی را یاری دهید. (و بدیشان) گفت: آیا (بدین موضوع) اقرار دارید و پیمان مرا بر این کارتان پذیرفتید؟ گفتند: اقرار داریم (و فرمان را پذیراییم. خداوند بدیشان) گفت: پس (برخی بر برخی از خود) گواه باشید و من هم با شما از زمره‌ی گواهانم. پیامبر ﷺ نیز در حدیثی بیان می‌کند که اقرار به تمامی حقایقی که او می‌گوید راه داخل شدن به بهشت است:

(من قال أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، و أن محمداً عبده و رسوله، و أن عيسى عبدالله و ابن أمته و كلمته ألقاها إلى مريم و روح منه، و أن الجنة حق، و أن النار حق، أدخله الله الجنة على ما كان من عمل) (رواه مسلم)

هر کس بر وحدانیت خدا و نبوت محمد گواهی دهد و شهادت دهد که عیسی بنده و رسول خدا و فرزند بنده‌ی خدا و روحی است که خداوند او را در مريم دمیده است، و به حقانیت بهشت و جهنم ایمان داشته باشد، خداوند، هر کاری را هم که انجام داده باشد او را به بهشت داخل می‌کند. (مسلم آن را روایت کرده است).

مسلمان از هر کسی به مسیح نزدیک‌تر است

مسلمانان از کسانی که مسیح را می‌پرستند و همچنین از گروهی که به او ناسزا می‌گویند به او نزدیک‌تر هستند، و این دلایل زیادی دارد از جمله:

- ۱- چون مسلمان به دعوت مسیح علیه السلام مبنی بر ایمان به محمد صلی الله علیه و آله لیبیک گفته است، قوم عیسی نیز در دل به این امر یقین دارند هر چند با زبان آن را انکار می‌کنند. خداوند با اشاره به مژده‌ی آمدن پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله توسط عیسی علیه السلام می‌فرماید:

﴿وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَبْنِي إِسْرَءِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾﴾ الصف: ۶

و خاطرنشان ساز زمانی را که عیسی پسر مریم گفت: ای بنی اسرائیل! من فرستاده‌ی خدا به سوی شما بوده و توراتی را که پیش از من آمده است تصدیق می‌کنم، و به پیغمبری که بعد از من می‌آید و نام او احمد است، مژده می‌دهم. اما هنگامی که آن پیغمبر (احمدنام) همراه با معجزات روشن و دلایل متقن، به پیش ایشان آمد، گفتند: این جادوی آشکاری است.

و در مورد عالمان اهل کتاب که در ابتدا به کتاب خود و سپس به قرآن ایمان آوردند می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ آمَنَتْهُمْ أَكْثَرُ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُنْذَرُ عَلَيْهِمْ قَالُوا ءَامَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾﴾ القصص: ۵۲ - ۵۳

کسانی که پیش از نزول قرآن، برایشان کتاب (تورات و انجیل را) فرستادیم (و اهل کتاب نامیده می‌شوند، اگر واقعاً مطالب تورات و انجیل را خوانده و از دل مقاصد آنها را تصدیق کرده باشند، هم اینک محمد را به عنوان پیغمبر می‌پذیرند و) به قرآن ایمان می‌آورند. هنگامی که (قرآن) بر آنان خوانده می‌شود (شتابان ایمان خود را اعلان

می‌دارند و) می‌گویند: بدان باور داریم، چرا که آن حق بوده و از سوی پروردگارمان (نازل شده) است. ما پیش از نزول قرآن هم مسلمان بوده‌ایم (و نشانه‌های این پیغمبر را در کتابهای آسمانی خود یافته‌ایم، و هم اینک که او را بازشناخته و آیات قرآنی را با کتابهای دیگر آسمانی همسو و هماهنگ دیده‌ایم، آن را با جان و دل پذیرا شده‌ایم).

و می‌فرماید:

﴿وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِعَايَتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۖ إِنَّكَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ آل عمران: ۱۹۹

برخی از اهل کتاب هستند که به خدا و بدانچه بر شما نازل شده و بدانچه بر خود آنان نازل گردیده است، ایمان دارند. در برابر خدا فروتن بوده و آیات خدا را به بهای ناچیز (دنیا) نمی‌فروشند. پاداش ایشان در نزد پروردگارشان (محفوظ) است. بیگمان خداوند سریع‌الحساب است (و به سرعت تمام در مدتی اندک به حساب اعمال همگان رسیدگی کرده و پاداش و پادافره نیکان و بدان را بدون کم و کاست خواهد داد).

و درباره‌ی انکارکنندگان اهل کتاب یعنی کسانی که حق را علی‌رغم یقین بدان پنهان کردند چنین می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ ءَاتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ۖ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ البقرة: ۱۴۶

آنان که بدیشان کتاب (آسمانی) داده‌ایم، او را (که محمد نام و پیغمبر خاتم است، خوب) می‌شناسند، بدان گونه که پسران خود را می‌شناسند، و برخی از آنان بی‌گمان حق را (از جمله پیغمبری محمد و قبلگی کعبه را) پنهان می‌دارند، در حالی که می‌دانند.

۲- مسلمانان مانند مسیحیان در شخصیت عیسی مسیح افراط نکرده‌اند و او را به مقام الوهیت نرسانده‌اند، و مانند یهودیان نیز در مورد عیسی تفریط نکرده‌اند و همچون آنها گمان نمی‌کنند که عیسی (نعوذ بالله) از زنا به دنیا آمده باشد، بلکه مسلمین در مورد عیسی بهترین و زیباترین و میانه‌روترین عبارت را به کار می‌برند و می‌گویند: عیسی پسر مریم پیامبر خدا و کلمه‌ی اوست که آن را در مریم دمید و خطاب به او فرمود: باش، پس هستی یافت.

خداوند در مورد تفریط یهود نسبت به مسیح و مادرش می‌فرماید:

﴿وَيَكْفُرُهُمْ وَعَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَنًا عَظِيمًا ۝١٥٦ وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ أَخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ ۚ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ۝١٥٧﴾

حَکِیمَا ۝١٥٨﴾ النساء: ۱۵۶ - ۱۵۸

و (خداوند بر آنان خشم گرفت) به سبب کفر ورزیدنشان، و افترای بزرگی که بر مریم بستند. و (خداوند بر آنان خشم گرفت به سبب این که از روی استهزاء و سخریه می‌گفتند که: ما عیسی پسر مریم، پیغمبر خدا را کشتیم! در حالی که نه او را کشتند و نه به دار آویختند، ولیکن کار بر آنان مشتبه شد و) (متردد گردیدند که آیا عیسی یا دیگری را کشته‌اند و در این باره با همدیگر اختلاف نظر پیدا کردند و) کسانی که درباره‌ی او اختلاف پیدا کردند (جملگی) راجع بدو در شک و گمانند و آگاهی بدان ندارند و تنها به گمان سخن می‌گویند و (باید بدانند که) یقیناً او را نکشته‌اند (و قطعاً مقتول کس دیگری بوده است). بلکه خداوند او را (از دست آنان رهاوند و پس از گذشت روزگاری که خود می‌داند، وی را میراند و) در پیش خود به مرتبه‌ی والایی رساند. و خداوند

چیره (است و بر هر کاری توانا است، و) حکیم است (و هر چیزی را برابر حکمتی انجام می‌دهد، و سنجیده عمل می‌کند).

و افتراء و دروغ آنها درباره‌ی مریم را اینگونه رد می‌کند:

﴿وَمَرْيَمُ ابْنَتْ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَقَتْ بِكَلِمَتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَنِينِ ۝﴾ التحريم: ۱۲

همچنین خداوند (از میان مؤمنان، دومین الگو) مریم دختر عمران را مثل زده است که دامن به گناه نیالود و خود را پاک نگاه داشت، و ما از روح متعلق به خود در آن دمیدیم، و او سخنان پروردگارش و کتابهایش را تصدیق کرد، و از زمره‌ی مطیعان و فرمانبرداران خدا بود.

و می‌فرماید: ﴿وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ۝﴾ الأنبياء: ۹۱

(همراه با قصه‌ی این پیغمبران و خوبان، یاد کن سرگذشت مریم، زنی را که (ازدواج نکرد و) دامن خویش را (از آلودگی به بی‌عفتی) کاملاً پاک نگاه داشت، و ما از روح متعلق به خود در وی دمیدیم، و او و فرزندش (مسیح) را نشانه‌ی بزرگی برای جهانیان قرار دادیم. (چرا که زنی را بدون شوهر حامله کردیم و پسری را بدون پدر دیده به جهان گشودیم، و تغییر اسباب و مسببات را به عنوان دلیلی بر قدرت خدایانه‌ی خود به مردمان نمودیم و متوجهشان کردیم که آفریننده‌ی قوانین و سنن حاکم بر جهان، هر وقت که بخواهد می‌تواند قوانین و سنن را دگرگون کند).

و می‌فرماید:

﴿ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً ۖ قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا ۖ وَذَكَرَ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَرِ ۖ ﴾ (۴۱) وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَمْرَيْمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ﴿۴۲﴾ آل عمران: ۴۱ - ۴۲

گفت: پروردگارا! نشانه‌ای برای من قرار بده (که حاملگی همسرم را برساند). فرمود: نشانه‌ی تو آن است که نمی‌توانی سه روز با مردم حرف بزنی مگر با رمز و اشاره، و (در این مدت به شکرانه‌ی نعمت) پروردگارت را بسی یاد کن و سحرگاهان و شامگاهان او را تسبیح گوی و به پاکی بستی. (تو حضور نداشتی) هنگامی که فرشتگان گفتند: ای مریم! خدا تو را برگزیده و پاکیزه‌ات داشته است، و تو را بر همه‌ی زنان جهان برتری داده است.

و در جای دیگر افترای آنها در مورد مسیح را چنین باطل می‌کند:

﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَ ۖ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۖ ﴾ (۵۹) الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿۶۰﴾ آل عمران: ۵۹ - ۶۰

مسأله‌ی (آفرینش) عیسی برای خدا، همچون مسأله‌ی (آفرینش) آدم است که او را از خاک بیافرید، سپس بدو گفت: پدید آی! و (بی‌درنگ) پدید آمد. (این بیان درباره‌ی آفرینش عیسی) حقیقتی است از جانب پروردگارت؛ پس از تردیدکنندگان مباش. اگر عیسی بدون پدر آفریده شد، آدم قبل از او بدون پدر و مادر آفریده شده بود و اصلاً چنین خلقتی با بشر بودن آنها منافات ندارد.

و در مورد افراط نصاری می‌فرماید:

﴿ يٰٓأَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۚ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ ۖ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ فَتَأْمِنُوا بِاللَّهِ

وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً ^ج أَنْتَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ^ج إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌُ وَاحِدٌ ^ص سُبْحَنَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ^ط لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ^ط وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ النساء: ۱۷۱

ای اهل کتاب! در دین خود غلوّ مکنید (و درباره‌ی عیسی راه افراط و تفریط نپوید) و درباره‌ی خدا جز حق مگویید (و او را به اوصاف ناشایستی همچون حلول و اتحاد و اتخاذ همسر و انتخاب فرزند، نستایید). بیگمان عیسی مسیح پسر مریم، فرستاده‌ی خدا است (و او یکی از پیغمبران است، و پسر خدا نیست آن گونه که شما می‌پندارید) و او واژه‌ی خدا (یعنی پدیده‌ی فرمان: کُنْ) است که خدا آن را به مریم رساند (و بدین وسیله عیسی را در شکم مریم پروراند) و او دارای روحی است (که) از سوی خدا (به کالبدش دمیده شده است) پس به خدا و پیغمبرانش ایمان بیاورید (و الوهیت را خاصّ خدا بدانید و هیچ یک از انبیاء را در الوهیت انباز خدا نسازید) و مگویید که (خدا) سه تا است (بلکه خدا یکتا است و جز الله خدای دیگری وجود ندارد. از این سخن پوچ) دست بردارید که به سود شما است. خدا یکی بیش نیست که الله است و حاشا که فرزندی داشته باشد. (چگونه به انباز و زن و فرزند نیازی خواهد داشت) و حال آن که از آن او است آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، و کافی است (که تنها) خدا مدبّر (مخلوقات خود) باشد.

و در آیه‌ی ۷۲ تا ۷۴ سوره‌ی مائده کفر افرادی را که قائل به الوهیت عیسی هستند صادر و بیان می‌کند که خود مسیح به سوی عبادت خدای یکتا فرا می‌خواند و مشرکین را ماندگاری ابدی در آتش وعده می‌دهد:

﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَبْنِي إِسْرَءِيلَ أَعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾ ﴿٧٢﴾ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ

ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌُ وَحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ
وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٤﴾ المائدة: ۷۲ - ۷۴

و (از سوی خدا به ما دستور داده شده است) این که نماز را به گونه‌ی شایسته بخوانید و از خدا بترسید و (اوامر او را اجرا کنید؛ چه) او است که در پیشگاهش گردآورده می‌شوید (و حساب و کتاب پس می‌دهید). او آن کسی است که آسمانها و زمین را به حق آفریده است (و آنها را بیهوده نیافریده است و بلکه از روی حکمت و هدف ساخته است) و هر وقت (اراده‌ی خدا بر پیدایش چیزی قرار گیرد، بدان) می‌گوید: باش! پس می‌شود. سخن او حق است (و فرمان او شدنی) و مالکیت (مطلق و تصرف همه‌جانبه) از آن او است، در آن روزی که (برای اعلان رستاخیز) در صور دمیده شود. دانای آشکار و پنهان است (و در کار او گذشته و حال و آینده یکسان است. او آگاه از همه چیزهایی است که نهان از حواس و ابصار، یا قابل رؤیت در لیل و نهار است) و او حکیم (در کردار و) آگاه (از احوال انسان، و مطلع از بواطن و ظواهر جهان) است. و (برای مردمان بیان کن چیزهایی را که رخ داد) بدان گاه که ابراهیم به پدر خود آزر گفت: آیا بتهایی را به خدایی می‌گیری!! (مگر زشت نیست که انسان عاقل، سنگهای بی‌جان را پرستش و عبادت کند و در برابر تراشیده‌های دست خود کرنش برد؟!). به حقیقت من تو را و قوم تو را در گمراهی آشکار (و به دور از راه پروردگار) می‌بینم.
در آیه‌ی ۵۹ سوره‌ی زخرف بر بشر بودن عیسی تأکید می‌فرماید:

﴿إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَءِيلَ﴾ الزخرف: ۵۹

عیسی بنده‌ای بیش نبود که ما بدو نعمت خود را ارزانی داشتیم و او را نمونه و الگویی برای بنی اسرائیل کردیم.

و می‌فرماید:

﴿لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ

يَسْتَنْكِفَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا﴾ (النساء: ۱۷۲)

هرگز مسیح ابایی از این ندارد که بنده‌ای (از بندگان متواضع) برای خدا باشد، و فرشتگان مقرب نیز (از بندگی او سر باز نمی‌زنند). و کسی که از عبادت خدا سر باز زند و خویشان را بزرگتر از آن شمرد (که به عبادت او پردازد، او را به عذاب سختی گرفتار می‌سازد، بدان گاه) که همگان را در پیشگاه خود گرد می‌آورد.

و می‌فرماید:

﴿قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ءَاتَنِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ۖ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ

وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ۖ وَبَرًّا بِوَالِدِيَّ وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا

۳۲﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ۖ ۳۳﴾ ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ

قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ۖ ۳۴﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَنَهُ ۚ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا

فَأِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۖ ۳۵﴾ وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَأَعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ۖ ۳۶﴾

مریم: ۳۰ - ۳۶

(هنگامی که عیسی سخن ایشان را شنید) گفت: من بنده‌ی خدایم، برای من کتاب (آسمانی انجیل) را خواهد فرستاد و مرا پیغمبر خواهد کرد. و مرا -در هر کجا که باشم- شخص پربرکت و سودمندی (برای مردمان) می‌نماید، و مرا به نماز خواندن و زکات دادن -تا وقتی که زنده باشم- سفارش می‌فرماید. و (مرا سفارش می‌فرماید) به نیکی و نیک رفتاری در حق مادرم. و مرا (نسبت به مردم) زورگو و بدرفتار نمی‌سازد. و سلام (خدا) بر من است (در سراسر زندگی)، آن روز که متولد شده‌ام، و آن روز که می‌میرم، و آن روز که زنده و برانگیخته می‌شوم! این است عیسی پسر مریم، (با این صفات و خصالی که گذشت). این، سخن راستین درباره‌ی او است، سخن راستینی که

در آن تردید می‌کنند. سزاوار خداوند نیست که فرزندی داشته باشد. او منزّه (از اتخاذ و انتخاب فرزند، و به دور از این گونه عیبه‌ها و نقصه‌ها) است. هرگاه اراده‌ی پدید آوردن چیزی و انجام کاری کند، تنها کافی است راجع بدان بگوید: بشو! و می‌شود. (پس چنین قادر متعالی هرگز نیازی به فرزند ندارد). و تنها خداوند، پروردگار من و پروردگار شما است، پس او را پرستش کنید (و بس). این است راه راست (و درست منتهی به نجات و سعادت).

و از زبان عیسی چندین بار در قرآن این سخن تکرار می‌شود:

﴿وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَأَعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾ (۳۶) ﴿مَرْيَم: ۳۶﴾

و تنها خداوند، پروردگار من و پروردگار شما است، پس او را پرستش کنید (و بس). این است راه راست (و درست منتهی به نجات و سعادت).

نماز

پاکیزگی نصف ایمان است

باور داریم که پاکیزگی نصف ایمان است، و خداوند هیچ نمازی را بدون طهارت نمی‌پذیرد، و پاک شدن از حدث کوچک با وضو و از حدث اکبر با غسل میسر می‌گردد، و هنگام نبودن آب (حقیقتاً یا حکماً) تیمم جائز است. خداوند پیامبرش را اینگونه مورد خطاب قرار می‌دهد:

﴿وَيَا بَكَ فَطَهِّرْ﴾ (۴) ﴿المدثر: ۴﴾

و جامه‌ی خویش را پاکیزه دار (و خویشتن را از آلودگیها پاک گردان).

مشرکین نظافت را رعایت نمی‌کردند پس خداوند به پیامبرش دستور می‌دهد که خود را از آلودگیهای ظاهری و باطنی پاک کند، برخی می‌گویند: منظور این آیه، پاک شدن از گناه و معصیت است، اما ظاهراً آیه هر دو معنی را در برمی‌گیرد.

پیامبر ﷺ می‌فرماید: الطهور شطر الایمان. (رواه مسلم)

پاکی نصف ایمان است. (مسلم آن را روایت کرده است).

یعنی پاداش آن نصف پاداش ایمان است، برخی می‌گویند: ایمان گناهان گذشته را محو می‌کند، وضو نیز چنین است چرا که وضو صحیح نیست مگر همراه ایمان، در مورد حدیث، دیدگاههای متفاوت دیگری هم وجود دارد.

خداوند در آیه ی ۱۰۸ سوره ی توبه اهل مسجد قبا را اینگونه تمجید می‌فرماید:

﴿فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ﴾ التوبة: ۱۰۸

در آنجا کسانی هستند که می‌خواهند (جسم و روح) خود را (با ادای عبادتِ درست) پاکیزه دارند و خداوند هم پاکیزگان را دوست می‌دارد.

این پاکی که خداوند آنرا تمجید می‌فرماید همان پاکی با آب است همانطور که در برخی از احادیث بدان تصریح شده است.

بخاری از انس بن مالک روایت می‌کند:

كان رسول الله يدخل الخلاء، فاحمل انا و غلام ادواة من ماء و عنزة، يستنجي بالماء، و في رواية: كان النبي ﷺ اذا تبرز لحاجته اتيته بهاء فيغتسل به (رواه البخاری)

وقتی رسول خدا ﷺ وارد دستشویی می‌شد من و غلام دیگری، ظرف آب و عصایش را برایش می‌بردیم، با آب خودش را پاک می‌کرد، و در وایت دیگری آمده است: وقتی رسول خدا ﷺ به دستشویی می‌رفت برایشان آب می‌بردم و با آن خودشان را پاک می‌کردند.

حدیث عایشه نیز به مشروع بودن استعمال سنگ جهت طهارت اشاره می‌نماید:
 إِذَا ذَهَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْغَائِطِ فَلْيَسْتَطْبِ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ فَانْهَا تَجْزِي عَنْهُ. (أحمد و أبو داود و نسائی)

هرگاه یکی از شما خواست قضای حاجت کند، سه سنگ را با خود بردارد و خود را با آنها پاک کند؛ چون سنگ (در استنجاء) جایگزین آب می‌شود.
 و حدیث سلمان به آداب استنجاء چنین اشاره می‌کند:
 نَهَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ نَسْتَنْجِيَ بِالْيَمِينِ وَأَنْ نَسْتَنْجِيَ بِأَقْلٍ مِنْ ثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ، وَأَنْ نَسْتَنْجِيَ بِرَجِيعٍ أَوْ عَظْمٍ. (رواه مسلم)

پیامبر ﷺ ما را از استنجاء با دست راست هنگام قضای حاجت و با کمتر از سه سنگ و پاک کردن با استخوان یا سرگین نهی می‌فرمود. (مسلم آن را روایت کرده است).
 اسلام طهارت را کلید نماز قرار داده است، به گونه‌ای که بدون آن نماز پذیرفته نیست، پیامبر ﷺ می‌فرماید:

مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ، وَ تَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ، وَ تَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ. (ابوداود و ترمذی و ابن ماجه)

کلید نماز پاکی است، با الله اکبر گفتن آغاز می‌شود و با سلام دادن به پایان می‌رسد.
 و می‌فرماید: لَا يَقْبَلُ اللَّهُ صَلَاةً بَغَيْرِ طُهُورٍ (متفق علیه)
 خداوند هیچ نمازی را بدون وضو قبول نمی‌کند. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

خداوند در اشاره به پاکی از حدث اصغر و اکبر می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ﴾

وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾ المائدة: ٦

ای مؤمنان! هنگامی که برای نماز به پا خاستید (و وضو نداشتید)، صورتهای و دستهای خود را همراه با آرنجها بشوید، و سرهای خود (همه یا قسمتی از آنها) را مسح کنید، و پاهای خود را همراه با قوزکهای آنها بشوید. و اگر جنب بودید (و خواستید نماز بخوانید، همه‌ی بدن) خود را بشوید. و اگر بیمار بودید (و بیماری مانع از استعمال آب بود) یا این که مسافر باشید (و یافتن آب برایتان دشوار بود) یا این که یکی از شما از پیشاب برگشت، یا با زنان مجامعه کردید، و (در همه‌ی این صورتهای، آب برای غسل یا وضو) نیافتید، با خاک پاک تیمم کنید، (بدین شکل که دو بار کف دست بر خاک زده و) با آن بر صورتهای و دستهای خود (تا مچ یا آرنج) بکشید. خداوند نمی‌خواهد شما را به تنگ آورد و به مشقت اندازد، و بلکه می‌خواهد شما را (از حیث ظاهر و باطن) پاکیزه دارد و (با بیان احکام اسلامی) نعمت خود را بر شما تمام نماید، شاید که شکر (انعام و الطاف) او را (با دوام بر طاعت و عبادت) به جای آورید.

و حدیث ابن عباس رضی الله عنهما نیز به کیفیت وضو چنین اشاره می‌نماید:

أَنَّهُ تَوَضَّأَ فَغَسَلَ وَجْهَهُ أَخَذَ غُرْفَةً مِّنْ مَّاءٍ فَمَضْمَضَ بِهَا وَاسْتَنْشَقَ ثُمَّ أَخَذَ غُرْفَةً مِّنْ مَّاءٍ فَجَعَلَ بِهَا هَكَذَا أَضَافَهَا إِلَى يَدِهِ الْأُخْرَى فَغَسَلَ بِهَا وَجْهَهُ ثُمَّ أَخَذَ غُرْفَةً مِّنْ مَّاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُمْنَى ثُمَّ أَخَذَ غُرْفَةً مِّنْ مَّاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُسْرَى ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ ثُمَّ أَخَذَ غُرْفَةً مِّنْ مَّاءٍ فَرَشَّ عَلَى رِجْلِهِ الْيُمْنَى حَتَّى غَسَلَهَا ثُمَّ أَخَذَ غُرْفَةً أُخْرَى فَغَسَلَ بِهَا رِجْلَهُ يَغْنِي الْيُسْرَى ثُمَّ قَالَ هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ. (رواه البخاري)

رسول خدا ﷺ خواست وضو بگیرد، آب درخواست کرد و وضو گرفت. ابتدا دستهایش را سه بار شست، سپس مضمضه و استنشاق کرد، آنگاه صورتش را سه بار شست بعد از آن دست راست را تا آرنجش سه بار شست، سپس دست چپ را، مانند دست راستش شست، به دنبال آن سرش را مسح کرد و بعداً پای راستش را تا قوزک سه بار شست و پای چپش را هم مانند پای راستش شست. سپس گفت پیامبر خدا ﷺ را دیدم که با این روش وضو گرفت. (بخاری آن را روایت کرده است).

و حدیث عایشه به کیفیت غسل اشاره می‌کند:

كان رسول الله ﷺ إذا اغتسل من الجنابة بدأ فغسل يديه، ثم توضأ كما يتوضأ للصلاة ثم يدخل أصابعه في الماء، فيخلل بها أصول شعره، ثم يصب على رأسه ثلاث غرف بيده، ثم يفيض على جلده كله (رواه البخاري)

پیامبر ﷺ بهنگام غسل جنابت ابتدا دستهایش را می‌شست، آنگاه وضویی همچون وضوی نماز می‌گرفت و آب برمی‌داشت و با انگشتانش بین موهایش را خلال می‌کرد سپس سه مشت آب بر سرش می‌ریخت و بدنبال آن بر سایر بدنش آب می‌ریخت. (بخاری آن را روایت کرده است).

این غسل کامل است، اگر به هر صورتی باشد که آب تمام بدنش را فرا گیرد باز هم درست است و فرض غسل به جا می‌آید.

امام شافعی می‌فرماید: خداوند غسل را به صورت مطلق واجب فرموده است، هیچ کدام از اعضاء را بر دیگری مقدم نفرموده، یعنی به صورتی که ممکن باشد آب همه‌ی بدن را فرا گیرد غسل درست و فرض به جا آمده، اما اگر حدیث عایشه را عملی کند سنت را نیز به جا آورده است.

بخاری از میمونه روایت می‌کند: رسول خدا ﷺ همچون برای نماز وضو گرفت اما پاهایش را نشست، سپس شرمگاهش و آنچه را که روی بدنش بود می‌شست، سپس

آب را بر روی اندام‌هایش می‌ریخت، سپس خم می‌شد و پاهایش را می‌شست، این غسل جنابت ایشان بود.

واضح است که شستن شرمگاه قبل از وضو است، چون (واو) مقتضی ترتیب نیست، اما در مندوب بودن به تأخیر انداختن شستن پاها اختلاف مشهوری میان فقها وجود دارد.

بخاری در مورد تیمم روایت می‌کند که مردی دچار جنابت شده بود و آب نداشت. پیش عمر آمد تا برای او چاره‌ای بیاندیشد، عمار پسر یاسر خطاب به عمر گفت: به یاد داری که من و تو در مسافرتی دچار جنابت شدیم و آبی برای غسل پیدا نکردیم، من در خاک غلتیدم و نمازم را به جا آوردم اما تو نماز نخواندی، وقتی که برگشتیم جریان را برای حضرت تعریف کردیم، و ایشان چنین فرمودند:

كان يكفيك هذا، فضرِب النبي ﷺ بكفيه على الارض و نفخ فيهما، ثم مسح بهما وجهه و كفيه؟

کافی بود که چنین می‌کردی: و پیامبر ﷺ دو کف دستش را بر زمین زد و در آنها فوت کرد و سپس با آنها صورت و دو کف دستش را مسح کرد.

وجوب پاکی از حیض

باور داریم که پاک شدن از حیض واجب است، حیض: خونی طبیعی و فطری است که در اوقات مشخصی، از رحم زن بیرون می‌آید بدون اینکه نشانه‌ای از بیماری باشد، تعیین و تحدید کمترین و بیشترین زمان حیض و بیان ابتداء و انتهای آن مسئله‌ای است اجتهادی، اما تیره و زرد بودن خون در ایام حیض نشانه‌ی خون حیض است، ولی در غیراین صورت اعتباری ندارد.

زن مستحاضه: کسی است که در غیر دوران حیض از رحمش خون خارج می‌شود.

زنی که دچار حیض می‌شود سه حالت دارد:

- ۱- معتاده (عادی): که باید به عادت ماهانه‌ی خود توجه کند.
- ۲- متمیزه (کسی که می‌تواند آن را تشخیص دهد): این زن باید بنا به تشخیص خود عمل کند.
- ۳- متحیره (زنی که دچار شک و گمان شده است، نه مانند اولی عادت دارد و نه مانند دومی می‌تواند آنرا تشخیص دهد): باید به عادت زنان دیگر مراجعه کند که معمولاً شش یا هفت روز در هر ماه است، بعد از این هفت روز باید برای هر نماز خود را پاک کند و وضو بگیرد.
- نماز خواندن، روزه گرفتن، طواف بیت و دست زدن به قرآن (بدون مانع)، ماندن در مسجد و جماع کردن در حال حیض حرام است ولی هیچ کدام از اینها برای زن مستحاضه حرام نیست.
- خداوند در سوره‌ی بقره می‌فرماید:

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾

البقرة: ۲۲۲

و از تو درباره‌ی (آمیزش با زنان به هنگام) حیض می‌پرسند. بگو: زیان و ضرر است (و علاوه بر نافرمانی، بیماریهایی به دنبال دارد). پس در حالت قاعدگی از (همبستری با) زنان کناره‌گیری نمایید، و با ایشان نزدیکی نکنید تا آن گاه که پاک می‌شوند. هنگامی که پاک شوند، از مکانی که خدا به شما فرمان داده است (و راه طبیعی زناشویی که وسیله‌ی حفظ نسل است) با آنان نزدیکی کنید. بی‌گمان خداوند توبه‌کاران و پاکان را دوست می‌دارد.

پیامبر ﷺ خطاب به فاطمه دختر حبیبش می‌فرماید:

فإذا أقبلت الحيضة فدعى الصلاة وإذا أدبرت فاغتسلي و صلي. (رواه البخاری)
هر گاه دچار حیض شدی نماز را ترک کن و هر گاه آن را سپری کردی غسل کن و نمازهایت را بخوان. (بخاری آن را روایت کرده است).

در مورد مستحاضه بخاری از فاطمه دختر حبیش روایت می‌کند که گفت: از رسول خدا پرسیدم: من دچار استحاضه گردیده‌ام و پاک نمی‌شوم، آیا نمازهایم را ترک کنم؟ ایشان فرمودند:

لا، إن ذالك عرق، و لكن دعى الصلاة قدر الأيام التي كنت تحيضين فيها، ثم اغتسلي و صلي

نه، این اثر خونریزی رگ است، اما به اندازه‌ی ایام حیض نماز را ترک و سپس غسل کن و نماز بخوان.

در مورد زن متمیزه حدیث فاطمه دختر حبیش است که ابو داوود و نسائی آن را روایت کرده‌اند:

إذا كان دم الحيض فإنه أسود معروف، فأمسكى عن الصلاة، فإذا كان الآخر فتوضئي فإنها هو عرق

هرگاه خون حیض بود که آن سیاه و شناخته شده است، نماز نخوان و اگر خونی دیگر بود وضو بگیر و نماز بخوان که این بر اثر (پارگی) رگ است.

اما در مورد زن متحیره حدیث حمه دختر جحش است که پیامبر ﷺ خطاب به او فرمود:

إنها هذه ركضة من ركضات الشيطان فتحيضى ستة أيام أو سبعة في علم الله، ثم اغتسلي، حتى إذا رأيت أنك قد طهرت و إستنقيت فصلی أربعا و عشرين ليلة أو ثلاثا و عشرين و أيامهن، و صومی فإن ذلك يجزیک و كذلك فافعلی فی کل شهر، كما تحيض النساء و كما يطهرن لمیقات حیضهن و طهرهن.

این ضربه‌ای از ضربات شیطان است، و تو شش یا هفت روز را (خدا مدت آن را می‌داند) حیض حساب کن، سپس وقتی دیدی که پاک شدی غسل کن، بیست و چهار یا بیست و سه شبانه روز نماز بخوان و روزه بگیر، این تو را کفایت می‌کند، و در هر ماه اینچنین عمل کن، همانطور که زنان در اوقات مشخصی دچار حیض و سپس پاک می‌شوند.

اما دلیل اینکه خون تیره و زرد در ایام غیر حیض، خون حیض نیست حدیث ام عطیه است که گفت:

كُنَّا لَا نَعْدُ الْكَدْرَةَ وَالْصَّفْرَةَ شَيْئًا.

ما خون تیره و زرد را چیزی نمی‌دانستیم.

دلیل اینکه زن حائضه نباید نماز بخواند و روزه بگیرد حدیث ابی سعید خدری است که از رسول خدا ﷺ روایت می‌کند:

أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تَصَلْ وَلَمْ تَصُمْ؟ قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: فَذَالِكَ مِنْ نَقْصَانِ دِينِهَا. (رواه البخاری)

مگر نمی‌بینید که زن در ایام حیض نماز و روزه به جا نمی‌آورد؟ گفتیم: بله، فرمود: این به معنی نقصان دین آنها است. (بخاری آن را روایت کرده است).

دلیل حرام بودن طواف، حدیث عائشه است که پیامبر ﷺ خطاب به او فرمود:

فَاعْلَمِي مَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَطْهَرِي (متفق علیه)

حجاج هر کاری را انجام دادند تو هم همان کار را انجام بده اما تا از حیض پاک نشدی خانه‌ی خدا را طواف نکن.

دلیل حرام بودن دست زدن به قرآن آیه‌ی ۷۹ سوره‌ی واقعه است:

﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ﴾ (۷۹) الواقعة: ۷۹

جز پاکان بدان دسترسی ندارند.

یا دستور پیامبر ﷺ به عمرو پسر حزم که فرمود:

لا یمس المصحف الا طاهر. (رواه النسائي و غیره)

تنها پاکان به قرآن دست می‌زنند.

دلیل تحریم ماندن در مسجد برای حائض آیه ۴۳ سوره نساء است:

﴿وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا﴾ ۴۳ النساء

و به نماز نایستید در حالی که جنب هستید تا آن گاه که غسل می‌کنید، مگر این که مسافر باشید.

در اینکه حیض و نفاس داخل در معنی جنابت هستند نزاعی نیست.

و دلیل حرام بودن جماع در زمان حیض این سخن خداوند است که:

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُطَهِّرِينَ﴾ البقرة: ۲۲۲

و از تو درباره‌ی (آمیزش با زنان به هنگام) حیض می‌پرسند. بگو: زیان و ضرر است (و علاوه بر نافرمانی، بیماریهایی به دنبال دارد). پس در حالت قاعدگی از (همبستری با) زنان کناره‌گیری نمایید، و با ایشان نزدیکی نکنید تا آن گاه که پاک می‌شوند. هنگامی که پاک شوند، از مکانی که خدا به شما فرمان داده است (و راه طبیعی زناشویی که وسیله‌ی حفظ نسل است) با آنان نزدیکی کنید. بی‌گمان خداوند توبه‌کاران و پاکان را دوست می‌دارد.

و حدیث عایشه که فرمود:

هرگاه یکی از ما دچار حیض می‌شد و پیامبر می‌خواست با او نزدیکی کند دستور می‌داد که در ابتدای حیضش ازار (جامه‌ای که مابین ناف و زانو را می‌پوشاند) بر تن کند

آنگاه با او نزدیکی می‌کرد. و گفت: کدامیک از شما می‌تواند خودش را کنترل کند
آنگونه که پیامبر می‌کرد. (فتح الباری)

یا حدیث انس به روایت مسلم که می‌فرماید:

إِصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا النِّكَاحَ.

هرکاری غیر از آمیزش، با آنها انجام دهید.

نماز ستون اسلام است

ایمان داریم که نماز ستون دین و بعد از شهادتین دومین رکن اسلام است، و خداوند در
هر شبانه‌روز پنج بار آنرا بر مسلمین واجب فرموده است، هر کس آن را چنانکه شایسته
است اداء کند در قیامت برایش نور و برهان و وسیله‌ی نجات و رستگاری است، و هر
کس از روی انکار آن را ترک کند از دایره‌ی اسلام بیرون می‌رود، اما کسی که از سر
تنبلی آنرا ترک می‌کند در تکفیرش بین علما اختلاف وجود دارد.

در قرآن آنقدر به اقامه‌ی نماز امر شده که واجب بودن آن در جامعه‌ی اسلامی به یکی
از بدیهیات مبدل گشته است.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَأَقِمْوُا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ البقرة: ۴۳

و نماز را بر پا دارید و زکات را بپردازید و با نمازگزاران (به صورت جماعت) نماز
بخوانید.

و می‌فرماید:

﴿قُلْ لِّعِبَادِيَ الَّذِينَ ءَامَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِّنْ

قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَافٍ﴾ ابراهیم: ۳۱

(ای محمد!) بگو به بندگان مؤمن من: باید نماز را به گونه‌ی شایسته بخوانند و از آنچه بدیشان داده‌ایم مقداری را در پنهان و آشکار ببخشند پیش از آن که روزی فرا رسد که در آن معامله و دوستی نیست (تا کسی بتواند سودی به وسیله‌ی خرید و فروش یا این که به سبب همنشینی و دوستی فراعینگی آورد و با رشوه یا رابطه از چنگال کیفر خدا رهایی یابد).

در آیه‌ای دیگر می‌فرماید:

﴿ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴾ (۷۸) الإسراء: ۷۸

نماز را چنان که باید بخوان به هنگام زوال آفتاب (از نصف‌النهار، که آغاز نماز ظهر است و امتداد آن وقت نماز عصر را نیز دربرمی‌گیرد) تا تاریکی شب (که آغاز نماز مغرب است و امتداد آن وقت نماز عشاء را نیز دربرگرفته و با طلوع فجر پایان می‌پذیرد)، و نماز صبح را (در فاصله‌ی طلوع فجر تا طلوع آفتاب) بخوان. بی‌گمان نماز صبح (توسط فرشتگان شب و فرشتگان روز) بازدید می‌گردد.

و می‌فرماید:

﴿ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ﴾ (۳۲) الأحزاب: ۳۳

و نماز را بر پا دارید و زکات را بپردازید و از خدا و پیغمبرش اطاعت نمایید.

و به محافظت از نمازها چنین دستور می‌دهد:

﴿ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ﴾ (۲۳۸) البقرة: ۲۳۸

در انجام نمازها و (به ویژه) نماز میانه (یعنی عصر، کوشا باشید و) محافظت ورزید و فروتنانه برای خدا بپای خیزید (و با خشوع و خضوع، در برابر دیدگان خود، هیبت و عظمت خدا را مجسم دارید).

و در آیه ۵ سوره ی توبه اقامه‌ی نماز را وسیله‌ی نجات یافتن کفار از مرگ و نهایت و هدف جنگ بیان می‌فرماید:

﴿فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ﴾ ^۵ التوبة: ۵

اگر توبه کردند و (از کفر برگشتند و به اسلام گرویدند و برای نشان دادن آن) نماز خواندند و زکات دادند، (دیگر از زمره‌ی شما نیستند و ایشان را رها سازید و) راه را بر آنان باز گذارید.

و در همین سوره بیان می‌شود که نماز اساس اخوت و برادری در اسلام است:

﴿فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ

لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ ^{۱۱} التوبة: ۱۱

و اگر پیمان‌هایی را که بسته‌اند و مؤکد نموده‌اند شکستند، و آئین شما را مورد طعن و تمسخر قرار دادند (اینان سردستگان کفر و ضالاند و) با سردستگان کفر و ضلال بجنگید، چرا که پیمان‌های ایشان کمترین ارزشی ندارد. شاید (در پرتو باز بودن درگاه توبه‌ی خدا و شدت عمل شما، پشیمان شوند و) دست بردارند.

پیامبر ﷺ نیز بیان می‌فرماید که نماز یکی از مبانی دین است:

بنی الاسلام علی خمس: شهادة أن لا إله إلا الله و أن محمد رسول الله و إقام الصلاة. (متفق علیه)

اسلام بر پنج رکن بنا شده است: گواهی دادن به وحدانیت خداوند و رسالت محمد ﷺ و اقامه‌ی نماز و... (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگر بیان می‌فرماید که ترک نماز موجب افتادن در منجالب کفر است:

إن بين الرجل وبين الكفر والشرك ترك الصلاة (رواه مسلم عن جابر)

حد فاصل میان انسان و شرک و کفر ترک نماز است. (مسلم آن را از جابر روایت کرده است).

و می‌فرماید:

العهد الذی بیننا و بینهم الصلاة فمن ترکها فقد کفر (رواه أحمد و اصحاب السنن)
 مشخصه‌ی بین ما و آنها (کفار و مشرکین) نماز است، هر کس آن را ترک کند کافر شده است. (امام احمد و صاحبان سنن آن را روایت کرده‌اند).
 عبدالله بن شقیق عقیلی می‌گوید: اصحاب ترک هیچ عملی را کفر به حساب نمی‌آوردند مگر نماز.

یا حدیث:

أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله، و يؤمنوا بی و بما جئت به، فإذا فعلوا ذلك عصموا منی دماءهم و أمواهم، إلا بحقها و حسابهم علی الله. (متفق علیه)
 به من دستور داده شده است که با (کسانی از) مردم (که با من می‌جنگند) جنگ کنم تا وقتی که می‌گویند لا إله إلا الله و به من و پیام وحی ایمان بیاورند، وقتی که چنین کردند خون و مالشان محفوظ است، مگر اینکه مرتکب جرمی شوند و حساب آنها در قیامت با خدا است. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگری بیان می‌فرماید که تارک نماز در روز قیامت با ائمه‌ی کفر محشور می‌گردد:

من حافظ علیها کانت له نوراً و برهاناً و نجات يوم القيامة، و من لم يحافظ علیها لم تکن له نوراً و لا برهاناً و لا نجات، و کان يوم القيامة مع قارون و فرعون و هامان و أبی بن خلف. (أحمد و ابن حبان و طبرانی)

هر کس بر نمازها محافظت کند در قیامت برای او نور و حجت و مایه‌ی نجات خواهد شد، و هر کس بر آنها محافظت نکند در قیامت نور و حجت و دلیل رستگاری نخواهد داشت، و با فرعون و هامان و قارون و ابی بن خلف محشور می‌شود.

شروط نماز

اسلام، بلوغ، عقل و فرارسیدن وقت نماز، شرایط وجوب نماز هستند، و نیت، پاکی از حدث و نجاست، پوشاندن عورت (شرمگاه) و رو کردن به قبله شرایط صحت آن هستند.

دلیل به شرط گرفتن اسلام در وجوب نماز حدیث معاذ رضی الله عنه است:

إِنَّكَ تَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَادْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّي رَسُولَ اللَّهِ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ (رواه مسلم)

ای معاذ تو به سوی قومی می‌روی که اهل کتاب هستند، باید در ابتدا آنها را به گواهی دادن به وحدانیت خدا و رسالت من فرا خوانی، اگر از تو پیروی کردند به آنها یاد بده که خداوند در هر شبانه‌روز پنج نماز بر آنها واجب فرموده است.

و دلیل به شرط گرفتن بلوغ و عقل حدیث ابوداود و ترمذی است:

رفع القلم عن ثلاثة: عن النائم حتى يستقيظ و عن الصبي حتى يحتلم، و عن المجنون حتى يعقل.

تکلیف از سه گروه برداشته شده است، از شخص خوابیده تا هنگامی که بیدار شود، از بچه تا وقتی که احتلام (بالغ) شود و از دیوانه تا زمانی که عاقل شود.

دلیل شرط فرارسیدن وقت نماز این آیه است:

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ النساء: ۱۰۳

بیگمان نماز بر مؤمنان فرض و دارای اوقات معلوم و معین است.

و دلیل به شرط گرفتن پاکی از حدث، حدیثی است که مسلم روایت کرده است:

لایقبل الله صلاة بغير طهور

خداوند هیچ نمازی را بدون پاکی (وضو) قبول نمی‌کند. امت اسلامی هم بر این شرط اجماع دارند. دلیل اشتراط پاکی از کثافات احادیث فراوانی هستند که در مورد قضای حاجات و آب پاشیدن بر کثافات و تهدید افرادی که خود را از ادرار و مدفوع پاک نمی‌کنند و شستن لباس از خون حیض و غیره روایت شده‌اند، از جمله:

أَنْ أَعْرَابِيَا بَالٍ فِي الْمَسْجِدِ فَقَامَ إِلَيْهِ بَعْضُ الْقَوْمِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: دَعُوهُ وَلَا تَزْرُمُوهُ، قَالَ: فَلَمَّا فَرَّغَ دَعَا بَدَلُو مِنْ مَاءٍ فَصَبَّهُ عَلَيْهِ (رواه مسلم)

یک نفر اعرابی (صحرائشین) در مسجد ادرار کرد بعضی از مردم به سوی او بلند شدند (تا او را منع کنند). پیامبر ﷺ فرمود: او را به حال خود رها کنید و باعث حبس ادرارش نشوید. انس گفت: وقتی تمام شد (پیامبر) سطلی آب درخواست کرد و آن را بر محل ادرار ریخت. (مسلم آن را روایت کرده است).
یا حدیث اسماء که گفت: زنی نزد پیامبر ﷺ آمد و گفت: اگر لباس یکی از ما به خون حیض آلوده شد چکار باید بکند؟ فرمود: تخته ثم تقرضه بالماء، ثم تنضحه، ثم تصلی فیه. (رواه مسلم)

پیامبر ﷺ فرمود: باید آن را از لباسش بزدايد و سپس با نوک انگشتان و آب آن را بشوید و سپس بر روی آن، آب بریزد و در آن نماز بخواند. (مسلم آن را روایت کرده است).

و دلیل پوشاندن عورت این آیه است که می‌فرماید:

﴿يَبْنَیْءَ آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ (الأعراف: ۳۱)

ای آدمیزادگان! در هر نمازگاه و عبادتگاهی، خود را (با لباس مادی که عورت شما را بپوشاند، و با لباس معنوی که تقوا نام دارد) بیارایید.

یعنی برای پوشاندن شرمگاه خود لباس بپوشید، پس ستر عورت واجب است، روایتی از ابن عباس در شأن نزول این آیه به صحت رسیده که گفته است: زنانی با بدن عریان خانه‌ی خدا را طواف می‌کردند، و در اثنای طواف می‌گفتند:

اليوم يبدو بعضه أو كله فما بدا منه فلا أحله

امروز بعضی از بدن یا همه‌ی آن لخت است اما آنچه لخت کردم حلال نمی‌دانم.

تا اینکه این آیه‌ی سوره‌ی اعراف نازل شد. پیامبر ﷺ می‌فرماید:

لا يقبل الله صلاة حائض إلا بخمار (رواه ابوداود و الترمذی و أحمد)

خداوند نماز هیچ زن بالغی را بدون روسری قبول نمی‌کند. (ابوداود و ترمذی و احمد آن را روایت کرده‌اند).

ابن ابی شیبه و محلی از مکحول روایت کرده‌اند که از عایشه پرسیده شد: زن باید در چه لباسی نماز بخواند؟

عایشه در جواب گفت: از علی پرسید سپس جواب علی را به من بگویید، راوی می‌گوید: پیش علی رفت و از او پرسید، علی در جواب گفت: با روسری و پیراهنی که همه‌ی بدن را بپوشاند، راوی پیش عایشه برگشت و خبر را برای او تعریف کرد، عایشه گفت: راست گفته است.

و دلیل واجب بودن رو کردن به قبله این آیه است:

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّواْ

وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾ ﴿البقرة: ۱۵۰﴾

و از هر جا که بیرون رفتی (و به هر جا که رسیدی، به هنگام نماز در همه‌ی نقاط جهان) رو به سوی مسجدالحرام کن، و (ای مؤمنان! چه در سفر و چه در حضر، در همه‌ی اقطار زمین، به هنگام نماز) هر جا که بودید، رو به سوی آن کنید.

و از جمله دلایل شرط بودن نیت این آیه است:

﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ البينة: ۵

در حالی که جز این بدیشان دستور داده نشده است که مخلصانه و حقگرایانه خدای را پرستند و تنها شریعت او را آیین (خود) بدانند.

و این حدیث پیامبر ﷺ که می‌فرماید:

إنما الأعمال بالنيات، و إنما لكل امرئ ما نوى. (متفق علیه)

صحت اعمال به نیت بستگی دارد و هر کس تنها پاداش آنچه را که نیت کرده است می‌گیرد. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

ارکان نماز

ارکان نماز عبارتند از: ایستادن، برای کسی که توانایی داشته باشد، الله اکبر تحریم، خواندن سوره‌ی فاتحه، رکوع، اعتدال، سجده و بلند شدن از آن، نشستن میان سجده‌ها، طمأنینه (یعنی مکث کردن در هر رکن)، تشهد پایانی و نشستن در آن، سلام دادن و ترتیب میان این ارکان. در مورد صلوات فرستادن بر پیامبر ﷺ اختلاف هست، برخی می‌گویند جزء ارکان و گروهی دیگر می‌گویند سنت است.

و بر رکن بودن قیام در نماز این آیه دلالت دارد که می‌فرماید:

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ البقرة: ۲۳۸

در انجام نمازها و (به ویژه) نماز میانه (یعنی عصر، کوشا باشید و) محافظت ورزید و فروتنانه برای خدا بپا خیزید (و با خشوع و خضوع، در برابر دیدگان خود، هیبت و عظمت خدا را مجسم دارید).

و حدیث عمران بن حصین که گفت بیماری بواسیر داشتم پس درباره‌ی نحوه‌ی نماز خواندنم از پیامبر پرسیدم، ایشان فرمود:

صل قائما، فإن لم تستطع فقاعدا، فإن لم تستطع فعلى جنب. (رواه البخاري)

ایستاده نماز بخوان، اگر نتوانستی، نشسته بخوان و اگر نتوانستی بر پهلو نماز بخوان. (بخاری آن را روایت کرده است).

دلیل کیفیت نماز و بعضی از ارکانش حدیث ابوهریره است که گفت: پیامبر ﷺ به مسجد آمد و به دنبال او مردی داخل مسجد شد و شروع به نماز خواندن کرد، سپس پیش پیامبر آمد و به او سلام کرد، پیامبر ﷺ به او جواب داد و فرمود:

إِزْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ فَرَجَعَ يُصَلِّي كَمَا صَلَّى ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ ثَلَاثًا فَقَالَ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أَحْسِنُ غَيْرُهُ فَعَلَّمَنِي فَقَالَ إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَكَبِّرْ ثُمَّ اقْرَأْ مَا تيسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعًا ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَعْدِلَ قَائِمًا ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا وَافْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا (متفق عليه)

برگرد و نمازت را دوباره بخوان، آن مرد برگشت و دوباره مثل بار اول نماز خواند، سپس پیش پیامبر ﷺ برگشت و سلام کرد، پیامبر ﷺ فرمود: برگرد و نمازت را دوباره بخوان، تا سه بار مرد برگشت، این بار گفت: سوگند به کسی که تو را فرستاده است از این بهتر نمی دانم، به من یاد بده، فرمود: وقتی خواستی نماز بخوانی الله اکبر بگو، سپس آن مقدار از قرآن که برایت ممکن است بخوان، سپس با آرامش به رکوع برو سپس بلند شو تا کاملاً راست شوی، سپس سجده کن تا در آن حالت آرام گیری، بعد سرت را بلند کن و بنشین به طوری که از نشستنات مطمئن شوی، سپس سجده کن تا اینکه در سجده آرام گیری، سپس این ارکان را در هر رکعتی به جا بیاور. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده اند).

یا حدیث:

إن رسول الله ﷺ إذا قام إلى الصلاة يكبر حين يقوم، ثم يكبر حين يركع، ثم يقول: سمع الله لمن حمده، حين يرفع صلبه من الركعة، ثم يقول وهو قائم: ربنا لك الحمد، ثم يكبر حين يهوي، ثم يكبر

حين يرفع رأسه، ثم يكبر حين يسجد، ثم يكبر حين يرفع رأسه، ثم يفعل ذلك في الصلاة كلها حتى يقضيها، و يكبر حين يقوم من الثنتين بعد الجلوس.

پیامبر ﷺ وقتی که می‌خواست نماز بخواند، هنگامی که می‌ایستاد می‌فرمود: الله اکبر، سپس وقتی به رکوع می‌رفت، الله اکبر می‌گفت و هنگام بلند شدن از رکوع می‌فرمود: سمع الله لمن حمده و وقتی راست می‌ایستاد می‌فرمود: ربنا لك الحمد. سپس وقتی به سجده می‌رفت می‌فرمود: الله اکبر، و وقتی سرش را از سجده بلند می‌کرد الله اکبر می‌گفت و وقتی دوباره به سجده می‌رفت می‌فرمود: الله اکبر و وقتی سرش را بلند می‌کرد می‌فرمود الله اکبر سپس این کار را تا پایان نمازش انجام می‌داد و پس از تشهد اول، هنگام بلند شدن برای رکعت سوم دوباره الله اکبر می‌گفت.

در حدیث دیگری می‌فرماید:

صلّوا كما رأيتموني أصلي (رواه البخاری)

نماز بخوانید آن گونه که من نماز می‌خوانم. (بخاری آن را روایت کرده است).

پیامبر ﷺ در مورد طمأنینه می‌فرماید:

صلى رسول الله ﷺ بأصحابه، ثم جلس في طائفة منهم، فدخل رجل، فقام يصلي، فجعل يركع وينقر في سجوده، فقال النبي ﷺ: «أترون هذا، من مات على هذا مات على غير ملة محمد، ينقر صلاته كما ينقر الغراب الدم، إنما مثل الذي يركع وينقر في سجوده كالجائع لا يأكل إلا التمرة والتمرّتين، فماذا تغنيان عنه. (رواه ابن خزيمة)

پیامبر ﷺ برای اصحابش نماز خواند، سپس میان گروهی از آنها نشست، مردی وارد شد و نماز خواند، شروع کرد به رکوع و سجده بردن اما مانند کلاغ به زمین نوک می‌زد، پیامبر فرمود: آیا این را می‌بینید؟ اگر بر این حال بمیرد، از امت محمد نیست! نمازش را همانند کلاغی که بر زمین نوک می‌زند می‌خواند، مثال کسی که اینگونه نماز می‌خواند

مانند کسی است که خیلی گرسنه باشد اما دو یا سه دانه خرما بخورد، آیا نفعی به حالش می‌بخشد؟! (ابن خزیمه آن را روایت کرده است).

آیه ۵۶ سوره‌ی احزاب به صلوات فرستادن بر پیامبر ﷺ اشاره می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ (۵۶) الأحزاب: ۵۶

خداوند و فرشتگانش بر پیغمبر درود می‌فرستند، ای مؤمنان! شما هم بر او درود بفرستید و چنان که باید سلام بگویید.

و حدیث ابی مسعود انصاری که می‌فرماید:

أَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَنَحْنُ فِي مَجْلِسِ سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فَقَالَ لَهُ بَشِيرُ بْنُ سَعْدٍ أَمَرَنَا اللَّهُ تَعَالَى أَنْ نُصَلِّيَ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَيْفَ نُصَلِّيَ عَلَيْكَ قَالَ فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى تَمْتَنَيْنَا أَنَّهُ لَمْ يَسْأَلْهُ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ فِي الْعَالَمِينَ إِنَّكَ حَيِّدٌ حَيِّدٌ وَالسَّلَامُ قَدْ عَلِمْتُمْ (رواه مسلم)

در حالی که در مجلس سعد بن عبادۀ نشسته بودیم رسول خدا پیش ما آمد، بشیر بن سعد خطاب به ایشان گفت: خداوند به ما دستور داده که بر شما صلوات بفرستیم، این دستور را با چه الفاظی به جا آوریم؟ روای می‌گوید: حضرت ﷺ سکوت اختیار کردند، در دل خود گفتیم ای کاش بشیر چنین سؤالی نمی‌پرسید، سپس پیامبر ﷺ فرمود: بگویید: خداوند! بر محمد و آل محمد صلوات بفرست همچنانکه بر آل ابراهیم صلوات فرستادی. خداوند! بر محمد و آل محمد برکت عطا فرما همچنانکه به آل ابراهیم برکت داده‌ای. همانا تو در هر حالی بسیار ستوده و باعظمتی، سلام را هم که قبلاً یاد گرفته‌اید. (مسلم آن را روایت کرده است).

در حدیث کعب بن عجره آمده است که گفت: رسول خدا ﷺ بر ما وارد شد، عرض کردیم کیفیت سلام بر شما را می‌دانیم اما چگونه صلوات بفرستیم ایشان فرمود، بگویید: **اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ**. (متفق علیه)

خداوندا! بر محمد و آل محمد صلوات بفرست همچنانکه بر آل ابراهیم صلوات فرستادی به تحقیق تو در هر حالی بسیار ستوده و باعظمتی، خداوندا! به محمد و آل محمد برکت عطا فرما همچنانکه به آل ابراهیم برکت داده‌ای همانا تو در هر حالی بسیار ستوده و باعظمتی. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در روایت دیگری از بخاری آمده است که کعب بن عجره به عبدالرحمن بن ابی لیلی گفت:

أَلَا أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً سَمِعْتُهَا مِنَ النَّبِيِّ ﷺ فَقُلْتُ بَلَى فَأَهْدِيهَا لِي فَقَالَ سَأَلْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ الصَّلَاةُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ عَلَّمَنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكُمْ قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

آیا می‌خواهی هدیه‌ای را که از رسول خدا ﷺ شنیدم به تو تقدیم کنم؟ گفتم: بله. گفت: از رسول خدا پرسیدیم چگونه بر تو صلوات بفرستیم، خداوند به ما یاد داده که چگونه سلام بفرستیم.

حضرت ﷺ فرمود: بگویید: خداوندا! بر محمد و آل محمد صلوات بفرست همچنانکه بر ابراهیم و آل ابراهیم صلوات فرستادی به تحقیق تو در هر حالی بسیار ستوده و باعظمتی، خداوندا، به محمد و آل محمد برکت عطا فرما همچنانکه به ابراهیم و آل ابراهیم برکت داده‌ای همانا تو در هر حالی بسیار ستوده و باعظمتی.

بنا به این دلایل برخی از بزرگان علم می‌گویند: در تشهد آخر صلوات فرستادن بر پیامبر ﷺ واجب است، و ترک آن نماز را باطل می‌سازد.

باطل‌کننده‌های نماز

نماز با ترک عمدی یکی از ارکان گذشته و خوردن و نوشیدن و سخن گفتن و قهقهه کشیدن و حرکات زیادی و غیر ضروری باطل می‌شود.

در حدیث ابوهریره ذکر شد که پیامبر ﷺ خطاب به فردی که اشتباه کرده بود فرمود:

صَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تَصَلِّ (رواه مسلم)

نمازت را دوباره بخوان، چون تو نماز نخوانده‌ای. آن مرد در آن نماز دو رکن آرام گرفتن و اعتدال را ترک کرده بود.

در حدیث دیگر می‌فرماید:

إِنْ فِي الصَّلَاةِ لَشَغْلًا (متفق علیه)

نماز خواندن مانع سخن گفتن است.

و در حدیث معاویه بن حکم سلمی می‌فرماید:

إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ إِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ (رواه مسلم)

به راستی در این نماز هیچ چیز از سخنان مردم، شایسته‌ی گفتن نیست بیگمان نماز عبارت است از تسبیح و تکبیر و قرائت قرآن. (مسلم آن را روایت کرده است).

یا حدیث:

لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ الْكُثْرُ، وَإِنَّمَا يَقْطَعُهَا الْقَهْقَه. (أخرجه ابن أبي شيبه و عبد الرزاق)

نماز با نیشخند باطل نمی‌گردد، بلکه با قهقهه کشیدن باطل می‌شود.

ستهای نماز

دعای افتتاح، آمین گفتن، خواندن مقداری از قرآن بعد از سوره‌ی فاتحه در نماز صبح و دو رکعت اول نمازهای ظهر و عصر و مغرب و عشاء، و آشکارا خواندن در نمازهای جهری و پنهان خواندن در نمازهای سری، و چند دفعه تسبیح را تکرار کردن در رکوع و سجود، بلند کردن دستها در جای خودش و قرار دادن دست راست بر روی دست چپ در قیام، از ستهای نماز به شمار می‌آیند.

آیه‌ی ۹۸ سوره‌ی نحل به سنت بودن استعاذه اشاره می‌فرماید:

﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴾ النحل: ۹۸

هنگامی که خواستی قرآن بخوانی، از وسوسه‌های شیطان مطرود (از رحمت یزدان) به خدا پناه ببر (تا اهریمن تو را از فهم معنی قرآن و عمل بدان باز ندارد).

یا حدیث جبیر بن مطعم که می‌گوید: از پیامبر ﷺ شنیدم که فرمود:

اللهم أعوذ بك من الشيطان الرجيم، من همزه و نفثه و نفخه. (رواه نسائی و ابن ابی شیبه)

خدایا از شیطان رانده شده و اغوا و افسون و غرور او به تو پناه می‌برم.

همچنین حدیث ابی سعید خدری از رسول خدا ﷺ که فرمود:

أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم من همزه و نفثه و نفخه. (رواه أبوداود و النسائی و الترمذی).

به خدای شنوا و دانای پناه می‌برم از شیطان رانده شده، و اغواگری و غرور و افسون او.

(ابوداود و نسائی و ترمذی آن را روایت کرده‌اند).

یا دعای افتتاح که در حدیث ابوهریره آمده است: پیامبر ﷺ میان الله اکبر تحریم و

خواندن سوره‌ی فاتحه اندکی سکوت و توقف اختیار می‌فرمود، از آن سکوت پرسیدم

و گفتم: پدر و مادرم فدایت در این مدت توقف و سکوت چه چیزی می‌گویی؟ فرمود:

می‌گویم:

اللهم باعد بيني وبين خطايي كما باعدت بين المشرق والمغرب، اللهم نقني من خطايي كما ينقى الثوب الأبيض من الدنس، اللهم اغسلني بالماء والثلج والبرد. (رواه البخاري)

خداوندا! بین من و خطاهایم فاصله بیانداز همچنانکه بین مشرق و مغرب فاصله انداختی، خداوندا! مرا از گناهانم پاک کن همچنانکه لباس سفید از چرک و آلودگی پاک می‌شود، خداوندا! مرا از خطاهایم با برف و آب و تگرگ بشوی. (بخاری آن را روایت کرده است).

در مورد سنت بودن آمین گفتن بعد از سوره‌ی فاتحه حدیث ابوهریره است که پیامبر ﷺ فرمود:

إِذَا قَالَ الْإِمَامُ: غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ. فَقُولُوا: آمِينَ. فَإِنَّ مَنْ وُافَقَ قَوْلَهُ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ. (متفق عليه)

هرگاه امام جماعت در خواندن فاتحه به «غیر المغضوب علیهم و لا الضالین» رسید بگویند: آمین، چون آمین گفتن هر کس با آمین گفتن ملائکه و فرشتگان هماهنگ باشد، گناهان پیشین او آمرزیده می‌شود. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

دلیل خواندن مقداری از قرآن بعد از سوره‌ی فاتحه حدیث ابو قتاده است که گفت:

كان النبي ﷺ يقرأ في الركعتين الأولين من صلاة الظهر بفاتحة الكتاب و سورتين، يطول في الأولى و يقصر في الثانية، و يسمع الآية أحياناً، و كان يقرأ في العصر بفاتحة الكتاب و سورتين، و كان يطول في الركعة الأولى من صلاة الصبح و يقصر في الثانية.

پیامبر ﷺ در دو رکعت اول نماز ظهر فاتحه و دو سوره می‌خواند که رکعت اول را طولانی و دومی را کوتاهتر می‌کرد، و گاهی آیه را طوری می‌خواند که ما آن را می‌شنیدیم. و در نماز عصر فاتحه و دو سوره را قرائت می‌کرد، و رکعت اول نماز صبح را طولانی و رکعت دوم را کوتاهتر می‌خواند.

دلیل بلند کردن دستها در رکوع و بلند شدن از آن، حدیث سالم بن عبدالله از عبدالله بن عمر است:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ، وَ إِذَا كَبَّرَ لِلرُّكُوعِ، وَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفْعَهُمَا كَذَلِكَ أَيْضًا.

پیامبر ﷺ وقتی شروع به نماز می کرد دستهایش را تا مقابل شانه هایش بلند می کرد، و هنگام تکبیر گفتن برای رکوع و بلند شدن از آن نیز همین کار را انجام می داد. دلیل قرار دادن دست راست بر روی دست چپ، حدیث سهل بن سعد است که گفت: به مردم دستور داده می شد، که در نماز دست راستشان را روی ساعد چپشان قرار دهند. (بخاری آن را روایت کرده است).

و این حدیث ابو داوود و نسائی از وائل بن حجر که:

ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ الْيَمْنَى عَلَى ظَهْرِ كَفِّهِ الْيُسْرَى وَ الرِّسْغِ وَ السَّاعِدِ.

سپس دست راست خود را بر پشت دست و میچ و بازوی چپ نهاد. و در روایت مسلم از وائل آمده است که: سپس هنگام وارد شدن به نماز دستهایش را بلند می کرد، آنگاه لباسش را جمع می کرد و سپس دست راستش را بر روی دست چپ می گذاشت.

دلیل قرار دادن ستر حدیث مسلم است که می فرماید:

إِذَا وَضَعَ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيْهِ مِثْلَ مَوْخِرَةِ الرَّحْلِ فَلْيُصَلِّ، وَ لَا يَبَالُ مِنْ مَرِّ وَرَاءِ ذَلِكَ.

هرگاه یکی از شما چیزی را به اندازه ی پشتی پالان شتر روبروی خود قرار دهد و نمازش را بخواند، اگر کسی هم از آنسوی آن عبور کند مهم نیست.

امام نووی می فرماید: این حدیث دال بر سنت بودن ستر است، و بیان می کند که حداقل ستر، پالان شتر است، که سه زراع طول دارد، بنابراین با هر چیزی که سه زراع باشد این سنت به جای آورده می شود.

نافع از عبدالله روایت می‌کند که پیامبر ﷺ بعضی مواقع نیزه‌ی خود را در زمین فرو می‌کرد و رو بدان نماز می‌خواند همچنین از نافع روایت شده است که هنگام بیرون رفتن از شهر برای ادای نماز عید نیزه را همراه خود آورد و آن را در زمین نصب کرد و رو به آن نماز را اقامه فرمود، بیشتر اوقات حضرت ﷺ در سفر این کار را انجام می‌داد و بعدها امرا نیز این کار را انجام می‌دادند. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

اختلاف در مورد وجوب و سنت برخی از افعال و اقوال نماز

در مورد جمله‌ی «سمع الله لمن حمده، ربنا و لك الحمد» نسبت به امام و مأموم اختلاف است و همچنین در مورد جمله‌ی «ربنا و لك الحمد» نسبت به مأموم و تکرار جمله‌ی «سبحان ربی العظیم» و «سبحان ربی الاعلی» در رکوع و سجده و تکبیر انتقال از یک رکن به رکن دیگر و تشهد اول اختلاف وجود دارد، گروهی می‌گویند: اینها واجبند، و برخی قائل به مندوب بودن آنها هستند.

به جمله‌ی: سمع الله لمن حمده، ربنا و لك الحمد این حدیث ابوهریره اشاره دارد که گفت: پیامبر ﷺ هرگاه از رکوع برمی‌خاست می‌فرمود: «سمع الله لمن حمده» و وقتی کاملاً بلند می‌شد می‌فرمود: «ربنا و لك الحمد». (متفق علیه)

یا حدیث: إذا قال الإمام «سمع الله لمن حمده»، فقولوا: أَللّهم ربنا لك الحمد، فإنه من وافق قول الملائكة غفر له ما تقدم من ذنبه. (متفق علیه)

هر گاه امام گفت: «سمع الله لمن حمده»، شما بگویید: «أَللّهم ربنا لك الحمد» چون هرگاه سخن کسی موافق و هماهنگ سخن فرشتگان باشد خداوند از گناهان گذشته‌ی آن فرد می‌گذرد.

در مورد تشهد حدیث ابن مسعود است که می‌گوید:

كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا خَلْفَ النَّبِيِّ ﷺ قُلْنَا السَّلَامَ عَلَى جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ السَّلَامَ عَلَى فُلَانٍ وَفُلَانٍ فَالْتَفَتَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ فَإِذَا صَلَّي أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلَامَ عَلَيْكَ أَيَا النَّبِيِّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامَ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ فَإِنَّكُمْ إِذَا قُلْتُمُوهَا أَصَابَتْ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ (متفق عليه).

وقتی پشت سر پیامبر ﷺ نماز می‌خواندیم در تشهد می‌گفتیم: سلام بر جبرئیل و میکائیل، سلام بر فلانی و فلانی. پیامبر ﷺ رو به ما کرد و فرمود: هرگاه یکی از شما نماز خواند بگوید: تمام زنده‌باد گفتن‌ها و هر دعایی که با آن تعظیم خداوند متعال مقصود باشد و تمام پاکیزه‌ها فقط لایق خداوند متعال است، سلام، رحمت و برکات خدا بر تو باد ای پیامبر، سلام بر ما و بر بندگان صالح خدا، (هرگاه این را بگویند تمام بندگان صالح خدا را در آسمان و زمین شامل می‌شود) شهادت می‌دهم که هیچ معبود بر حقی غیر از الله نیست و شهادت می‌دهم که محمد بنده و فرستاده‌ی اوست. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

یا حدیث ابن عباس که می‌فرماید: پیامبر ﷺ به ما تشهد می‌آموخت همانگونه که قرآن را به ما می‌آموخت، می‌فرمود:

التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيَا النَّبِيِّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ فَإِنَّكُمْ إِذَا قُلْتُمُوهَا أَصَابَتْ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ (متفق عليه).

یا حدیث ابوموسی اشعری از رسول اکرم ﷺ که می‌فرماید:

وَإِذَا كَانَ عِنْدَ الْقَعْدَةِ فَلْيُكُنْ مِنْ أَوَّلِ قَوْلٍ أَحَدِكُمْ التَّحِيَّاتُ الطَّيِّبَاتُ الصَّلَوَاتُ لِلَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيَا النَّبِيِّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. (رواه البخاری)

هرگاه کسی برای تشهد نشست بگوید: تحیات، پاکیزه و صلوات فقط شایسته‌ی خداوند متعال است. سلام، رحمت و برکات خدا بر تو باد ای پیامبر، سلام بر ما و بر بندگان صالح خدا، شهادت می‌دهم که هیچ معبود بر حق غیر از الله نیست و شهادت می‌دهم که محمد بنده و فرستاده‌ی اوست.

اهل علم اتفاق دارند که همه‌ی این الفاظ درست هستند و هر کس یکی از آنها را در تحیات خواند پاداش می‌گیرد.

اساس اختلاف در وجوب تشهد حدیث ابن بحینه است که می‌گوید: پیامبر ﷺ نماز ظهر را با ما خواند، در دو رکعت اول تشهد نخواند و برخاست، مردم هم همراه ایشان بلند شدند، وقتی که نماز به پایان رسید مردم منتظر سلام دادن ایشان بودند، ولی ایشان قبل از سلام دو بار به سجده رفت سپس سلام داد. (بخاری آن را روایت کرده است).

گروهی که قائل به سنت بودن تشهد هستند، می‌گویند: اگر تشهد واجب بود رسول خدا ﷺ بدان برمی‌گشت و تنها به سجده اکتفا نمی‌فرمود، حتی امام بخاری حدیث را در باب «کسی که تشهد اول را واجب نمی‌داند» روایت کرده است.

گروه دیگر که قائل به وجوب هستند به حدیثی دیگر که بخاری باز هم از ابن بحینه روایت می‌کند استناد می‌کنند که می‌گوید: با رسول خدا ﷺ نماز ظهر را می‌خواندیم، در رکعت دوم برخاست هر چند می‌بایست تشهد بخواند، ولی در پایان نماز دو بار به سجده رفت.

اینکه ابن بحینه گفته است: می‌بایست تشهد بخواند، دال بر وجوب آن است. البته احتمال هر دو دیدگاه وجود دارد.

مکروهات نماز

نگاه کردن به اطراف و آسمان، دستها را بر پهلوی گذاردن، داخل کردن انگشتان در همدیگر و ایجاد صدا توسط آنها، بازی کردن، شدت قضای حاجت، نماز خواندن هنگام حاضر بودن غذا، نشستن بر روی لگن و گسترانیدن بازوها در سجده جزء مکروهات نماز به شمار می آیند.

پیامبر ﷺ در مورد نگاه کردن به اطراف در نماز می فرماید:

هو إختلاس یختلسه الشیطان من صلاة العبد (رواه البخاری)

یک دزدی پنهانی است که شیطان از نماز بنده می رباید.

در مورد نگاه کردن به آسمان می فرماید:

لیتتهین أقوام عن رفعهم أبصارهم عند الدعاء فی الصلاة إلى السماء أو لتخطفن أبصارهم (رواه البخاری)

آنانی که در هنگام دعا در نماز چشمانشان را به آسمان بلند می کنند، باید از این عملشان دست بکشند، وگرنه چشمانشان خیره خواهد ماند. (بخاری آن را روایت کرده است).

در مورد دست بر پهلوی نهادن به هنگام ایستادن در نماز ابوهریره می گوید:

نهی النبی ﷺ أن یصلی الرجل مختصرا (رواه مسلم)

نهی شده است که شخص هنگام ایستادن در نماز دستانش را بر پهلویش بگذارد. (مسلم آن را روایت کرده است).

حدیث «اسکنوا فی الصلاة» (در نماز حرکت نکنید) به حرکت نکردن اشاره می فرماید. (به روایت مسلم)

در مورد نهی از نماز خواندن هنگام آماده شدن غذا و شدت قضای حاجت پیامبر ﷺ می فرماید:

لا صلاة بحضرة الطعام، ولا وهو يدافعه الأخبثان (متفق عليه)
 هنگام آماده شدن غذا و شدت قضای حاجات نماز نخوانید. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).
 در مورد نهی از نشستن بر روی مقعد و گستراندن بازوها در سجده حدیث عایشه است که می‌فرماید:
 رسول خدا از گذاشتن مقعد به زمین و گستراندن بازوها در سجده همچون درندگان نهی می‌فرمود. (به روایت مسلم)

سجده‌ی سهو

سجده‌ی سهو هنگام افزودن یا کاستن فعل یا گفتاری یا شک کردن در آن به جای آورده می‌شود:

– هر کس چیزی از جنس افعال نماز که نماز را باطل می‌کند عمدتاً به آن بیفزاید باید سجده‌ی سهو را به جا بیاورد، اما اگر فعل افزوده شده موجب باطل شدن نماز نگردد سجده‌ی سهو لازم نیست بلکه سنت است، اگر قبل از به جا آوردن سجده‌ی سهو سلام داد بعد از سلام می‌تواند آن را به جا بیاورد البته اگر فاصله‌ی زمانی زیادی ایجاد نشود.
 – هر کس رکنی از ارکان نماز به جز تکبیر تحریم را ترک کند و بعد از وارد شدن به رکعت دیگر آن را به یاد آورد، رکعت اول باطل شده است و باید رکعتی دیگر بخواند و سجده‌ی سهو ببرد، اما اگر قبل از وارد شدن به رکعت دیگر به یاد آن رکن ترک شده افتاد، باید به آن رکن برگردد و از نو شروع کند، اما اگر بعد از سلام به یاد رکن ترک شده افتاد باید رکعتی دیگر از نو بخواند و بعد از آن به سجده‌ی سهو برود.

– اگر کسی در تعداد رکعات نماز دچار شک شد به شکی عمل می‌کند که دال بر تعداد رکعات کمتری است و قبل از اتمام نماز باید سجده‌ی سهو به جای آورد،

سجده‌ی سهو هنگام ترک سنتها مندوب است، و رفتن به سجده قبل از سلام و بعد از آن هم جائز است.

- بهتر است اگر سجده‌ی سهو برای کاستن فعلی باشد قبل از سلام دادن به جا آورده شود چون تتمه‌ی نماز است ولی اگر در مقابل افزودن چیزی باشد بر خلاف میل شیطان بعد از سلام به سجده برود، تا دو چیز به نماز افزوده نشود.

حدیث عبدالله بر مشروعیت سجده‌ی سهو به هنگام افزودن چیزی به نماز اشاره می‌کند: رسول خدا ﷺ در نماز ظهر پنج رکعت خواند، خطاب به ایشان گفتند: به رکعات نماز افزوده شده است؟ فرمود: مگر چه شده است؟ گفتند: پنج رکعت خواندید. پس دو بار به سجده رفت. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

و حدیث ابوهریره که گفت:

صَلَّى بِنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِحْدَى صَلَاتِي الْعِشِيِّ إِمَّا الظُّهْرَ وَإِمَّا الْعَصْرَ فَسَلَّمَ فِي رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ أَتَى جِدْعًا فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ فَاسْتَنَدَ إِلَيْهَا مُغْضَبًا وَفِي الْقَوْمِ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ فَهَابَا أَنْ يَتَكَلَّمَا وَخَرَجَ سَرْعَانَ النَّاسِ قُصِرَتِ الصَّلَاةُ فَقَامَ ذُو الْيَدَيْنِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقْصَرْتُ الصَّلَاةَ أَمْ نَسِيتَ فَنَظَرَ النَّبِيُّ ﷺ يَمِينًا وَشِمَالًا فَقَالَ مَا يَقُولُ ذُو الْيَدَيْنِ قَالُوا صَدَقَ لَمْ تُصَلِّ إِلَّا رَكْعَتَيْنِ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ وَسَلَّمْ ثُمَّ كَبَّرَ ثُمَّ سَجَدَ ثُمَّ كَبَّرَ فَرَفَعَ ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ ثُمَّ كَبَّرَ وَرَفَعَ (متفق عليه).

پیامبر ﷺ همراه ما نماز عصر یا ظهر را به امامت خواند، بعد از دو رکعت سلام داد، سپس کنار ستونی در جهت قبله رفت و با حالت نگرانی بدان پشت داد، مردم با شتاب بیرون رفتند و گفتند نماز کوتاه شده است، ذوالیدین بلند شد و خطاب به پیامبر گفت: آیا نماز کوتاه شده است یا فراموش کردید؟ پیامبر به دور و بر نگاه کرد و فرمود: ذوالیدین چه می‌گوید؟ گفتند: راست می‌گوید تنها دو رکعت نماز خواندید، پیامبر بلند شد و دو رکعت دیگر خواند. آنگاه سلام داد و دو سجده به جای آورد. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در مورد مشروعیت سجده‌ی سهو هنگام دچار شک شدن حدیث ابی سعید خدری از پیامبر ﷺ است که می‌فرماید:

إِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلَمْ يَدْرِكْ صَلَاتِي؟ ثَلَاثًا أَمْ أَرْبَعًا؟ فليطرح الشك و لين علي ما إستيقن ثم يسجد سجدتين قبل أن يسلم. فإن كان صلى خمسا شفعن له صلاته، وإن كان صلى إتماما لأربع كانتا ترغيا للشيطان. (رواه مسلم)

هرگاه یکی از شما در نمازش دچار شک شد و ندانست چند رکعت سه یا چهار رکعت - خوانده است باید شک را از خود دورسازد و بر یقین بنا کند، واز آنجا بقیه‌ی نمازش را بخواند سپس قبل از آنکه سلام بدهد دو سجده ببرد، پس اگر پنج رکعت خوانده باشد با انجام این دو سجده نمازش زوج می‌شود و اگر نمازش را چهار رکعت تمام خوانده باشد این دو سجده سبب خواری و زبونی شیطان است.

در مورد مشروعیت سجده‌ی سهو هنگام کاستن از نماز حدیث عبدالله ابن بحینه است که گفت:

پیامبر ﷺ نماز ظهر را با ما خواند، در دو رکعت اول تشهد نخواند و برخاست، مردم هم همراه ایشان بلند شدند، وقتی که نماز به پایان رسید مردم منتظر سلام دادن حضرت ﷺ بودند، ولی ایشان قبل از سلام دو بار به سجده رفت سپس سلام داد. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

نماز جماعت

ایمان داریم که نماز جماعت لازم است، و بیست و هفت برابر نماز فردی ثواب دارد، و قاری‌ترین فرد باید امام باشد، اگر او نبود داناترین فرد به سنت و اگر او هم نبود فردی که پیش از همه مسلمان شده است و اگر این هم نبود مسن‌ترین فرد حق امامت دارد، همچنین در خانه و ناحیه‌ی تحت سلطه‌ی کسی، حق امامت با صاحب خانه و امیر ناحیه است مگر با اجازه‌ی آنها فردی دیگر امامت کند، هر کس امام باشد باید نماز را

کوتاه کند چون معمولاً میان مردم افراد بیمار و ضعیف و یا کسانی که حاجتی دارند وجود دارد.

خداوند در آیه ی ۴۳ سوره ی بقره می فرماید:

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ البقرة: ۴۳

و نماز را برپا دارید و زکات را بپردازید و با نمازگزاران (به صورت جماعت) نماز بخوانید.

دستور می دهد که فرد باید در بهترین کارها همراه مؤمنین باشد، یکی از بهترین و کامل ترین کارها نماز است، بسیاری از بزرگان برای وجوب جماعت به این آیه استدلال می کنند.

یا حدیث ابوهریره از پیامبر ﷺ که می فرماید:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَدْ نَاسًا فِي بَعْضِ الصَّلَاةِ فَقَالَ لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَ رَجُلًا يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ ثُمَّ أُخَالِفَ إِلَى رَجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنْهَا فَأَمُرَ بِهِمْ فَيُحَرِّقُوا عَلَيْهِمْ بِحُزْمِ الحُطَبِ يُبَوِّتُهُمْ (متفق علیه)

پیامبر ﷺ گروهی را در برخی از نمازهای جماعت نمی دید، فرمود: تصمیم گرفتم که فردی را به جای خود تعیین کنم تا امام باشد و خود همراه گروهی بروم تا خانه ی افرادی را که در جماعت شرکت نمی کنند با هیزم بسوزانم. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده اند).

یا حدیث:

صلاة الجماعة تفضل صلاة الفذ بسبع و عشرين درجة (متفق علیه)

نماز جماعت بیست و هفت درجه بر نماز فرادا برتری دارد.

حدیث ابی مسعود انصاری به مراتب امامت اشاره می فرماید:

يَوْمَ الْقَوْمِ أَقْرَهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ كَانُوا فِي الْقِرَاءَةِ سَوَاءً فَأَعْلَمَهُمْ بِالسُّنَّةِ، فَإِنْ كَانُوا فِي السُّنَّةِ سَوَاءً فَأَقْدَمَهُمْ هِجْرَةَ، فَإِنْ كَانُوا فِي الْهِجْرَةِ سَوَاءً فَأَقْدَمَهُمْ سِلْمًا وَ لَا يُؤْمِنُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ فِي سُلْطَانِهِ، وَ لَا يَقْعُدُ فِي بَيْتِهِ عَلَى تَكْرِمَتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ (رواه مسلم)

مردم را قاری‌ترینشان به کتاب خدا امامت کند، اگر در قرائت مساوی بودند آگاهترین آنها به سنت، اگر در سنت مساوی بودند کسی که در هجرت مقدم است، اگر در هجرت مساوی بودند کسی که زودتر اسلام آورده است، و هیچ کس به جای صاحب خانه (یا امام مسجد) امامت نکند و در جای مخصوص او ننشیند مگر به اجازه‌ی او. (مسلم آن را روایت کرده است).

حدیث ذیل به کوتاه کردن نماز توسط امام توصیه می‌نماید:

إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِلنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ فَإِنْ فِيهِمُ الضَّعِيفُ وَ السَّقِيمُ وَ الْكَبِيرُ فَإِذَا صَلَّى لِنَفْسِهِ فَلْيُطَوِّلْ مَا شَاءَ (متفق علیه)

هرگاه یکی از شما برای مردم امامت کرد نمازش را سبک بخواند چون در میان آنها ضعیف، بیمار و مسن وجود دارد و اگر خودش به تنهایی نماز خواند هر اندازه که می‌خواهد نمازش را طولانی کند.

یا حدیث ابی مسعود انصاری که گفت: مردی پیش رسول خدا آمد و گفت من هرگز به نماز صبح نمی‌روم چون فلانی نماز را خیلی طولانی می‌کند، پیامبر ﷺ نگران شد به گونه‌ای که هرگز چنین نگرانی از ایشان ندیده بودم، سپس به بالای منبر رفت و فرمود: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ مِنْكُمْ مَنْفَرِينَ! فَأَيُّكُمْ أُمُّ النَّاسِ فليُوجِزْ، فَإِنْ مِنْ وَرَائِهِ الْكَبِيرُ وَ الضَّعِيفُ وَ ذَا الْحَاجَةِ (متفق علیه)

ای مردم برخی از شما مردم را از دین متنفر می‌سازید! هر کدام از شما امام شد، باید نماز را کوتاه کند، چون میان آنها بیمار و ضعیف و افراد دارای حاجت وجود دارند.

نماز جمعه

باور داریم که نماز جمعه بر هر مسلمان عاقل و بالغ و مقیمی واجب است، جمعه عبارت است از دو خطبه و دو رکعت بعد از زوال خورشید از خط استوا، و همچنین ایمان داریم طولانی بودن نماز خطیب و کوتاه بودن خطبه‌اش نشانه‌ای از فقیه بودن او است.

فرا رسیدن وقت نماز، در یک جا ساکن بودن، تعداد نمازگزاران هر چند در مورد حداقل آنها اختلاف هست. و خطبه از شرایط جمعه هستند، و هر کس عمداً نماز جمعه را ترک کند، خداوند قلبش را مهر می‌کند، و جائز نیست در یک شهر چند جمعه بر پا شود، مگر هنگام ضرورت.

آیه ۹ سوره‌ی جمعه وجوب جمعه و حرام بودن مشغولیت به غیر آن در وقت نماز را بیان می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾﴾ الجمعة: ۹

ای مؤمنان! هنگامی که روز آدینه برای نماز جمعه اذان گفته شد، به سوی ذکر و عبادت خدا بشتابید و داد و ستد را رها سازید. این (چیزی که بدان دستور داده می‌شوید) برای شما بهتر و سودمندتر است اگر متوجه باشید.

همه‌ی فقهاء اتفاق نظر دارند که هنگام ندای دوم برای جمعه بیع و خرید و فروش حرام است.

پیامبر ﷺ از سستی در ادای نماز جمعه چنین بیم می‌دهد:

ليستھين أقوام عن ودعھم الجمعة أو ليختمن الله علی قلوبھم ثم ليكونن من الغافلین. (رواه مسلم)

افرادی که جمعه را ترک می‌کنند باید از این عملشان دست بکشند و گرنه خداوند بر قلبهای آنها مهر (غفلت) می‌زند، سپس در زمهری غافلان قرار می‌گیرند. (مسلم آن را روایت کرده است).

و حدیث ذیل به شرایط جمعه اشاره می‌نماید:

الجمعة حق واجب على كل مسلم في جماعة إلا أربعة: عبد مملوك، أو إمراة، أو صبي، أو مريض (رواه أبوداود و بیهقی)

جمعه بر هر مسلمانی واجب است مگر بر چهار گروه: بنده و زن و بچه و بیمار. (ابوداود و بیهقی آن را روایت کرده‌اند).

آیه ۱۰۳ سوره نساء به شرط مشخص بودن وقت اشاره می‌فرماید:

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا﴾ (۱۰۳) النساء: ۱۰۳

بیگمان نماز بر مؤمنان فرض و دارای اوقات معلوم و معین است.

در اینجا از این شرط به دخول وقت تعبیر نمی‌شود، چون بر خلاف نمازهای دیگر جمعه بعد از وقت مقرر قابل اداء نیست.

دلیل اینکه باید اهل وطن و در یک جا ساکن باشند این است که در دوران پیامبر ﷺ قبایل عرب که در اطراف مدینه سکونت داشتند به جمعه نمی‌آمدند و در میان قبایله خود هم آن را به جا نمی‌آوردند و حضرت هم به آنها دستور نمی‌داد.

اما فقها در مورد تعداد افراد شرکت کننده در نماز جمعه اختلاف دارند: برخی می‌گویند باید چهل نفر حضور داشته باشند تا جمعه واجب گردد، گروه دیگری می‌گویند: دوازده نفر، چون وقتی که مردم هنگام جمعه حضرت را تنها گذاشتند تنها دوازده نفر با ایشان باقی ماندند، گروهی دیگر هم معتقدند که با سه نفر جمعه برپا می‌گردد، البته تحدید تعداد افراد شرکت کننده در جمعه محل اجتهاد است.

آیه‌ی زیر نیز به شرط خطبه‌ها اشاره می‌کند:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ﴿٩﴾ الجمعة: ۹

ای مؤمنان! هنگامی که روز آدینه برای نماز جمعه اذان گفته شد، به سوی ذکر و عبادت خدا بشتابید و داد و ستد را رها سازید. این (چیزی که بدان دستور داده می‌شوید) برای شما بهتر و سودمندتر است اگر متوجه باشید.

بسیاری از مفسرین می‌گویند: ذکر به معنی خطبه است، چون حضرت بر آنها خیلی مواظبت می‌فرمود، ابن عمر می‌گوید: پیامبر در حالی که ایستاده بود دو خطبه ایراد می‌فرمود و میان آنها کمی می‌نشست. (مسلم و بخاری آن را روایت کرده‌اند).

در مورد کوتاه بودن خطبه و طولانی بودن نماز خطیب، ابی وائل می‌گوید: عمار برای ما خطبه‌ای خواند، خیلی کوتاه و بلیغ بود، وقتی از منبر پایین آمد گفتیم: ای ابایقظان خطبه‌ات خیلی کوتاه و رسا بود ای کاش کمی طولانی‌تر می‌کردی! گفت: من از حضرت ﷺ شنیدم که فرمود:

إِنْ طَوَّلَ صَلَاةَ الرَّجُلِ وَقَصَرَ خُطْبَتَهُ مَثَنَةٌ مِنْ فَقْهِهِ فَأَطِيلُوا الصَّلَاةَ وَأَقْصِرُوا الْخُطْبَةَ وَإِنْ مِنَ الْبَيَانِ لَسَحَرًا

طولانی بودن نماز خطیب و کوتاه بودن خطبه‌اش نشانه‌ای از فقیه بودن او است؛ پس نماز را طولانی و خطبه را کوتاه کنید و به راستی که برخی سخنان سحرآمیزند.

سنت‌های راتبه

ایمان داریم که نمازهای سستی که حضرت ﷺ هرگز آنها را ترک نمی‌کرد دو رکعت قبل از نماز صبح، دو رکعت قبل از ظهر و دو رکعت بعد از آن، دو رکعت بعد از مغرب و دو رکعت بعد از عشاء همراه نماز وتر می‌باشند.

از عایشه روایت شده است که فرمود: پیامبر ﷺ بر هیچ سنتی به اندازه‌ی نماز سنت قبل از نماز فجر حریص نبود. (مسلم و بخاری)

از ابن عمر روایت شده است که گفت: همراه پیامبر ﷺ دو رکعت قبل از ظهر، دو رکعت بعد از آن، دو رکعت بعد از جمعه، دو رکعت بعد از مغرب و دو رکعت بعد از عشاء به جای آوردم. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند)

دوباره از او روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود: نماز شب دوتا دوتا است، وقتی خواستید آن را تمام کنید یک رکعت نماز وتر بخوانید. (مسلم و بخاری)

باز هم از او روایت است که حضرت ﷺ فرمود:

اجعلوا آخر صلاتکم باللیل وترا (متفق علیه)

آخرین نماز شبتان نماز وتر باشد. (بخاری و مسلم)

رخصت برای قصر و جمع نمازها

ایمان داریم که کوتاه کردن نماز در سفر سنت ثابت پیامبر است، و جمع نمازها رخصتی است عارضی که به امت داده شده است، خواه جمع تقدیم باشد به هنگام نماز اول یا جمع تأخیر باشد در وقت نماز دوم، در مورد تحدید مسافت قصر میان فقها اختلاف وجود دارد.

خداوند در سوره‌ی نساء درباره‌ی قصر نماز در سفر می‌فرماید:

﴿وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنَّ خِفَافًا أَنْ يَفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا﴾ (النساء: ۱۰۱)

هرگاه در زمین به مسافرت پرداختید و نماز را کوتاه خواندید (و چهار رکعتیها را دو رکعت نمودید) گناهی بر شما نیست، اگر ترسیدید که کافران بلایی به شما برسانند و به فتنه‌ای گرفتارتان گردانند. بیگمان کافران دشمنان آشکار شمايند.

در مورد امتداد مشروعیت قصر نماز در حالت امنیت و تمام شدن جنگ حدیث یعلی بن امیه است که می گوید:

قُلْتُ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

فَقَدْ آمَنَ النَّاسُ فَقَالَ عَجِبْتُ مِمَّا عَجِبْتَ مِنْهُ فَسَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ صَدَقَهُ تَصَدَّقَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَأَقْبَلُوا صَدَقَتَهُ (رواه مسلم)

به عمر بن خطاب گفتم: آیهی قصر در مورد جنگ و ضرورت است، اما حالا مردم در امنیت هستند؟

عمر گفت: من هم مانند تو از این حکم تعجب کردم تا از حضرت پرسیدم، پیامبر ﷺ فرمود: این صدقه‌ای است که خداوند به مردم ارزانی بخشیده است پس آن را بپذیرید. (مسلم)

از عایشه روایت شده است که گفت: در ابتدا نماز در سفر و حضر دو رکعت بود، برای سفر دو رکعت به حکم خودش باقی ماند ولی در حضر به چهار و سه رکعت فزونی یافت. (بخاری و مسلم)

ابن عباس می‌فرماید: خداوند نماز چهار رکعتی حضر را بر زبان پیامبر ﷺ واجب فرمود، ولی در سفر به دو رکعت و در شدت جنگ به یک رکعت کاهش داد. (مسلم و بخاری)

از انس روایت شده است که پیامبر ﷺ هرگاه برای سفر عجله داشت نماز را به تأخیر می‌انداخت، مثلاً نماز ظهر را به عصر و مغرب را به عشاء می‌آورد.

حدیث معاذ به جمع نماز در سفر اشاره می‌کند:

خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ فَكَانَ يُصَلِّي الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمِيعًا وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ جَمِيعًا (رواه مسلم)

در غزوه‌ی تبوک همراه پیامبر بیرون آمدیم، ایشان نماز ظهر و عصر را با هم و نماز مغرب و عشاء را نیز با هم خواندند. (به روایت مسلم)

در روایت دیگری آمده است که گفت:

جَمَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَبَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ، قَالَ فَقُلْتُ مَا حَمَلُهُ عَلَى ذَلِكَ فَقَالَ أَرَادَ أَنْ لَا يُخْرِجَ أُمَّتَهُ. (رواه مسلم)

پیامبر ﷺ نماز ظهر و عصر را با هم و مغرب و عشاء را نیز با هم جمع کرد، گفتم: چرا حضرت چنین کرد؟

گفت: تا امتش دچار سختی نشوند. (مسلم)

نماز عیدها

ایمان داریم که نماز دو عید (قربان و رمضان) از شعائر اسلام هستند، هر چند میان بزرگان در فرض کفایه بودن یا واجب و سنت مؤکد بودنشان اختلاف وجود دارد، همچنین می‌دانیم که اقامه‌ی آن در صحرا سنت است. این نماز عبارت است از دو رکعت بدون اقامه و اذان، در رکعت اول هفت تکبیر و در رکعت دوم پنج تکبیر گفته می‌شود، سپس بعد از نماز خطبه خوانده می‌شود، و بر روی این مسأله بین علما اجماع وجود دارد.

سنت است در شبهای عید تکبیر گفته شود، در عید قربان تکبیر تا آخرین روز ایام تشریق ولی در عید رمضان تا بیرون آمدن امام برای نماز عید ادامه دارد، سنت است زنان هم بیرون بیایند تا در دعوت و خیر مسلمین حاضر باشند، اما زنانی که در حیض هستند نباید نماز بخوانند، جائز است که در آن روز مسلمانان بازی‌ای که در آن گناه نباشد انجام دهند، چون اظهار سرور و شادمانی در آن روز از شعائر اسلام است.

خداوند در آیه‌ی ۲ سوره‌ی کوثر می‌فرماید:

﴿ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ۚ ﴾ (۲) الْكَوْثَرُ: ۲

حال که چنین است تنها برای پروردگار خود نماز بخوان و قربانی بکن.
و می‌فرماید:

﴿وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْتُكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

البقرة: ۱۸۵

تا تعداد (روزهای رمضان) را کامل گردانید و خدا را بر این که شما را (به احکام دین که سعادتتان در آن است) هدایت کرده است، بزرگ دارید و تا این که (از همه‌ی نعمتهای او) سپاسگزاری کنید.

حدیث ابی سعید خدری به اقامه‌ی نماز در صحرا اشاره می‌کند: رسول خدا در روز عید رمضان و قربان به مصلی بیرون می‌رفت، قبل از هر چیز نماز می‌خواند آنگاه مقابل مردم می‌ایستاد، در حالی که مردم در صفهایشان نشسته بودند، سپس آنها را موعظه و توصیه می‌فرمود. (مسلم و بخاری)

حدیث ابن عباس دلیل تقدیم نماز بر خطبه است:

شهدت العيد مع رسول الله ﷺ و أبي بكر وعمر وعثمان فكلهم كانوا يصلون قبل الخطبة.

با پیامبر ﷺ و ابوبکر و عمر و عثمان —خداوند از آنان راضی باد— نماز عید را خواندم، همه‌ی آنها قبل از خطبه نماز می‌خواندند. (مسلم و بخاری)

حدیث ابن عباس و جابر بن عبدالله به مشروع نبودن اذان و اقامه اشاره می‌فرماید: برای عید فطر و قربان اذان و اقامه گفته نمی‌شد. (مسلم و بخاری)

یا حدیث جابر بن سمره که می‌گوید: چندین دفعه نماز عیدین را همراه پیامبر ﷺ بدون اذان و اقامه خواندم. (مسلم)

حدیث ام عطیه نیز به بیرون رفتن زنان اشاره می‌کند: رسول خدا ﷺ به ما زنان دستور می‌داد که برای نماز عید بیرون بیاییم، همه جماعت می‌کردند ولی زنان حائضه از صف جماعت کناره‌گیری می‌کردند.

و حدیث عائشه به مشروع بودن شادی و سرور اشاره می‌نماید:

قَالَتْ دَخَلَ أَبُو بَكْرٍ وَعِنْدِي جَارِيَتَانِ مِنْ جَوَارِي الْأَنْصَارِ تُغَنِّيَانِ بِمَا تَقَاوَلَتِ الْأَنْصَارُ يَوْمَ بُعَاثَ قَالَتْ وَلَيْسَتَا بِمُغَنِّيَتَيْنِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمَرَ امِيرُ الشَّيْطَانِ فِي بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَذَلِكَ فِي يَوْمِ عِيدٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَا أَبَا بَكْرٍ إِنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ عِيدًا وَهَذَا عِيدُنَا (متفق علیه).

ابوبکر در حالی که دو جاریه انصار آواز می‌خواندند بر من وارد شد، آواز روز بعثت را می‌خواندند، عایشه می‌گوید: آن دو زن آواز خوان نبودند، ابوبکر گفت: صدا و آواز شیطان در خانه‌ی رسول‌الله؟! عایشه می‌گوید: آن روز روز عید بود. حضرت ﷺ فرمود: ای ابوبکر هر قومی عیدی دارند، و این هم عید ما است. (بخاری و مسلم)

نماز میت

ایمان داریم که نماز میت بعد از غسل و کفن کردن بر مسلمان فرض کفایه است، آنچه در نماز مانند طهارت و پوشاندن عورت و رو کردن به قبله به شرط گرفته شده در این نماز هم مشروط است، چهار تکبیر دارد و بدون سجده و رکوع است، بعد از تکبیر اول سوره‌ی حمد خوانده می‌شود و بعد از دومی صلوات بر حضرت ﷺ فرستاده می‌شود و بعد از سومی برای میت دعا و مغفرت طلبیده و بعد از تکبیر چهارم برای عموم مسلمین دعا خوانده می‌شود سپس با دادن یک سلام نماز به پایان می‌رسد.

حدیث ام عطیه به کیفیت غسل میت اشاره می‌نماید:

دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَنَحْنُ نَغْسِلُ ابْنَتَهُ فَقَالَ اغْسِلْنَهَا ثَلَاثًا أَوْ خَمْسًا أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ وَاجْعَلْنَ فِي الْآخِرَةِ كَافُورًا فَإِذَا فَرَعْتَنَ فَأَذِنْنِي فَلَمَّا فَرَعْنَا آذَنَاهُ فَأَلْقَى إِلَيْنَا حِقْوَهُ فَقَالَ أَشْعِرْنَهَا إِيَّاهُ.

رسول خدا ﷺ در حالی که دخترش را می‌شستیم بر ما وارد شد، فرمود: سه دفعه یا پنج دفعه یا بیشتر او را با آب و سدر بشوید، و در آخرین غسل مقداری کافور به کار ببرید، وقتی کار را به پایان بردیم، حضرت را صدا زدیم، حضرت ﷺ آمدند و رواندازی به ما داد و فرمود: او را در روانداز بپیچید. (مسلم و بخاری)

دوباره از ام‌عطیه روایت شده است که حضرت ﷺ فرمودند: از طرف راست شروع کنید و اعضای وضو را جلو بیاندازید. (مسلم)

حدیث عایشه به کیفیت کفن کردن اشاره می‌کند:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَفَّنَ فِي ثَلَاثَةِ أَثْوَابٍ بَيَاضٍ سَحُولِيَّةٍ مِنْ كُرْسُفٍ لَيْسَ فِيهِنَّ قَمِيصٌ وَلَا عِمَامَةٌ (متفق عليه)

رسول خدا ﷺ در سه لباس سفید یمنی پنبه‌ای کفن شدند و پیراهن و عمامه هم نداشتند. (بخاری و مسلم)

حدیث ابن عباس کیفیت غسل را بیان می‌کند:

بَيْنَمَا رَجُلٌ وَقِفٌ بِعَرَفَةَ إِذْ وَقَعَ عَنْ رَاحِلَتِهِ فَوَقَصَتْهُ أَوْ قَالَ فَأَوْقَصَتْهُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إَغْسِلُوهُ بِبَاءٍ وَسِدْرٍ وَكَفَّنُوهُ فِي ثَوْبَيْنِ وَلَا تُحَنِّطُوهُ وَلَا تُحَمِّرُوا رَأْسَهُ فَإِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُكَبِّيًا (متفق عليه)

وقتی که در عرفه بودیم مردی از شترش افتاد و گردنش شکست، پیامبر ﷺ فرمود: با آب و سدر او را بشوید و در دو لباس کفنش کنید، او را مومیایی نکنید و صورتش را نبوشانید، چون در روز قیامت لبیک گویان زنده می‌شود. (بخاری و مسلم)

حدیث ابوهریره به ثواب کسی که بر جنازه حاضر می‌شود و بر او نماز می‌خواند اشاره می‌نماید:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ شَهِدَ الْجَنَازَةَ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا فَلَهُ قِيرَاطٌ وَمَنْ شَهِدَهَا حَتَّى تُدْفَنَ فَلَهُ قِيرَاطَانِ قِيلَ وَمَا الْقِيرَاطَانِ قَالَ مِثْلُ الْجُبْلَيْنِ الْعَظِيمَيْنِ (رواه مسلم)

پیامبر ﷺ فرمود: هر کس بر جنازه‌ای حاضر شود تا بر او نماز بخواند، یک قیراط ثواب می‌گیرد و هر کس تا دفن همراه جنازه باشد دو قیراط ثواب به دست می‌آورد، اصحاب عرض کردند: دو قیراط چیست؟ فرمود: مانند دو کوه بزرگ است. (مسلم)

زیارت گورستان

زیارت گورستان به خاطر ترحم بر بازماندگان و طلب آمرزش برای مرده و پند و موعظه گرفتن و یاد قیامت و مرگ مشروع و جایز است، اما درست نیست از مردگان چیزی خواسته شود و به آنها توسل گردد و از آنها طلب یاری شود، چون چنین کاری شرک محسوب می‌شود و همه‌ی شریعت‌ها و پیامبران برای باطل کردن آن آمده‌اند.

پیامبر ﷺ می‌فرماید: کنت نهیتکم عن زیارة القبور فزورها (رواه مسلم)

من قبلاً شما را از زیارت قبور منع می‌کردم اما حالا آنها را زیارت کنید. (مسلم)

در حدیث دیگر از ابوهریره آمده است که حضرت ﷺ به زیارت قبر مادرش رفت، گریه کرد و یارانش را هم به گریه درآورد، سپس فرمود: از خدا خواستم که اذن فرماید تا برای مادرم طلب آمرزش کنم، خداوند اجازه نداد، اجازه گرفتم که به زیارتش بیایم این بار اجازه داد، قبرها را زیارت کنید، چون شما را به یاد قیامت می‌اندازد.

خداوند در آیه‌ی ۱۰۶ سوره‌ی یونس فراخواندن غیر خدا از جمله مردگان و طلب یاری از آنها را منع می‌فرماید:

﴿وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ (یونس: ۱۰۶)

و به جای خدا کسی و چیزی را پرستش مکن و به فریاد مخوان که به تو نه سودی می‌رساند و نه زیانی. اگر چنین کنی (و دعا و عبادت خود را به جای آفریدگار متوجه آفریدگان سازی) از ستمکاران و مشرکان خواهی شد.

و می‌فرماید:

﴿وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَفِلُونَ﴾ (۵) وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿۶﴾ الأحقاف: ۵ - ۶

چه کسی گمراه‌تر از کسی است که افرادی را به فریاد بخواند و پرستش کند که (اگر) تا روز قیامت (هم ایشان را به فریاد بخواند و پرستش کند) پاسخش نمی‌گویند؟ (نه تنها پاسخش را نمی‌دهند، بلکه سخنانش را هم نمی‌شنوند) و اصلاً آنان از پرستشگران و به فریادخواهندگان غافل و بی‌خبرند. و زمانی که مردمان (در قیامت) گرد آورده می‌شوند، چنین پرستش‌شدگان و به فریاد خواسته‌شدگانی، دشمنان پرستشگران و به فریاد خواهندگان می‌گردند (و از ایشان بیزاری می‌جویند) و عبادت ایشان را نفی می‌کنند و نمی‌پذیرند.

آنچه که درباره‌ی قبور از آنها نهی شده است

جایز نیست که برای زیارت قبور خود را مهیا کرد و بر روی آنها جشن و سرور به راه انداخت و یا مسجد بنا کرد و فانوس روشن کرد و همچنین گچ‌کاری و بنا کردن و نشستن بر روی قبور مشروع نیست.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

لا تشد الرجال إلا إلى ثلاثة المساجد: المسجد الحرام و مسجد الرسول و مسجد الأقصى (متفق علیه)

تنها برای زیارت سه مسجد خود را آماده کنید: مسجدالحرام، مسجد من و مسجدالاقصى. (بخاری و مسلم)

امام مالک در موطأ از ابوهریره روایت می‌کند که گفت: به سوی کوه طور به راه افتادم. بصره بن ابی بصره غفاری را در راه دیدم، خطاب به من گفت: تصمیم داری به کجا بروی؟ گفتم: به طور.

گفت: کاش قبل از اینکه خارج شوی تو را می‌دیدم، چون از رسول خدا شنیدم که فرمود: تنها برای سه مسجد به راه افتید: مسجدالحرام، مسجد من و بیت المقدس.

در مورد شادی و سرور و جشن گرفتن بر روی گورستان، پیامبر ﷺ می‌فرماید: خانه‌های خود را به قبر تبدیل نکنید و قبر من را هم به سیاحت‌گاه مبدل نسازید، بر من درود بفرستید، چون درود شما هر جا که باشید به من می‌رسد. (ابو داوود)

عید: علم است برای گردهمایی عمومی که مردم بدان عادت می‌کنند، با گذشت سال یا هفته یا ماه در مکانی اجتماع می‌نمایند، یا به تعبیر دیگر عادت گرفتن به رفت و آمد در مکان و زمان مشخص، از لغت «عاده» (برگشتن) و «اعتیاد» (عادت کردن) گرفته شده است، بنابراین برای مکانی که مردم برای عبادت یا غیره در آن اجتماع می‌کنند استعمال می‌شود، همانگونه که مسجدالحرام یا منی یا مزدلفه یا عرفه در شریعت اسلامی به عید تبدیل شده‌اند یعنی در آن مکانها مردم جمع می‌شوند، اعیاد مشرکین دارای زمان و مکان مخصوصی بود، وقتی که اسلام آمد، آنها را باطل کرد و به جای آنها دو عید رمضان و قربان و روز عرفه مشروع گشت.

در مورد نامشروع بودن بنا کردن مسجد بر گورستان، عایشه در بیماری مرگ حضرت از ایشان چنین روایت می‌کند:

قَالَ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسْجِدًا قَالَتْ وَلَوْلَا ذَلِكَ لَأَبْرَزُوا قَبْرَهُ غَيْرَ أَنِّي أَخَشَى أَنْ يُتَّخَذَ مَسْجِدًا (متفق عليه)

نفرین خدا بر یهود و نصارا، چون قبور پیامبرانشان را مسجد قرار دادند، عایشه می‌فرماید: اگر از این بیم نداشتم که بر قبر حضرت مسجد ساخته شود اجازه می‌دادم قبرش را مشخص کنند. (بخاری و مسلم)

دوباره از عایشه روایت شده است که گفت: وقتی حضرت ﷺ بیمار گشت، برخی از زنانش داستان حبشه را برای حضرت تعریف می‌کردند که بر روی در و دیوار آن تصاویر زیبا و قشنگی کشیده شده است، پیامبر ﷺ سرش را بلند کرد و فرمود: اگر میان آنها مرد صالحی بمیرد بر روی قبرش مسجد می‌سازند، سپس آن تصاویر را بر آن می‌کشند، آنها بدترین آفریده‌های خداوند هستند. (مسلم و بخاری)

شافعی می‌گوید: دوست ندارم که انسانی مورد احترام واقع شود و بعد از مرگ بر روی قبرش مسجد بسازند، چون بیم ایجاد فتنه بعد از او میان مردم خیلی زیاد است.

پیامبر ﷺ می‌فرماید: بر روی قبر ننشینید و نماز نخوانید. (مسلم)

در مورد گچ کاری و بنا کردن و نشستن بر روی قبر جابر می‌گوید: پیامبر خدا از گچ کاری قبر و نشستن و بنا کردن بر آن نهی فرموده است. (مسلم)

در حدیث دیگری می‌فرماید: اگر یکی از شما بر روی آتش بنشیند و لباس و بدنش بسوزد از نشستن بر روی قبر بهتر است. (بخاری)

و درباره‌ی امر به یکسان کردن قبور با خاک ابی‌هیاج اسدی از علی بن ابی‌طالب نقل می‌کند که علی رضی الله عنه گفت: آیا تو را به کاری بفرستم که حضرت ﷺ در دوران خودش مرا برای آن مأموریت فرستاد؟ هر تمثالی را دیدی بشکن و هر قبر بلندی را دیدی با خاک یکسان کن. (مسلم)

ثمامه بن شفی می‌گوید: همراه فضاله بن عبید در سرزمین روم در رودس نشسته بودیم، یکی از یاران ما دار فانی را وداع گفت، فضاله دستور داد که قبرش را با خاک

یکسان کنیم، سپس گفت: از حضرت ﷺ شنیدم که فرمود: قبرها را با خاک یکسان کنید.
(مسلم)

سنت است که قبر تنها به اندازه‌ی یک وجب از زمین بلندتر باشد، نباید از این بیشتر باشد، همانگونه که اهل علم بیان کرده‌اند.

نوحه‌سرایی و داد و فغان بر میت

ایمان داریم که نوحه‌سرایی بر میت و زخمی کردن صورت و داد و فغان به راه انداختن یکی از کارهای دوران جاهلیت قبل از اسلام است که موجب خشم خدا و پیامبر میگردند، همچنین ایمان داریم بیشتر از سه روز تعزیه بر میت جایز نیست مگر برای زنی که شوهرش مرده باشد باید چهار ماه و ده روز در عزاداری باقی بماند.

پیامبر ﷺ می‌فرماید: (لیس منا من لطم الخدود، و شق الجيوب، و دعا بدعوی الجاهلیه). (متفق علیه)

کسی که صورتش را زخمی و یقه‌اش را پاره کند و مانند اهل جاهلیت نوحه‌سرایی کند از ما نیست. (بخاری و مسلم)

ابی برده بن ابی موسی می‌گوید: ابوموسی به شدت بیمار شد و در حالی که سرش در آغوش یکی از زنانش بود از هوش رفت، یکی از زنانش فریاد کشید، ابوموسی نتوانست چیزی بگوید، وقتی که به هوش آمد گفت: از کسی که رسول خدا از او بری باشد من هم بری هستم، چون حضرت از کسانی که هنگام مرگ نزدیکان با صدای بلند گریه می‌کنند و یا سر را می‌تراشند یا یقه را پاره می‌کنند بری است. (مسلم و بخاری)

عبید بن عمر می‌گوید: ام‌سلمه گفت: وقتی ابوسلمه دار فانی را وداع گفت، با خود گفتم: در سرزمین غربت غریب افتاده‌ام، خود را برای گریه آماده کردم، زنی از اطراف مدینه نیز خواست با من گریه کند، رسول خدا ﷺ خطاب به او فرمود: آیا می‌خواهی

شیطان را به خانه‌ای فرا خوانی که دو بار از آن رانده شده است؟ خود را کنترل کردم و گریه نکردم. (مسلم)

پیامبر ﷺ در حدیثی که ابومالک اشعری آن را روایت کرده است نوحه‌خوانی را یکی از کارهای جاهلی و سرانجام آن را بد بیان می‌فرماید:

قَالَ أَرْبَعٌ فِي أُمَّتِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ لَا يَتْرُكُوهُنَّ الْفَخْرُ فِي الْأَخْسَابِ وَالطَّعْنُ فِي الْأَنْسَابِ وَالْأَسْهَاءُ بِالنُّجُومِ وَالنِّيَاحَةُ وَقَالَ النَّائِحَةُ إِذَا لَمْ تُتَبَّ قَبْلَ مَوْتِهَا تُقَامُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَعَلَيْهَا سِرْبَالٌ مِنْ قَطِرَانٍ وَدِرْعٌ مِنْ جَرَبٍ (رواه مسلم)

چهار چیز جاهلی میان امت هرگز ترک نمی‌شوند: افتخار به نسب و حمله و هجوم به مردگان و طلب باران به وسیله‌ی ستاره‌ها و داد و فغان بر مردگان و اگر قبل از مرگ از داد و فغان توبه نشود، آن کس در روز قیامت در حالی زنده می‌شود که ظرفی از آهن ذوب شده و زره‌ای از آتش بر سر و تن دارد. (مسلم)

حتی در حدیثی دیگر گریه را یکی از کارهای کافران قلمداد می‌نماید، ابوهریره می‌گوید: رسول خدا ﷺ فرمود: دو ویژگی از ویژگی‌های کفر در مردم وجود دارند: طعنه زدن به گذشتگان و داد و فغان بر میت. (مسلم و بخاری)

در حدیث دیگر بیان می‌کند اگر میت به گریه کردن بر خودش وصیت کند یا نوحه‌خوانی جزو آداب و رسوم او باشد دچار عذاب می‌گردد، از عمر رضی الله عنه روایت شده است که حضرت ﷺ فرموده: میت بر اثر گریه و ناله کردن بر او عذاب می‌بیند. (بخاری)

ابی‌برده از پدرش روایت می‌کند که گفت: وقتی عمر مورد اصابت آن مرد مجوسی قرار گرفت، صهیب فریاد زد: وای برادر! عمر فرمود: مگر نمی‌دانید که پیامبر ﷺ فرموده است: مرده بر اثر گریه‌ی زندگان بر او، عذاب می‌بیند. (بخاری)

منظور از گریه در حدیث گریه‌ای است که همراه داد و فغان باشد، یا چیزهایی مانند پاره کردن پیراهن و زخمی کردن صورت و یا منهیات دیگر را به همراه داشته باشد، ضمناً وقتی مرده سزا داده می‌شود که در دنیا بدین کار خرسند بوده باشد به گونه‌ای که سنت و روش او میان خانواده‌اش بوده یا بدین گناه وصیت کرده باشد و دیگران هم وصیتش را به جا آورند، یا اصلاً چنین کاری میان قوم و قبیله‌اش صورت گرفته باشد ولی او به ترک آن اقدام ننموده باشد، اما اگر در حیات خودش از این کار نهی کرده و هرگز بدان خرسند نباشد عذاب و سزایی نمی‌بیند چون قاعده‌ی قرآنی حاکی از آن است که:

﴿لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾ (۱۸) فاطر: ۱۸

هیچ گناهکاری بار گناه دیگری را به دوش نمی‌کشد.

عرب عادت داشتند بدین عمل ناخوشایند وصیت و سفارش کنند، این شعر از عادت و سرشت آنها تعبیر می‌کند:

إذا مت فانعینی بما أنا أهله و شقی علی الجیب یا إبنه معبد

وقتی که مُردم به گونه‌ای برایم عزاداری کنید که شایسته‌ی مقامم باشد، ای دختر معبد پیراهن‌ها را بر لاشه‌ام پاره کن.

اما خداوند هرگز بر اثر نگرانی و حزن قلب و اشک چشم کسی را سزا نمی‌دهد، چون این کار از مهر و محبتی سرچشمه می‌گیرد که خداوند در دلها به ودیعت گذاشته است، بلکه عذاب و سزا فقط مستحق گریه و فغانی است که گفته شد.

عبدالله بن عمر می‌گوید: سعد بن عبادہ پیش حضرت ﷺ از بیماری‌ای که داشت شکایت کرد، پیامبر همراه عبدالرحمان بن عوف و سعد بن ابی وقاص و عبدالله بن مسعود به عیادش رفتند، وقتی وارد شدند سعد بیهوش بود، حضرت فرمود: جان داده است؟ عرض کردند: خیر ای رسول خدا، حضرت گریه کرد، وقتی یاران گریه‌اش را دیدند،

گریه کردند، فرمود: مگر نمی‌بینید خداوند بر اثر اشک چشم و حزن قلب کسی را سزا نمی‌دهد، اما این زبان یا موجب رحمت است یا سزا. (مسلم)

حدیث زینب دختر ابی سلمه به حرام بودن عزاداری بیشتر از سه روز جز برای زن همسرمرده اشاره می‌کند: وقتی خبر جان دادن ابوسفیان از شام به مدینه رسید، ام حبیبه - همسر پیامبر - در روز سوم مقداری حنا خواست تا آن را به سر و صورت و دست بزند، سپس گفت من از اینها بی‌نیاز هستم، اما از حضرت ﷺ شنیده‌ام که فرمود:

لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ فَإِنَّهَا تُحِدُّ عَلَيْهِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا (رواه البخاری)

برای زنی که به خدا و روز قیامت ایمان دارد حلال نیست بیشتر از سه روز در عزا بماند مگر برای همسرش که باید چهار ماه و ده روز در سوگواری باقی بماند. (بخاری)

دوباره از زینب دختر ابی سلمه روایت شده است که بر زینب دختر جحش در حالی که برادرش را از دست داده بود وارد شد. زینب دختر جحش مقداری بوی خوش درخواست کرد و آن را به خودش زد سپس گفت: من به اینها نیاز ندارم، ولی از پیامبر ﷺ شنیدم که بالای منبر فرمود:

لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ فَإِنَّهَا تُحِدُّ عَلَيْهِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا (رواه البخاری)

برای زنی که به خدا و روز قیامت ایمان دارد حلال نیست بیشتر از سه روز در عزا بماند مگر برای همسرش که باید چهار ماه و ده روز در سوگواری باقی بماند. (بخاری)

هدف از سوگواری در این روایات این است که زن باید در این مدت از لباس زرق و برق‌دار و آرایش کردن و هر چیزی که مقدمه‌ی جماع باشد استفاده نکند، اما شارع به زن اجازه داده است که بر غیر شوهرش سه روز عزاداری کند، چون زن سرچشمه‌ی عاطفه است و خیلی زود متأثر می‌شود و قلبش به درد می‌آید، ولی فقها اتفاق نظر دارند

که این تعزیه برای زن واجب نیست و اگر در این مدت شوهر خواستار همبستری با زن باشد حق ندارد شوهرش را از این حق منع کند.

پرداخت زکات

ایمان داریم که پرداخت زکات یکی از ارکان شریعت اسلامی است و شرط وجوب زکات، اسلام، آزادی، مالکیت صد در صد اموال و چرخش یک سال تمام است. خداوند زکات را برای پاک کردن درون از بخل و حسادت و به داد مستمندان رسیدن و اقامه‌ی مصالح مسلمین مشروع فرموده است، منکر آن از دایره‌ی اسلام بیرون می‌رود و هر کس بر اثر بخل و آز آن را پرداخت نکند با زور از او گرفته می‌شود و اگر باز هم سر تسلیم فرود نیاورد با او پیکار می‌شود تا زمانی که آن را پرداخت نماید. در قرآن و سنت پیامبر ﷺ دلایل فراوانی بر این موضوع وجود دارد که بدیهی بودنش را در اسلام به اثبات می‌رساند:

خداوند می‌فرماید:

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ البقرة: ۴۳

و نماز را برپا دارید و زکات را بپردازید و با نمازگزاران (به صورت جماعت) نماز بخوانید.

و می‌فرماید:

﴿وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ الأحزاب: ۳۳

و نماز را برپا دارید و زکات را بپردازید و از خدا و پیغمبرش اطاعت نمایید.

همچنین می‌فرماید:

﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ (التوبة: ۱۰۳)

(ای پیغمبر!) از اموال آنان (که به گناه خود اعتراف دارند و در صدد کاهش بدیها و افزایش نیکیهای خویش می‌باشند) زکات بگیر تا بدین وسیله ایشان را (از رذائل اخلاقی، و گناهان، و تنگ‌چشمی) پاک داری، و (در دل آنان نیروی خیرات و حسنات را رشد دهی و درجات) ایشان را بالا ببری، و برای آنان دعا و طلب آمرزش کن که قطعاً دعا و طلب آمرزش تو مایه‌ی آرامش (دل و جان) ایشان می‌شود (و سبب اطمینان و اعتقاد بیشترشان می‌گردد) و خداوند شنوای (دعای مخلصان و) آگاه (از نیات همگان) است.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ. (متفق علیه)

اسلام بر پنج چیز بنا شده است: گواهی دادن به توحید الوهیت پروردگار، رسالت محمد ﷺ، اقامه‌ی نماز، پرداخت زکات، حج و روزه‌ی رمضان. (بخاری و مسلم)

در حدیث دیگر به معاذ می‌فرماید:

إِنَّكَ تَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَلْيَكُنْ أَوَّلُ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوكَ لِذَلِكَ فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوكَ لِذَلِكَ فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ (متفق علیه)

تو پیش قومی می‌روی که اهل کتاب هستند، ابتدا آنها را به شهادتین فرا خوان، اگر آن را پذیرفتند به آنها یاد بده که خداوند در روز پنج نماز بر آنها واجب فرموده است، اگر

آن را هم پذیرفتند بدیشان یاد بده که خداوند زکات را بر ثروتمندان آنها واجب کرده است تا مقداری از ثروت خود را به مستمندانشان پردازند. (مسلم و بخاری)

در آیاتی از قرآن نسبت به افرادی که زکات نمی‌پردازند تهدید شدیدی شده است:

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لِيَآكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْزِبُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَفْقَهُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْزِبُونَ ﴿٣٥﴾﴾ التوبة: ٣٤ - ٣٥

ای مؤمنان! بسیاری از علماء دینی یهودی و مسیحی، اموال مردم را به ناحق می‌خورند، و دیگران را از راه خدا باز می‌دارند (و از اطمینان مردمان به خود سوءاستفاده می‌کنند و از پذیرش اسلام ممانعت می‌نمایند. ای مؤمنان! شما همچون ایشان نشوید و مواظب علماء بدکردار و عرفاء ناپرهیزگار خود باشید و بدانید اسم و رسم دنیاپرستان مال‌اندوز را تغییر نمی‌دهد) و کسانی که طلا و نقره را اندوخته می‌کنند و آن را در راه خدا خرج نمی‌نمایند، آنان را به عذاب بس بزرگ و بسیار دردناکی مژده بده. روزی (فرا خواهد رسید که) این سکه‌ها در آتش دوزخ، تافته می‌شود و پیشانیها و پهلوها و پشتهای ایشان با آنها داغ می‌گردد (و برای توبیخ) بدیشان گفته می‌شود: این همان چیزی است که برای خویشتن اندوخته می‌کردید، پس اینک بچشید مزه‌ی چیزی را که می‌اندوختید.

پیامبر ﷺ در حدیثی دیگر می‌فرماید:

مَا مِنْ صَاحِبِ كَنْزٍ لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهُ إِلَّا أُحْمِيَ عَلَيْهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَيُجْعَلُ صَفَائِحُ فَيُكْوَىٰ بِهَا جَنْبَاهُ وَجَبِينُهُ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَ عِبَادِهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ يَرَىٰ سَبِيلَهُ إِمَّا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِمَّا

إِلَى النَّارِ وَمَا مِنْ صَاحِبٍ إِلَّا لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهَا إِلَّا بُطِحَ لَهَا بِقَاعٍ قَرَقَرٍ كَأَوْفَرِ مَا كَانَتْ تَسْتَنُّ عَلَيْهِ كُلَّمَا مَضَى عَلَيْهِ أُخْرَاهَا رُدَّتْ عَلَيْهِ أُولَاهَا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَ عِبَادِهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ بَرَى سَبِيلَهُ إِمَّا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِمَّا إِلَى النَّارِ وَمَا مِنْ صَاحِبٍ غَنِمَ لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهَا إِلَّا بُطِحَ لَهَا بِقَاعٍ قَرَقَرٍ كَأَوْفَرِ مَا كَانَتْ فَتَطْوُهُ بِأُظْلَافِهَا وَتَنْطَحُهُ بِقُرُونِهَا لَيْسَ فِيهَا عَقَصَاءٌ وَلَا جُلَحَاءٌ كُلَّمَا مَضَى عَلَيْهِ أُخْرَاهَا رُدَّتْ عَلَيْهِ أُولَاهَا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَ عِبَادِهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ثُمَّ بَرَى سَبِيلَهُ إِمَّا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِمَّا إِلَى النَّارِ (رواه مسلم)

هرکس طلا و نقره‌ای داشته باشد و حق آن را پرداخت نکند؛ در روز قیامت تخته سنگهایی از آتش برای او پهن و با آتش جهنم گداخته می‌شود و با آن پهلوها و پیشانی‌ش داغ می‌گردد، تا وقتی که خداوند در روزی که به اندازه‌ی پنجاه هزار سال است میان بندگان حکم کند. آنگاه راهش به او نشان داده می‌شود که یا به سوی بهشت است یا به سوی آتش. و هر صاحب شتری که زکات شترانش را پرداخت نکند، در روز قیامت زمینی وسیع برای شترانش گسترده می‌شود و حتی یک بچه شتر هم از تعداد آنها کم نمی‌گردد آن شترها با پاهایشان صاحبشان را (که زکات آنها را نداده است) لگدکوب می‌کنند و با دندان‌هایشان اعضایش را گاز می‌گیرند، هر گاه شترها از روی او عبور کردند بلافاصله بازگردانده می‌شوند تا بار دیگر از روی او عبور کنند تا وقتی که بین بندگان در روزی که مدت آن پنجاه هزار سال است قضاوت شود. آنگاه راهش به او نشان داده می‌شود که یا به سوی بهشت است یا به سوی آتش. و هر صاحب گوسفندی که زکات گوسفندانش را نپردازد زمینی وسیع برای گوسفندانش گسترده می‌شود و آن گوسفندان با سم‌ها و شاخ‌هایشان به او می‌زنند هر بار که گوسفندان با این حال بر او گذشتند دوباره برگردانده می‌شوند و این کار ادامه می‌یابد تا وقتی که خداوند بین بندگان در روزی که مدت آن پنجاه هزار سال است قضاوت کند آنگاه راهش به او

نشان داده می‌شود که یا به سوی بهشت است یا به سوی آتش. (مسلم آن را روایت کرده است)

و می‌فرماید:

مَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ مِثْلَ لَهُ مَالُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَفْرَعُ لَهُ زَبِيَّانٍ يُطَوِّفُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَأْخُذُ بِهِمْ مَتْنِيهِ يَعْنِي بِشِدْقِهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا مَالُكَ أَنَا كَنْزُكَ ثُمَّ تَلَا (لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) (رواه البخاري)

کسی که خداوند به او مالی بدهد و زکاتش را پرداخت نکند در روز قیامت مال او به صورت یک مار افعی کچل (که سرش از کثرت سم کچل شده است) نمایان می‌شود که دو نقطه‌ی سیاه بر روی چشمانش دارد و به گردن او می‌پیچد سپس چانه‌هایش را می‌گیرد و می‌گوید من گنج تو هستم، من مال تو هستم (که زکات آن را ندادی). سپس این آیه را خواند: ﴿وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ...﴾. «گمان نبرند آنانی که بخل می‌ورزند در آنچه خداوند از فضل خویش به آنان داده است... تا آخر آیه. (بخاری آن را روایت کرده است)

ابوبکر صدیق رضی الله عنه با مانعین زکات به جنگ و پیکار پرداخت و فرمود: به خدا قسم، اگر از پرداخت زانوبند شتری که در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله (به عنوان زکات) می‌دادند، خودداری کنند به خاطر آن با آنها می‌جنگم. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند)

زکات طلا و نقره

زکات در طلا و نقره یا چیزهایی که به جای آن دو می‌نشینند مانند اسکناسهای رایج امروز واجب است، حد نصاب طلا بیست مثقال است که مساوی ۹۲ گرم می‌باشد و حد نصاب نقره ۲۰۰ درهم می‌باشد که مساوی ۵۹۵ گرم است، اگر مال و دارایی انسان به این اندازه رسید و یک سال تمام بر آن گذشت و شرایط دیگر هم تکمیل شد، باید دو درصد و نیم از آن مال به مستمندان داده شود.

خداوند در آیهی ۳۴ سورهی توبه به وجوب زکات در طلا و نقره اشاره می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَخْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لِيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيُصْذَوْنَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا ينفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ (التوبة: ۳۴)

ای مؤمنان! بسیاری از علماء دینی یهودی و مسیحی، اموال مردم را به ناحق می‌خورند، و دیگران را از راه خدا بازمی‌دارند (و از اطمینان مردمان به خود سوءاستفاده می‌کنند و از پذیرش اسلام ممانعت می‌نمایند. ای مؤمنان! شما همچون ایشان نشوید و مواظب علماء بدکردار و عرفاء ناپرهیزگار خود باشید و بدانید اسم و رسم دنیاپرستان مال‌اندوز را تغییر نمی‌دهد) و کسانی که طلا و نقره را اندوخته می‌کنند و آن را در راه خدا خرج نمی‌نمایند، آنان را به عذاب بس بزرگ و بسیار دردناکی مژده بده.

و در آیهی ۲۶۷ سورهی بقره به وجوب زکات در مال‌التجاره اشاره می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفِيرٌ حَكِيمٌ﴾ (البقرة: ۲۶۷)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از قسمتهای پاکیزه‌ی اموالی که (از طریق تجارت) به دست آورده‌اید و از آنچه از زمین برای شما بیرون آورده‌ایم (از قبیل منابع و معادن زیرزمینی) ببخشید و به سراغ چیزهای ناپاک نروید تا از آن ببخشید؛ در حالی که خود شما حاضر نیستید آن چیزهای پلید را دریافت کنید مگر با اغماض و چشم‌پوشی در آن، و بدانید که خداوند بی‌نیاز و شایسته‌ی ستایش است.

مجاهد (طیبات ما کسبتم) را به تجارت حلال تفسیر کرده است.

پیامبر به حد نصاب نقره چنین اشاره می‌فرماید:

وَلَيْسَ فِيهَا دُونَ خُمْسٍ أَوْاقٍ صَدَقَةٌ (متفق علیه)

در کمتر از پنج وقیه (یعنی ۲۰۰ درهم) زکات واجب نیست. (بخاری و مسلم)
امام نووی می‌فرماید: در حدیث صحیح حد نصاب طلا روایت نشده است، احادیثی روایت شده‌اند که حد نصابش را بیست مثقال بیان می‌کنند اما ضعیف هستند، ولی اهل علم بر این حد اجماع کرده‌اند.

زکات چهارپایان

همچنین زکات در شتر، گاو و گوسفند واجب است، و حد نصاب شتر ۵ نفر (واحد شمارش شتر) است که در آن یک گوسفند واجب است و حد نصاب گاو سی رأس است، که زکات آن یک گوساله می‌باشد، و حد نصاب گوسفند چهل رأس می‌باشد که زکات آن یک گوسفند است، اگر تعداد چهارپایان از این بیشتر باشد در سنت صحیح مقدار وجوبش بیان شده است.

پیامبر ﷺ در حد نصاب شتر می‌فرماید:

لَيْسَ فِيهَا دُونَ خُمْسٍ دَوْدٍ مِنَ الْإِبِلِ صَدَقَةٌ (متفق علیه)

بر کمتر از پنج شتر زکات واجب نیست (ذود جهت شمارش میان سه و ده به کار می‌رود).

در حدیث دیگر به حد نصاب گاو اشاره می‌فرماید:

فِي كُلِّ ثَلَاثِينَ تَبِيعَ، وَ فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ مَسْنَةٌ (رواه ابوداود و ترمذی و ابن حبان و حاکم)
در هر سی رأس گاو، یک گوساله‌ی یک ساله و در هر چهل رأس، یک گوساله‌ی دو ساله واجب است.

امام بخاری در صحیحش نامه‌ی ابوبکر به انس، حاکم بحرین را روایت کرده که حد نصاب اموال زکوی را بیان فرموده است:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَالَّتِي أَمَرَ اللَّهُ بِهَا رَسُولُهُ فَمَنْ سَأَلَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطَهَا وَمَنْ سُئِلَ فَوْقَهَا فَلَا يُعْطِ فِي أَرْبَعٍ وَعَشْرِينَ مِنَ الْإِبِلِ فَمَا دُونَهَا مِنَ الْغَنَمِ مِنْ كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ إِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعَشْرِينَ إِلَى خَمْسٍ وَثَلَاثِينَ فَفِيهَا بِنْتُ خَمَاضٍ أَنْثَى إِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَثَلَاثِينَ إِلَى خَمْسٍ وَأَرْبَعِينَ فَفِيهَا بِنْتُ لَبُونٍ أَنْثَى إِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَأَرْبَعِينَ إِلَى سِتِّينَ فَفِيهَا حَقَّةٌ طُرُوقَةٌ الْجُمَلِ إِذَا بَلَغَتْ وَاحِدَةً وَسِتِّينَ إِلَى خَمْسٍ وَسَبْعِينَ فَفِيهَا جَذَعَةٌ إِذَا بَلَغَتْ بَعْنِي سِتًّا وَسَبْعِينَ إِلَى تِسْعِينَ فَفِيهَا بِنْتُ لَبُونٍ إِذَا بَلَغَتْ إِحْدَى وَتِسْعِينَ إِلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِيهَا حَقَّتَانِ طُرُوقَتَا الْجُمَلِ إِذَا زَادَتْ عَلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بِنْتُ لَبُونٍ وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حَقَّةٌ وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ إِلَّا أَرْبَعٌ مِنَ الْإِبِلِ فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا إِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا مِنَ الْإِبِلِ فَفِيهَا شَاةٌ وَفِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا إِذَا كَانَتْ أَرْبَعِينَ إِلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ شَاةٌ إِذَا زَادَتْ عَلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ إِلَى مِائَتَيْنِ شَاتَانِ إِذَا زَادَتْ عَلَى مِائَتَيْنِ إِلَى ثَلَاثِ مِائَةٍ فَفِيهَا ثَلَاثُ شِيَاهٍ إِذَا زَادَتْ عَلَى ثَلَاثِ مِائَةٍ فَفِي كُلِّ مِائَةٍ شَاةٌ إِذَا كَانَتْ سَائِمَةُ الرَّجُلِ نَاقِصَةً مِنْ أَرْبَعِينَ شَاةً وَاحِدَةً فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا وَفِي الرِّقَّةِ رُبْعُ الْعُشْرِ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ إِلَّا تِسْعِينَ وَمِائَةً فَلَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا.

ابوبکر وقتی انس را به بحرین فرستاد این نامه را برای او نوشت: «بسم الله الرحمن الرحيم، این واجبی است که رسول خدا آن را تعیین فرموده است و خداوند بدان دستور داده است، هر کس از مسلمین این مقدار را خواست به او بدهید و هر کس از این مقدار بیشتر خواست به او ندهید: در هر ۲۵ نفر شتر یک شتر واجب است و اگر از این کمتر باشد در هر پنج نفر یک گوسفند واجب است، اگر به بیست و پنج نفر رسید تا سی و پنج نفر شتر، یک ماده شتر دو ساله واجب است و اگر به سی و شش نفر رسید تا چهل و پنج نفر یک ماده شتر سه ساله باید پرداخت کند و اگر به چهل و شش نفر رسید تا ۶۰ نفر یک شتر چهار ساله واجب می‌گردد و اگر به ۶۱ نفر رسید تا ۷۵ نفر یک شتر پنج ساله واجب است، اگر به ۷۶ نفر رسید تا ۹۰ نفر دو شتر یک ساله واجب است، و اگر به ۹۱ نفر رسید تا ۱۲۰ نفر دو شتر سه ساله واجب است، و اگر از این مقدار بیشتر

شد در هر چهل نفر یک شتر ماده‌ی یک ساله و در هر ۵۰ نفر یک شتر سه ساله واجب است، اگر کسی تنها چهار نفر شتر داشت زکات واجب نیست مگر صاحبش با اختیار بخواهد چیزی پرداخت کند، و اگر پنج نفر شتر داشت یک گوسفند بپردازد. و اگر تعداد گوسفندان به چهل رأس رسید و سائمه باشند یعنی در علف آزاد بچرند تا ۱۲۰ رأس یک گوسفند واجب است، بین ۱۲۰ و ۲۰۰، دو گوسفند، اگر از دویست رأس بیشتر شود تا سیصد رأس، سه گوسفند واجب است، ولی اگر کمتر از چهل رأس باشد زکات در آن واجب نیست مگر اینکه صاحبش به دلخواه بخواهد زکات پرداخت کند. و در نقره‌ی خالص، یک چهلم واجب است، اگر از ۲۰۰ درهم کمتر باشد زکات در آن واجب نیست، مگر اینکه صاحبش بخواهد زکات پرداخت کند.

زکات میوه و حبوبات

زکات در میوه و حبوبات هم واجب است، و حد نصابشان پنج وسق (هر وسق یک بار شتر معادل شصت صاع است) می‌باشد، البته اندازه‌ی زکات در آنها به نوع آبیاری بستگی دارد: اگر آبیاری آن با باران صورت گیرد یک دهم است، ولی اگر آبیاری با دست صورت گیرد و مخارجی به همراه داشته باشد زکات آن یک بیستم است. خداوند در آیه‌ی ۲۶۷ سوره‌ی بقره می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَكِيمٌ﴾ البقرة: ۲۶۷

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از قسمت‌های پاکیزه‌ی اموالی که (از طریق تجارت) به دست آورده‌اید و از آنچه از زمین برای شما بیرون آورده‌ایم (از قبیل منابع و معادن زیرزمینی) ببخشید و به سراغ چیزهای ناپاک نروید تا از آن ببخشید؛ در حالی که خود

شما حاضر نیستید آن چیزهای پلید را دریافت کنید مگر با اغماض و چشم‌پوشی در آن، و بدانید که خداوند بی‌نیاز و شایسته‌ی ستایش است.

حضرت علیه السلام در مورد حد نصاب حبوبات و میوه می‌فرماید:

لَيْسَ فِيهَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ (متفق علیه)

بر کمتر از پنج وسق (۳۰۰ صاع) زکات واجب نیست. (بخاری و مسلم)

در حدیث دیگری می‌فرماید:

فِيهَا سَقَتُ السَّمَاءِ وَالْعُيُونُ وَالْبَعْلُ الْعُشْرُ وَفِيهَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ. (متفق علیه)

اگر آبیاری با باران یا چشمه صورت گیرد یا خودش از طریق ریشه بدون آبیاری از زمین آب بمکد یک دهم و اگر از طریق آبپاشی باشد زکات آن یک بیستم است. (بخاری و مسلم)

مصارف زکات

خداوند خودش در قرآن مستحقین زکات را بیان فرموده است، زکات را به فقراء و مساکین و مسئولین جمع‌آوری زکات و تازه‌مسلمانان و بردگان و بدهکاران و افرادی که در راه خدا جهاد می‌کنند و مسافرین اختصاص داده است، در مورد «فی سبیل الله» میان فقها اختلاف وجود دارد.

در سنت پیامبر صلی الله علیه و آله زکات دادن به نزدیکان، هم زکات محسوب می‌شود و هم صله‌ی رحم به شمار می‌آید، و همچنین در سنت بیان شده که زکات به پدر و مادر (اصول) و فرزند (فروع) داده نمی‌شود، چون نفقه‌ی آنها بر فرد زکات دهنده واجب است، و همچنین آل محمد صلی الله علیه و آله مستحق زکات نیستند.

خداوند مصارف زکات را چنین بیان می‌فرماید:

﴿ إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ فُلُوقِهِمْ وَفِي
الرِّقَابِ وَالْغَرَمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
حَكِيمٌ ﴾ التوبة: ۶۰

زکات مخصوص مستمندان، بیچارگان، گردآورندگان آن، کسانی که جلب محبتشان
(برای پذیرش اسلام و سودگرفتن از خدمت و یاریشان به اسلام چشم داشته) می‌شود،
(آزادی) بندگان، (پرداخت بدهی) بدهکاران، (صرف) در راه (تقویت آئین) خدا، و
واماندگان در راه (و مسافران درمانده و دورافتاده از مال و منال و خانه و کاشانه)
می‌باشد. این یک فریضه‌ی مهم الهی است (که جهت مصلحت بندگان خدا مقرر شده
است) و خدا دانا (به مصالح آفریدگان) و حکیم (در وضع قوانین) است.

در مورد زکات دادن به نزدیکان بخاری از زینب همسر ابن مسعود روایت می‌کند که
ایشان نزد حضرت ﷺ رفتند و اجازه‌ی ورود خواستند، خطاب به حضرت گفته شد: این
زینب است، حضرت فرمود: کدام زینب؟

عرض کردند: زینب همسر ابن مسعود است، فرمود: بگذارید وارد شود، به ایشان
اجازه‌ی ورود دادند، زینب خطاب به حضرت فرمود: ای رسول خدا شما امروز به
صدقه دستور دادید، من هم مقداری جواهرات دارم می‌خواهم آن را ببخشم، ابن مسعود
گمان می‌کند که فرزندش مستحق این صدقه است، پیامبر ﷺ فرمود: ابن مسعود راست
می‌گوید، همسر و فرزندان از همه کس مستحق‌تر هستند.

و باز در روایت دیگری از زینب آمده است که: در مسجد بودم که پیامبر ﷺ را دیدم.
ایشان خطاب به زنان فرمود: صدقه بدهید هر چند که از زیوراتتان باشد. این در حالی
بود که زینب به همسر و بچه‌های یتیمش که در خانه‌ی او بودند صدقه داده بود. پس به
همسرش، عبدالله، گفت: از رسول خدا پرس که آیا این صدقه درست است؟ عبدالله

گفت: خودت از ایشان پرس. زینب می‌گوید پیش پیامبر خدا ﷺ رفتم، جلوی در زنی از انصار بود که او هم سؤال من را داشت. بلال از کنار ما رد شد پس به او گفتیم که این سؤال را از پیامبر پرسد. بلال داخل شد و سؤال را پرسید. پیامبر فرمود: آن دو کیستند؟ بلال گفت: زینب. فرمود: کدام زینب؟ گفت: همسر عبدالله. پیامبر فرمود: «بله، و برای این کار دو اجر می‌برد: اجر خویشاوندی و اجر صدقه» (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند).

در حدیث دیگر می‌فرماید: صدقه به آل محمد نمی‌رسد و نباید بدانها داده شود، چون صدقه چرک دست مردم است. (مسلم)

اینکه پیامبر ﷺ می‌فرماید: چرک مردم است یعنی موجب پاک شدن اموال و دارایی و نفوس مردم است، همانگونه که خداوند می‌فرماید:

﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا ﴾ التوبة: ۱۰۳

(ای پیغمبر!) از اموال آنان (که به گناه خود اعتراف دارند و در صدد کاهش بدیها و افزایش نیکیهای خویش می‌باشند) زکات بگیر تا بدین وسیله ایشان را (از رذائل اخلاقی، و گناهان، و تنگچشمی) پاک داری، و (در دل آنان نیروی خیرات و حسنات را رشد دهی و درجات) ایشان را بالا ببری.

زکات دادن مانند شستن چرک دست مردم است.

از ابوهریره روایت شده است که حضرت ﷺ فرمود:

إِنِّي لَأَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِي فَأَجِدُ الثَّمَرَ سَاقِطَةً عَلَى فِرَاشِي فَأَرْفَعُهَا لِأَكُلُهَا ثُمَّ أَخْشَى أَنْ تَكُونَ صَدَقَةً فَأُلْقِيهَا (متفق علیه)

من وقتی که به خانه برمی‌گردم و یک دانه خرماي افتاده بر روی فرش را می‌بینم آن را برمی‌دارم که بخورم، اما از ترس اینکه مبدا آن دانه‌ی خرما صدقه باشد از خوردنش امتناع می‌ورزم. (بخاری و مسلم)

دوباره از ابوهریره روایت شده است که هنگام چیدن خرما، آن را پیش حضرت ﷺ آوردند، هر کس به اندازه‌ی خودش می‌آورد تا اینکه یک خرمن خرما جمع شد، حسن و حسین به دور خرما بازی می‌کردند، یکی از آنها دانه‌ای خرما برداشت و در دهان دیگری گذاشت، حضرت ﷺ آن را دید بلند شد و خرما را از دهانش بیرون آورد و فرمود: مگر نمی‌دانید آل محمد صدقه نمی‌خورند. (بخاری)

زکات فطر

ایمان داریم که زکات فطر واجب است، و رسول خدا به خاطر پاک شدن روزه‌دار از کار لغو و گناهی که در رمضان مرتکب شده است آنرا تشریع فرموده است، زکات فطر طعام فقراء و مساکین است، و با فرا رسیدن غروب خورشید در آخرین روز رمضان واجب می‌گردد و مقدار آن یک صاع از قوت غالب هر مملکتی است، اما در مورد پرداخت کردن پول به جای قوت میان فقها اختلاف مشهوری به وجود آمده است، لازم است قبل از رفتن به نماز عید، زکات پرداخت شود و جائز نیست به تأخیر بیفتد، اما پرداخت آن قبل از عید مشکلی ندارد.

ابن عمر رضی الله عنهما می‌گوید: حضرت ﷺ یک صاع از خرما یا گندم را برای زکات فطر بر برده، آزاد، مرد، زن، بزرگ و کوچک مسلمین واجب فرموده است، و دستور داده است که قبل از نماز عید باید پرداخت شود. و در روایت دیگر اضافه شده است که: مردم آن را یک یا دو روز قبل از عید پرداخت می‌کردند. (مسلم و بخاری)

ابوسعید خدری رضی الله عنه می‌فرماید: ما در دوران حضرت ﷺ یک صاع طعام را برای زکات فطر پرداخت می‌کردیم، ابوسعید می‌گوید: طعام ما در آن دوران خرما، گندم، کشمش و کشک بود. (مسلم و بخاری)

یا در روایت دیگر می‌گوید: در دوران پیامبر ﷺ یک صاع از طعام یا از گندم یا از کشمش برای زکات فطر پرداخت می‌کردیم، وقتی دوران معاویه فرا رسید و گندم شامی وارد شد، گفت: به نظرم دو مد از این گندم مساوی یک مد گندم شامی است. (بخاری) از نافع روایت شده است که عبدالله گفت: رسول خدا ﷺ دستور داد که یک صاع از خرما یا گندم برای زکات فطر پرداخت شود، عبدالله می‌گوید: مردم یک صاع را دو مد قرار دادند. (بخاری)

روزه‌ی رمضان

ایمان داریم که روزه‌ی رمضان یکی از ارکان اسلام است که با دیدن هلال ماه رمضان واجب می‌گردد، و اگر هلال اولین شب ماه رمضان به خاطر مه دیده نشود با تمام شدن سی روز شعبان روزه واجب می‌گردد، در رؤیت هلال بر چشم غیر مسلح اعتبار می‌شود و بنا به قول اصح هرگاه در یک منطقه ماه دیده شد بر سایر ممالک که در قسمتی از شب با هم همزمان باشند روزه واجب است، و لازم است اهل علم همه‌ی امت اسلامی را در این موضوع به اتفاق و هماهنگی برسانند.

روزه‌ی رمضان یکی از ارکانی است که قرآن و سنت صحیح بدان تأکید دارند، به گونه‌ای که یکی از بدیهیات ضروری دین مبین اسلام است.

خداوند می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿۱۸۳﴾ البقرة: ۱۸۳

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بر شما روزه واجب شده است، همان گونه که بر کسانی که پیش از شما بوده‌اند واجب بوده است، تا باشد که پرهیزگار شوید.

و می‌فرماید:

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ
وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ﴾ البقرة: ۱۸۵

(آن چند روز معین و اندک) ماه رمضان است که قرآن در آن فرو فرستاده شده است (و آغاز به نزول نموده است و در مدت ۲۳ سال تدریجاً به دست مردم رسیده است) تا مردم را راهنمایی کند و نشانه‌ها و آیات روشنی از ارشاد (به حق و حقیقت) باشد و (میان حق و باطل در همه‌ی ادوار) جدایی افکند. پس هر که از شما (فرا رسیدن) این ماه را دریابد، (چه خودش هلال را رؤیت کند و چه با دیدن دیگران فرا رسیدن رمضان ثابت شود) باید که آن را روزه بدارد.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ. (متفق علیه)

اسلام بر پنج چیز بنا شده است: گواهی دادن به الوهیت پروردگار، رسالت محمد ﷺ، اقامه‌ی نماز، پرداختن زکات، حج و روزه‌ی رمضان. (بخاری و مسلم)

و می‌فرماید:

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ (متفق علیه)

کسی که از روی ایمان و امید به کسب اجر و پاداش، ماه رمضان را روزه بگیرد گناهان (صغیره) گذشته‌ی او بخشوده می‌شود. (مسلم و بخاری)

در حدیث دیگری می‌فرماید:

صُومُوا لِرُؤُوسِهِ وَأَفْطَرُوا لِرُؤُوسِهِ فَإِنْ غُبِيَ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ (متفق علیه)

با دیدن هلال روزه بگیرید و با دیدن آن روزه را تمام کنید و اگر ابر مانع دیدن ماه شد سی روز شعبان را کامل کنید. (مسلم و بخاری)

و در روایت دیگری می‌فرماید: تا هلال را ندیده‌اید روزه نگیرید، همچنین تا آن را ندیدید روزه را تمام نکنید، پس اگر ابرها مانع دیدن هلال شدند اندازه‌ی آن را نگه دارید. (یعنی سی روز را کامل کنید). (بخاری و مسلم)

حقیقت روزه و احکامش

حقیقت روزه یعنی امتناع از تمام آن چیزهای مادی و معنوی که روزه را باطل می‌کنند از طلوع فجر تا غروب خورشید، و هر کس از سخن باطل و دورغ و عمل ناشایست فاصله نگیرد، خداوند نیازی به ترک غذا و آب ندارد (یعنی روزه‌اش باطل است)، سنت است که سحری خوردن به تأخیر افتد اما زود افطار شود، هر کسی عمداً با جماع روزه‌اش را باطل کند باید کفاره بپردازد و روزه را قضا کند، اما در مورد آن به طور غیرعمدی، میان فقها اختلاف وجود دارد، هر کس با چیزی غیر از جماع روزه‌اش را باطل کند باید روزه را قضا کند، اما در مورد کفاره‌ی آن اختلاف وجود دارد، اگر شخص روزه‌دار از روی فراموشی چیزی را خورد یا نوشید، (روزه‌اش باطل نمی‌شود و) آن را کامل کند؛ چرا که خدا او را اطعام کرده یا نوشانده است.

خداوند به حقیقت روزه و زمان آن چنین اشاره می‌فرماید:

﴿أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَشِّرُوهُمْ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَشِّرُوهُمْ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

آمیزش و نزدیکی با همسران در شب روزه‌داری حلال گردیده است. آنان لباس شمایند و شما لباس آنانید (و دوری از آمیزش با یکدیگر برایتان بسی رنج‌آور است). خداوند می‌داند که شما (از لذائذ نفسانی می‌کاستید و معتقد بودید که شبها بعد از بخواب رفتن، همخوابگی با همسران حرام است و) بر خود خیانت می‌کردید. خداوند توبه‌ی شما را پذیرفت و شما را بخشید. پس هم‌اکنون (که با نصّ صریح، همخوابگی آزاد است) با آنان آمیزش کنید و چیزی را نخواهید که خدا برایتان لازم دانسته است (همچون بقای نسل و حفظ دین و آبرو و پاداش اخروی)، و بخورید و بیاشامید تا آن گاه که رشته‌ی بامداد از رشته‌ی سیاه (شب) برایتان از هم جدا و آشکار گردد. سپس روزه را تا شب ادامه دهید. (همخوابگی با همسران در تمام شبهای روزه‌داری حلال است. لیکن) وقتی که در مساجد به (عبادت) اعتکاف مشغولید، با آنان همخوابگی نکنید. این (احکام روزه و اعتکاف) حدود و مرزهای الهی است و بدانها نزدیک نشوید. خداوند این چنین آیات خود را برای مردم روشن می‌سازد، باشد که پرهیزگار شوند.

از عدی بن حاتم روایت شده است که وقتی این آیه نازل شد، دو طناب سیاه و سفید آورد و آنها را زیر بالینم قرار دادم و در شب به آنها نگاه می‌کردم تا سفیدی و سیاهی آنها برایم روشن شود، صبح پیش حضرت رفتم و جریان را برایش تعریف کردم، حضرت ﷺ فرمود: منظور آیه سیاهی شب و سفیدی روز است. (بخاری)

از ابوهریره روایت شده است که حضرت ﷺ فرمود:

مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّوْرِ وَالْعَمَلَ بِهِ فَلَيْسَ لِلَّهِ حَاجَةٌ فِي أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ (رواه البخاری)

کسی که سخن دروغ و عمل کردن بدان را رها نکند خداوند نیازی به ترک غذا و آبش ندارد. (بخاری)

در حدیث دیگری می‌فرماید:

فَصَلُّ مَا بَيْنَ صِيَامِنَا وَصِيَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ أَكْلَةُ السَّحَرِ (رواه مسلم)

تفاوت روزهی ما و روزهی اهل کتاب خوردن سحری است. (مسلم)

و می‌فرماید:

تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَهً. (متفق علیه)

سحری بخورید چون در آن برکت وجود دارد. (بخاری و مسلم)

سهل بن سعد در مورد تأخیر سحری می‌فرماید:

كُنْتُ أَتَسَحَّرُ فِي أَهْلِي ثُمَّ يَكُونُ سُرْعَةً بِي أَنْ أُذْرِكَ صَلَاةَ الْفَجْرِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. (رواه البخاری)

من در خانه همراه خانواده‌ام سحری می‌خوردم سپس عجله می‌کردم تا به نماز

حضرت ﷺ برسم. (بخاری)

عایشه می‌فرماید: بلال در شب اذان می‌گفت، پیامبر ﷺ می‌فرمود: بخورید و بنوشید تا

ابن مکتوم اذان می‌گوید چون او هنگام طلوع فجر اذان می‌گوید. (مسلم و بخاری)

در مورد شتاب در افطاری سهل بن سعد از حضرت ﷺ روایت می‌کند که پیامبر ﷺ

فرمود: مردم تا زمانی که در افطاری شتاب کنند در خیر و نیکی خواهند بود. (مسلم و

بخاری)

در مورد کفاره‌ی شکستن روزه با جماع ابوهریره چنین روایت می‌کند:

بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلَكْتُ قَالَ مَا لَكَ قَالَ وَقَعْتُ عَلَى

امْرَأَتِي وَأَنَا صَائِمٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَلْ تَجِدُ رَقَبَةً تُعْتِقُهَا قَالَ لَا قَالَ فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ

مُتَابِعَيْنِ قَالَ لَا فَقَالَ فَهَلْ تَجِدُ إِطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا قَالَ لَا قَالَ فَمَكَثَ النَّبِيُّ ﷺ فَبَيْنَمَا نَحْنُ عَلَى ذَلِكَ

أَتَى النَّبِيُّ ﷺ بِعَرَقٍ فِيهَا تَمْرٌ وَالْعَرَقُ الْمِكْتَلُ قَالَ أَتَيْنَ السَّائِلُ فَقَالَ أَنَا قَالَ خُذْهَا فَتَصَدَّقْ بِهِ فَقَالَ الرَّجُلُ

أَعْلَى أَفْقَرُ مِنِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَوَاللَّهِ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا يُرِيدُ الْحَرَّتَيْنِ أَهْلُ بَيْتٍ أَفْقَرُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي فَصَحَّكَ

النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى بَدَتْ أَنْيَابُهُ ثُمَّ قَالَ أَطْعِمُهُ أَهْلَكَ. (متفق علیه)

در حالیکه نزد پیامبر ﷺ نشسته بودیم، مردی آمد و گفت: ای رسول خدا! هلاک شدم،

پیامبر ﷺ فرمود: چه شده است، گفت: در حالی که روزه بودم با همسرم آمیزش کردم،

پیامبر ﷺ فرمود: آیا می‌توانی برده‌ای را آزاد کنی؟ گفت: نه، فرمود: آیا می‌توانی دو ماه پشت سر هم روزه بگیری؟ گفت: نه، فرمود: آیا می‌توانی شصت مسکین را طعام بدهی؟ گفت: نه، (ابوهریره) گفت: پیامبر ﷺ مکشی کرد، آنگاه سبد بزرگی از خرما را برای پیامبر ﷺ آوردند، فرمود: این را بگیر و (آن را بعنوان کفاره‌ی روزهات) صدقه بده، آن مرد گفت: به فقیرتر از خودم بدهم ای رسول خدا؟ به خدا قسم در تمام مدینه خانواده‌ای فقیرتر از خانواده‌ی من وجود ندارد. پیامبر ﷺ خندید به گونه‌ای که دندان‌های نیشش نمایان شد، سپس فرمود: (با آن) خانواده‌ات را طعام بده. (بخاری و مسلم)

حدیث ذیل دال بر عدم باطل گشتن روزه‌ی فردی است که از روی فراموشی چیزی را می‌خورد یا می‌نوشد:

مَنْ أَكَلَ نَاسِيًا وَهُوَ صَائِمٌ فَلَيْسَ صَوْمُهُ فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ وَسَقَاهُ (متفق علیه)

اگر شخص روزه‌داری از روی فراموشی چیزی را خورد یا نوشید، (روزه‌اش باطل نمی‌شود و) آن را کامل کند؛ چرا که خدا او را اطعام کرده یا نوشانده است. (بخاری و مسلم)

روزه‌ی سنت

بعضی از روزهایی که روزه گرفتن در آنها سنت است عبارتند از: شش روز از شوال، روز عرفة، روز عاشورا و یک روز قبل و بعد از آن، ایام البیض (سبزه، چهارده و پانزدهم هر ماه)، دوشنبه‌ها و پنجشنبه‌ها و یک روز در میان برای کسی که توانایی دارد.

ابوایوب انصاری می‌گوید: رسول خدا ﷺ فرمود:

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ ثُمَّ أَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ (رواه مسلم)

کسی که ماه رمضان و بدنبال آن شش روز از ماه شوال را روزه بگیرد مانند اینست که یک سال کامل روزه گرفته باشد. (مسلم)

از ابن عباس روایت شده است که گفت: پیامبر را ندیدم که بر روزه‌ی روزی مانند عاشورا و روزه‌ی ماهی مانند رمضان مواظبت داشته باشد. (بخاری و مسلم)

از ابوهریره روایت شده است که: دوست و خلیلم مرا به سه چیز توصیه کرده است: روزه‌ی سه روز در هر ماه، دو رکعت نماز صبحی و یک رکعت نماز وتر قبل از اینکه بخوابم. (بخاری و مسلم)

ابی قتاده می‌گوید در مورد یک روز روزه و یک روز افطار از حضرت ﷺ سؤال شد؟ حضرت ﷺ فرمود: این روزه‌ی برادرم داوود است، و در مورد روزه‌ی دوشنبه از حضرت پرسیده شد؟ فرمود: روزه‌ی است که در آن به دنیا آمدم و در آن مبعوث شدم و در آن قرآن نازل گشت. سپس فرمود: سه روز روزه گرفتن از هر ماهی مانند روزه گرفتن تمام سال است، از پیامبر درباره‌ی روزه‌ی روز عرفه سؤال شد فرمود: گناهان سال گذشته و سال جاری را از بین می‌برد و درباره‌ی روزه‌ی روز عاشورا از او سؤال شد فرمود: گناهان سال گذشته را از بین می‌برد. (مسلم)

در روایت دیگر می‌فرماید: لا صام من صام الدهر، صوم ثلاثة أيام صوم الدهر كله. (رواه البخاری)

کسی که همه‌ی سال روزه بگیرد روزه نگرفته بلکه روزه‌ی همه‌ی سال سه روز روزه گرفتن در هر ماه است. (بخاری)

در حدیثی دیگر خطاب به عبدالله بن عمرو بن عاص می‌فرماید:

لا صوم فوق صوم داوود علیه السلام، شطر الدهر، صم یوما و أفطر یوما. (متفق علیه)

بیشتر از روزه‌ی داوود روزه‌ای وجود ندارد، روزه‌ی او نصف سال بود. یک روز روزه بگیر و یک روز افطار کن. (مسلم و بخاری)

در حدیث دیگری می‌فرماید:

أَحَبُّ الصَّيَامِ إِلَى اللَّهِ صِيَامُ دَاوُودَ وَأَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللَّهِ صَلَاةُ دَاوُودَ كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ وَيَنَامُ سُدُسَهُ وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا (متفق عليه)

بهترین روزه روزه داوود است و بهترین نماز نماز داوود است، نیمی از شب می‌خوابید و یک سوم آن بیدار می‌ماند و یک ششم باقیمانده را نیز می‌خوابید، یک روز روزه می‌گرفت و یک روز افطار می‌کرد. (بخاری و مسلم)

روزه‌های نهی شده

از روزه گرفتن همه‌ی سال، عید رمضان و قربان و سه روز ایام تشریق مگر برای کسی که در حج حیوان قربانی ندارد و روزه گرفتن زن در روزهایی که خون حیض و نفاس دارد، نهی شده است.

در مورد روزه‌ی همه‌ی سال حضرت ﷺ می‌فرماید:

لا صام من صام الدهر كله (متفق عليه)

کسی که همه‌ی سال روزه می‌گیرد در حقیقت روزه نگرفته است. (بخاری و مسلم)

در مورد روزه‌ی دو عید ابی عبیده چنین روایت کرده است:

شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ صَلَّى ثُمَّ انْصَرَفَ فَخَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ إِنَّ هَذَيْنِ يَوْمَانِ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ صِيَامِهِمَا يَوْمٌ فَطَرَكُكُمْ مِنْ صِيَامِكُمْ وَالْآخَرُ يَوْمٌ تَأْكُلُونَ فِيهِ مِنْ نُسُكِكُمْ (متفق عليه)

در روز عید با عمر بن خطاب رضی الله عنه بودم گفت: پیامبر ﷺ از روزه گرفتن در این دو روز نهی فرموده است، اولین روز بعد از ماه رمضان (عید فطر) و روزی که از قربانی‌هایتان می‌خورید (عید قربان). (بخاری و مسلم)

در مورد روزه‌ی ایام تشریق عایشه و ابن عمر می‌گویند:

لَمْ يُرَخَّصْ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ أَنْ يُصْمَنَ إِلَّا لِمَنْ لَمْ يَجِدْ الْهُدْيَ (رواه البخاری)

در ایام التشریق اجازه‌ی روزه گرفتن داده نشده است مگر برای کسی که (هنگام ادای فریضه‌ی حج) چیزی را برای قربانی کردن (هدی) بدست نیاورد. (بخاری آن را روایت کرده است)

در مورد روزه‌ی زن حائضه ابوسعید خدری از حضرت ﷺ روایت می‌کند:
 أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ قُلْنَ بَلَى قَالَ فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا. (متفق علیه)

مگر زن هنگام حیض نماز و روزه را ترک نمی‌کند؟ عرض کردند: بله، فرمود: این از نقصان دین او است. (بخاری و مسلم)

امام مسلم در حدیث معاذه روایت می‌کند که گفت از عایشه پرسیدم چرا زن در ایام حیض روزه را قضی می‌کند ولی نماز را قضا نمی‌کند؟ عایشه گفت: مگر تو از خوارج هستی؟ گفتم: نه خوارج نیستم، بلکه سؤال پرسیدم، عایشه گفت: در دوران حضرت دچار چنین حالتی می‌شدیم پیامبر دستور می‌داد که روزه را قضا کنیم ولی در مورد قضای نماز دستور نمی‌فرمود.

شب‌زنده‌داری و اعتکاف در رمضان

یکی از سنتهای رمضان شب‌زنده‌داری است، حضرت ﷺ در شبهای رمضان و غیر آن یازده رکعت نماز می‌خواند، در مورد تعداد رکعت‌ها چندین نظر وجود دارد.

اعتکاف و قیام تمام شب در ده شب پایانی رمضان و همچنین در شبهای وتر به جست و جوی شب قدر گشتن سنت است.

ابوهریره از حضرت ﷺ روایت کرده است که فرمود:

مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ (متفق علیه)

کسی که از روی ایمان و امید به کسب اجر و پاداش، ماه رمضان را روزه بگیرد گناهان (صغیره‌ی) گذشته‌ی او بخشوده می‌شود. (بخاری و مسلم)

کیفیت نماز شب را در رمضان ابی سلمه بن عبدالرحمن چنین از عایشه روایت می‌کند: پیامبر در رمضان و غیر آن بیش از یازده رکعت نماز نمی‌خواند، ابتدا چهار رکعت می‌خواند و آنقدر زیبا و طولانی می‌خواند که می‌پرس، سپس چهار رکعت دیگر به همین گونه و آنگاه سه رکعت می‌خواند، گفتم ای رسول خدا آیا قبل از اینکه وتر بخوانی می‌خوابی؟ فرمود: ای عایشه چشمانم می‌خوابند ولی قلبم بیدار است. (بخاری و مسلم) در مورد تلاش بیشتر پیامبر در ده شب آخر رمضان عایشه می‌فرماید: وقتی که ده شب پایانی رمضان فرا می‌رسید حضرت کمر همت می‌بست، شبها بیدار می‌ماند و خانواده‌اش را بیدار می‌کرد (بخاری و مسلم) عایشه می‌فرماید:

رسول خدا ﷺ در ده شب پایانی رمضان اعتکاف می‌کرد. (مسلم و بخاری) دوباره عایشه می‌فرماید: پیامبر به گونه‌ای در ده شب پایانی رمضان عبادت می‌کرد که هرگز در ایام دیگر چنین نمی‌کرد. (مسلم) ابوهریره می‌گوید: پیامبر ﷺ در ده روز پایانی رمضان اعتکاف می‌کرد، در سالی که وفات کرد بیست روز اعتکاف نمود. (بخاری) در مورد تشویق به قیام در لیل‌القدر می‌فرماید:

مَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ (متفق علیه)

کسی که از روی ایمان و امید به کسب اجر و پاداش، شب قدر را احیاء کند گناهان (صغیره‌ی) گذشته‌ی او بخشوده می‌شود. (بخاری و مسلم)

در مورد جست و جو کردن شب قدر در آخر رمضان ابوسعید خدری از حضرت ﷺ نقل می‌کند:

من شب قدر را دیدم سپس آن را فراموش کردم، در شبهای فرد پایانی رمضان آن را جست و جو کنید. (مسلم و بخاری)

عایشه از حضرت ﷺ روایت می‌کند که فرمود:

تَحَرَّوْا لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي الْوَتْرِ مِنَ الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ (رواه البخاري)

شب قدر را در شبهای فرد دهه‌ی آخر رمضان جستجو کنید. (بخاری)

در روایت دیگری می‌فرماید: تَحَرَّوْا لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ

شب قدر را در ده شب آخر رمضان جستجو کنید.

حج

ایمان داریم که حج یکی از ارکان اسلام است، و بر کسی که قدرت و توانایی دارد واجب است، در طول عمر تنها یک بار واجب است و دفعات دیگر سنت محسوب می‌شود، شرایط وجوب حج اسلام، بلوغ، عقل و توانایی می‌باشد و ارکان آن عبارت‌اند از: احرام، طواف، سعی بین صفا و مروه و وقوف در عرفه.

وجوب حج بر کسی که توانایی دارد یکی از ارکانی است که مورد اجماع مسلمانان است و در اسلام کاملاً بدیهی و آشکار است، خداوند می‌فرماید:

﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾

آل عمران: ۹۷

و حجّ این خانه واجب الهی است بر کسانی که توانایی (مالی و بدنی) برای رفتن بدانجا را دارند. و هرکس (حجّ خانه‌ی خدا را به جای نیاورد، یا اصلاً حجّ را نپذیرد، و بدین وسیله) کفر ورزد (به خود زیان رسانده نه به خدا) چه خداوند از همه‌ی جهانیان بی‌نیاز است.

حدیث ذیل به رکن بودن حج و اینکه یکی از ستون‌های اساسی دین است اشاره می‌فرماید:

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ (متفق علیه)

اسلام بر پنج چیز بنا شده است: گواهی دادن به الوهیت پروردگار، رسالت محمد ﷺ، اقامه‌ی نماز، ایتاء زکات، حج و روزه‌ی رمضان. (بخاری و مسلم)

در مورد پاداش حج، پیامبر ﷺ می‌فرماید:

مَنْ حَجَّ لِلَّهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ (رواه مسلم)

هر کس برای خدا حج کند، و (هنگام احرام) از آمیزش و امور شهوانی با همسرش پرهیز نماید و معصیت نکند زمانی که از حج باز می‌گردد مانند روزی است که از مادر زاده شده است. (مسلم)

در حدیث دیگری می‌فرماید:

الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا وَالْحَجُّ الْمُبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ (متفق علیه)

عمره تا عمره موجب کفاره‌ی گناهان است و حج مقبول (که در آن گناه نباشد) جز بهشت پاداشی ندارد. (بخاری و مسلم)

در مورد یک بار واجب بودن آن در طول عمر حدیث ابوهریره اشاره می‌کند:

أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ فَحُجُّوا فَقَالَ رَجُلٌ أَكُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَسَكَتَ حَتَّى قَالَهَا ثَلَاثًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَتْ وَلِمَا اسْتَطَعْتُمْ ثُمَّ قَالَ ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَدَعُوهُ. (رواه مسلم)

ای مردم! خداوند حج را بر شما فرض کرده است؛ پس حج کنید. مردی گفت: ای رسول خدا! آیا هر سال به حج برویم؟ پیامبر ﷺ ساکت شد تا آن مرد سه بار سؤالش را تکرار کرد. سپس پیامبر ﷺ فرمود: اگر می‌گفتم بله، حج (هر سال) بر شما واجب می‌شد و شما توانایی انجام آن را نداشتید، سپس فرمود: از آنچه که در مورد آن برایتان چیزی

نگفته‌ام نپرسید؛ زیرا کسانی که قبل از شما بودند با سؤالات فراوان و اختلاف با پیامبران‌شان هلاک شدند، پس هر گاه شما را به کاری امر کردم در حد توانتان آن را انجام دهید و هرگاه شما را از چیزی نهی کردم از آن دست بردارید. (مسلم)

در مورد رکن بودن عرفه می‌فرماید:

الحج العرفة (رواه أبوداود و ترمذی و نسائی)

حج، عرفه است. (ابوداود و ترمذی و نسائی)

آیه ۱۹۹ سوره‌ی بقره به روانه شدن از آنجا (عرفات) به سوی مزدلفه اشاره می‌فرماید:

﴿ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ

رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾ البقرة: ۱۹۹

سپس از همان جا که مردم روان می‌شوند (و از مکان واحدی به نام عرفات به سوی سرزمین منی می‌کوچند) روان شوید، و از خداوند آمرزش (گناهان و کجرویهای پیشین خود را) بخواهید (و بدانید که) بی‌گمان خداوند آمرزنده و مهربان است (و توبه و بازگشت بندگان مخلص را می‌پذیرد).

عروه می‌گوید:

كَانَ النَّاسُ يَطُوفُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عُرَاءَ إِلَّا الْحُمْسَ وَالْحُمْسُ قُرُشٌ وَمَا وَلَدَتْ وَكَانَتْ الْحُمْسُ يَحْتَسِبُونَ عَلَى النَّاسِ يُعْطِي الرَّجُلُ الرَّجُلَ الثَّيَابَ يَطُوفُ فِيهَا وَتُعْطِي الْمَرْأَةُ الْمَرْأَةَ الثَّيَابَ تَطُوفُ فِيهَا فَمَنْ لَمْ يُعْطِهِ الْحُمْسُ طَافَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانًا وَكَانَ يُفِيضُ جَمَاعَةُ النَّاسِ مِنْ عَرَفَاتٍ وَيُفِيضُ الْحُمْسُ مِنْ جَمْعٍ قَالَ وَأَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي الْحُمْسِ (ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ) قَالَ كَانُوا يُفِيضُونَ مِنْ جَمْعٍ فَدَفِعُوا إِلَى عَرَفَاتٍ (رواه البخاري)

مردم در جاهلیت، لخت طواف می‌کردند مگر قریش و نوادگانشان، آنها به مردم کمک می‌کردند، به مرد و زن لباس می‌دادند تا با آن طواف کنند، هر کس لباس نمی‌گرفت یا به او داده نمی‌شد، لخت طواف می‌کرد، گروهی از مردم روانه‌ی عرفات می‌شدند، راوی می‌گوید: پدرم از عایشه برایم گفت که فرمود آیه‌ی: (ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ) در مورد حمس نازل شده است، راوی می‌گوید: مردم از جمع روانه می‌شدند اما بعد از نزول آیه از عرفات روانه می‌شدند. (بخاری)

آیه‌ی ۲۹ سوره‌ی حج به طواف اشاره می‌فرماید:

﴿ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾

الحج: ۲۹

بعد از آن باید آلودگیها (و چرک و کثافت، و زواید بدن همچون مو و ناخن) را از خود برطرف سازند، و به نذرهای خویش (اگر نذر کرده‌اند) وفا کنند، و خانه‌ی قدیمی و گرامی (خدا، کعبه) را طواف نمایند.

آیه‌ی ۱۵۸ سوره‌ی بقره به سعی میان صفا و مروه اشاره می‌فرماید:

﴿إِنَّ الْأَصْفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ

يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ البقرة: ۱۵۸

بی‌گمان (دو کوه) صفا و مروه (و هفت بار سعی میان آن دو) از نشانه‌های (دین) خدا و عبادات الله هستند. پس هر که (می‌خواهد فریضه‌ی) حج بیت (الله الحرام) یا عمره را به جای آورد، بر او گناهی نخواهد بود که آن دو (کوه) را بارها طواف کند (و سعی میان صفا و مروه را به جای آورد). هر که به دلخواه کار نیکی را انجام دهد (و بیش از واجبات، به طاعت و عبادت پردازد، خدا پاداش او را می‌دهد، چه) بی‌گمان خدا سپاسگزار و آگاه (از اعمال و نیت عبادت‌کنندگان) است.

و حدیث هشام بن عروه از پدرش از عایشه که گفت: به عایشه گفتم من گمان می‌کنم که اگر کسی بین صفا و مروه طواف نکند به حج او ضرری نمی‌رسد، عایشه گفت: چرا؟ گفتم: برای اینکه خداوند متعال می‌فرماید: «إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ...» تا آخر آیه، پس عایشه گفت: خداوند حج و عمره‌ی هیچ کس را بدون طواف بین صفا و مروه تمام نمی‌گرداند! هر چند آن چنان باشد که تو می‌گویی «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ إِلَّا يَطُوفَ بِهِمَا». آیا می‌دانی این آیه در چه موردی نازل شد؟ در مورد انصار نازل شد که در جاهلیت در کنار دریا دو بت را به نامهای اساف و نائله ستایش می‌کردند سپس می‌آمدند و بین صفا و مروه طواف می‌کردند و سرهایشان را می‌تراشیدند، وقتی اسلام آمد آنها اکراه داشتند از اینکه بین صفا و مروه طواف کنند به خاطر آنچه که در جاهلیت انجام می‌دادند، پس خداوند این آیه را نازل کرد: «إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ...» عایشه گفت: پس آنها طواف کردند. (مسلم آن را روایت کرده است)

انواع نسک و میقات‌ها

ایمان داریم که نسک سه نوع می‌باشد:

- ۱- افراد: یعنی تنها برای حج احرام بسته شود.
 - ۲- قران: یعنی برای حج و عمره با هم احرام بسته شود، یا ابتدا برای عمره سپس قبل از وارد شدن به طواف احرام حج هم ببندد.
 - ۳- تمتع: یعنی در ماههای حج احرام عمره ببندد سپس حج کند، بر هر انسانی که احرام تمتع یا قران می‌بندد قربانی‌ای واجب می‌گردد، و اگر قربانی پیدا نکرد باید ده روز روزه بگیرد سه روز در حج و بقیه‌ی روزه‌ها وقتی که به دیار خود برگشت.
- پیامبر ﷺ برای اهل مدینه ذوالحلیفه و برای اهل یمن یلملم و برای اهل نجد قرن‌المنازل و برای اهل مصر و شام جحفه را به عنوان میقات تعیین کرد، سپس فرمود:

این میقاتها برای اهل این سرزمین‌ها و افرادی است که از این محل عبور می‌کنند و قصد حج و عمره دارند، اما اگر کسی از جایی غیر از اینها آمد از همانجا که احرام می‌بندد میقاتش شروع می‌شود، امت اسلامی اجماع دارند که میقات اهل عراق ذات‌العرق است، اما در مورد منصوص بودنش اختلاف دارند چون گروهی می‌گویند: اجتهاد عمر بوده است.

حدیث عایشه رضی الله عنها به سه نوع نسک اشاره می‌فرماید:

خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَمِنَّا مَنْ أَهَلَ بِعُمْرَةٍ وَمِنَّا مَنْ أَهَلَ بِحَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ وَمِنَّا مَنْ أَهَلَ بِالْحُجِّ وَأَهَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْحُجِّ فَأَمَّا مَنْ أَهَلَ بِالْحُجِّ أَوْ جَمَعَ الْحُجَّ وَالْعُمْرَةَ لَمْ يَحِلُّوا حَتَّى كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ (رواه البخاری)

در سال حجة‌الوداع همراه حضرت صلی الله علیه و آله بیرون آمدیم، برخی از ما به عمره و گروهی دیگر به حج و عمره احرام بسته بودیم و برخی تنها به نیت حج احرام بسته بودند، رسول خدا صلی الله علیه و آله خودش نیت حج آورده بود، هیچ کدام تا روز قربان از احرام بیرون نیامدند. (بخاری)

در مورد انواع میقات‌های احرام ابن عباس چنین روایت می‌کند:

إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَقَّتْ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنَ الْمَنَازِلِ وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلْمَلَمَ هُنَّ وَلَكِنْ أَتَى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِهِنَّ مِمَّنْ أَرَادَ الْحُجَّ وَالْعُمْرَةَ وَمَنْ كَانَ دُونَ ذَلِكَ فَمِنْ حَيْثُ أَنْشَأَ حَتَّى أَهْلُ مَكَّةَ مِنْ مَكَّةَ. (متفق علیه)

پیامبر صلی الله علیه و آله «ذوالحلیفه» را برای اهل مدینه و «جحفه» را برای اهل شام و «قرن‌المنازل» را برای اهل نجد و «یلملم» را برای اهل یمن میقات قرار داد، سپس فرمود: این اماکن برای آنان و کسانی که از مناطق دورتر، برای ادای حج و عمره، از این اماکن عبور می‌کنند میقات محسوب می‌شوند و کسی که محل سکونتش نزدیکتر از این مواقیت به مکه

باشد از هر جایی که قصد حرکت به مکه کند میقات او به حساب می‌آید. حتی برای اهل مکه، خود مکه میقات محسوب می‌شود (مسلم و بخاری)

به صحت رسیده است که وقتی سرزمین عراق فتح شد، مردم آن دیار پیش عمر آمدند و گفتند: ای امیرالمؤمنین، رسول خدا ﷺ قرن را برای اهل نجد معین فرموده که از ما خیلی دور است و اگر از قرن عبور کنیم برای ما خیلی سخت است، عمر گفت: از راه خود بیایید، و ذات‌العرق را برای آنها تعیین کرد. (بخاری)

محرمات احرام

مرد مُحَرَّم باید از هر چیز دوخته‌شده‌ای که به اندازه‌ی تمام بدن یا عضوی از آن باشد پرهیز کند، همچنین باید از پوشاندن موی سر و تراشیدن مو و کوتاه کردنش و ناخن گرفتن و استفاده از خوشبوکننده و شکارکردن دوری گزیند، اگر اشتباهاً یا بر اثر نادانی مرتکب یکی از این کارها شد چیزی بر او واجب نمی‌گردد، اما اگر عمداً دست به یکی از این کارها زد باید یا سه روز روزه بگیرد یا شش نفر را غذا دهد یا گوسفندی قربانی کند.

یکی دیگر از محرمات احرام، جماع کردن و مقدمات آن می‌باشد، اگر قبل از تحلیل (یا قبل از وقوف در عرفه بنا به اختلاف فقها) جماع صورت گرفت حج باطل می‌شود و باید بیرون بیاید و شتری قربانی کند، ولی اگر بعد از تحلیل صورت گرفت حج باطل نمی‌شود ولی باید گوسفندی قربانی کند.

خداوند در آیه‌ی ۱۹۷ سوره‌ی بقره می‌فرماید:

﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَةٌ ۖ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۚ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ ۚ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ ۚ وَاتَّقُونِ ۚ يَأْتُوا بِالْأَلْبَابِ ۚ﴾

البقرة: ۱۹۷

حجّ در ماههای معینی انجام می‌پذیرد (که عبارتند از: شوال و ذوالقعدة و ذوالحجّة). پس کسی که (در این ماهها با احرام یا تلبیه یا سوق دادن حیوان قربانی و شروع مناسک دیگر حجّ)، حجّ را بر خویشتن واجب کرده باشد (و حجّ را آغاز نموده باشد، باید آداب آن را مراعات دارد و توجّه داشته باشد که) در حجّ آمیزش جنسی با زنان و گناه و جدالی نیست (و نباید مرتکب چنین اعمالی شود). و هر کار نیکی که می‌کنید خداوند از آن آگاه است. و توشه بگیرید (هم برای سفر حجّ و هم برای سرای دیگران و بدانید) که بهترین توشه پرهیزگاری است، و ای خردمندان! از (خشم و کيفر) من پرهیزید.

و می‌فرماید: ﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ﴾ البقرة: ۱۹۶

و حجّ و عمره را به تمام و کمال خالصانه برای خدا انجام دهید (و مراسم و مناسک ظاهری را به پایان برید و هدفتان جز رضای خدا نباشد). در مورد قربانی کردن شتر هنگام ارتکاب جماع از ابن عباس چنین روایت شده است: در مورد مردی که مرتکب جماع شده است سؤال شد؟ گفت: باید شتری قربانی کند. (امام مالک)

در بیان پرهیز از تراشیدن سر و اینکه یکی از محرمات احرام است و فدیهِ آن در صورت اضطرار، آیه‌ی ۱۹۶ سوره‌ی بقره چنین اشاره می‌نماید:

﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَنَ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ

﴿البقرة: ۱۹۶﴾

و حجّ و عمره را به تمام و کمال خالصانه برای خدا انجام دهید (و مراسم و مناسک ظاهری را به پایان برید و هدفتان جز رضای خدا نباشد) و اگر (از برگزاری بعضی از

مناسک، به وسیله‌ی دشمن یا بیماری و غیره) بازداشته شدید (و خواستید از احرام به در آید، بر شما است که) هر آنچه از قربانی فراهم شود (همچون شتر و گاو و گوسفند، ذبح کنید و آن گاه از احرام به درآید) و سرهای خود را نتراشید تا قربانی به قربانگاه خود برسد (همان جایی که حاجی در آن از انجام مراسم حج بازمانده، و یا کعبه است)، و اگر کسی از شما بیمار شد، یا ناراحتی در سر داشت (به سبب زخمی بودن یا سردرد و یا بیماریهای دیگر، و محتاج شد موی سر را بتراشد، باید که) فدیّه بدهد، از قبیل (سه روز) روزه یا صدقه (که دادن خوراک یک‌روزه‌ی شش نفر ندار است) و یا گوسفندی (که باید ذبح و میان فقراء تقسیم شود).

حدیث سالم که از پدرش روایت کرده است به دوری جستن از لباس دوخته شده اشاره می‌نماید:

مردی از پیامبر ﷺ سؤال کرد و گفت: شخص محرم باید چه لباسی بپوشد؟ پیامبر ﷺ فرمود: نباید پیراهن، عمامه، کلاه، شلوار، و لباسی که به زعفران و ورس (گیاهی زردرنگ و خوشبو) آغشته است، بپوشد. همچنین نباید خف بپوشد، مگر کسی که کفش ندارد که در این صورت می‌تواند خف بپوشد ولی باید آنها را تا پایین‌تر از قوزکها ببرد.. (مسلم و بخاری)

و حدیث ابن عباس به پرهیز از بوی خوش و پوشاندن موی سر در حال احرام چنین اشاره می‌کند: مردی از شترش افتاد و گردنش شکست و فوت کرد. ما همراه پیامبر بودیم و او در حال احرام بود، پس پیامبر ﷺ فرمود: او را با آب و سدر بشویید و در دو جامه کفن کنید، به او بوی خوش نزنید و سرش را نپوشانید، چرا که خداوند در روز قیامت او را لبیک‌گویان زنده می‌کند. (بخاری و مسلم)

در روایت دیگری آمده است که مردی که از جعرانه پیش پیامبر ﷺ آمد و جبه‌ای بر تن داشت و بوی خوشی استعمال کرده بود که اثری زرد رنگ بر جبه‌اش باقی گذاشته

بود، از پیامبر پرسید: در مورد عمره‌ام چگونه دستور می‌دهید؟ پیامبر ﷺ گفت: بوی خوش را از خودت پاک کن، جبهات را دریاور و و همچنانکه در حج عمل می‌کنی عمرهات را نیز به جای آور. (بخاری و مسلم آن را روایت کرده‌اند، لفظ از مسلم است)

خداوند در آیه‌ی ۹۵ سوره‌ی مائده در مورد کشتن شکار نسبت به فرد محرم می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَرَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهُ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو

اِنْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾ المائدة: ۹۵

ای مؤمنان! هنگامی که در حالت احرام هستید (و یا این که در سرزمین حرم بسر می‌برید) نخجیر مکشید. و هر کس از شما عمداً نخجیر بکشد باید کفاره‌ای معادل آن از چهارپایان (اهلی، مانند: بز و گوسفند و شتر و گاو) بدهد، کفاره‌ای که دو نفر عادل از میان خودتان به معادل بودن آن قضاوت کنند و برابری آن را تصدیق نمایند. چنین حیوانی قربانی می‌گردد و به مستمندان مکه داده می‌شود، یا کفاره‌ای (معادل قیمت آن حیوان) خوراک (یک روزه به هر یک از) فقراء می‌دهد، و یا برابر آن (خوراک؛ به عبارت دیگر به تعداد مستمندان دریافت‌کننده کفاره، روزهایی) روزه می‌گیرد. تا متجاوز کیفر کار خود را بچشد. خداوند از آنچه در گذشته (پیش از تحریم شکار) انجام پذیرفته است، گذشت می‌نماید. ولی هر کس (به کشتن نخجیر) دوباره برگردد (و بعد از آگاهی از تحریم، باز به شکار پردازد) خداوند از او انتقام می‌گیرد، و خداوند توانا و انتقام‌گیرنده است.

در مورد دوری از نکاح کردن یا به نکاح درآوردن عثمان بن عفان روایت می‌کند:
 قال رسول الله ﷺ لا ینکح المحرم ولا ینکح ولا یخطب. (رواه مسلم)
 پیامبر ﷺ فرمود: شخص محرم نکاح نمی‌کند و نکاح نمی‌شود و به خواستگاری
 نمی‌رود. (مسلم)

کیفیت حج

کیفیت حج این گونه است: با غسل کردن و نظافت و خوشبو کردن خود را برای احرام آماده می‌نماید، و باید از لباس دوخته شده پرهیز کند، سپس وقتی به نزدیک مقیات رسید در جامه و ردا و کفش احرام می‌بندد، سنت است بعد از نماز احرام کند، سپس لبیک‌گویان صدایش را بلند کند، وقتی وارد احرام شد باید از محرمات احرام پرهیز کند، وقتی به بیت‌الله الحرام رسید از حجرالاسود و با قرار دادن بیت‌الله در طرف چپش شروع کند به طواف کردن، در حالی که ردایش را از زیر بغل راست بر روی شانه‌ی چپش انداخته است، سپس به حجرالاسود سلام کند و اگر توانست آنرا ببوسد، اما باید مزاحم دیگران نشود در این صورت تنها بدان اشاره کند، و هفت بار خانه‌ی خدا را طواف کند، در سه دور اول شتاب و در چهار دور دیگر آرامش و حالت عادی سنت است، و هر گاه به نزدیک حجرالاسود رسید به آن اشاره کند و تکبیر بگوید، (اگر نتوانست آن را لمس کند)، اگر میان دو رکن قرار گرفت بگوید: خداوندا، در دنیا و آخرت نیکی به ما ارزانی فرما و ما را از عذاب آتش پناه بده.

در طواف مشغول دعا و نیایش فراوان باشد، وقتی طواف را به پایان رساند اگر نتوانست در مقام ابراهیم دو رکعت نماز به جای آورد، و اگر نتوانست در آنجا نماز بخواند در هر جا که برایش ممکن باشد می‌تواند نماز را به جای آورد.

سپس به سعی بین صفا و مروه مشغول شود، به بالای صفا برود و به قبله رو کند و سه بار تکبیر بگوید و دعا کند، سپس از صفا پایین بیاید و به سوی پرچم سبز حرکت

کند و میان دو میله‌ی سبز رنگ با شتاب برود، و به حرکت خود ادامه دهد تا به بالای مروه می‌رسد، و در آنجا نیز همان چیزهایی را بگوید که بر روی صفا گفته بود، و از همان راهی که آمده به سوی صفا برگردد، سعی را از صفا شروع کند و بعد از هفت بار آن را در مروه به پایان برساند، در این رفت و آمد هم مشغول دعا و نیایش باشد.

سپس اگر به قصد تمتع احرام بسته بود با تراشیدن یا کوتاه کردن مو، احرام عمره را به پایان برساند و در روز هشتم، احرام به حج ببندد، اما اگر به قصد حج تنها یا حج و عمره با هم احرام بسته بود باید تا همه‌ی ارکان را تمام نکند در احرام باقی بماند.

روز هشتم قبل از زوال، حجاج به منی می‌روند، اگر ممکن باشد نمازهای چهار رکعتی را با قصر و نه جمع در آنجا به جای آورند، سپس در منی شب را به روز برسانند، و وقتی خورشید طلوع کرد رهسپار عرفه شوند، نماز ظهر و عصر را در عرفه با قصر و جمع به جای آورند تا برای دعا و نیایش وقت کافی داشته باشند.

توقف در همه جای عرفه درست است مگر در بطن عرنه، و زمان وقوف از زوال خورشید روز عرفه شروع می‌شود و تا طلوع فجر روز عید قربان ادامه دارد، کسی که در روز در عرفه وقوف کرده است حق ندارد تا بعد از غروب از آن بیرون رود تا وقوفش در آنجا جمع بین شب و روز باشد، سپس وقتی که خورشید غروب کرد به آرامی روانه‌ی مزدلفه شود، وقتی به مزدلفه رسید قبل از باز کردن بار و استراحت کردن دو نماز را با جمع ادا کند، و در مزدلفه باید بیتوته کند، اما ناتوانان و کسانی که آنها را کمک می‌کنند می‌توانند شب را در آنجا نمانند و بعد از نیمه شب حرکت کنند، سپس نماز صبح را در آنجا به جا آورد، و خدا را در مشعرالحرام یاد کند، سپس قبل از طلوع خورشید به منی برود، اگر توانست در مزدلفه سنگ‌ریزه جمع‌آوری کند چه بهتر، و اگر از منی یا جاهای دیگر هم سنگ جمع‌آوری کرد اشکالی ندارد، اندازه‌ی سنگها باید از نخود بزرگ‌تر و از فندق کوچک‌تر باشند.

وقتی به منی رسید از شیطان بزرگ شروع کند و هفت سنگ را یکی یکی به آن پرتاب نماید، سپس اگر احرامش تمتع یا حج و عمره با هم باشد قربانی کند و موی سر را کوتاه کند یا بتراشد، اما تراشیدن بهتر است، ولی برای زن تراشیدن جایز نیست بلکه باید به اندازه‌ی یک انگشت از مویش را کوتاه کند، وقتی رجم و ذبح و حلق یا تقصیر به پایان رسید تحلیل (بیرون آمدن از احرام) کوچک صورت گرفته است، همه‌ی محرمات احرام بجز همبستری با زن حلال می‌شود، هر کدام از اعمال ذبح یا حلق یا رجم را پیش و پس کند اشکالی ندارد.

سپس به سوی مکه حرکت کند و طواف‌الافاضه را که یکی از ارکان است به جا آورد، سپس برای کسی که قصد تمتع دارد باید به سعی صفا و مروه بپردازد، ولی اگر تنها به قصد حج یا حج و عمره با هم احرام بسته است و در طواف‌القدوم به سعی رفته لازم نیست دوباره به سعی برود، بعد از طواف به منی برمی‌گردد برای افرادی که عجله دارند دو روز و برای افرادی که شتاب ندارند سه روز در منی بیتوته لازم است.

در ایام‌التشریق هر روز بعد از زوال باید جمرات با هفت سنگ رجم شوند، از جمره‌ی اولی که از مکه دورتر است شروع می‌شود و با جمره‌ی عقبه به پایان می‌رسد، هر کس در روز اول نتوانست رجم کند در روز بعدی باید آن را انجام دهد، چون هر سه روز ایام تشریق روزهای رجم جمره‌ها هستند، برای افراد ناتوان جایز است که فردی دیگر را به جای خود به رجم بفرستند، هر کس بیتوته در منی را ترک کند باید قربانی کند، مگر اینکه بیمار یا همراه بیمار باشد که در این صورت معذور است.

هر کس بخواهد بعد از دو روز از منی خارج شود باید قبل از غروب این کار را بکند، و گرنه باید شب را در منی بماند و بعد از زوال روز بعد جمرات را رجم کند.

زن حائضه نیز همه‌ی این کارها را انجام می‌دهد به جز طواف خانه‌ی خدا تا اینکه پاک می‌شود. حجاج حق ندارند از مکه بیرون روند مگر اینکه طواف‌الوداع نمایند تا

آخرین کار آنها در مکه طواف بیت باشد، از این حکم تنها زن حائضه استثناء می‌شود، یعنی حق دارد بدون طواف الوداع از مکه بیرون رود، هر کس طواف الافاضه را به تأخیر بیندازد جای طواف وداع را نیز می‌گیرد چون هدف که دیدار پایانی با بیت است حاصل می‌شود.

وقتی از اعمال حج فارغ شد، سنت است به زیارت مسجد پیامبر ﷺ برود و در آنجا نماز بخواند و بر روان پاکش درود بفرستد، در بدو ورود به مسجد تحیه‌المسجد بخواند، سپس بر روی مزار پاک حضرت ﷺ حاضر شود و در حالی که هیبت پیامبر ﷺ را در ذهنش مجسم می‌کند بر ایشان سلام بفرستد، اما زیات مسجد نبوی جزء ارکان حج به شمار نمی‌آید.

حج پیامبر ﷺ

مسلم با سند خود از جعفر بن محمد از پدرش روایت کرده است که: بر جابر بن عبدالله وارد شدیم. به او گفتم: از حج پیامبر ﷺ برایم بگو، او گفت:

پیامبر ﷺ تا نُه سال حج نکرد. سپس در سال دهم به مردم اعلام کرد که می‌خواهد به حج برود. مردم زیادی به مدینه آمدند که همه‌ی آنها می‌خواستند به پیامبر ﷺ اقتدا کنند تا مانند او اعمال حج را به جای آورند. با او خارج شدیم تا به ذوالحلیفه رسیدیم، در آنجا اسماء دختر عمیس، محمد بن ابوبکر را به دنیا آورد، پس کسی را پیش پیامبر ﷺ فرستاد تا او را راهنمایی کند. پیامبر ﷺ فرمود: «غسل کن و پارچه‌ای را روی محل خروج خون قرار بده و احرام ببند». پیامبر ﷺ در مسجد ذوالحلیفه نماز خواند و سپس سوار قصواء (لقب شتر پیامبر) شد تا به بیداء (نام محلی) رسید. نگاه کردم تا چشمم کار می‌کرد از جلو، راست، چپ و پشت سر پیامبر جمعیت سواره و پیاده دیده می‌شد، پیامبر ﷺ در میان ما بود، قرآن بر او نازل می‌شد و او آن را تأویل می‌کرد و هر چه را که او انجام می‌داد ما هم به آن عمل می‌کردیم.

سپس این چنین لبیک گفت: (لبیک اللهم لبیک، لبیک لا شریک لک لبیک، إن الحمد و النعمة لک و الملک لا شریک لک) و مردم نیز با این کلمات لبیک گفتند، و پیامبر ﷺ بدون اینکه مانع آنان شود تلبیه‌اش را ادامه داد.

جابر رضی الله عنه گفت: ما فقط نیت حج کرده بودیم و عمره را نمی‌دانستیم تا وقتی که با پیامبر ﷺ به بیت‌الله رفتیم، او رکن را لمس کرد سپس سه بار با شتاب و چهار بار به طور عادی طواف نمود آنگاه به طرف مقام ابراهیم علیهما السلام رفت و آیه‌ی: ﴿وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ (از مقام ابراهیم نمازگاهی برای خود بگیرید) را خواند و مقام را بین خودش و بیت‌الله قرار داد. پدرم می‌گفت: (و یقین دارم که آن را از پیامبر ﷺ نقل کرده است) پیامبر دو رکعت نماز خواند در آن دو رکعت «قل هو الله أحد» و «قل یا أيها الکافرون» را تلاوت کرد. سپس به طرف رکن یمانی بازگشت و آن را مسح کرد، آنگاه به طرف صفا خارج شد. همین که به صفا نزدیک شد این آیه را خواند:

﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾ (بی‌گمان (دو کوه) صفا و مروه (و هفت بار سعی میان آن دو) از نشانه‌های (دین) خدا و عبادات الله هستند).

و فرمود: (أبدأ بما بدأ الله به) «با چیزی که خداوند با آن شروع کرده است، آغاز می‌کنم» به صفا شروع کرد و از آن بالا رفت تا بیت‌الله را دید سپس رو به قبله خدا را به یگانگی و بزرگی یاد کرد و فرمود: (لا إله إلا الله، وحده لا شریک له، له الملک و له الحمد و هو علی کل شیء قدیر لا اله إلا الله وحده، أنجز وعده، و نصر عبده و هزم الأحزاب وحده) «هیچ معبود بر حق غیر از الله نیست. او (در ربوبیت و الوهیت و صفاتش) یکتا است و هیچ شریکی ندارد، مالکیت فقط برای او و حمد فقط لایق او است و او بر هر چیزی توانا است. هیچ معبود بر حق غیر از او نیست. او یکتا است، وعده‌ی خود را قطعی ساخت و بنده‌اش را یاری داد و احزاب (کسانی که در روز

خندق با پیامبر جنگ کردند) را به تنهایی شکست داد». این ذکر را سه بار خواند و میان آنها دعا کرد، سپس به طرف مروه پایین آمد و وقتی که به «بطن الوادی» رسید، شروع به دویدن کرد تا به بالا رسیدیم سپس بصورت معمولی حرکت کرد تا به مروه رسید، اعمالی را که بر صفا انجام داده بود بر مروه هم انجام داد. وقتی که در آخرین بار به مروه رسید فرمود: (لو أنى استقبلت من أمرى ما استدبرت لم أسق الهدى و جعلتها عمرة، فمن كان منكم ليس معه هدى فليحل و ليجعلها عمرة) «اگر آینده‌ی کارم را می‌دانستم اینچنین نمی‌کردم، هدی نمی‌آوردم، و آن را عمره قرار می‌دادم. پس هر کسی از شما که هدی با خود ندارد، باید از احرام خارج شود و آن را عمره قرار دهد».

سراقة بن مالک بن جعشم بلند شد و گفت: ای رسول خدا! آیا این حکم تنها برای امسال است یا همیشگی است؟ پیامبر ﷺ انگشتانش را در هم فرو برد و دوبار فرمود: (دخلت العمرة في الحج) «عمره داخل حج شد» (لا بل لأبد أبداً) «نه (برای امسال) بلکه تا ابد».

علی با شترهای پیامبر ﷺ از یمن آمد، دید که فاطمه از جمله کسانی است که از احرام بیرون آمده‌اند، لباس رنگی پوشیده و سرمه زده است. علی این کار او را نادرست دانست، فاطمه گفت: پدرم مرا به این کار امر کرده است. (جابر) گوید: علی در عراق می‌گفت: در حالیکه از کار فاطمه ناراحت بودم نزد رسول الله ﷺ رفتم و در مورد کار فاطمه از او سؤال کردم و گفتم: من از این کار فاطمه ایراد گرفتم. پیامبر ﷺ فرمود: (صدقت صدقت، ماذا قلت حين فرضت الحج؟) «(فاطمه) راست گفته است، هنگام نیت حج چه گفتی؟» (علی) گفت: گفتم خداوندا! تلبیه می‌گویم (نیت می‌کنم) مانند تلبیه (نیت) پیامبرت. پیامبر ﷺ فرمود: (فإن معى الهدى فلا تحل) «من قربانی همراه دارم، پس تو از احرام خارج نشو».

(جابر) گوید: تمام شترهایی که علی از یمن و پیامبر به همراه خود آورده بود، صد رأس بود (جابر) گوید: تمام مردم از احرام خارج شدند و موی سرشان را کوتاه کردند بجز پیامبر ﷺ و کسانی که هدی به همراه داشتند. سپس روز ترویبه (هشتم ذی‌الحجه)،

به منی رفتند و برای حج تلبیه گفتند، (نیت حج آوردند)، پیامبر ﷺ سواره به آنجا رفت و نماز ظهر و عصر و مغرب و عشاء و صبح را در آنجا خواند. سپس کمی منتظر ماند تا خورشید طلوع کرد و دستور داد تا خیمه‌ای از مو در نمره برایش برپا کنند. پیامبر ﷺ حرکت کرد، و قریش یقین داشتند که او در مشعرالحرام توقف می‌کند همچنان که آنان در جاهلیت این کار را انجام می‌دادند. پیامبر ﷺ از آنجا عبور کرد تا به عرفه رسید، دید که خیمه را برایش در نمره نصب کرده‌اند، در آنجا ماند تا خورشید (به طرف مغرب) زوال کرد، پس دستور داد تا شتر (قصواء) را آماده کنند. قصواء را آماده کردند، به «بطن الوادی» رفت و برای مردم سخنرانی کرد و فرمود:

(إِنَّ دِمَائَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ، كَحَرَمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمِي مَوْضُوعٌ، وَ دِمَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ، وَ إِنَّ أَوَّلَ دَمٍ أُضِعَ مِنْ دِمَائِنَا دَمُ ابْنِ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ، كَانَ مَسْتَرْضَا فِي بَنِي سَعْدٍ فَقَتَلْتَهُ هَذِيلٌ، وَ رُبَا الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ، وَ أَوَّلُ رُبَا أُضِعَ رُبَانَا، رُبَا عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمَطْلَبِ، فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ، فَاتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ، فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانٍ مِنَ اللَّهِ، وَ اسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللَّهِ، وَلَكِنْ عَلَيْهِنَّ أَنْ لَا يُوطِئْنَ فَرْشَكُمْ أَحَدًا تَكَرُّهً، فَإِنْ فَعَلْنَ ذَلِكَ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مَبْرَحٍ، وَ لَهْنٌ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَ كَسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ، وَ قَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ إِنْ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ كِتَابَ اللَّهِ، وَ أَنْتُمْ تَسْأَلُونَ عَنِّي فَمَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ؟ قَالُوا: نَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَغْتَ وَ أَدَبْتَ وَ نَصَحْتَ. فَقَالَ بِإِصْبَعِهِ السَّبَابَةَ يَرْفَعُهَا إِلَى السَّمَاءِ وَ يَنْكُتُهَا إِلَى النَّاسِ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، اللَّهُمَّ اشْهَدْ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ).

«به راستی خونها و اموالتان بر شما حرام است مانند حرمت این روز، در این ماه، و در این شهر، بدانید که تمام دستورات جاهلیت را زیر پا نهاده‌ام و خون‌های جاهلیت نیز هدر رفته است (کسی حق طلب خونی را که در جاهلیت ریخته شده است ندارد) و اولین خونی که از خودمان زیر پا می‌گذارم خون «ابن ربیعہ بن حارث» است که طفلی شیرخوار در میان قبیله‌ی بنی‌سعد بود و قبیله‌ی هذیل او را کشت. ربای جاهلیت را نیز

زیر پا نهادم و اولین ربایی را که از خودمان زیر پا می‌گذارم، ربای عباس بن عبدالمطلب است که تمام آن از اعتبار ساقط است، پس در رفتار با زنان از خدا بترسید؛ چون شما آنان را با عهد و پیمانی از طرف خدا گرفته و به حکم خدا آنان را برای خود حلال کرده‌اید و حق شما بر آنان این است که کسانی را که دوست ندارید به خانه‌هایتان راه ندهند، اگر مرتکب این کار شدند، به صورت آرام آنان را بزنید. و حق آنان بر شما این است که خوراک و پوشاک آنان را به خوبی فراهم کنید. در میان شما چیزی را از خود بر جای گذاشته‌ام که اگر به آن تمسک جویند، هرگز گمراه نمی‌شوید و آن کتاب خدا، (قرآن) است. درباره‌ی من از شما سؤال خواهد شد، شما چه می‌گویید؟ گفتند: شهادت می‌دهیم که به راستی پیام را رساندی و امانت را ادا و امت را نصیحت کردی؟ سپس در حالی که انگشت سبابه‌اش را به طرف آسمان بلند کرد و آن را به طرف مردم تکان می‌داد، فرمود: خداوندا! شاهد باش، خداوندا شاهد باش، خداوندا شاهد باش».

سپس اذان و اقامه گفته شد و نماز ظهر را خواند. آنگاه اقامه گفته شد و نماز عصر را بجای آورد و بین آن دو نمازی نخواند، سپس بر مرکبش سوار شد تا به موقف رسید، روی قصواء را به طرف صخره‌ها و مقابل (جبل المشاء) رو به قبله کرد همچنان ایستاد تا وقتی که خورشید کاملاً غروب کرد، و مقداری از زردی آن نیز از بین رفت، سپس اسامه را پشت سر خود سوار کرد. (از عرفه) به سوی مزدلفه حرکت کرد، در حالیکه زمام شتر (قصواء) را به شدت می‌کشید، -طوری که نزدیک بود سر شتر به جلو پالان برخورد کند- و با دست راستش اشاره می‌کرد و می‌فرمود: (أَيُّهَا النَّاسُ السَّكِينَةُ السَّكِينَةُ) «ای مردم آرامش خود را حفظ کنید، آرامش خود را حفظ کنید». به هر تپه‌ای می‌رسید افسار شترش را شُل می‌کرد تا بالا رود تا اینکه به مزدلفه رسید، در آنجا نماز مغرب و عشاء را با یک اذان و دو اقامه برگزار کرد و بین آن دو، نمازی نخواند. سپس خوابید تا طلوع فجر، پس از آن نماز صبح را با یک اذان و یک اقامه برگزار کرد.

سپس بر قصواء سوار شد تا به مشعرالحرام رسید. آنگاه رو به قبله به دعا، تکبیر، تهلیل و بیان یگانگی خدا مشغول شد، همچنان تا روشنایی کامل در آنجا ماند، قبل از طلوع خورشید در حالیکه فضل بن عباس را که مردی زیاموی، سفید و خوش‌رو بود، با خود سوار کرده بود از آنجا حرکت کرد. وقتی پیامبر ﷺ حرکت کرد، چند زن از کنار آنها عبور کردند، فضل پیوسته به آنان نگاه می‌کرد. پیامبر ﷺ دستش را روی صورت فضل گذاشت لیکن فضل رویش را به طرف دیگر برمی‌گرداند و باز هم به آنها نگاه می‌کرد. پیامبر ﷺ دوباره دستش را روی صورت فضل قرار می‌داد و صورت فضل را به طرف دیگر می‌چرخاند، (حرکت کردند) تا به دره‌ای بزرگ به نام محسر (محلی که اصحاب فیل در آنجا از بین رفتند) رسیدند، پیامبر ﷺ شترش را کمی حرکت داد و راه میانه‌ای را که به جمره‌ی کبری (عقبه) ختم می‌شد در پیش گرفت، تا اینکه به جمره که کنار درختی بود، رسید و هفت سنگ — که هر کدام به اندازه‌ی یک دانه باقلا بود که با انگشت پرتاب می‌شود — را از بطن وادی پرتاب کرد، و با هر پرتابی الله اکبر می‌گفت، آنگاه به محل قربانی رفت و با دست خودش شصت و سه حیوان را قربانی کرد. سپس علی را مسئول قربانی کردن بقیه‌ی هدیه‌ها نمود، و او را در هدیه خود شریک کرد. سپس دستور داد تا از هر حیوانی، تکه‌ای را جدا کرده و در دیگی بپزند، سپس از گوشت و آبگوشت آن خوردند.

پس از آن پیامبر ﷺ از منی به سوی مکه حرکت کرد و طواف إفاضه را انجام داد. و نماز ظهر را در مکه خواند و نزد بنی عبدالمطلب رفت در حالی که از چاه زمزم آب بالا می‌کشیدند، فرمود: (انزعوا بنی عبدالمطلب، فلولاً أن یغلبکم الناس علی سقایتکم لنزعت معکم) «ای فرزندان عبدالمطلب آب بکشید، اگر نمی‌ترسیدم از اینکه مردم در کشیدن آب به شما فشار بیاورند (به گمان اینکه بالا کشیدن آب زمزم جزو مناسک حج است)

من هم با شما آب می‌کشیدم». پس سطلی از آب زمزم را برایش آوردند و از آن نوشید. (مسلم آن را اخراج کرده است)

دلیل رخصت برای فردی که توان افاضه ندارد حدیث عایشه است که می‌گوید: سوده زن چاق و سنگینی بود، از حضرت ﷺ اجازه خواست تا در شب از جمع به مزدلفه برود. (مسلم و بخاری)

یا حدیث ام حبیبه که می‌گوید: ما در دوران حضرت ﷺ هنگام سپیده‌دم از جمع به سوی منی به راه می‌افتادیم. (مسلم)

یا حدیث ابن عباس که گفت: رسول خدا ﷺ مرا دنبال فرد چاقی فرستاد (در روایت دیگر به دنبال فرد ضعیفی فرستاد)، تا در شب از مزدلفه بیرون بیایم. در روایت دیگری می‌گوید: من اولین کسی بودم که حضرت مرا دنبال ضعیفان خانواده‌اش فرستاد. (مسلم و بخاری)

در مورد طواف الوداع پیامبر ﷺ می‌فرماید:

لَا يَنْفَرَنَّ أَحَدٌ حَتَّى يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِ بِالْبَيْتِ (رواه مسلم)

از حج بیرون نروید تا آخرین عمل شما طواف بیت باشد. (مسلم)

در مورد رخصت برای زن حائضه جهت ترک طواف الوداع ابن عباس می‌گوید:

أَمَرَ النَّاسُ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِم بِالْبَيْتِ إِلَّا أَنَّهُ خُفِّفَ عَنِ الْمَرْأَةِ الْحَائِضِ. (رواه مسلم)

به مردم امر شده که پایان مناسک‌شان طواف بیت‌الله باشد، ولی برای زن حائض تخفیف داده شد، (می‌تواند طواف وداع را انجام ندهد). (مسلم)

از عایشه روایت شده است که گفت: صفیه دختر حیی بعد از طواف افاضه دچار حیض شد، جریان را برای حضرت ﷺ تعریف کردم، رسول خدا ﷺ فرمود: آیا تنها حیض او را از حج باز داشت؟! جواب دادم: ای رسول خدا افاضه کرد و بیت را طواف

نمود، سپس بعد از افاضه دچار حیض شد، حضرت ﷺ فرمود: از حج بیرون برو. (مسلم و بخاری)

در روایت دیگر می‌فرماید:

بیم داشتیم که صفیه قبل از افاضه دچار حیض شود، پیامبر ﷺ آمد و فرمود: صفیه، ما را به تأخیر انداخت؟

عرض کردیم: طواف‌الافاضه کرده است، فرمود: اجازه ندارد. (بخاری و مسلم)

فصل سوم
تشکیل خانواده در اسلام

ازدواج تنها راه شرعی تشکیل خانواده‌ی مسلمان

ما معتقدیم که ازدواج تنها روش مشروع، جهت تشکیل یک خانواده‌ی مسلمان است، و برقراری هرگونه ارتباط جنسی خارج از این محدوده از گناهان بزرگ بشمار می‌آید که خشم خداوند و پیامبرش را به دنبال دارد، خداوند، زنا و هرگونه گفتار و رفتاری که انسان را بدان بکشانند تحریم نموده است، مانند خلوت با بیگانه، و اختلاط نامشروع، و با ناز و کرشمه سخن گفتن زن و مسافرت وی بدون محرم و امثال اینها، همانطور که نکاح زن زناکار را تا زمانی که توبه نکند ممنوع کرده است.

خداوند بخاطر تشریع ازدواج برای بندگانش بر آنان منت گذاشته و آن را یکی از نشانه‌های خود قلمداد کرده است، در آیه‌ی ۲۱ سوره‌ی روم می‌فرماید:

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾﴾ الروم: ۲۱

و یکی از نشانه‌های (دالّ بر قدرت و عظمت) خدا این است که از جنس خودتان همسرانی را برای شما آفرید تا در کنار آنان (در پرتو جاذبه و کشش قلبی) بیارامید، و در میان شما و ایشان مهر و محبت انداخت (و هر یک را شیفته و دلباخته‌ی دیگری ساخت، تا با آرامش و آسایش، مایه شکوفایی و پرورش شخصیت همدیگر شوید، و پیوند زندگی انسانها و تعادل جسمانی و روحانی آنها برقرار و محفوظ باشد). مسلماً در این (امور) نشانه‌ها و دلایلی (بر عظمت و قدرت خدا) است برای افرادی که (درباره‌ی پدیده‌های جهان و آفریده‌های یزدان) می‌اندیشند.

و بیان می‌فرماید که ازدواج یکی از سنتهای گذشتگان از جمله پیامبران است:

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً ﴾ الرعد: ۳۸

(برخیها داشتن زنان و فرزندان را بر تو عیب می‌گیرند) و ما پیش از تو پیغمبرانی را روانه کرده‌ایم و زنان و فرزندان بدیشان داده‌ایم. (پیغمبران جملگی انسان بوده‌اند و بنا به سرشت انسانی، خورده‌اند و خفته‌اند و با مردم رفت و آمد داشته و معامله کرده و ازدواج نموده‌اند).

پیامبر ﷺ جوانان را به ازدواج تشویق نموده و فواید آن را برایشان بیان و آنان را در صورتی که توانایی مالی و جسمی برای ازدواج ندارند راهنمایی کرده است. می‌فرماید:

يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ. (متفق علیه)

ای گروه جوانان کسانی از شما که توانایی ازدواج دارند ازدواج کنند چون ازدواج شما را از چشم‌پیرانی و هرزگی حفظ می‌کند و کسانی از شما که توانایی ازدواج ندارید روزه بگیرید چون موجب مهار شهوت می‌شود. (بخاری و مسلم)

در حدیثی دیگر از رهبانیت و ترک ازدواج نهی فرموده و بیان کرده که ازدواج یکی از سنتهای اوست و هر کس از آن روی گرداند از امت او بشمار نمی‌آید:

جَاءَ ثَلَاثَةٌ رَهْطٍ إِلَى بُيُوتِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ يَسْأَلُونَ عَنْ عِبَادَةِ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمَّا أُخْبِرُوا كَانَهُمْ تَقَالُوهَا فَقَالُوا وَآيِنُ نَحْنُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ قَدْ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ أَحَدُهُمْ أَمَّا أَنَا فَإِنِّي أُصَلِّي اللَّيْلَ أَبَدًا وَقَالَ آخَرُ أَنَا أَصُومُ الدَّهْرَ وَلَا أَفْطِرُ وَقَالَ آخَرُ أَنَا أَعْتَزِلُ النِّسَاءَ فَلَا أَتَزَوَّجُ أَبَدًا فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَيْهِمْ فَقَالَ أَنْتُمْ الَّذِينَ قُلْتُمْ كَذَا وَكَذَا أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لَأَخْشَاكُمُ اللَّهَ وَأَتَقَاكُمُ لَهُ لَكِنِّي أَصُومُ وَأَفْطِرُ وَأُصَلِّي وَأَرْقُدُ وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي (متفق علیه)

سه نفر به خانه‌های همسران حضرت ﷺ رفتند و درباره‌ی عبادت آن حضرت از آنها پرسش کردند، وقتی که از عبادت حضرت باخبر شدند، آن را کم پنداشتند، و گفتند: ما کجا و پیامبر کجا؟ در حالیکه خداوند همه‌ی گناهان او را بخشیده است، یکی از آنها

گفت: من تمام شب را با نماز خواندن به سر می‌برم، دیگری گفت: من دائماً روزه می‌گیرم، و نفر سوم گفت: من هیچ وقت ازدواج نخواهم کرد، پیامبر ﷺ پیش آنها آمد و فرمود: شما همانهایی هستید که چنین و چنان گفتید؟ به خدا قسم من از همه‌ی شما از خدا بیشتر می‌ترسم و پرهیزگارتر هستم ولی روزه می‌گیرم و افطار می‌کنم، نماز می‌خوانم و می‌خوابم و ازدواج هم می‌کنم، کسی که از سنت و روش من روی بگرداند از امت من نیست. (بخاری و مسلم)

خداوند در آیه‌ی ۳۲ سوره‌ی اسراء زنا را حرام و از کبائر به شمار آورده است:

﴿وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا﴾ (الاسراء: ۳۲)

و (با انجام عوامل و انگیزه‌های زنا) به زنا نزدیک نشوید که زنا گناه بسیار زشت و بدترین راه و شیوه است.

پیامبر ﷺ در حدیث دیگری بیان می‌فرماید که زنا از گناهان بزرگ به شمار می‌آید، مخصوصاً زمانی که با زن همسایه باشد، از عبدالله روایت شده است که:

قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ مِنْ أَجْلِ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ. (متفق علیه)

گفتم ای پیامبر خدا کدامیک از گناهان از همه بزرگتر است؟ فرمود: اینکه برای خدا شریک قرار دهی در حالی که او تو را آفریده است، گفتم: بعد از آن؟ فرمود: اینکه فرزندی را به خاطر فقر و نداری بکشی، گفتم: بعد از آن؟ فرمود: اینکه با زن همسایه‌ات عمل زنا انجام دهی. (بخاری و مسلم)

در حدیثی دیگر بیان می‌فرماید که زنا موجب سلب ایمان می‌شود، می‌فرماید: انسان زناکار در حال انجام زنا مؤمن نیست. عکرمه می‌گوید: به ابن عباس گفتم: چطور ایمان از او سلب می‌شود؟ ابن عباس انگشتان را در بین هم قرار داد، سپس جدا کرد، و فرمود: اگر توبه کند ایمانش برمی‌گردد، دوباره انگشتان را به هم وصل کرد. (بخاری)

نکاح زنان زناکار حرام است مگر اینکه توبه کنند و به سوی خدا بازگردند. از عمرو بن شعیب از پدرش و او هم از پدرش روایت کرده است که: مرثد پسر ابی مرثد، اسرا را به مکه می‌برد. در مکه زنی زناکار بود که به او عناق می‌گفتند، و دوست ابی مرثد بود، ابی مرثد گفت پیش پیامبر آمدم و گفتم ای رسول خدا آیا با عناق ازدواج کنم؟ پیامبر مدتی ساکت شد تا این آیه نازل شد: (وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ) پس مرا صدا زد و گفت: با او ازدواج نکن. (ابوداود و نسائی و ترمذی)

خداوند در آیه‌ی ۲ و ۳ سوره‌ی نور عقوبت پسران و دختران زناکار را اینگونه بیان می‌فرماید:

﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيَشْهَدَ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحَرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾﴾ النور: ۲-۳

(از جمله احکام سوره، یکی این است که) هر یک از زن و مرد زناکار (مؤمن، بالغ، حرّ، و ازدواج ناکرده) را صد تازیانه بزنید و در (اجرای قوانین) دین خدا رأفت (و رحمت کاذب) نسبت بدیشان نداشته باشید، اگر به روز قیامت ایمان دارید، و باید گروهی از مؤمنان بر (اجرای حکم ناظر، و به هنگام زدن تازیانه‌ها و) شکنجه‌ی ایشان حاضر باشند. مرد زناکار (پیش از دست کشیدن از کار پلشت زنا، و توبه‌کردن از آلوده‌دامانی) حق ندارد جز با زن زناکار (فاحشه‌ای که از عمل زشت فاحشه‌گری دست نکشیده و از آلوده‌دامانی توبه نکرده باشد) و یا با زن مشرک (و کافری که هنوز بر شرک و کفر ماندگار باشد) ازدواج کند، همان گونه هم زن زناکار (پیش از دست کشیدن از کار پلشت زنا و توبه از آلوده‌دامانی) حق ندارد جز با مرد زناپیشه (ماندگار بر زناکاری و توبه ناکرده از آلوده‌دامانی) و یا با مرد مشرک (و کافری که هنوز شرک و

کفر را رها نکرده باشد) ازدواج کند. چرا که چنین (ازدواجی) بر مؤمنان حرام شده است.

پیامبر ﷺ حکم زناکار محصن را اینگونه بیان می‌فرماید:

أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَجُلٌ مِنَ النَّاسِ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَنَادَاهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي زَنَيْتُ يُرِيدُ نَفْسَهُ فَأَعْرَضَ عَنْهُ النَّبِيُّ ﷺ فَتَنَحَّى لِشِقِّ وَجْهِهِ الَّذِي أَعْرَضَ قِبَلَهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي زَنَيْتُ فَأَعْرَضَ عَنْهُ فَجَاءَ لِشِقِّ وَجْهِ النَّبِيِّ ﷺ الَّذِي أَعْرَضَ عَنْهُ فَلَمَّا شَهِدَ عَلَى نَفْسِهِ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ دَعَاهُ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ أَلَيْكَ جُنُونٌ قَالَ لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَحْصَنْتَ قَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ اذْهَبُوا بِهِ فَارْجُمُوهُ (متفق علیه)

ابوهریره می‌گوید: مردی در مسجد نزد پیامبر ﷺ آمد و گفت: ای رسول خدا من زنا کرده‌ام، پیامبر ﷺ از او روی برگرداند، تا چهار دفعه این جمله را تکرار کرد، وقتی که چهار بار بر خود گواهی داد، پیامبر او را صدا زد و فرمود: دیوانه نیستی؟ گفت: نه، فرمود: آیا ازدواج کرده‌ای؟ گفت: بله، فرمود: او را ببرید و سنگسارش کنید. (بخاری و مسلم)

از ابن عباس روایت شده است که حضرت عمر گفت: از آن می‌ترسم که روزگاری بر امت اسلامی بیاید و یکی از آنها بگوید: حکم رجم در قرآن نیست و آن را رها کنند و گمراه شوند، هان آگاه باشید، رجم نسبت به زناکار محصن اگر اعتراف کرد یا باردار شد یا دلیل بر او اقامه گشت حق است.

سفیان می‌گوید: من هم اینطور حفظ کرده‌ام، متوجه باشید پیامبر حکم رجم را اجرا فرمود و ما هم بعد از ایشان اجرا کردیم. (بخاری)

خداوند عقوبت زناکار را در قیامت چنین بیان می‌فرماید:

﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ^{۶۷} وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ۖ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَيَخْلُدْ

فِيهِ مُهَكَمًا ﴿٦٨﴾ الفرقان: ۶۸ - ۶۹

و کسانی که با الله، معبود دیگری را به فریاد نمی‌خوانند و پرستش نمی‌نمایند، و انسانی را که خداوند خونس را حرام کرده است، به قتل نمی‌رسانند مگر به حق، و زنا نمی‌کنند. چرا که هر کس (یکی از) این (کارهای ناشایست شرک و قتل و زنا) را انجام دهد، کیفر آن را می‌بیند. (کسی که مرتکب یکی از کارهای زشت و پلشت شرک و قتل و زنا شود) عذاب او در قیامت مضاعف می‌گردد، و خوار و ذلیل، جاودانه در عذاب می‌ماند.

در حدیثی از سمره بن جندب روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود: شبی دو مرد را دیدم که به سراغم آمدند و مرا به سرزمین مقدسی بردند. پس حدیث را ذکر کرد تا رسید به آنجا که پیامبر فرمود: «به سوراخی رسیدیم که همانند سوراخ تنور بالای آن تنگ و پایین آن وسیع بود و در زیر آن آتشی شعله‌ور بود با بالا کشیدن شعله آنچه در آن بود بالا می‌آمد به گونه‌ای که نزدیک بود بیرون بیاید، ولی وقتی شعله کم می‌شد دوباره برمی‌گشتند، در آن سوراخ مردان و زنان لختی بودند» در آخر حدیث می‌فرماید:

أَمَّا الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ الْعُرَاةُ الَّذِينَ فِي بِنَاءٍ مِثْلِ بِنَاءِ التَّنُّورِ فَإِنَّهُمْ الزُّنَاةُ وَالزَّوَانِي. (رواه البخاری)

مردان و زنان لختی که در آن سوراخ شبیه تنور بودند مردان و زنان زناکار بودند. (بخاری)

در حدیث دیگری از ابوهریره می‌فرماید:

ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ وَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ شَيْخُ زَانَ وَمَلِكٌ كَذَّابٌ وَعَائِلٌ مُسْتَكْبِرٌ. (رواه مسلم والنسائي)

سه نفر هستند که خداوند در روز قیامت با آنها صحبت نمی‌فرماید و آنها را پاک نمی‌نماید و بدانها نگاه هم نمی‌کند: پیر زناکار، پادشاه ظالم و فقیر متکبر. (مسلم و نسائی)

خداوند همانطور که زنا را حرام کرده هر چیزی را نیز که به زنا ختم شود حرام نموده است:

﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ (۳۰) وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ﴿۳۱﴾ (النور: ۳۰-۳۱)

(ای پیغمبر!) به مردان مؤمن بگو: (آنان موظفند که از نگاه به عورت و محل زینت نامحرمان) چشمان خود را فرو گیرند، و عورت‌های خویشان را (با پوشاندن و دوری از پیوند نامشروع) مصون دارند. این برای ایشان زینده‌تر و محترمانه‌تر است. بی‌گمان خداوند از آنچه انجام می‌دهند آگاه است (و سزا و جزای رفتارشان را می‌دهد). و به زنان مؤمنه بگو: چشمان خود را (از نامحرمان) فرو گیرند (و چشم‌چرانی نکنند) و عورت‌های خویشان را (با پوشاندن و دوری از رابطه نامشروع) مصون دارند و زینت خویش را (همچون سر، سینه، بازو، ساق، گردن، خلخال، گردنبند، بازوبند) نمایان نسازند، مگر آن مقدار (از جمال خلقت، همچون چهره و پنجه دستها) و آن چیزها (از زینت‌آلات، همچون لباس و انگشتری و سرمه و خضاب) که (طبیعتاً) پیدا می‌گردد، و چارقد و روسریهای خود را بر یقه‌ها و گریبانهایشان آویزان کنند (تا گردن و سینه و اندامهایی که احتمالاً از لابلای چاک پیراهن نمایان می‌شود، در معرض دید مردم قرار نگیرد).

در حدیثی از جریر بن عبدالله بجلی روایت شده است که از پیامبر ﷺ پرسید: نگاه ناگهانی چه حکمی داد؟ فرمود: در چنین مواقعی نگاهت را برگردان. (مسلم)

در حدیث دیگری می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَى ابْنِ آدَمَ حَظَّهُ مِنَ الزَّانَا أَدْرَكَ ذَلِكَ لَا مَحَالَةَ فِزَنَا الْعَيْنُ النَّظَرُ وَزَنَا اللِّسَانُ الْمُنْطِقُ وَالنَّفْسُ تَمْتَلِكُ وَتَشْتَهِي وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَيُكَذِّبُهُ (متفق علیه)

خداوند نصیب هر انسانی را از زنا تعیین کرده است و از آن گریزی نیست، زنا چشم نگاه کردن و زنا زبان گفتار است، نفس آدمی آرزو می‌کند و شرمگاه انسان نیز گاه اینها را تأیید می‌کند و دچار می‌شود و گاه اینها را تکذیب می‌نماید. (بخاری و مسلم)

در این حدیث محض نگاه کردن نوعی زنا به شمار می‌آید، چون زنا کردن تنها مخصوص شرمگاه نیست بلکه بر بسیاری از اعضاء اطلاق می‌گردد.

پیامبر ﷺ در بیعت از دست دادن با زنان نهی فرموده است، هرچند دست دادن در بیعت عرف و عادت است، و هرگز در مورد پیامبر نیز شک و شبهه‌ای هوس درست نمی‌شود. بخاری در این مورد از عایشه چنین روایت می‌کند: نه سوگند به خدا، پیامبر هنگام بیعت دست هیچ زنی را لمس نکرد، و تنها با جمله‌ای «با تو بیعت کردم» با آنها بیعت فرمود.

خداوند در آیه‌ی ۳۲ سوره‌ی احزاب سخن گفتن با ناز و کرشمه‌ی زنان را با مردانی که قلوب بیمار دارند حرام نموده است:

﴿يُنْسَاءُ النَّبِيُّ لَسْتَنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ ۖ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا﴾ (۳۲) ﴿الأحزاب: ۳۲﴾

ای همسران پیغمبر! شما (در فضل و شرف) مثل هیچ یک از زنان (عادی مردم) نیستید. اگر می‌خواهید پرهیزگار باشید (به گونه‌ی هوس‌انگیز) صدا را نرم و نازک نکنید (و با اداء و اطواری بیان ننمایید) که بیماردلان چشم طمع به شما بدوزند. و بلکه به

صورت شایسته و برازنده سخن بگویند. (بدان گونه که مورد رضای خدا و پیغمبر او است).

پیامبر ﷺ از خوشبو کردن و آرایشی که در بیرون موجب فتنه می‌شود نهی فرموده است:

أَيُّ امْرَأَةٍ اسْتَعْطَرَتْ فَمَرَّتْ بِقَوْمٍ لِيَجِدُوا رِيحَهَا فَهِيَ زَانِيَةٌ (رواه احمد)

هر زنی که خود را خوشبو کند و برای اینکه بویش به مشام مردم برسد از کنار آنها گذر کند، زناکار است. (احمد)

یا در حدیث دیگری می‌فرماید:

هر زنی که خود را خوشبو کند و به مسجد برود تا بویش به مشام مردم برسد نمازش پذیرفته نمی‌شود تا غسل جنابت را انجام ندهد. (احمد)

پیامبر ﷺ از وارد شدن بر زنان در صورت نبودن محرم همراه آنها، مردم را بر حذر داشته است، از عقبه بن عامر روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود:

إِيَّاكُمْ وَالْدُّخُولَ عَلَى النِّسَاءِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَرَأَيْتَ الْحُمُوَ قَالَ الْحُمُوُ الْمَوْتُ (متفق علیه)

از وارد شدن بر زنان در خلوت خودداری کنید، مردی از انصار گفت: اگر برادر شوهر باشد چه؟ فرمود: برادر شوهر مرگ است.

منظور از «حمو» نزدیکان مرد به جز پدر و فرزندان است، معمولاً در مورد نزدیکان مرد سهل‌انگاری رخ می‌دهد، بدین علت حضرت بدان هشدار می‌دهد.

و در حدیث دیگری خلوت کردن زن و مرد نامحرم را بدون محرم نهی می‌فرماید، بخاری و مسلم از ابن عباس نقل می‌کنند که پیامبر ﷺ فرمود:

لَا يَخْلُونَ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ وَلَا تُسَافِرَنَّ امْرَأَةٌ إِلَّا وَمَعَهَا حَرَمٌ فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اكْتُبْتُ فِي عَزْوَةٍ كَذَا وَكَذَا وَخَرَجْتُ امْرَأَتِي حَاجَةً قَالَ اذْهَبْ فَحُجَّ مَعَ امْرَأَتِكَ.

هرگز مرد با زن بیگانه خلوت نکند و هیچ گاه زنی بدون همراه محرم به مسافرت نرود. مردی گفت: ای رسول خدا زخم جهت اداء فریضه‌ی حج از منزل خارج شده است و من کاتب لشکر در غزوه‌های فلان و فلان بودم. پیامبر ﷺ فرمود: برگردد و همراه زنت به حج برو.

در حدیث دیگری از وارد شدن بر زنی که شوهرش در خانه نیست نهی فرموده است، از عبدالله بن عمرو بن عاص روایت شده است که جماعتی از بنی هاشم بر اسماء دختر عمیس وارد شدند. ابوبکر، در حالی وارد شد، که آنها را دید با نگرانی پیش حضرت رفت و جریان را برای ایشان تعریف کرد، پیامبر فرمود:

إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَرَّأَهَا مِنْ ذَلِكَ ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ لَا يَدْخُلَنَّ رَجُلٌ بَعْدَ يَوْمِي هَذَا عَلَى مُغَيَّبَةٍ إِلَّا وَمَعَهُ رَجُلٌ أَوْ اثْنَانِ.

خداوند او را تبرئه کرد، سپس بالای منبر رفت و فرمود: از امروز به بعد فردی حق ندارد بر زنی وارد شود که شوهرش خانه نیست، مگر اینکه همراه یک یا دو مرد باشد. مغیبه یعنی زنی که شوهرش در خانه نیست خواه در مسافرت باشد یا بیرون خانه هر چند در داخل شهر هم باشد، هدف پیامبر از اینکه می فرماید: «مگر اینکه یک یا دو نفر باشند» این است که معمولاً در چنین حالتی اقدام به فحشا و فساد به خاطر شرم و حیا بعید است.

همچنین پیامبر از مسافرت زن بدون محرم نهی فرموده است، از ابی سعید خدری روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود: درست نیست برای زنی که به خدا و روز قیامت ایمان دارد در سفری که سه روز طول می کشد تنها باشد مگر اینکه همراه پدر یا پسر یا شوهر یا برادرش یا هر محرم دیگری باشد. (مسلم)

از عبدالله بن عمر از پیامبر ﷺ روایت شده است که فرمود: درست نیست برای زنی که به خدا و روز قیامت ایمان دارد بدون محرم به مسافرتی برود که بیشتر از سه روز طول می‌کشد. (مسلم)

از ابی سعید روایت شده است که پیامبر فرمود: هیچ زنی نباید دو روز در مسافرت باشد مگر اینکه همراه محرمی باشد. (مسلم و بخاری)

از ابوهریره نیز روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود: درست نیست برای زنی که به خدا و روز قیامت ایمان دارد یک شبانه‌روز بدون محرم در مسافرت باشد. (مسلم)

در حدیث دیگری نهی کرده است که زنی پیش شوهرش به توصیف زن دیگری بپردازد، ابن مسعود روایت می‌کند که پیامبر ﷺ فرمود: هرگز زنی با زن دیگر به گونه‌ای برخورد نکند سپس او را برای شوهرش طوری توصیف کند که گویی بدان می‌نگرد. (بخاری)

هنگامی که سخن از مردان مخنث به میان آمد، پیامبر نهی فرمود که آنها بر زن نامحرم داخل شوند، از ام سلمه روایت شده است که پیامبر ﷺ در حالی بر او وارد شد که مردی مخنث آنجا بود، آن مرد خطاب به برادر ام سلمه، عبدالله بن ابی‌امیه گفت: اگر فردا طائف را فتح کردید، دختر غیلان را به تو نشان می‌دهم، چون دارای اندام زیبایی است، پیامبر ﷺ فرمود: هرگز نگذارید این مرد به خانه‌ی شما بیاید. (بخاری)

زنان همتای مردانند

معتقدیم که زنان همتای مردان هستند، و خداوند همانند مردان برای آنها حقوقی قرار داده است، خداوند زنان را از جهت مادر و دختر بودن مورد احترام قرار داده و ظلمهای جاهلیت را از آنان زدوده است. مسئولیت سرپرستی خانواده را نیز به مرد سپرده است و

این مسئولیت برای رعایت و صیانت از زن است نه قهر و سلطه بر او. و خداوند ارتباط میان زن و مرد را بر مبنای رحمت و مهربانی و رعایت حقوق دوجانبه قرار داده است.

پیامبر ﷺ می‌فرماید: النساء شقائق الرجال. (رواه أبوداود)

زنان همتای مردان هستند. (ابوداود)

خداوند در آیه‌ی ۲۲۸ سوره‌ی بقره می‌فرماید:

﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ البقرة: ۲۲۸

و برای همسران (حقوق و واجباتی) است (که باید شوهران اداء بکنند) همان گونه که بر آنان (حقوق و واجباتی) است که (باید همسران اداء بکنند) به گونه‌ی شایسته‌ای (که برابر عرف مردمان و موافق با شریعت اسلام باشد). و مردان را بر زنان برتری (رعایت و حفاظت در امور خانوادگی) است. و خداوند با عزّت و باحکمت است (و برای آنان قوانینی وضع می‌کند که با حکمت سازگار است).

اسلام زنان را با توصیه‌ی به نیکی به والدین (از آنجا که زن یکی از والدین است) مورد احترام قرار داده است:

﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا

أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا نَهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَآخِضْ لَهُمَا

جَنَاحَ الدُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾ الإسراء: ۲۳ - ۲۴

(ای انسان!) پروردگارت فرمان داده است که جز او را نپرستید، و به پدر و مادر نیکی کنید (و با آنان نیکو رفتار نمایید). هرگاه یکی از آن دو، و یا هر دوی ایشان نزد تو به سن پیری برسند، (کمترین اهانتی بدیشان مکن و حتی سبکترین تعبیر نامؤدبانه همچون) «اف به آنان مگو!» (و بر سر ایشان فریاد مزن) و آنان را از پیش خود مران و با سخنان محترمانه با آن دو سخن بگو. و بال تواضع مهربانی را برایشان فرود آور (و در برابرشان کاملاً فروتن باش، و برای آنان دست دعا به درگاه خدا بردار) و بگو:

پروردگارا! (اینک که ضعیف و جز تو پناهی ندارند) بدیشان مرحمت فرما، همان گونه که آنان در کوچکی (به ضعف و کودکی من رحم کردند و) مرا تربیت و بزرگ نمودند. اسلام حق مادر را در نیکی و سرپرستی کردن بالاتر از حق پدر به شمار آورده است:

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ مَنْ أَحَقُّ النَّاسِ بِحُسْنِ صَحَابَتِي قَالَ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أَبُوكَ (متفق علیه)

مردی نزد پیامبر ﷺ آمد و گفت: ای رسول خدا چه کسی بیشتر از همه مستحق نیکی من است؟ فرمود: مادرت،

گفت: بعد از او؟ فرمود: مادرت، گفت: بعد از او؟ فرمود: مادرت، گفت: بعد از او؟ فرمود: پدرت. (بخاری و مسلم)

این توجه به مادر برای این است که مادر به تنهایی بار سنگین حاملگی، به دنیا آوردن و شیر دادن را بر دوش دارد و در تربیت کودک نیز همراه پدر شریک است، پس باید حق او سه برابر حق پدر باشد.

حتی پیامبر به نیکی و ارتباط عاطفی با مادر امر کرده است هر چند مشرک هم باشد، در روایت اسماء دختر ابی بکر آمده است که گفت: مادرم در زمان حضرت ﷺ به خاطر محبتی که به من داشت به دیدنم آمد، از پیامبر ﷺ سؤال کردم که آیا با او ارتباط عاطفی داشته باشم؟ فرمود: بله.

ابن عیینه گفته است که آیه ی ۸ سوره ی ممتحنه در این مورد نازل شده است:

﴿لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ (الممتحنة: ۸)

خداوند شما را باز نمی دارد از این که نیکی و بخشش بکنید به کسانی که به سبب دین با شما نجنگیده اند و از شهر و دیارتان شما را بیرون نرانده اند. خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

بخاری در صحیح خود بابی به نام «داشتن ارتباط عاطفی با پدر و مادر مشرک» را بدان اختصاص داده است.

در حدیثی دیگر سرپیچی از دستورات مادر را گناه کبیره به شمار می‌آورد، در روایتی از مغیره بن شعبه نقل شده که پیامبر ﷺ فرموده است: خداوند سرپیچی از فرمان مادر را بر شما تحریم کرده است. (بخاری)

در مورد گناهان کبیره از پیامبر سؤال شد، ایشان فرمودند: «الشرك بالله و قتل النفس و عقوق الوالدین» (رواه البخاری)

شریک قرار دادن برای خدا، قتل عمد و اذیت و آزار والدین. (بخاری)

اسلام زنان را در جایگاه دختر نیز مورد احترام قرار داده است، در حدیثی از عایشه روایت شده است که گفت: زنی همراه دو دختر به سراغم آمد و از من چیزی خواست، من هم جز یک دانه خرما چیز دیگری نداشتم، خرما را به آن زن دادم و او هم آن را میان دخترانش تقسیم کرد و رفت، وقتی پیامبر ﷺ برگشت جریان را برای او تعریف کردم، پیامبر ﷺ فرمود: هر کسی سرپرستی این دخترها را به عهده بگیرد و با آنان به نیکی رفتار کند برای او سپری می‌شود در مقابل آتش جهنم. (مسلم و بخاری)

از انس بن مالک روایت است که پیامبر ﷺ فرمود: کسی که سرپرستی دو دختر را به عهده بگیرد تا به سن رشد می‌رسند فردای قیامت من و او با هم این گونه هستیم، و انگشتانش را به هم چسباند. (مسلم)

اسلام حق زن را در انتخاب همسر و مسئله‌ی ازدواج به رسمیت شناخته است، کسی نمی‌تواند او را به ازدواج مردی درآورد مگر با رضایت خودش، در این حکم دختر و زن بیوه تفاوت ندارند. بخاری در صحیحش از ابوهریره روایت می‌کند که پیامبر ﷺ فرمود:

لَا تُنْكَحُ الْأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ وَلَا تُنْكَحُ الْبُكَرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ (رواه البخاری)

بیوه به نکاح کسی در نمی آید تا خودش اجازه ندهد و دختر را نکاح نمی کنند تا از او اجازه نگیرند. (بخاری)

امام بخاری عنوان باب را «درست نبودن نکاح دختر و بیوه توسط پدر و دیگران بدون اجازه‌ی آنها» قرار داده است.

اسلام همچنین زن را به مثابه‌ی همسر اکرام نموده است، پیامبر ﷺ می‌فرماید: «إِستوصوا بالنساء خیراً». (متفق علیه)

در مورد زنان به نیکی سفارش کنید. (بخاری و مسلم)

در حدیث جابر آمده است که پیامبر ﷺ فرمود:

فَاتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانِ اللَّهِ وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللَّهِ (رواه مسلم)

در مورد زنان از خدا بهراسید، چون شما آنها را به عنوان امانتی گرفته‌اید و با کلمه‌ی خدا برای شما حلال گشته‌اند. (مسلم)

روایت ابن‌ماجه نیز بر این امر تأکید می‌ورزد: بهترین شما کسی است که با خانواده‌اش مهربان باشد، و من از همه‌ی شما برای خانواده‌ام بهتر هستم.

اسلام زن را محافظ و مسئول منزل و فرزندان قرار داده است، در حدیث ابن‌عمر آمده که پیامبر ﷺ فرموده است:

كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا (رواه البخاری)

هر کدام از شما مسئول هستید و در مورد افراد تحت مسئولیت خود محاسبه خواهید شد، امیر در قبال زیردستانش، مرد در مقابل خانواده‌اش و زن در برابر شوهر و فرزندان مسئول است. (بخاری)

خداوند در آیه‌ی ۵۸ و ۵۹ سوره‌ی نحل به وضعیت زن در دوران جاهلیت اشاره می‌فرماید:

﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِن سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ ۚ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ ۗ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾﴾

النحل: ۵۸ - ۵۹

(دختران را مایه‌ی ننگ و سرشکستگی و بدبختی می‌دانستند) و هنگامی که به یکی از آنان مژده‌ی تولد دختر داده می‌شد (آن چنان از فرط ناراحتی چهره‌اش تغییر می‌کرد که) صورتش سیاه می‌گردید و مملو از خشم و غضب و غم و اندوه می‌شد. از قوم و قبیله‌ی (خود) به خاطر این مژده‌ی بدی که به او داده می‌شد خویشتن را پنهان می‌کرد (و سرگشته و حیران به خود می‌گفت): آیا این ننگ را بر خود بپذیرد و دختر را نگاه دارد و یا او را در زیر خاک زنده بگور سازد؟ هان! چه قضاوت بدی که می‌کردند!

در دوران جاهلیت زن مانند هر کالای دیگری به ارث برده می‌شد، اگر مردی می‌مرد نزدیکان مرد از نزدیکان زن نسبت به آن زن شوهرمرده مستحق‌تر بودند، خداوند می‌فرماید:

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا ^ط ﴿١٩﴾﴾ النساء: ۱۹

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! برای شما درست نیست که زنان را (همچون کالایی) به ارث برید (و ایشان را بدون مهریه و رضایت، به ازدواج خود در آورید، و) حال آن که آنان چنین کاری را نمی‌پسندند و وادار بدان می‌گردند.

امام بخاری در صحیحش از ابن عباس روایت می‌کند که گفت سبب نزول آیه این است که در زمان جاهلیت اگر مردی وفات می‌کرد، بستگانش برای به ارث بردن زن از خانواده‌ی زن اولی‌تر بودند، اگر کسی دوست داشت می‌توانست او را به نکاح خود یا فرد دیگری درآورد، و اگر می‌خواست می‌توانست او را به نکاح کسی درنیاورد، یعنی

بستگان شوهر از بستگان خودش مستحق‌تر بودند که در امور او دخالت کنند، تا این آیه نازل شد.

زن در جاهلیت سهمی از ارث نداشت، مشرکین ارث را فقط به مردان بزرگسال می‌دادند و چیزی به عنوان ارث به زنان و بچه‌ها نمی‌رسید، خداوند می‌فرماید:

﴿لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ ۖ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا﴾ النساء: ۷

برای مردان و برای زنان از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان از خود به جای می‌گذارند سهمی است، خواه آن ترکه کم باشد و یا زیاد. سهم هر یک را خداوند مشخص و واجب گردانده است (و تغییرناپذیر است).

یعنی مرد و زن در حکم خدا در اصل وراثت مساوی هستند، هر چند در مقدار آن به نسبت قرابت یا خویشاوندی با میت تفاوت دارند.

عمر بن خطاب می‌فرماید: به خدا قسم ما در جاهلیت سهمی به زن نمی‌دادیم تا خداوند این آیه را در مورد آنها نازل فرمود و در تقسیم ارث برای آنها سهمی گذاشت. (مسلم و بخاری)

در روایت دیگری آمده است که فرمود: ما در جاهلیت چیزی به زنان نمی‌دادیم وقتی اسلام آمد و از زنان یاد کرد فهمیدیم که حقی بر ما دارند. (بخاری)

در جاهلیت شوهر زن از هر کسی نسبت به بازگشت زن مستحق‌تر بود هر چند صد بار او را طلاق می‌داد، روایت شده است که فردی از زنش خشمگین شد و به وی گفت: هرگز تو را طلاق نمی‌دهم و هیچ وقت با تو همبستر نمی‌شوم، زن گفت: این چگونه ممکن است؟ مرد گفت: تو را طلاق می‌دهم و قبل از تمام شدن عده تو را به عقد خود درمی‌آورم، سپس دوباره تو را طلاق می‌دهم و قبل از اتمام عده رجعت می‌دهم، پس خداوند این آیه را نازل فرمود:

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيْعٍ بِإِحْسَنٍ﴾ البقرة: ۲۲۹

طلاق دو بار است (آن طلاقى که حق مراجعت در آن محفوظ است. بعد از دو مرتبه طلاق، یکی از دو کار را باید کرد:) نگاهداری (زن) به گونه‌ی شایسته (و عادلانه) یا رهاکردن (او) با نیکی (و بایستگی و به دور از ظلم و جور. بعد از طلاق سوم، حق مراجعت سلب می‌شود مگر بعد از ازدواج راستین با شوهر دیگری و وقوع طلاق میان او و شوهر اخیر).

این آیه، این حکم ظالمانه را برداشت و رجعت را تنها دو بار مشروع دانست. در بار سوم رجعتی وجود ندارد.

خداوند در آیه‌ی ۳۴ سوره‌ی نساء در مورد قوامت و اساس استحقاق آن می‌فرماید:

﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَإِلَّا فَضَّلَتْ لِلَّذِي يَلْتَمِسُ فِي الْمُنْكَاحِ وَالَّذِي يَخَافُونَ نُشُوزَهُمْ فَعِظُوهُمْ وَاهْجُرُوهُمْ فِي الْمَضْجَعِ وَأَضْرِبُوهُمْ فَإِنْ أَطَعَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا﴾ النساء: ۳۴

مردان بر زنان سرپرستند (و در جامعه‌ی کوچک خانواده، حق رهبری دارند و صیانت و رعایت زنان بر عهده‌ی ایشان است) بدان خاطر که خداوند (برای نظام اجتماع، مردان را بر زنان در برخی از صفات برتری‌هایی بخشیده است و) بعضی را بر بعضی فضیلت داده است، و نیز بدان خاطر که (معمولاً مردان رنج می‌کشند و پول به دست می‌آورند و) از اموال خود (برای خانواده) خرج می‌کنند. پس زنان صالحه آنانی هستند که فرمانبردار (اوامر خدا و مطیع دستور شوهران خود) بوده (و خویشان را از زنا به دور و اموال شوهران را از تبذیر محفوظ) و آسرار (زناشویی) را نگاه می‌دارند؛ چرا که خداوند به حفظ (آنها) دستور داده است. (زنان صالح چنین بودند ولیکن زنان ناصالح آنانی

هستند که سرکش می‌باشند) و زنانی را که از سرکشی و سرپیچی ایشان بیم دارید، پند و اندرزشان دهید و (اگر مؤثر واقع نشد) از همبستری با آنان خودداری کنید و بستر خویش را جدا کنید (و با ایشان سخن نگوئید. و اگر باز هم مؤثر واقع نشد و راهی جز شدت عمل نبود) آنان را (تنبيه کنید و کتک مناسبی) بزنید. پس اگر از شما اطاعت کردند (ترتیب تنبيه سه‌گانه را مراعات دارید و از اخفّ به اشدّ نروید و جز این) راهی برای (تنبيه) ایشان نجوئید (و نپوئید و بدانید که) بیگمان خداوند بلندمرتبه و بزرگ است (و اگر ایشان را بیش از حدّ اذیت و آزار کنید، انتقام آنان را از شما می‌گیرد).

و در آیه‌ی ۲۱ سوره‌ی روم در مورد محبت و رحمت میان زن و مرد که اساس زندگی زناشویی است می‌فرماید:

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ

مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿۲۱﴾ الروم: ۲۱

و یکی از نشانه‌های (دالّ بر قدرت و عظمت) خدا این است که از جنس خودتان همسرانی را برای شما آفرید تا در کنار آنان (در پرتو جاذبه و کشش قلبی) بیارامید، و در میان شما و ایشان مهر و محبت انداخت (و هر یک را شیفته و دلباخته‌ی دیگری ساخت، تا با آرامش و آسایش، مایه شکوفایی و پرورش شخصیت همدیگر شوید، و پیوند زندگی انسانها و تعادل جسمانی و روحانی آنها برقرار و محفوظ باشد). مسلماً در این (امور) نشانه‌ها و دلایلی (بر عظمت و قدرت خدا) است برای افرادی که (درباره‌ی پدیده‌های جهان و آفریده‌های یزدان) می‌اندیشند.

خواستگاری

معتقدیم که خواستگاری وعده‌ای برای ازدواج است، شایسته است در خواستگاری هر دو طرف همدیگر را ببینند بدون اینکه خلوتی صورت بگیرد، و هرگز خواستگاری

کردن بر خواستگاری فرد دیگری درست نیست مگر اینکه خواستگار اولی اجازه دهد یا اینکه خواستگاری را رها کرده باشد و دیگر دنبال آن نرود، و بر انسان مسلمان واجب است که زن باایمان انتخاب کند، چون زن مؤمن برای دین و دنیای مرد پناهگاه محکمی است.

حدیث سهل بن سعد به مشروع بودن نگاه کردن به فرد موردنظر در خواستگاری اشاره می‌کند، می‌فرماید:

أَنَّ امْرَأَةً جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ جِئْتُ لِأَهْبَ لَكَ نَفْسِي فَنَظَرَ إِلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَصَعَدَ النَّظَرَ إِلَيْهَا وَصَوَّبَهُ ثُمَّ طَاطَأَ رَأْسَهُ فَلَمَّا رَأَتْ الْمَرْأَةُ أَنَّهُ لَمْ يَقْضِ فِيهَا شَيْئًا جَلَسَتْ (متفق علیه)

زنی پیش پیامبر ﷺ آمد و گفت: آمدم تا خود را به تو تقدیم کنم، پیامبر ﷺ او را نگاه کرد سپس سرش را پایین انداخت، وقتی زن متوجه شد که پیامبر به او نیازی ندارد، نشست. (بخاری و مسلم)

یا حدیث ابوهریره که می‌گوید: نزد پیامبر بودم مردی پیش ایشان آمد و گفت: با زنی از انصار ازدواج کرده‌ام، پیامبر به او فرمود: به او نگاه کرده‌ای؟ عرض کرد: نه، فرمود: برو به او نگاه کن چون در صورت زنان انصار چیزهایی دیده می‌شود که شاید مورد پسند شما نباشد. (مسلم و نسائی)

یا حدیث مغیره که به خواستگاری زنی رفت، پیامبر ﷺ به او فرمود: به او نگاه کن چون موجب برقراری ارتباط میان شما خواهد شد. (ترمذی و نسائی)

حدیث ابن عمر به مشروع نبودن خواستگاری بر خواستگاری دیگران اشاره می‌کند: پیامبر ﷺ از دخالت کردن در معامله‌ی همدیگر و خواستگاری کردن بر خواستگاری کسی دیگر نهی می‌فرمود، مگر اینکه خواستگار اول اجازه بدهد یا آن را رها کرده باشد. (بخاری و مسلم)

بخاری حدیث را در باب «عدم دخالت در خواستگاری دیگران تا اینکه او را نکاح یا ترک کند» روایت کرده است. در این باب احادیث فراوانی وجود دارد که این اصل را به ثبوت می‌رسانند.

حدیث ابوهریره از پیامبر ﷺ به ازدواج با انسان مؤمن تشویق می‌کند:

تُنْكَحُ الْمَرْأَةَ لِأَرْبَعٍ لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَبِجَاهِهَا وَلِدِينِهَا فَاطْفَرِ يَذَاتِ الدِّينِ تَرَبَّتْ يَدَاكَ (رواه البخاری)

به خاطر چهار خصلت با زن ازدواج می‌شود: مال، حسب و نسب، زیبایی و دین. شما دیندار را انتخاب کنید، تا خوشبخت شوید. (بخاری)

یا حدیث: الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَخَيْرُ مَتَاعِ الدُّنْيَا الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ. (رواه مسلم)

دنیا بهره است و بهترین بهره‌ی دنیا زن صالح و نیکوکار است. (مسلم)

عقد نکاح

عقد نکاح با صیغه‌ی ایجاب و قبول و حضور ولی و دو شاهد عادل صورت می‌گیرد، هر چند در مسئله‌ی ولی اختلاف مشهوری میان ائمه وجود دارد، همچنین به محض دخول کردن به زن مهریه‌ی مذکور در عقد یا مهرالمثل به او تعلق می‌گیرد، مگر اینکه زن و مرد بر چیز دیگری توافق کنند، و سنت است که نکاح با دف زدن و آواز خواندن مباح، اعلام شود.

خداوند در مورد به شرط گرفتن ولی در نکاح می‌فرماید:

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَعْنُ أَجْلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ﴾ البقرة: ۲۳۲

و هنگامی که زنان را طلاق دادید و مدت عدّه‌ی خود را به پایان رسانیدند، مانع آنان نشوید که با شوهران (سابق یا با کسان دیگری) ازدواج کنند.

و می‌فرماید:

﴿وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا﴾ ﴿۳۱﴾ البقرة: ۲۲۱

و (زنان و دختران خود را) به ازدواج مردان مشرک درنیاورید، مادامی که ایمان نیاورند.

استدلال به این دو آیه از این جهت است که خداوند در مسئله‌ی نکاح، مردان را مخاطب قرار داده است و زنان را مورد خطاب قرار نمی‌دهد، گویی اولیاء زن را مخاطب قرار می‌دهد که مانع برگشت دختران خود به سوی شوهرانشان با نکاح جدید نشوید و دختران خود را به عقد مشرکین درنیاورید.

در مورد سبب نزول آیه، بخاری از معقل بن یسار روایت می‌کند که آیه در مورد او نازل شده است و گفت جریان از این قرار بود که خواهرم را به نکاح مردی درآورده بودم سپس طلاق داده شد و هنگام اتمام عده، مرد برای خواستگاری خواهرم آمد، به او گفتم: او را به عقد تو درآوردم ولی او را طلاق دادی و حالا دوباره او را می‌خواهی؟ نه هرگز چنین کاری نمی‌کنم و او را به عقد تو درنخواهم آورد، او زنش را دوست داشت و زنش هم او را دوست می‌داشت، خداوند این آیه را نازل کرد، من هم خطاب به پیامبر ﷺ گفتم: همین حالا او را به عقدش درمی‌آورم. پیامبر فرمود: همین کار را انجام بده.

خداوند در آیه‌ی ۴ سوره‌ی نساء در مورد مهریه می‌فرماید:

﴿وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبَّنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِّنْهُ فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا﴾ ﴿۴﴾

النساء: ۴

و مهریه‌های زنان را به عنوان هدیه‌ای خالصانه و فریضه‌ای خدایانه بپردازید. پس اگر با رضایت خاطر چیزی از مهریه خود را به شما بخشیدند، آن را (دریافت دارید و) حلال و گوارا مصرف کنید.

و می‌فرماید:

﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَءَاتَيْتُمْ إِحْدَهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْتُ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾﴾ النساء: ۲۰ - ۲۱

و اگر خواستید همسری را به جای همسری برگزینید، هر چند مال فراوانی هم مهر یکی از آنان کرده باشید، برای شما درست نیست که چیزی از آن مال دریافت دارید. آیا با بهتان و گناه آشکار، آن را دریافت می‌دارید؟! (مگر مؤمنان را چنین کاری سزد؟! و چگونه (سزاوار شما است که) آن را بازپس بگیرید؟ و حال آن که با یکدیگر آمیزش داشته‌اید و هر یک بر عورت دیگری اطلاع پیدا کرده‌اید و (گذشته از این) زنان پیمان محکمی (هنگام ازدواج) از شما گرفته‌اند (و خداوند برابر آن، امر زناشویی را حلال نموده است).

حدیث ربیع دختر معوذبن عفراء به اعلام کردن نکاح اشاره می‌کند:

دَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ عَدَاةُ بَنِي عَالِيٍّ فَجَلَسَ عَلَى فِرَاشِي كَمَجْلِسِكَ مِنِّي وَجُورِيَّاتٍ يَضْرِبْنَ بِالْأُفِّ يَنْدُبْنَ مَنْ قُتِلَ مِنْ آبَائِهِنَّ يَوْمَ بَدْرٍ حَتَّى قَالَتْ جَارِيَةٌ وَفِينَا نَبِيٌّ يَعْلَمُ مَا فِي عَدِّ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا تَقُولِي هَكَذَا وَقُولِي مَا كُنْتَ تَقُولِينَ. (رواه البخاري)

پیامبر ﷺ در صبح پیش من آمد و با من نشست و کنیزها شروع کردند به دف زدن و با صدای گریان بر پدرهای از دست‌رفته‌شان که در روز بدر کشته شده بودند گریه می‌کردند، پیامبر ﷺ خطاب به آنها فرمود: بس کنید همانند قبلی بخوانید. (بخاری)

یا حدیث عایشه که می‌فرماید: به عروسی زنی از انصار رفته بودم، پیامبر فرمود: آیا آلات موسیقی همراه داشتید، چون انصار از آن خوششان می‌آید. (بخاری)

محرمات نکاح

ایمان داریم که ازدواج با مادران، دختران، خواهران، عمه‌ها، خاله‌ها، دختران برادر، دختران خواهر، مادر زن، دختر همسر در صورتی که با مادرش آمیزش کرده باشد، نامادری، جمع میان دو خواهر و میان زن و عمه و خاله‌اش حرام است.

همچنین ایمان داریم که هر آنچه که با نسب حرام می‌شود با شیردادن نیز حرام می‌گردد، بنابراین مادر و خواهر شیری و به طور خلاصه هر زنی که با نسب حرام می‌شود مانند آن با شیر دادن نیز حرام می‌گردد.

خداوند می‌فرماید:

﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضْعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبِّبَاتُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِنْ لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَن تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾ (النساء: ۲۳)

خداوند بر شما حرام نموده است ازدواج با مادرانتان، دخترانتان، خواهرانتان، عمه‌هایتان، خاله‌هایتان، برادرزادگانتان، خواهرزادگانتان، مادرانی که به شما شیر داده‌اند، خواهران رضاعیتان، مادران همسرانتان، دختران همسرانتان از مردان دیگر که تحت کفالت و رعایت شما پرورش یافته و با مادرانشان همبستر شده‌اید، ولی اگر با مادرانشان همبستر نشده باشید، گناهی (در ازدواج با چنین دخترانی) بر شما نیست، همسران پسران صلبی خود، و (بالاخره این که) دو خواهر را با هم جمع آورید، مگر آنچه گذشته است (که با ترک یکی از آن دو خواهر، قلم عفو بر این کار که در زمان جاهلیت

واقع شده است، کشیده خواهد شد). بیگمان خداوند بسی آمرزنده است (و گذشته را نادیده می‌گیرد، و) مهربان است (و در آنچه برایتان وضع می‌کند حال شما را مراعات می‌دارد).

و می‌فرماید:

﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا﴾ (النساء: ۲۲)

و با زنانی ازدواج نکنید که پدران شما با آنان ازدواج کرده‌اند. چرا که این کار، عمل بسیار زشتی است و (در پیش خدا و مردم) مبعوض بوده و روش بسیار نادرستی است؛ مگر آنچه گذشته است (و در زمان جاهلیت بوده است که مورد عفو خدا قرار می‌گیرد). حدیث ابوهریره از پیامبر ﷺ به حرمت جمع میان زن و عمه و خاله‌اش اشاره می‌فرماید:

لَا يُجْمَعُ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَعَمَّتِهَا وَلَا بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَخَالَتِهَا (رواه البخاری)

جمع بین زن و عمه و خاله‌اش درست نیست. (بخاری)

و حدیث عایشه به تثبیت این قاعده اشاره می‌فرماید که هر آنچه که با نسب حرام باشد با شیرخوارگی هم حرام می‌گردد:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ عِنْدَهَا وَأَتَمَّتْهَا سَمِعَتْ صَوْتَ رَجُلٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَرَاهُ فَلَانًا لِعَمِّ حَفْصَةَ مِنَ الرِّضَاعَةِ فَقَالَتْ عَائِشَةُ لَوْ كَانَ فَلَانٌ حَيًّا لِعَمَّتْهَا مِنَ الرِّضَاعَةِ دَخَلَ عَلَيَّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَعَمْ إِنَّ الرِّضَاعَةَ تُحَرِّمُ مَا يَحْرُمُ مِنَ الْوِلَادَةِ (رواه البخاری)

پیامبر ﷺ نزد عایشه بود که صدای مردی را شنید که اجازه‌ی ورود به خانه‌ی حفصه را می‌خواهد، پیامبر ﷺ فرمود: فکر می‌کنم فلانی باشد -عموی شیری حفصه- عایشه گفت:

اگر فلانی زنده بود -عموی شیریں عایشه- آیا وارد شدنش بر من جایز بود؟ پیامبر فرمود: بله، هر چه با نسب حرام شود با شیرخوارگی هم حرام می‌گردد. (مسلم و بخاری)

باطل بودن نکاح موقت و ازدواج با غیرمؤمنین

ایمان داریم که مدت‌دار بودن ازدواج موجب بطلان آن می‌شود، و ازدواج زن مسلمان با مرد غیرمسلمان باطل و غیرمشروع است.

حدیث ربیع پسر سبره‌ی جهنی به حرام بودن نکاح متعه یا ازدواج موقت اشاره می‌کند، پیامبر ﷺ می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي قَدْ كُنْتُ أَذْنْتُ لَكُمْ فِي الْأَسْتِمْتَاعِ مِنَ النِّسَاءِ وَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ ذَلِكَ إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ كَانَ عِنْدَهُ مِنْهُنَّ شَيْءٌ فَلْيُخْلِ سَبِيلَهُ وَلَا تَأْخُذُوا بِمَا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا (رواه مسلم)

ای مردم من به شما اجازه‌ی استمتاع موقت از زنان را داده بودم، اما خداوند آن را تا روز قیامت بر شما حرام کرد کسی که از چنین زنهایی دارد همه را رها کند و مهریه و صداقی را که به آنها داده است نگیرد. (مسلم)

و حدیث علی که می‌فرماید: پیامبر ﷺ در روز خیبر از نکاح متعه (صیغه) و خوردن گوشت خر اهلی نهی فرمود. (مسلم و بخاری)

آیه‌ی ۲۲۱ سوره‌ی بقره به نامشروع بودن ازدواج با مشرکین اشاره می‌فرماید:

﴿وَلَا تُنْكَحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۚ﴾

البقرة: ۲۲۱

و (زنان و دختران خود را) به ازدواج مردان مشرک درنیاورید، مادامی که ایمان نیاورند. و بی‌گمان غلام مؤمنی از مرد مشرکی بهتر است اگرچه (زیبایی یا ثروت یا موقعیت او) شما را به شگفتی انداخته باشد (و دل از گفتن ربنده باشد).

و می‌فرماید:

﴿ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ ۝۱۰ ﴾

المتحنة: ۱۰

هرگاه ایشان را مؤمن یافتید، آنان را به سوی کافران برنگردانید. این زنان برای آن مردان، و آن مردان برای این زنان حلال نیستند.

در ابتدای اسلام ازدواج مشرکین با زنان مسلمان جایز بود اما خداوند این حکم را نسخ فرمود و برای همیشه آن را حرام کرد.

حقوق زوجین

به محض انعقاد ازدواج حقوق دوجانبه‌ای بر طرفین واجب می‌گردد، بر مرد نفقه و معاشرت نیک و تشویق زن به عبادت و بر زن محافظت از خانه و فرزندان و فرمانبرداری از شوهر در صورتی که منجر به سرپیچی از دستورات الهی نشود لازم می‌شود.

خداوند در آیه‌ی ۱۹ سوره‌ی نساء به معاشرت نیکو با زنان اشاره می‌فرماید:

﴿ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ

خَيْرًا كَثِيرًا ۝۱۹﴾ النساء: ۱۹

و با زنان خود به طور شایسته (در گفتار و در کردار) معاشرت کنید، و اگر هم از آنان (به جهاتی) کراهت داشتید (شتاب نکنید و زود تصمیم به جدایی نگیرید) زیرا که چه بسا از چیزی بدتان بیاید و خداوند در آن خیر و خوبی فراوانی قرار بدهد.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلَاهُ فَإِنْ ذَهَبَتْ تُقِيمُهُ كَسَرَتْهُ وَإِنْ تَرَكَتُهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ (رواه البخاری)

خواهان رفتار نیک با زنانان شوید، چون آنها از استخوان پهلوی چپ آفریده شده‌اند، اگر بخواهید آن را راست کنید شکسته می‌شود، و اگر آن را رها کنید کج می‌ماند، پس در مورد زنان همدیگر را به خیر و نیکی وصیت کنید. (بخاری)

و در حدیث دیگری می‌فرماید:

هیچ مرد مؤمنی از زن مؤمنی بد نگوید چون اگر اخلاقی از او را نمی‌پسندد چیز دیگری در او هست که آن را پسندد. (مسلم)

یا حدیث:

بهترین شما کسی است که برای خانواده‌اش از همه بهتر باشد و من از همه‌ی شما نسبت به خانواده‌ام بهتر هستم. (ابن ماجه)

از عایشه در مورد کار پیامبر ﷺ در خانه سؤال شد، ایشان در جواب گفتند: او در کارهای خانه به خانواده‌اش کمک می‌کرد و هنگام نماز بسوی نماز می‌رفت. (بخاری)

آیه‌ی ۲۳۳ سوره‌ی بقره به وجوب نفقه اشاره می‌فرماید:

﴿وَعَلَى الْوَلَدِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ البقرة: ۲۳۳

بر آن کس که فرزند برای او متولد شده (یعنی پدر) لازم است خوراک و پوشاک مادران را (در آن مدت به اندازه‌ی توانایی) به گونه‌ی شایسته بپردازد.

و درباره‌ی زنان مطلقه چنین می‌فرماید:

﴿لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ ۖ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا ءَاتَاهُ اللَّهُ لَا يَكْلِفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا ءَاتَاهَا﴾ الطلاق: ۷

آنان که دارا هستند، از دارایی خود (برای زن شیردهنده، به اندازه‌ی توان خود) خرج کنند، و آنان که تنگدست هستند، از چیزی که خدا بدیشان داده است خرج کنند، خداوند هیچ کسی را جز بدان اندازه که بدو داده است مکلف نمی‌سازد.

این آیه هرچند در مورد زنان مطلقه است اما اگر نسبت بدانها واجب باشد به طریق اولی نسبت به زنان دیگر واجب است چون واجب بودن نفقه برای مطلقه برای این است که مدتی با هم زندگی کرده‌اند.

مسلم و دیگران حدیث حجه‌الوداع را روایت می‌کنند که در بخشی از آن آمده است که پیامبر ﷺ فرمود:

خوراک و پوشاک زنان بر شما واجب است آن را به صورت شایسته بپردازید.

حضرت عایشه می‌فرماید:

قَالَتْ هِنْدُ أُمُّ مَعَاوِيَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ رَجُلٌ شَحِيحٌ فَهَلْ عَلَيَّ جُنَاحٌ أَنْ أَخْذَ مِنْ مَالِهِ سِرًّا قَالَ خُذِي أَنْتِ وَبَنُوكِ مَا يَكْفِيكِ بِالْمَعْرُوفِ. (رواه البخاري)

هند مادر معاویه به پیامبر ﷺ گفت: ابوسفیان مرد بخیلی است، نفقه‌ی کافی به ما نمی‌دهد مگر اینکه از او دزدی کنم، پیامبر ﷺ فرمود: آنچه کفاف تو و فرزندان را می‌کند به گونه‌ای شایسته از مال او بردار. (بخاری)

و در مورد وظیفه‌ی مرد نسبت به حفظ خانواده‌اش از آتش جهنم با تشویق آنها به اطاعت از خداوند، می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ التحريم: ۶

ای مؤمنان! خود و خانواده‌ی خویش را از آتش دوزخی بر کنار دارید که افروزینیه‌ی آن انسانها و سنگها است.

قتاده در تفسیر آیه می‌فرماید: آنان را به فرمانبرداری از خداوند دستور دهید و از سرپیچی فرامین الهی آنها را بر حذر دارید در میان آنها مطابق فرامین خداوند رفتار کنید

و یاریشان کنید، اگر سرپیچی از آنها سر زد تنها بخاطر خداوند آنها را مورد سرزنش و ملامت قرار دهید.

خداوند در آیاتی از قرآن بنده‌اش اسماعیل را به خاطر قیام به این امر مدح می‌کند:

﴿وَإِذْ كُنَّا فِي الْكَتِّبِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾﴾ مریم: ۵۴ - ۵۵

و در این کتاب از اسماعیل یاد کن زیرا که او درست‌وعده و فرستاده‌ای پیامبر بود (۵۴) و خاندان خود را به نماز و زکات فرمان می‌داد و همواره نزد پروردگارش پسندیده [رفتار] بود.

پیامبر ﷺ می‌فرماید:

كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا. (رواه البخاری)

هر کدام از شما مسئول هستید و در مورد افراد تحت مسئولیت خود محاسبه خواهید شد، امیر در برابر زیردستانش، مرد در مقابل خانواده‌اش و زن در برابر شوهر و فرزندان‌ش مسئول است. (بخاری)

آیه‌ی ۳۴ سوره‌ی نساء به وظیفه‌ی زن در مقابل خانواده‌اش چنین اشاره می‌فرماید:

﴿فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ ﴿٣٤﴾﴾ النساء: ۳۴

پس زنان صالحه آنانی هستند که فرمانبردار (اوامر خدا و مطیع دستور شوهران خود) بوده (و خویشان را از زنا به دور و اموال شوهران را از تبذیر محفوظ) و اسرار (زناشویی) را نگاه می‌دارند؛ چرا که خداوند به حفظ (آنها) دستور داده است.

خداوند زنان صالح را زنانی می‌داند که مطیع و فرمانبردار خداوند هستند و حقوق شوهرانشان را رعایت می‌کنند و نگهدار چیزهایی هستند که حفظ آنها در غیاب شوهرانشان به عهده‌ی آنان است از قبیل عورت و اموال و فرزندان.

پیامبر ﷺ در حدیثی که قبلاً ذکر شد فرمود:

و المرأة راعية على بيت زوجها و ولده. «و زن در برابر شوهر و فرزندانش مسئول است».

حدیثی دیگر از پیامبر ﷺ اشاره به این دارد که بر زن واجب است همسری نیکو برای شوهرش باشد و هرگز از همبستری با وی سر باز نزند:

إِذَا بَاتَتِ الْمَرْأَةُ مَهْجَرَةً فِرَاشِ زَوْجِهَا لَعَنَتَهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تَرْجِعَ. (رواه البخاري)

هرگاه شخصی زنش را به بستر فرا خواند ولی زن با او همبستر نشد و بسترش را ترک کرد فرشتگان بر او نفرین می‌فرستند تا زمانی که برگردد. (بخاری)

در حدیث دیگر می‌فرماید:

لَا يَحِلُّ لِلْمَرْأَةِ أَنْ تَصُومَ وَزَوْجُهَا شَاهِدٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَلَا تَأْذَنَ فِي بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَمَا أَنْفَقَتْ مِنْ نَفَقَةٍ عَنْ غَيْرِ أَمْرِهَ فَإِنَّهُ يُؤَدَّى إِلَيْهِ شَطْرُهُ

هرگاه زن در حالی بخوابد که بستر همسرش را ترک کرده باشد فرشتگان تا صبح بر او نفرین می‌فرستند. (بخاری)

در حدیث دیگری می‌فرماید:

يَحِلُّ لِلْمَرْأَةِ أَنْ تَصُومَ وَزَوْجُهَا شَاهِدٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَلَا تَأْذَنَ فِي بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَمَا أَنْفَقَتْ مِنْ نَفَقَةٍ عَنْ غَيْرِ أَمْرِهَ فَإِنَّهُ يُؤَدَّى إِلَيْهِ شَطْرُهُ (رواه البخاري)

برای هیچ زنی روا نیست که در حضور همسرش روزه بگیرد مگر با اجازه‌ی او و نباید کسی را بدون اجازه‌ی همسرش به خانه راه دهد، و اگر مالش را بدون اجازه‌ی وی در راه خدا داد نصف (ثواب) آن به مرد برمی‌گردد. (بخاری)

پیامبر زن را از روزه گرفتن منع می‌کند چون نباید حق مرد را به خاطر روزهی سنت ضایع کند، روشن است که منظور حضرت از روزه، روزهی سنت است چون در روزهی فرض اجازه گرفتن از کسی مشروع نیست.

پوشیده نیست که این اطاعت و پیروی مقید است به اینکه منجر به نافرمانی از خداوند نشود چون از حضرت عایشه روایت شده است که فرمود: زنی از انصار دخترش را به عقد کسی درآورد، موی سر آن زن ریخته بود، جریان را برای حضرت تعریف کرد، و گفت که همسرش به وی دستور داده است تا موی دیگری به او پیوند داده شود، پیامبر ﷺ فرمود: نه، خداوند به زنانی که موی پیوند می‌کنند نفرین فرستاده است. (بخاری)

امام بخاری در بابی تحت عنوان «اطاعت نکردن زن از شوهرش در صورتی که منجر به نافرمانی از خداوند شود» این حدیث و احادیث دیگری را روایت کرده است.

نافرمانی و جدایی میان زن و مرد:

هنگام ترس از نافرمانی زن، ابتدا زن باید نصیحت شود. اگر نتیجه نداد مرد باید جای خوابش را با او جدا کند و اگر باز هم نتیجه نداد به آرامی و با چیزی مانند سواک یا امثال آن او را بزند، اگر اختلاف شدید شد و احساس جدایی میان آنها به وجود آمد باید به تحکیم پناه برند به این صورت که دو نفر عادل و اهل تدبیر و آگاه به فقه از نزدیکان زن و مرد را به عنوان داور جهت حل اختلاف انتخاب کنند، تا اختلاف و چیزهایی را که منجر به جدایی می‌شود برطرف کنند.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَالَّذِي تَخَاوُونَ نُشُوزَهُمْ فَعُظُّوهُمْ وَاهْجُرُوهُمْ فِي الْمَصَاجِعِ وَاصْرَبُوهُمْ فَإِنَّ أَطَعَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا﴾ (النساء: ۳۴)

و زنانی را که از سرکشی و سرپیچی ایشان بیم دارید، پند و اندرزشان دهید و (اگر مؤثر واقع نشد) از همبستری با آنان خودداری کنید و بستر خویش را جدا کنید (و با

ایشان سخن نگویند. و اگر باز هم مؤثر واقع نشد و راهی جز شدت عمل نبود) آنان را (تنبیه کنید و به آرامی) بزنید. پس اگر از شما اطاعت کردند (ترتیب تنبیه سه‌گانه را مراعات دارید و از اخفّ به اشدّ نروید و جز این) راهی برای (تنبیه) ایشان نجویند.

نشوز عبارت است از سرپیچی و خودداری کردن زن از فرمانبرداری مرد که خداوند بر زن واجب کرده است، چنین نافرمانی موجب قطع نفقه می‌شود، خداوند برای معالجه‌ی آن توصیه به وعظ و یادآوری زن به وظایفش از قبیل رفتار خوب و حسن معاشرت با شوهر و اعتراف به قوامه‌ی شوهر بر خود را مشروع فرموده است، اگر وعظ و اندرز مفید واقع نشد باید مرد همبستری با زن را رها کند و از انجام عمل زناشویی خودداری نماید، اگر باز هم کارساز نبود باید او را بزند، زدن وی نباید بصورتی باشد که موجب شکسته شدن استخوان و ایجاد زخم در بدن وی شود، از ابن‌عباس روایت شده است که گفت باید زدن خفیف باشد و با سواک صورت گیرد.

موردی که اینجا شایسته‌ی یادآوری است این است که بدانیم پیامبر ﷺ هیچ وقت زن و خادمی را نزد، حتی با دستش هیچ چیزی را نزد مگر در راه خدا، و همچنین فرمود: کسانی که زنانشان را می‌زنند بهترین مسلمانان نیستند.

پیامبر ﷺ در حدیثی می‌فرماید:

لَا يَجْلِدُ أَحَدُكُمْ امْرَأَتَهُ جَلْدَ الْعَبْدِ ثُمَّ يُجَامِعُهَا فِي آخِرِ الْيَوْمِ (رواه البخاری)

هیچ کدام از شما همسرش را مانند بنده‌اش نزنند سپس در پایان روز با او همبستر شود. (بخاری)

امام بخاری حدیث را در بابی تحت عنوان «کراهت زدن زن» روایت فرموده است. همچنین پیامبر ﷺ می‌فرماید: کنیزان خداوند را نزنید. عمر آمد و گفت: زنانی از دستورات همسرانشان سرپیچی کردند، به آنان دستور زدن داده شد و مردان آنها را کتک زدند، جماعت زیادی از زنان اطراف خانه‌ی پیامبر جمع شدند که تعدادشان به هفتاد نفر

می‌رسید و همه از شوهران خود شاکی بودند و کسانی بهتر از خانواده‌ی پیامبر برای دفاع از خود پیدا نکردند. (ابوداود و احمد و ابن حبان و حاکم)
خداوند می‌فرماید:

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا﴾ النساء: ۳۵

و اگر (میان زن و شوهر اختلافی افتاد و) ترسیدید (که این کار باعث) جدایی میان آنان شود، داور از خانواده‌ی شوهر، و داور از خانواده‌ی همسر (انتخاب کنید و برای رفع و رجوع اختلاف) بفرستید. اگر این دو داور جویای اصلاح باشند، خداوند آن دو را (کمک نموده و در یکی از دو کار: سازش نیک و خدایسندانه، یا جدایی زیبا و معقولانه) موفق می‌گرداند. بیگمان خداوند مطلع (بر ظاهر و باطن مردمان و) آگاه (از نیات همگان) است. خداوند توصیه می‌فرماید هنگامی که ترس جدایی زن و شوهر احساس شد داور از نزدیکان زن و یکی از نزدیکان مرد جهت صلح یا جدایی در میان آنان فرا خوانید، باید آن دو داور از نزدیکان زن و مرد باشند چون آگاهی بیشتری در مورد آنها دارند و باید اهل عدالت و آگاهی باشند تا غلبه‌ی جهل و هوا و هوس آنها موجب ناعادلانه بودن داور نشود، خداوند حاصل شدن توافق میان زن و مرد را به اراده‌ی این دو نفر داور مربوط کرده است، می‌فرماید: إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا.

بنابراین لازم است که دو داور نهایت تلاش خود را برای ایجاد سازش میان زن و شوهر به کار ببرند، و آنان را به یاد خدا و همنشینی خود توصیه نمایند، اگر پشیمان شدند و توبه کردند کار به پایان می‌رسد و اگر این کار انجام نشد و صلاح در جدایی بود میان آنها جدایی افکنند.

فسخ عقد ازدواج در صورتی که ادامه‌ی آن غیرممکن باشد

ایمان داریم که فسخ ازدواج در صورت ممکن نبودن ادامه‌ی آن یکی از مواردی است که شریعت اسلام جهت حل مشکل ارائه داده است، چنین فسخی گاهی با لفظ طلاق از طرف مرد صورت می‌گیرد یا با خلع که عبارتست از اینکه مالی از طرف زن به شوهر داده می‌شود تا زیر نکاح مرد نماند. درخواست طلاق از طرف زن بدون وجود هیچ گونه مشکلی حرام است. برای اینکه طلاق مطابق سنت صورت گیرد باید در زمان پاک شدن زن از قاعدگی بوده و در این مدت مرد با وی نزدیکی نکرده باشد، همچنین در طلاق باید دو شاهد حضور داشته باشند.

خداوند در مورد مشروعیت طلاق هنگامی که لازم باشد می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ ۚ﴾ الطلاق: ۱

ای پیغمبر! وقتی که خواستید زنان را طلاق دهید، آنان را در وقت فرا رسیدن عده (یعنی آغاز پاک شدن زن از عادت ماهیانه‌ای که شوهرش در آن با او نزدیکی نکرده باشد) طلاق دهید، و حساب عده را نگاه دارید (و دقیقاً ملاحظه کنید که زن سه بار ایام پاکی خود از حیض را به پایان رساند، تا نژادها آمیزه‌ی یکدیگر نشود).

و می‌فرماید:

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَقَرَّضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾ البقرة: ۲۳۶

اگر زنان را قبل از آمیزش جنسی و تعیین مهر (به عللی) طلاق دهید، گناهی بر شما نیست (و در این موقع) آنان را (با هدیه‌ای مناسب حال خود) بهره‌مند سازید.

آیه‌ی ۲۲۹ سوره‌ی بقره به مشروعیت خلع از طرف زن به هنگام نیاز اشاره می‌فرماید:

﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ

فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾ البقرة: ۲۲۹

برای شما حلال نیست که چیزی از آنچه (مهر ایشان کرده‌اید یا) بدیشان داده‌اید بازپس بگیرید، مگر این که (شوهر و همسر) بترسند که نتوانند حدود خدا را پابرجا دارند. پس اگر (ای گروه مؤمنان) بیم داشتید که حدود الهی را رعایت نکنند، گناهی بر ایشان نیست که زن فدیة و عوضی بپردازد (و در برابر آن طلاق بگیرد).

یعنی برای مردان درست نیست که زنان را مجبور کنند به اینکه تمام مهریه و یا قسمتی از آن را از زنان بازپس گیرند، مگر اینکه زن و مرد با هم درگیر شوند و زن نتواند حقوق مرد را مراعات کند و مایه‌ی خشم او شود که در این صورت گناهی بر زن نیست که آنچه را که مرد به او بخشیده است به او بازگرداند و طلاق بگیرد، مرد نیز می‌تواند آن را قبول کند.

از ابن عباس روایت شده است که:

جَاءَتْ امْرَأَةً ثَابِتِ بْنِ قَيْسِ بْنِ شِمَاسٍ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَنْقِمُ عَلَى ثَابِتٍ فِي دِينٍ وَلَا خُلُقٍ إِلَّا أَنِّي أَخَافُ الْكُفْرَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَتَرُدِّينَ عَلَيْهِ حَدِيثَهُ فَقَالَتْ نَعَمْ فَتَرَدَّتْ عَلَيْهِ وَأَمَرَهُ فَفَارَقَهَا (رواه البخاري)

زن ثابت بن قیس بن شماس پیش پیامبر ﷺ آمد و به او گفت: ای پیامبر خدا من در دین و اخلاق از چیزی ناراضی نیستم ولی از کفر می‌ترسم، در روایت دیگری آمده است که: نمی‌توانم او را تحمل کنم، پیامبر ﷺ فرمود: آیا باغش را به او پس می‌دهی؟ گفت: بله، و باغ را به شوهرش برگرداند، پس دستور داد که از همسرش جدا شود. (بخاری)

در مورد سختگیری در درخواست طلاق هنگامی که طرفین هیچ مشکلی نداشته باشند حضرت ﷺ می‌فرماید:

أَيُّ امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا الطَّلَاقَ مِنْ غَيْرِ بَأْسٍ فَحَرَامٌ عَلَيْهَا رَائِحَةُ الْجَنَّةِ (رواه أحمد)

هر زنی بدون مشکل از شوهرش درخواست طلاق کند، بوی بهشت به مشامش نمی‌رسد. (احمد)

آیه ۱ سوره ی طلاق به شروط طلاق سنی اشاره می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ ۚ﴾ الطلاق: ۱

ای پیغمبر! وقتی که خواستید زنان را طلاق دهید، آنان را در وقت فرا رسیدن عده (یعنی آغاز پاک شدن زن از عادت ماهیانه‌ای که شوهرش در آن با او نزدیکی نکرده باشد) طلاق دهید، و حساب عده را نگاه دارید (و دقیقاً ملاحظه کنید که زن سه بار ایام پاکی خود از حیض را به پایان رساند، تا نژادها آمیزه‌ی یکدیگر نشود).

یعنی طلاق باید در پاکی صورت گیرد، و در آن پاکی با همسرش همبستر نشده باشد، ابن مسعود در مورد لفظ «فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ» می‌فرماید: در پاکی که با آنها همبستر نشده‌اید.

یا حدیث امام بخاری از ابن عمر که می‌فرماید: ابن عمر زنش را در دوران قاعدگی طلاق داده بود، عمر جریان را برای حضرت تعریف کرد، پیامبر فرمود: به او بگو زنش را برگرداند تا از حیض پاک شود سپس اگر خواست او را پیش خود نگاه دارد یا طلاق بدهد ولی باید قبل از همبستر شدن با او طلاق را جاری سازد، این همان عده‌ای است که خداوند بدان دستور داده است.

آیه ۲ سوره ی طلاق به گواهی دادن بر طلاق اشاره می‌فرماید:

﴿فَإِذَا بَلَغَ أَجَلُهُنَّ فَامْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَى عَدْلٍ

مِّنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ۚ﴾ الطلاق: ۲

و هنگامی که مدت عده‌ی آنان نزدیک به پایان آمد، یا ایشان را به طرز شایسته‌ای نگاه دارید، و یا به طرز شایسته‌ای از ایشان جدا شوید، و بر (نگاهداری و یا جدایی) آنان دو مرد عادل از میان خودتان گواه کنید، (تا اگر در آینده اختلافی روی دهد، هیچ یک از

شوهر و همسر نتوانند واقعیت را انکار کنند) و گواهی دادن را برای خدا اداء کنید (و انگیزه‌ی شهادت محض رضای خدا باشد، و از هیچ کدام جانبداری ننمایید).
امام بخاری در صحیحش می‌فرماید: طلاق سنی طلاق است که در پاکی بدون جماع صورت گیرد و دو گواه بر آن شهادت دهند.

تعداد طلاق و انواع آن

ایمان داریم که بعد از دو بار طلاق، زن حق رجوع پیش مرد را دارد، اما اگر برای بار سوم وی را طلاق بدهد حلال نیست که او را به نکاح خود درآورد مگر بعد از اینکه با مرد دیگری ازدواج کند. عده‌ی زنان حائض گذراندن سه پاکی است و برای زنانی که در حیض نمی‌افتند یا به سن حیض نرسیده باشند سه ماه است و برای زنان حامله وضع حمل است. زنانی که شوهرانشان فوت کرده است باید چهار ماه و ده روز عده نگه دارند.

خداوند می‌فرماید:

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَنٍ﴾ البقرة: ۲۲۹

طلاق دو بار است (آن طلاق که حق مراجعت در آن محفوظ است. بعد از دو مرتبه طلاق، یکی از دو کار را باید کرد: نگاهداری (زن) به گونه‌ی شایسته (و عادلانه) یا رهاکردن (او) با نیکی (و بایستگی و به دور از ظلم و جور. بعد از طلاق سوم، حق مراجعت سلب می‌شود مگر بعد از ازدواج راستین با شوهر دیگری و وقوع طلاق میان او و شوهر اخیر).

و درباره‌ی طلاق سوم می‌فرماید:

﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾ البقرة: ۲۳۰

پس اگر (بعد از دو طلاق و رجوع، بار دیگر باز هم) او را طلاق داد، از آن به بعد زن بر او حلال نخواهد بود، مگر این که با شوهر دیگری ازدواج کند (و با او آمیزش جنسی نماید و ازدواج واقعی و جدی صورت گیرد؛ نه موقتی و فریبکارانه).
و به عده‌ی زنان مطلقه چنین اشاره می‌فرماید:

﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَرْجِعْنَ إِلَىٰ أَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ البقرة: ۲۲۸

و زنان مطلقه باید (بعد از طلاق) به مدت سه بار عادت ماهانه (و یا سه بار پاک‌شدن از حیض) انتظار بکشند (و عده نگهدارند، تا روشن شود که حامله نیستند).
آیه‌ی ۴ سوره‌ی طلاق به سایر انواع عده اشاره می‌نماید:

﴿وَالَّتِي يَبِيسَنَّ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ أُرْبِتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَالَّتِي لَمْ يَحِضْ وَأُولَتْ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ الطلاق: ۴

زنان شما وقتی که ناامید از عادت ماهیانه‌اند، و همچنین زنانی که هنوز عادت ماهیانه ندیده‌اند، اگر (درباره‌ی حکم عده‌ی ایشان) مترددید، بدانید که عده‌ی آنان سه ماه است، و عده‌ی زنان باردار، وضع حمل است.

آیه‌ی ۲۳۴ سوره‌ی بقره به عده‌ی زنانی که شوهرانشان از دنیا می‌روند اشاره می‌فرماید:

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَرْجِعْنَ إِلَىٰ أَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾

البقرة: ۲۳۴

و کسانی که از شما (مردان) می‌میرند و همسرانی از پس خود به جای می‌گذارند، همسرانشان باید چهار ماه و ده شبانه‌روز انتظار بکشند (و عده نگاه دارند)، و هنگامی که به آخر مدتشان رسیدند و آن را به پایان بردند، گناهی بر شما نیست که هر چه

می‌خواهند درباره‌ی خودشان به طور شایسته انجام دهند (و اعمالی موافق با شرع از ایشان سر زند و با مرد دلخواه خود ازدواج کنند)، و خدا از آنچه می‌کنید آگاه است.

پوشش زن مسلمان و نهی از تشابه زن به مرد

ایمان داریم که خداوند زنان مؤمن را ملزم کرده است به اینکه پوششهای خود را بر خود فرو افکنند و روسری‌های خود را بر بالای سینه بیندازند و زینتهای خود را جزء آنچه که به طور طبیعی پیدا است آشکار نسازند هر چند در این مورد میان فقها اختلاف وجود دارد. و دلیل پوشیدن صورت از مخالفش قویتر است و از افتادن در فتنه دورتر است، و ایمان داریم که خداوند زنان را از تشابه به مردان و مردان را از تشابه به زنان نهی فرموده است.

خداوند زنان مؤمن مخصوصاً زنان و دختران پیامبر ﷺ را به خاطر حفظ شرف به حجاب و داشتن پوشش دستور می‌دهد:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلْبِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (الأحزاب: ۵۹)

ای پیغمبر! به همسران و دختران خود و به زنان مؤمنان بگو که ردهای خود را جمع و جور بر خویش فرو افکنند. تا این که (از زنان بی‌بندوبار و آلوده) دست کم باز شناخته شوند و در نتیجه مورد اذیت و آزار (اوباش) قرار نگیرند. خداوند (پیوسته) آمرزنده و مهربان بوده و هست (و اگر تاکنون در رعایت کامل حجاب سست بوده‌اید و کوتاهی کرده‌اید، توبه کنید و از این کار دوری کنید، تا خدا با مهر خود شما را ببخشد).

علت دستور این است تا زنان از نشانه‌های جاهلیت و بردگی جدا شوند. خداوند در آیه‌ی ۳۱ سوره‌ی نور زنان مؤمن را به پایین آوردن نگاه و حفظ عورات و ظاهر نساختن زینت‌هایشان برای نامحرمان دستور می‌فرماید:

﴿وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا يَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَنُهُنَّ أَوِ التَّبِيعِينَ غَيْرِ أُولَى الْأَرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الْطِفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَكُمْ نُفُوسُكُمْ﴾ ﴿۳۱﴾ النور: ۳۱

و به زنان مؤمنه بگو: چشمان خود را (از نامحرمان) فرو گیرند (و چشم‌چرانی نکنند) و عورت‌های خویشان را (با پوشاندن و دوری از رابطه‌ی نامشروع) مصون دارند و زینت خویش را (همچون سر، سینه، بازو، ساق، گردن، خلخال، گردن‌بند، بازوبند) نمایان نسازند، مگر آن مقدار (از جمال خلقت، همچون چهره و پنجه‌ی دست‌ها) و آن چیزها (از زینت‌آلات، همچون لباس و انگشتری و سرمه و خضاب) که (طبیعتاً) پیدا می‌گردد، و چارقد و روسری‌های خود را بر یقه‌ها و گریبان‌هایشان آویزان کنند (تا گردن و سینه و اندام‌هایی که احتمالاً از لابلای چاک پیراهن نمایان می‌شود، در معرض دید مردم قرار نگیرد) و زینت (اندام یا ابزار) خود را نمودار نسازند مگر برای شوهرانشان، پدرانشان، پدران شوهرانشان، پسرانشان، پسران شوهرانشان، برادرانشان، پسران برادرانشان، پسران خواهرانشان، زنان (هم‌کیش) خودشان، کنیزانشان، دنباله‌روانی که نیاز جنسی در آنان

نیست (از قبیل: افراد مخنث، ابلهان، پیران فرتوت، اشخاص فلج)، و کودکانی که هنوز بر عورت زنان آگاهی پیدا نکرده‌اند (و چیزی از امور جنسی نمی‌دانند)، و پاهای خود را (به هنگام راه رفتن به زمین) نزنند تا زینتی که پنهانش می‌دارند (جلب توجه کند و صدای خلخال پاهایشان به گوش مردم برسد و) دانسته شود. ای مؤمنان! همگی به سوی خدا برگردید (و از مخالفت‌هایی که در برابر فرمان خدا داشته‌اید توبه کنید) تا رستگار شوید.

در آیه ۳۳ سوره‌ی احزاب به زنان دستور می‌دهد که در خانه‌های خود بمانند و تنها در صورت ضرورت بیرون روند و آنها را از تبرج و آرایش دوران جاهلی نهی می‌فرماید:

﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ﴾ (۳۳) الاحزاب: ۳۳

و در خانه‌های خود بمانید (و جز برای کارهایی که خدا بیرون رفتن برای انجام آنها را اجازه داده است، از خانه‌ها بیرون نروید) و همچون جاهلیت پیشین در میان مردم ظاهر نشوید و خودنمایی نکنید (و اندام و وسایل زینت خود را در معرض تماشای دیگران قرار ندهید).

تبرج دوران جاهلیت عبارت بود از اینکه زن هر چند روسری داشت ولی آن را نمی‌بست و گردن و گوشواره‌هایش را آشکار می‌ساخت.

پیامبر ﷺ به زنانی که خود را می‌پوشانند در حالی که لخت هستند وعده می‌دهد که نه تنها داخل بهشت نمی‌شوند بلکه بوی بهشت هم به مشامشان نمی‌رسد. از ابوهریره روایت شده است که گفت: پیامبر ﷺ فرمود:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صِنْفَانِ مِنْ أَهْلِ النَّارِ لَمْ أَرَهُمَا قَوْمٌ مَعَهُمْ سِيَاطٌ كَأَذْنَابِ الْبَقَرِ يَضْرِبُونَ بِهَا النَّاسَ وَنِسَاءٌ كَاسِيَاتٌ عَارِيَّاتٌ مُمِيلَاتٌ مَائِلَاتٌ رُءُوسُهُنَّ كَأَسْنِمَةِ الْبُخْتِ الْمَائِلَةِ لَا يَدْخُلْنَ الْجَنَّةَ وَلَا يَجِدْنَ رِيحَهَا وَإِنَّ رِيحَهَا لَيُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ كَذَا وَكَذَا (رواه مسلم)

پیامبر فرمود: دو گروه از اهل آتش هستند که آنها را ندیده‌ام، جماعتی که شلاقهایی همانند دم گاو در دست دارند و مردم را با آن می‌زنند و زنانی که لباس بر تن دارند در حالی که لخت و عریان هستند و موجب جلب توجه مردم می‌شوند و خود نیز علاقه‌مند به دیگران می‌شوند، سرشان همانند کوهان شتر جدا و خمیده است نه داخل بهشت می‌شوند و نه بوی آن به مشامشان می‌رسد و بوی آن در مسیری بی‌نهایت طولانی به مشام انسان می‌رسد. (مسلم)

در مورد نهی کردن از تشبیه ابن عباس روایت کرده است که: پیامبر ﷺ زنانی که خود را به مردان و مردانی که خود را به زنان تشبیه می‌کنند نفرین کرده است. (بخاری)

صله‌ی رحم و ارتباط با نزدیکان

ایمان داریم که خداوند به صله‌ی رحم دستور داده و همکاری میان نزدیکان را واجب و قطع صله‌ی رحم را یکی از گناهان بزرگ شمرده است که موجب خشم خدا و پیامبر ﷺ می‌گردد.

خداوند در آیه‌ی ۱ سوره‌ی نساء می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ ۚ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ۝۱﴾ النساء: ۱

ای مردمان! از (خشم) پروردگارتان بپرهیزید. پروردگاری که شما را از یک انسان بیافرید و (سپس) همسرش را از نوع او آفرید، و از آن دو نفر مردان و زنان فراوانی (بر روی زمین) منتشر ساخت. و از (خشم) خدایی بپرهیزید که همدیگر را بدو سوگند می‌دهید؛ و بپرهیزید از این که پیوند خویشاوندی را گسیخته دارید (و صله‌ی رحم را

نادیده گیرید)، زیرا که بیگمان خداوند مراقب شما است (و کردار و رفتار شما از دیده‌ی او پنهان نمی‌ماند).

خداوند در این آیه دستور به تقوی و صله‌ی رحم را کنار هم ذکر می‌فرماید، همانطور که انجام حق‌الله واجب است برقراری پیوند عاطفی در میان نزدیکان نیز لازم است بلکه از جمله‌ی حق‌الله بشمار می‌آید که خداوند بدان دستور داده است، ارحام عبارت است از نزدیکان و کسانی که با هم ارتباط نسبی دارند، فرق نمی‌کند وارث باشد یا نه، محرم باشد یا خیر.

خداوند می‌فرماید:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَنِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ﴾ النحل: ۹۰

خداوند به دادگری، و نیکوکاری، و نیز بخشش به نزدیکان دستور می‌دهد. هر چند که بخشش به خویشاوندان داخل در معنی احسان است اما خداوند به طور خاص آن را ذکر کرده است، که این برای تأکید بر حق آنها و ارتباط و نیکی با آنهاست. در معنی خویشاوند، تمامی آنها از نزدیک و دور داخل می‌شوند ولی آنکه نزدیکتر است به نیکی شایسته‌تر است.

خداوند می‌فرماید:

﴿وَأَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا﴾ الإسراء: ۲۶

حق خویشاوند را (از قبیل: صله‌ی رحم و نیکویی و مودت و محبت)، و حق مستمند و وامانده در راه را (از قبیل: زکات و صدقه و احسان)، پرداز، و به هیچ وجه باد دستی مکن.

در اینجا دستور به احسان با خویشاوندان می‌دهد چنانکه قبل از این آیات نیز به نیکی با والدین دستور داده بود.

در جای دیگر می‌فرماید:

﴿ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ ﴾ (۲۲) أُولَئِكَ

الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَرَهُمْ ﴿۲۳﴾ محمد: ۲۲ - ۲۳

آیا اگر (از قرآن و برنامه‌ی اسلام) روی گردان شوید، جز این انتظار دارید که در زمین فساد کنید و پیوند خویشاوندی میان خویش را بگسلید؟ آنان کسانی که خداوند ایشان را نفرین و از رحمت خویش بدور داشته است، لذا گوشه‌ایشان را (از شنیدن حق) کر، و چشمانشان را (از دیدن راه هدایت و سعادت) کور کرده است. در این دو آیه بصورت عام از ایجاد فساد بر روی زمین و به صورت خاص از قطع صله‌ی رحم نهی می‌کند، این آیات تهدید سختی هستند برای کسانی که مرتکب این گناه بزرگ می‌شوند.

خداوند در آیه‌ی ۲۱ سوره‌ی رعد عاقلان مؤمن را به خاطر برقراری پیوند عاطفی با خویشاوندان و نیکی با آنها مدح و توصیف می‌فرماید:

﴿ وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ﴾ (۲۱)

الرعد: ۲۱

و کسانی که برقرار می‌دارند پیوندهایی را که خدا به حفظ آنها دستور داده است، (از قبیل: رابطه‌ی انسان با آفریننده‌ی جهان، پیوند انسان با جامعه‌ی انسانیت، و رابطه‌ی او با هموعان به ویژه خویشان و نزدیکان) و از پروردگارشان می‌ترسند و از محاسبه‌ی بدی (که در قیامت به سبب گناهان داشته باشند) هراسناک می‌باشند.

پیامبر ﷺ در مورد صله‌ی رحم نمونه‌ی آشکاری بیان می‌فرماید و آن را همراه نماز و زکات قرار می‌دهد، ابویوب انصاری روایت می‌کند که:

أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ قَالَ مَا لَهُ مَا لَهُ وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَرَبُّ مَا لَهُ تَعْبُدُ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ وَتَصِلُ الرَّحِمَ. (متفق عليه)

مردی گفت: ای رسول خدا مرا به عملی راهنمایی کن که موجب داخل شدنم به بهشت باشد؟ پیامبر ﷺ فرمود: خدا را عبادت کن و شریکی برای او قرار نده، نماز بخوان و زکات مالت را بده و صله‌ی رحم را به جا بیاور. (بخاری و مسلم)

ابوسفیان در حالی که مشرک بود این اصل را درک کرده بود، هنگامی که هرقل از او در مورد محمد ﷺ سؤال کرد که شما را به چه دستور می‌دهد؟ گفت: می‌گویند: خداوند یکتا را پرستش کنید و برای وی شریک قرار ندهید و هر چه را پدرانتان گفته‌اند ترک کنید و ما را به خواندن نماز و راستگویی و پاکدامنی و صله‌ی رحم دستور می‌دهد. (مسلم و بخاری)

پیامبر ﷺ رعایت صله‌ی رحم را از نشانه‌های ایمان به خداوند و روز آخرت برشمرده است، از ابوهریره روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود: کسی که به خدا و روز قیامت ایمان داشته باشد باید مهمان را محترم بدارد و کسی که به خدا و روز قیامت ایمان داشته باشد باید صله‌ی رحم را رعایت کند. (مسلم و بخاری)

و در حدیث دیگر تأکید می‌فرماید که هر کس صله‌ی رحم را رعایت کند خداوند به او می‌پیوندد و هر کس آن را قطع کند خداوند پیوندش را با او قطع می‌کند، ابوهریره روایت می‌کند که پیامبر ﷺ فرمود:

إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْخُلُقَ حَتَّى إِذَا فَرَّغَ مِنْ خَلْقِهِ قَالَتْ الرَّحِمُ هَذَا مَقَامُ الْعَائِدِ بِكَ مِنَ الْقَطِيعَةِ قَالَ نَعَمْ أَمَّا تَرْضَيْنَ أَنْ أَصِلَ مَنْ وَصَلَكَ وَأَقْطَعَ مَنْ قَطَعَكَ قَالَتْ بَلَى يَا رَبِّ قَالَ فَهُوَ لَكَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَقْرَأُوا إِن شِئْتُمْ (فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ). (متفق عليه)

وقتی که خداوند مخلوقات را آفرید و از آن فارغ شد، صله‌ی رحم گفت: این مقام کسی است که از قطع رحم به تو پناه می‌برد؟ فرمود: بله. آیا نمی‌پذیری که به آن کس

که به تو می پیوندد بپیوندم و بگسلم با آن کس که از تو می گسلد؟ گفت: بله، ای پروردگار. خداوند فرمود: پس این چیز برای تو محقق است. پیامبر فرمود: اگر می خواهید این آیه را بخوانید:

﴿ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ ﴾ محمد: ۲۲

آیا اگر (از قرآن و برنامه‌ی اسلام) روی گردان شوید، جز این انتظار دارید که در زمین فساد کنید و پیوند خویشاوندی میان خویش را بگسلید؟

از ابوهریره روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمود: رحم شاخه‌ای منشعب شده از رحمت بیکران خداست، خداوند فرمود: کسی که به تو پیوندد من به او می پیوندم و کسی که تو را قطع کند با او قطع رابطه می کنم. (بخاری)

یعنی رحم اثری از آثار رحمت خداوند و مرتبط به او است، کسی که بدان پیوندد به رحمت خدا پیوسته و کسی که آن را قطع کند از رحمت او دور شده است.

از ابوهریره روایت شده است که مردی پیش پیامبر ﷺ آمد و گفت:

يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي لِي قَرَابَةٌ أَصْلُهُمْ وَيَقْطَعُونِي وَأُحْسِنُ إِلَيْهِمْ وَيُسِيئُونَ إِلَيَّ وَأَحْلُمُ عَنْهُمْ وَيَجْهَلُونَ عَلَيَّ فَقَالَ لَئِنْ كُنْتَ كَمَا قُلْتَ فَكَأَنَّمَا تُسْفِهُمُ الْمَلَّ وَلَا يَزَالُ مَعَكَ مِنَ اللَّهِ ظَهِيرٌ عَلَيْهِمْ مَا دُمْتَ عَلَى ذَلِكَ (رواه مسلم)

ای رسول خدا من نزدیکانی دارم که با آنها ارتباط برقرار می کنم، ولی آنها با من قطع رابطه می کنند، من به آنها نیکی می کنم اما آنها با من با بدی رفتار می نمایند، با آنها با بردباری رفتار می کنم، ولی آنها جاهلانه برخورد می کنند!!

پیامبر ﷺ فرمود: اگر اینطور باشد که گفתי، گویی آنان را شکست داده‌ای، و همیشه خداوند پشتیبان تو است مادامی که بر این روش استقامت داشته باشی. (مسلم)

لفظ «المل» در حدیث به معنی خاکستر گرم است، گویی خاکستر گرم آنها را سیر کرده است. درد این نوع افراد مانند درد کسی است که این خاکستر را خورده باشد و از

درد به خود بیچد، چیزی از این نیکوکاری به آنها نمی‌رسد بلکه تنها رنج و عذاب بزرگ نصیب آنها می‌شود.

برخی می‌گویند: معنی کلمه این است که تو با احسان کردن به آنها، آنان را در درون پست و حقیر ساخته‌ای چون تو به آنان فراوان نیکی می‌کنی ولی از آنها فقط بدی سر می‌زند، در پستی و حقارت خود مانند کسی هستند که از خوردن خاکستر به درد آمده باشد.

در خصوص گناه شخصی که صله‌ی رحم را قطع می‌کند از جیب‌بین‌مطعم روایت شده که از پیامبر ﷺ شنیده است که فرمود:

لا يدخل الجنة القاطع (متفق علیه)

کسی که صله‌ی رحم را قطع می‌کند وارد بهشت نمی‌شود. امام بخاری در باب « گناه کسی که صله‌ی رحم را قطع می‌کند» این حدیث را نقل فرموده است.

شمه‌ای از فضائل اخلاقی پیامبر ﷺ

ایمان داریم که محمد ﷺ برای تمام کردن مکارم اخلاق برگزیده شده و خداوند وی را به بهترین شیوه تربیت کرده است و از خلق و خوی و آداب وی این بود که با کسی که از وی می‌برید رابطه برقرار می‌کرد، و به کسی که حقی را از او منع می‌کرد می‌بخشید، از کسی که در حقش ظلم روا داشته بود می‌گذشت، با کسی که با او بدرفتاری می‌کرد به نیکی رفتار می‌کرد، به بزرگترها احترام می‌گذاشت و با کوچکترها به مهربانی رفتار می‌نمود و تا آنجا که می‌توانست از خشم و غضب پرهیز می‌فرمود مگر به خاطر خدا.

خداوند پیامبرش را چنین مدح می‌فرماید:

﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ ﴿٤﴾ القلم: ٤

تو دارای خوی سترگ (یعنی صفات پسندیده و افعال حمیده) هستی.
در مورد اخلاق پیامبر ﷺ از عایشه، مادر مؤمنین، سؤال شد ایشان در جواب گفتند:
اخلاق وی قرآنی بود. (مسلم)

پیامبر ﷺ مجسمه‌ی زنده‌ای بود از قرآن برای دعوت مردم به مکارم اخلاق. از عبدالله
پسر عمرو روایت شده است که گفت: پیامبر ﷺ بد اخلاق و دشنام‌دهنده نبود و همیشه
می‌فرمود: بهترین شما با اخلاق‌ترین‌تان است. (مسلم و بخاری)

از انس پسر مالک روایت شده است که پیامبر ﷺ دشنام‌دهنده و بد اخلاق و نفرین‌کننده
نبود و هنگامی که یکی از ما را در حال سرزنش دیگری می‌دید می‌فرمود: او را چه شده
است؟ صورتش خاک‌آلود شود! (بخاری)

دشنام یعنی هر گفتار، رفتار و صفتی که از حد خودش بیرون رود و به زشتی برسد،
گفته می‌شود: «طویل فاحش الطول» فلانی خیلی دراز است یعنی قدش از حد اعتدال
خارج شده است اما بکار بردن کلمه‌ی «فحش» در گفتار بیشتر است، متفحش با تشدید
بر کسی اطلاق می‌شود که کاری را عمداً، فراوان و با تکلف انجام می‌دهد.

از انس روایت شده است که گفت ده سال خدمتگذار پیامبر ﷺ بودم یک بار از ایشان
نشنیدم که حتی به من اُف بگوید یا بگوید چرا این کار را انجام دادی، یا ای کاش این
کار را انجام نمی‌دادی. (مسلم و بخاری)

خداوند در آیه‌ی ۱۹۹ سوره‌ی اعراف می‌فرماید:

﴿ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِيتِ ﴾ (الأعراف: ۱۹۹)

گذشت داشته باش و آسانگیری کن و به کار نیک دستور بده و از نادانان چشم‌پوشی
کن.

خداوند به پیامبر دستور می‌دهد که مردم را عفو کند و اگر مورد ظلم واقع شد گذشت کند و به کسی که او را منع می‌کند بخشش کند و با افرادی که با او قطع رابطه می‌کنند بییوندد.

و می‌فرماید:

﴿وَلَا تَسْتَوِ الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾ (۳۴) وَمَا يُلْقِهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقِهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ

﴿۳۵﴾ فصلت: ۳۴ - ۳۵

نیکی و بدی یکسان نیست. (هرگز بدی را با بدی، و زشتی را با زشتی پاسخ مگوی. بلکه بدی و زشتی دیگران را) با زیباترین طریقه و بهترین شیوه پاسخ بده. نتیجه‌ی این کار، آن خواهد شد که کسی که میان تو و میان او دشمنانگی بوده است، به ناگاه همچون دوست صمیمی گردد. به این خوی (و خلق عظیم) نمی‌رسند مگر کسانی که دارای صبر و استقامت باشند، و بدان نمی‌رسند مگر کسانی که بهره‌ی بزرگی (از ایمان و تقوا و اخلاق ستوده) داشته باشند.

خداوند مؤمنین را به صبر در موقع خشم و غضب، بردباری به هنگام جهل، و عفو و بخشش در مقابل بدی فرمان می‌دهد، اگر این کار را کردند خداوند آنان را از گزند شیطان محفوظ می‌نماید و دشمنان را برای آنها همانند دوست صمیمی خاضع و فروتن می‌سازد چون انسان اگر بدی را با خوبی جواب دهد، نتیجه‌ای جز دوستی صمیمانه ندارد.

خداوند در آیه‌ی ۱۳۴ سوره‌ی آل‌عمران مؤمنین را اینگونه تمجید می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ يُفْقُونَ فِي الشَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكُظُمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾
وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿۱۳۴﴾ آل‌عمران: ۱۳۴

آن کسانی که در حال خوشی و ناخوشی و ثروتمندی و تنگدستی، به احسان و بذل و بخشش دست می‌یازند، و خشم خود را فرو می‌خورند، و از مردم گذشت می‌کنند، و (بدین وسیله در صف نیکوکاران جایگزین می‌شوند و) خداوند (هم) نیکوکاران را دوست می‌دارد.

یعنی وقتی که خشمشان برافروخته می‌شود آن را پنهان می‌کنند و کسی را که در حق آنها بدی می‌کند عفو می‌کنند، کسی که خشم و غضب خود را فرو نشانند در حالی که قادر بر اعمال آن باشد خداوند درون وی را پر از آرامش و ایمان می‌کند و هیچ کس جرعه‌ای را بخاطر رضای خدا برتر از جرعه‌ی فرو نشاندن خشم ننوشیده است، کسی که خواهان صعود و ترفیع درجات معنوی است باید کسی را که به وی ظلم کرده (از موضع قدرت و در حالی که توانایی رد ظلم را دارد) ببخشاید و با کسی که وی را محروم می‌کند و ارتباطش را با او می‌گسلد رابطه برقرار نماید.

در مورد مهربانی با کوچکترها و احترام به بزرگترها پیامبر ﷺ می‌فرماید: لیس منا من لم یرحم صغیرنا و یعرف شرف کبیرنا (رواه ابوداود و ترمذی)

کسی که به کوچکترها رحم و شفقت نداشته باشد و قدر و ارزش بزرگترها را نداند از ما نیست. (ابوداود و ترمذی)

از ابن عمر روایت شده است که پیامبر ﷺ فرمودند:

در خواب به من نشان داده شد که با سواکی مسواک می‌زد، دو مرد پیش من آمدند که یکی از آنها از دیگری بزرگتر بود، من سواک را به مرد کوچکتر دادم، ولی او خطاب به من گفت: که به بزرگتر بده، پس سواک را به او دادم. (مسلم)

از عبدالله بن مسعود روایت شده است که گفت: پیامبر ﷺ فرمود: صاحبان جسم و عقل به من نزدیکتر هستند، سپس آنهايي که از این نظر بعد از ایشان می‌آیند. (مسلم)

اصحاب حضرت به این اخلاق رفیع متأدب شده بودند، آنها تنها کسانی بودند که حقوق بزرگترها را رعایت می‌کردند، از سمره بن جندب روایت شده است که در زمان پیامبر ﷺ بچه بودم و احادیث حضرت را حفظ می‌کردم، تنها چیزی که مانع حرف زدن من می‌شد این بود که اینها مردانی هستند که از من مسن‌تر و بزرگ‌ترند. (مسلم و بخاری)

از ابن عمر روایت شده است که حضرت فرمود: مرا به درختی همچون انسان خبر دهید که میوه‌اش همیشه به اذن خدا در دسترس باشد و زیر برگهایش پنهان نباشد، در دل خود گفتم: شاید درخت خرما باشد، ولی به خاطر وجود ابوبکر و عمر که از من بزرگتر بودند آن را نگفتم، وقتی که آنها چیزی نگفتند، حضرت فرمود: درخت خرما است، وقتی همراه پدرم بیرون رفتم گفتم: پدر، به دلم افتاد که درخت خرما باشد، پدرم فرمود: چرا نگفتی؟ اگر جواب درست می‌دادی خیلی لذت می‌بردم، گفتم: اگر ابوبکر و شما آنجا نبودید جواب می‌دادم، ولی چون شما آنجا بودید دوست نداشتم حرف بزنم. (بخاری)

از دیگر سجایای اخلاقی پیامبر ﷺ عفو و گذشت بود. خداوند درباره‌ی این خصلت می‌فرماید:

﴿وَالَّذِينَ يَجْنَبُونَ كِبْرَ الْأَيْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا عَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ﴾ (الشوری: ۳۷)
و کسانی که از گناهان بزرگ، و اعمال بسیار زشت و ناپسند می‌پرهیزند، و هنگامی که خشمناک می‌گردند (زمام اختیار از دست نمی‌دهند و پرت و پلا نمی‌گویند و آلوده‌ی گناه نمی‌شوند، و بلکه نفس خود را مهار می‌کنند و بخشم‌آوردگان را) می‌بخشند.

خداوند به خاطر عفو و بخششی که دارند آنها را مدح می‌فرماید، پیامبر ﷺ هرگز به خاطر حق خودش انتقام نگرفت مگر وقتی که حدود الهی زیر پا گذاشته می‌شد.

ابوهریره از حضرت ﷺ روایت می‌کند که فرمود:

لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ. (متفق علیه)

انسان قوی فردی نیست که انتقام بگیرد بلکه فردی است که هنگام خشم خودش را کنترل کند. (بخاری و مسلم)

خشمی که در این حدیث از آن نهی شده، خشم دنیوی است، اما خشم به خاطر خدا در بعضی مواقع موجب حمد و ستایش و اجر قیامت می‌گردد و پیامبر اذیت را بر خاطر خود تحمل می‌کرد اما اگر حق و حدود خداوند در میان بود هرگز کوتاه نمی‌آمد، برای مثال وقتی که بر عایشه وارد شد و در خانه‌ی ایشان پارچه‌ای دید که دارای اشکال و صورت‌های گوناگون بود، عصبانی شد. و از امامت فردی که مردم را خسته می‌کرد، یا هنگامی که اخلاط سینه را در قبه‌ی مسجد دید خشمگین شد، امام بخاری این نمونه‌ها و نمونه‌های دیگری را که در سنت صحیح روایت شده‌اند، در بابی تحت عنوان «چیزهایی که خشم در مورد آنها به خاطر خداوند جایز است» ذکر کرده است.

پیامبر در حدیثی دیگر ما را راهنمایی می‌کند که چگونه خشم خود را دفع کنیم که عبارت است از پناه بردن به خدا از شیطان رانده‌شده، سلیمان پسر صرد می‌گوید: دو نفر در حضور حضرت ﷺ دعوا کردند، ما هم آنجا نشسته بودیم، یکی از آنها خشمگین شد و دوستش را دشنام داد در حالی که از شدت غضب چهره‌اش سرخ شده بود، پیامبر ﷺ فرمود:

إِنِّي لَأَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ لَوْ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ (رواه البخاری)

من کلمه‌ای می‌دانم که اگر آن مرد آنرا بگوید خشمش فروکش می‌کند، اگر می‌گفت: از شیطان طردشده به خداوند پناه می‌برم، خشمش از بین می‌رفت. (بخاری)

علما در این مورد گفته‌اند: وقتی که انسان در چنین حالتی به خدا پناه می‌برد، متوجه می‌شود که فاعل حقیقی تنها خداوند است، و اینکه اگر خداوند بخواهد کسی را بر او مسلط نمی‌گرداند، با داشتن چنین طرز تفکری خشمش فروکش می‌کند، چون اگر در این حالت خشمگین شود در حقیقت علیه خداوند عمل کرده است، که با عبودیت برای او سازگاری ندارد.

حلال بودن پاک ها و تحریم نجاسات

ایمان داریم که خداوند تمام چیزهای پاک را برای بندگانش حلال و پلیدیها را بر آنان حرام کرده، و سنگینی و زنجیرها را از آنها برداشته است، چیزی را حرام نکرده است مگر بخاطر ضررهای زودرس یا احتمالی که دارند، و به چیزی دستور نداده است مگر برای به دست آوردن منفعت و سودی که از آن حلال ایجاد می شود.

خداوند در آیه ی ۱۵۷ سوره ی اعراف می فرماید:

﴿ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ ۚ ﴾ ^{۱۵۷} الأعراف: ۱۵۷

(به ویژه رحمت خود را اختصاص می دهد به) کسانی که پیروی می کنند از فرستاده (خدا محمد مصطفی) پیغمبر امی که (خواندن و نوشتن نمی داند و وصف او را) در تورات و انجیل نگاشته می یابند. او آنان را به کار نیک دستور می دهد و از کار زشت باز می دارد، و پاکیزه ها را برایشان حلال می نماید و ناپاکها را بر آنان حرام می سازد و فرو می اندازد بند و زنجیر (احکام طاقت فرسایی همچون قطع مکان نجاست به منظور طهارت، و خودکشی به عنوان توبه) را از (دست و پا و گردن) ایشان به در می آورد (و از غل استعمار و استثمارشان می رهااند). پس کسانی که به او ایمان بیاورند و از او حمایت کنند و وی را یاری دهند، و از نوری پیروی کنند که (قرآن نام است و همسان نور مایه ی هدایت مردمان است و) به همراه او نازل شده است، بیگمان آنان رستگارانند.

خبیث شامل هر گفتار، کردار، تقریر یا امتناعی می‌شود، که خدا و رسولش آن را حرام کرده باشند. خداوند می‌فرماید:

﴿قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَكُونُ لَكُمْ لَعْنٌ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ المائدة: ۱۰۰

(ای پیغمبر! به مردم) بگو: ناپاک و پاک (و حرام و حلال) مساوی نیستند، هر چند که فراوانی ناپاک (و حرام) شما را به شگفت اندازد. پس ای خردمندان! (با امتثال اوامر و اجتناب نواهی یزدان) خوشتن را از (خشم) خدا بر حذر دارید تا این که رستگار شوید.

ابن عباس می‌فرماید: بعد از حلال پاک چیزی جز حرام پلید وجود ندارد. (بخاری)

آیه ی ۷۸ سوره ی حج به قاعده ی رفع حرج اشاره می‌فرماید:

﴿وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ﴾ الحج: ۷۸

و در دین کارهای دشوار و سنگین را بر دوش شما نگذاشته است (و بلکه تکالیف و وظایفی مقرر نموده است که با فطرت سالم هماهنگ و با توان انسانی سازگار است. این دین همان) آیین پدرتان ابراهیم است.

یعنی ما چیزی را که انجامش سخت باشد بر شما واجب نمی‌گردانیم، تنها چیزی واجب می‌شود که انجامش ممکن و آسان باشد، سپس اگر چیزی روی داد که مقتضی تخفیف باشد خداوند بدان دستور می‌دهد، هر چند موجب نابود شدن همه یا قسمتی از آن واجب شود، بزرگان دین از این آیه قاعده‌ی «مشقت، موجب آسان‌گیری است» و «ضرورات، حرام‌ها را مباح می‌کنند» استنباط کرده‌اند.

خداوند می‌فرماید:

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ البقرة: ۱۸۵

خداوند آسایش شما را می‌خواهد و خواهان زحمت شما نیست. یعنی راههای رسیدن به خشنودی خداوند را آسان کرده‌ایم، بنابراین همه‌ی دستورات خداوند در نهایت آسانی هستند، و اگر پدیده‌ای موجب سنگینی و حرج شود با حکمی دیگر آن را آسان می‌کند و آن را با رخصت و تخفیف برمی‌دارد. خداوند می‌فرماید:

﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا﴾ النساء: ۲۸

خداوند می‌خواهد (با وضع احکام سهل و ساده) کار را بر شما آسان کند (چرا که او می‌داند که انسان در برابر غرایز و امیال خود ناتوان است) و انسان ضعیف آفریده شده است (و در امر گرایش به زنان تاب مقاومت ندارد).

ابوهریره از پیامبر ﷺ روایت می‌کند که فرمود:

«إِنَّ الدِّينَ يُسَّرُ وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ فَسَدُّوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدَّلْجَةِ» (رواه البخاری)

حقیقتاً دین سهل و آسان است، هیچ کس در دین تعمق بیجا نکند چون مغلوب خواهد شد، پس محکم و پشتیبان همدیگر و مژده‌دهنده باشید و در شامگاهان و سحرگاهان و قسمتی از شب به یاد خدا باشید و از وی استعانت جوید. (بخاری)

معنی «وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ» این است که در اعمال دینی زیاد تعمق نکنید چون مغلوب خواهید شد، و اگر کسی در عمق کردار فرو رود و رفق و آسان‌گیری را رها کند ناتوان و مغلوب خواهد شد.

امام بخاری در صحیحش بابی را تحت عنوان «دین آسان است» بدان اختصاص داده است.

عایشه می‌فرماید: پیامبر ﷺ هیچگاه میان دو امر مخیر نمی‌شد مگر اینکه، در صورتی که منجر به گناه نمی‌شد، کار آسانتر را اختیار می‌فرمود، ولی اگر به گناه منجر می‌شد بهتر از هر کس از آن فاصله می‌گرفت. (مسلم و بخاری)

انس از حضرت ﷺ روایت می‌کند که فرمود:

يَسْرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنْفِرُوا. (رواه البخاری)

آسان‌گیر باشید نه سخت‌گیر و مژده‌دهنده باشید نه نفرت‌انگیز. (بخاری)

ابوهریره می‌گوید: عرب بادیه نشینی در مسجد پیامبر ﷺ پیشاب کرد، مردم بلند شدند تا او را بزنند، پیامبر ﷺ فرمود: او را رها کنید و بر روی ادرارش مقداری آب بپاشید، چون شما برای آسان‌گیری فرستاده شده‌اید نه تندروی و سخت‌گیری. (بخاری)

مقصود از احادیثی که در باب آسان‌گیری روایت شده‌اند این است که زیاده‌روی و تجاوز از حدود عبادت و امثال آن مذموم و غیرمشروع است، و در هر کاری پسندیده این است که انجامش در حد توان باشد و فاعلش را از سخت‌گیری و مهلکه برهاند.

تحریم ربا

ایمان داریم که خداوند ربا را کم باشد یا زیاد، حرام فرموده است. و گیرنده‌ی آن را به نابودی و عذاب همیشگی وعده می‌دهد، و انجام آن را به مثابه‌ی جنگ با خود و رسولش قلمداد می‌نماید، بنابراین همه‌ی بهره‌های بانکی که جهت قرض یا ودیعه به مردم داده یا گرفته شود حرام و بنا به شریعت الهی بخشی از ربا به شمار می‌آید.

خداوند می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ

مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ ۖ فَانْتَهَىٰ فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ ۖ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ ۚ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

﴿٢٧٦﴾ البقرة: ۲۷۵ - ۲۷۶

کسانی که ربا می‌خورند (از گورهای خود به هنگام دوباره زنده شدن، یا از مشی اجتماعی خود در دنیا) برنمی‌خیزند مگر همچون کسی که (بنا به گمان عربها) شیطان او را سخت دچار دیوانگی سازد (و نتواند تعادل خود را حفظ کند)؛ این از آن رو است که ایشان می‌گویند: خرید و فروش نیز مانند ربا است. و حال آن که خداوند خرید و فروش را حلال کرده است و ربا را حرام نموده است. پس هر که اندرز پروردگارش به او رسید و (از رباخواری) دست کشید، آنچه پیشتر بوده (و سود و نزولی که قبلاً دریافت نموده است) از آن او است و سروکارش با خدا است؛ اما کسی که برگردد (و مجدداً مرتکب رباخواری شود) این گونه کسانی اهل آتشند و جاودانه در آن می‌مانند. خداوند (برکت) ربا را (و اموالی را که ربا با آن بیامیزد) نابود می‌کند و (ثواب) صدقات را (و اموالی را که از آن بذل و بخشش شود) فزونی می‌بخشد، و خداوند هیچ انسان ناسپاس گنہکاری را دوست نمی‌دارد.

سپس به دنبال این آیات به رباخواران اعلان جنگ می‌دهد و به توجه و کمک به بدهکارانی که در تنگنا هستند تشویق می‌کند:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾ ﴿٢٧٨﴾ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۖ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِن كَانِ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا خَيْرٌ

لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ

نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾ البقرة: ۲۷۸ - ۲۸۱

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از (عذاب و عقاب) خدا بپرهیزید و آنچه از (مطالبات) ربا (در پیش مردم) باقی مانده است فروگذارید، اگر مؤمن هستید. پس اگر چنین نکردید، بدانید که به جنگ با خدا و پیغمبرش برخاسته‌اید، و اگر توبه کردید (و از رباخواری دست کشیدید و اوامر دین را گردن نهادید) اصل سرمایه‌هایتان از آن شما است، نه ستم می‌کنید و نه ستم می‌بینید. و اگر (بدهکار) تنگدست باشد، پس مهلت (بدو داده) می‌شود تا گشایشی فرا رسد، و اگر (قدرت پرداخت نداشته باشد و شما همه‌ی وام خود را، یا برخی از آن را بدو) ببخشید، برایتان بهتر خواهد بود اگر دانسته باشید. و از (عذاب و عقاب) روزی بپرهیزید که در آن به سوی خدا بازگردانده می‌شوید؛ سپس به هرکسی آنچه را فراچنگ آورده است به تمامی بازپس داده می‌شود، و به آنان ستم نخواهد شد.

پیامبر ﷺ ربا را یکی از مهلکات به شمار آورده است، مسلم و بخاری از ابوهریره روایت می‌کنند که پیامبر ﷺ فرمود:

اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ قَالَ الشُّرْكُ بِاللَّهِ وَالسَّحَرُ وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَكْلُ الرِّبَا وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ وَالتَّوَلَّى يَوْمَ الرَّحْفِ وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ.

از هفت کار خطرناک خوداری کنید، گفتند: ای پیامبر خدا آنها چه چیزهایی هستند؟ فرمود: شریک قرار دادن برای خدا، سحر، کشتن شخص به ناحق، ربا خواری، خوردن مال یتیم، پشت کردن به دشمن در روز جنگ و تهمت زدن به زنان مؤمن و پاکدامن.

حدیث جابر بن عبدالله نیز دال بر این است که تمام کسانی که به هر صورتی در این جرم شریک هستند همه مجرم شناخته می‌شوند، جابر می‌گوید:

لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَكِلَ الرِّبَا وَمُؤْكِلَهُ وَكَاتِبَهُ وَشَاهِدِيهِ وَقَالَ هُمْ سَوَاءٌ. (رواه مسلم)

پیامبر ﷺ گیرنده، دهنده، نویسنده و شاهدان ربا را نفرین کرد و فرمود: همه در حکم و جرم آن مساوی هستند. (مسلم)

پیامبر ﷺ در حدیث سمره بن جندب رباخواران را در قیامت به عذابی دردناک مژده داده است، می‌فرماید:

رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ أَتَيَانِي فَأَخْرَجَانِي إِلَى أَرْضٍ مُّقَدَّسَةٍ فَأَنْطَلَقْنَا حَتَّى أَتَيْنَا عَلَى نَهْرٍ مِنْ دَمٍ فِيهِ رَجُلٌ قَائِمٌ وَعَلَى وَسْطِ النَّهْرِ رَجُلٌ بَيْنَ يَدَيْهِ حِجَارَةٌ فَأَقْبَلَ الرَّجُلُ الَّذِي فِي النَّهْرِ فَإِذَا أَرَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَخْرُجَ رَمَى الرَّجُلُ بِحَجَرٍ فِيهِ فَرْدَةٌ حَيْثُ كَانَ فَجَعَلَ كُلُّمَا جَاءَ لِيَخْرُجَ رَمَى فِيهِ بِحَجَرٍ فَيَرْجِعُ كَمَا كَانَ فَقُلْتُ مَا هَذَا فَقَالَ الَّذِي رَأَيْتَهُ فِي النَّهْرِ أَكَلِ الرَّبَا (رواه البخاری)

شبی دو مرد را دیدم که پیشم آمدند و مرا به سرزمینی مقدس بردند، رفتیم تا به نهري از خون رسیدیم، مردی در وسط نهر و یکی دیگر با چند سنگ کنار او ایستاده بود، مردی که در رودخانه بود می‌خواست بیرون بیاید، ولی آن مرد دیگر سنگها را بر دهانش می‌کوفت، و او را به جای اولش برمی‌گرداند، و چندین بار این کار را تکرار کردند، گفتم: این چیست؟ گفت: کسی که در رودخانه است رباخوار بوده است. (بخاری)

تحریم شراب و اینکه از گناهان کبیره است

ایمان داریم که خداوند شراب را حرام فرموده و بر ده گروه که به نوعی مرتبط با شراب هستند نفرین فرستاده است: کسی که آبش را می‌گیرد، کسی که آب برای او گرفته می‌شود، نوشنده‌ی آن، حامل آن، کسی که شراب برای او حمل می‌شود، ساقی، فروشنده، دلال، خریدار و کسی که برای او خرید می‌شود.

خداوند به حرام بودن شراب و حکمت آن چنین اشاره می‌فرماید:

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ ۖ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْهَوْنَ ﴿٩١﴾﴾ المائدة: ۹۰ - ۹۱

ای مؤمنان! میخوارگی و قماربازی و بتان (سنگی که در کنار آنها قربانی می‌کنید) و تیرها (و سنگها و اوراقی که برای بخت‌آزمایی و غیگویی به کار می‌برید، همه و همه از لحاظ معنوی) پلیدند و (ناشی از تزیین و تلقین) عمل شیطان می‌باشند. پس از (این کارهای) پلید دوری کنید تا این که رستگار شوید. اهریمن می‌خواهد از طریق میخوارگی و قماربازی در میان شما دشمنانگی و کینه‌توزی ایجاد کند و شما را از یاد خدا و خواندن نماز باز دارد. پس آیا (از این دو چیزی که پلیدند، و دشمنانگی و کینه‌توزی می‌پراکنند، و بندگان را از یاد خدا غافل می‌کنند، و ایشان را از همه‌ی عبادات، به ویژه نماز که مهمترین آنها است، باز می‌دارند) دست می‌کشید و بس می‌کنید؟!

پیامبر ﷺ بیان می‌فرماید که شرابخواری با ایمان جمع نمی‌شود. بخاری و مسلم روایت می‌کنند که:

... وَلَا يَشْرَبُ الْخَمْرَ حِينَ يَشْرِبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ

...کسی که شراب می‌نوشد، هنگام نوشیدن شراب مؤمن نیست.

در حدیثی دیگر برای تحریم شراب این قاعده را پایه‌ریزی می‌کند:

كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ خَمْرٍ حَرَامٌ (رواه مسلم)

هر مست‌کننده‌ای شراب است، و هر شرابی حرام است. (مسلم)

در حدیث دیگری می‌فرماید:

كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَمٌ وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ وَمَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فِي الدُّنْيَا فَمَاتَ وَهُوَ يُدْمِنُهَا لَمْ يَتُبْ لَمْ يَشْرَبْهَا فِي
الْآخِرَةِ (رواه مسلم)

هر مست‌کننده‌ای شراب است و هر مست‌کننده‌ای حرام است و کسی که در دنیا شراب بخورد و بر همین حالت بمیرد و توبه نکند در روز قیامت از خوردن شراب محروم می‌شود. (مسلم)

در حدیث جابر بر قاعده‌ی مذکور و سرانجام بدی که در انتظار شرابخوار است تأکید بیشتری می‌شود، جابر می‌گوید:

أَنَّ رَجُلًا قَدِمَ مِنْ جَيْشَانَ وَجَيْشَانَ مِنَ الْيَمَنِ فَسَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ شَرَابٍ يَشْرَبُونَهُ بِأَرْضِهِمْ مِنَ الذَّرَّةِ يُقَالُ لَهُ الْمِزْرُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَوْ مُسْكِرٌ هُوَ قَالَ نَعَمْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ إِنَّ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَهْدًا لِمَنْ يَشْرَبُ الْمُسْكِرَ أَنْ يَسْقِيَهُ مِنْ طِينَةِ الْخَبَالِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا طِينَةُ الْخَبَالِ قَالَ عَرَقُ أَهْلِ النَّارِ أَوْ عُصَاةُ أَهْلِ النَّارِ (رواه مسلم)

شخصی از منطقه‌ی جیشان -از حوالی یمن- آمد و در خصوص نوشیدنی ساخته شده از دانه‌ی جو که در سرزمین آنان نوشیده می‌شد، سؤال کرد؟ پیامبر ﷺ در جواب فرمودند: آیا مست‌کننده است؟ گفت: بله، پیامبر ﷺ فرمود: هر مست‌کننده‌ای حرام است و خداوند عهد بسته است که به کسانی که در دنیا مسکرات می‌نوشند، در روز قیامت طینه‌الخبال بنوشانند، عرض کردند: طینه‌الخبال چیست؟ فرمود: عرق اهل دوزخ است. (مسلم)

از ابی‌جویره روایت شده است که گفت از ابن‌عباس درمورد «بازق» پرسیدم، در جواب گفت: پیامبر ﷺ قبل از به وجود آمدن بازق دار فانی را وداع گفت، اما هر مست‌کننده‌ای حرام است. (بخاری)

بازق در دوران پیامبر ﷺ وجود نداشت، اما قاعده‌ی تحریم مسکرات شامل آن هم می‌شود و اختلاف اسامی در این مورد اعتباری ندارد.

پیامبر ﷺ از درست کردن شراب برای درمان بیماری نهی فرموده و بیان کرده است که شراب درمان نیست بلکه خود درد است، مسلم از طارق بن سويد جعفی چنین روایت می‌کند:

أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الْخُمْرِ فَتَنَاهَا أَوْ كَرِهَ أَنْ يَصْنَعَهَا فَقَالَ إِنَّمَا أَصْنَعُهَا لِلدَّوَاءِ فَقَالَ إِنَّهُ لَيْسَ بِدَوَاءٍ وَلَكِنَّهُ دَاءٌ.

در مورد شراب از حضرت ﷺ پرسیده شد؟ پیامبر ﷺ از آشامیدن و درست کردنش نهی فرمود، سؤال‌کننده گفت: من برای درمان آن را می‌سازم، فرمود: شراب درمان نیست بلکه درد است.

پیامبر ﷺ همچنین از خرید و فروش شراب نهی کرده است، مسلم از ابن عباس روایت می‌کند که:

إِنَّ رَجُلًا أَهْدَى لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَاوِيَةَ خَمْرٍ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَلْ عَلِمْتَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَهَا قَالَ لَا فَسَارَّ إِنْسَانًا فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَ سَارَرْتَهُ فَقَالَ أَمَرْتُهُ بِبَيْعِهَا فَقَالَ إِنَّ الَّذِي حَرَّمَ شُرْبَهَا حَرَّمَ بَيْعَهَا قَالَ فَفَتَحَ الْمَزَادَةَ حَتَّى ذَهَبَ مَا فِيهَا.

مردی مشکی از شراب را به پیامبر ﷺ هدیه داد، پیامبر ﷺ فرمود: آیا می‌دانی که خداوند آن را حرام کرده است؟ گفت: نه، و با یک نفر در گوشی حرف زد. پیامبر ﷺ خطاب به او فرمود: مخفیانه چه چیزی را به او گفتی؟ مرد گفت: به وی دستور دادم آن مشک شراب را بفروشد. پیامبر فرمود: کسی که نوشیدنش را حرام کرده است، فروختن آن را هم روا نمی‌داند. راوی می‌گوید: مرد سر مشک را باز کرد و همه‌ی شراب را ریخت.

و از عایشه روایت شده است که هنگامی که آیات آخر سوره‌ی بقره نازل شد پیامبر از منزل خارج شد و فرمود: خرید و فروش شراب حرام شد. (بخاری)

مسلم و بخاری از ابن عباس روایت می‌کنند که گفت: به عمر خبر دادند که فلانی در کار خرید و فروش شراب است، عمر فرمود: خداوند او را نابود کند! مگر نمی‌داند حضرت ﷺ فرموده است:

لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ فَجَمَلُوهَا فَبَاَعُوهَا.

خداوند یهود را لعنت کند، چون آنان پیه‌ی حرام‌شده را ذوب می‌کنند و آن را می‌فروشند.

تحریم مردار و احکام ذبح حیوان

ایمان داریم که خداوند مردار، گوشت خوک و حیوانی را که به نام غیرخدا ذبح شده باشد حرام کرده است و اینکه هیچ حیوانی خوردنش حلال نیست مگر اینکه ذبح شود. در حیواناتی که انسان بر آنها تسلط دارد، ذبح کردن با بریدن حلق یا جلوی گردن یا قطع نای و دو رگ گردن صورت می‌گیرد و در حیواناتی که انسان بر آنها مسلط نیست مانند شتر رم کرده، ذبح آنها با ایجاد زخم در بدنش کامل می‌شود، همچنین شخص ذبح‌کننده باید مسلمان یا اهل کتاب باشد و عمداً گفتن بسمله را ترک نکند و حیوان را با نام غیرخدا ذبح نکند و اگر شبهه‌ای در ذبح بوجود آمد و معلوم نشد که حیوان هنگام ذبح زنده بوده است یا مرده، در این حالت خوردنش حرام است. واجب است که حیوان به بهترین صورت ذبح شود چون خداوند نیکوکاری را در هر چیزی تشریع فرموده است.

خداوند می‌فرماید:

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنَازِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ

(ای مؤمنان!) بر شما حرام است (خوردن گوشت) مردار، خون (جاری)، گوشت خوک، حیواناتی که به هنگام ذبح نام غیر خدا بر آنها برده شود و به نام دیگران سر بریده شود، حیواناتی که خفه شده‌اند، حیواناتی که با شکنجه و کتک کشته شده‌اند، آنهایی که از بلندی پرت شده و مرده‌اند، آنهایی که بر اثر شاخ زدن حیوانات دیگر مرده‌اند، حیواناتی که درندگان از بدن آنها چیزی خورده و بدان سبب مرده‌اند، مگر این که (قبل از مرگ بدنها رسیده و) آنها را سر بریده باشید، حیواناتی که برای نزدیکی به بتان قربانی شده‌اند.

و می‌فرماید:

﴿قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا

مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ﴾ (۱۴۵) الأنعام: ۱۴۵

(ای پیغمبر!) بگو: در آنچه به من وحی شده است، چیزی را بر خورنده‌ای حرام نمی‌یابم، مگر (چهار چیز و آنها عبارتند از:) مردار، (همچون حیوان خفه شده، پرت‌گشته، شاخ‌زده، درنده خورنده، ذبح شرعی نشده) و خون روان (نه بسته همچون جگر و سپرز و خون مانده در میان عروق، که مباح است)، و گوشت خوک که همه‌ی اینها ناپاک (و مضر برای بدن) هستند، و گوشت حیوانی که (در وقت ذبح به نام خدا سر بریده نشده باشد و بلکه) به نام (بتی یا معبودی) جز خدا سر بریده شده باشد (که مایه‌ی خروج از عقیده‌ی صحیح است).

از جابر بن عبدالله روایت شده است که گفت از پیامبر ﷺ در حالیکه در سال فتح در مکه به سر می‌بردند شنیدم که فرمود:

إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخَنْزِيرِ وَالْأَصْنَامِ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ شُحُومَ الْمَيْتَةِ فَإِنَّهُ يُطْلَى بِهَا السُّفْنُ وَيُدْهَنُ بِهَا الْجُلُودُ وَيُسْتَصْبَحُ بِهَا النَّاسُ؟ فَقَالَ لَا هُوَ حَرَامٌ. ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ ذَلِكَ: قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ إِنَّ اللَّهَ لَمَّا حَرَّمَ شُحُومَهَا بَجَلَّوْهُ ثُمَّ بَاعُوهُ فَأَكَلُوا ثَمَنَهُ. (متفق علیه)

خداوند و فرستاده‌اش خرید و فروش شراب، مردار، خوک و بتها را تحریم کرده‌اند، گفته شد: ای پیامبر خدا آیا درست است از پیه‌ی مردار جهت رنگ و روغن زدن کشتی و چرب کردن پوست و روشنایی استفاده شود؟

فرمود: نه، سپس پیامبر فرمود: خداوند یهود را نابود کند، هنگامی که پیه‌ی حیوانات بر آنان حرام شد، آن را ذوب کردند سپس آن را فروختند و پولش را خوردند. (بخاری و مسلم)

بخاری در صحیحش از عطاء روایت کرده است که: ذبح و نحر تنها در موضع ذبح و نحر جایز هستند، از ابن عباس روایت شده است که: ذبح در حلق و دو رگ گردن است، ابن عباس و ابن عمر و انس گفته‌اند: اگر سر حیوان قطع شد مشکلی ندارد.

بخاری در صحیحش روایت کرده است که کنیز کعب بن مالک در مقابل پولی شترهای او را می‌چراند، یکی از گوسفندها مریض شد و او هم با تکه سنگی آن را سر برید، جریان را برای حضرت تعریف کردند، پیامبر ﷺ فرمود: آن را بخورید.

آیه‌ی ۱۱۸ سوره‌ی انعام به واجب بودن بسمله اشاره می‌فرماید:

﴿فَكُلُوا مِمَّا ذَكَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ﴾ (۱۱۸) ﴿الأنعام: ۱۱۸﴾

پس (از آنجا که خدا راه‌یافتگان و گمراهان را بهتر از هرکسی می‌شناسد، به ضلالت مشرکان در تحریم برخی از چهارپایان گوش فرا ندهید و) از گوشت چهارپایی بخورید که به هنگام ذبح نام خدا را بر آن برده‌اند (و آن را به نام الله، نه به نام کسی یا چیزی جز او سر بریده‌اند) اگر به آیات خدا (و از جمله به آیات وارده در این باره) ایمان دارید.

و می‌فرماید:

﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيْطَانَ لِيُؤْخِذَ إِلَىٰ أُولِيَآئِهِمْ لِيُجْدِلُواكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ﴾ ﴿۱۳۱﴾ الأنعام: ۱۲۱

از گوشت حیوانی نخورید که (به هنگام ذبح عمداً) نام خدا بر آن برده نشده است (و یا به نام دیگران و یا به خاطر بتان سر بریده شده است). چرا که خوردن از چنین گوشتی، نافرمانی (از دستور خدا) است. بیگمان اهریمنان و شیاطین صفتان، مطالب و سوسه‌انگیزی به طور مخفیانه به دوستان خود القاء می‌کنند تا این که با شما منازعه و مجادله کنند (و بکشند که شما را به تحریم آنچه خدا حلال کرده است وادارند). اگر از آنان اطاعت کنید بیگمان شما (مثل ایشان) مشرک خواهید بود.

هدف این است که هرگز نباید عمدی بسمله ترک شود، و برای غیرخدا هم ذبح نگردد.

بخاری از عایشه روایت می‌کند که: گروهی به پیامبر ﷺ گفتند: جماعتی برای ما گوشت می‌آورند، ما نمی‌دانیم آیا هنگام ذبح، نام خدا را ذکر می‌کنند یا نه؟ فرمود: شما با نام خدا آن را بخورید، عایشه می‌فرماید: آن جماعت تازه مسلمان شده بودند.

خداوند در مورد حلال بودن ذبایح اهل کتاب می‌فرماید:

﴿الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ﴾ المائدة: ۵

امروزه (با نزول این آیه) برای شما همه‌ی چیزهای پاکیزه (طبع سالم‌پسند) حلال گردید، و (ذبایح و) خوراک اهل کتاب (جز آنچه با آیات دیگر تحریم شده است) برای شما حلال است و خوراک شما برای آنان حلال است.

بخاری در مورد طعامهم از ابن‌عباس روایت کرده است که فرمود: طعامهم به معنی ذبائهم است.

بخاری از زهری روایت کرده است که گفت: ذبح نصارا اشکالی ندارد، ولی اگر شنیدید که حیوانی را با نام غیر خدا ذبح کردند آنرا نخورید و اگر شنیدید خداوند آن را حلال کرده است، هر چند کفر آنها را می‌دانیم. سپس امام بخاری می‌فرماید: این تفسیر از علی رضی الله عنه نیز روایت شده است.

حدیثی از عدی بن حاتم روایت شده است که به این اصل اشاره می‌فرماید: اصل در گوشتها تحریم است مگر اینکه دلیل حلال بودنش روشن گردد و هنگام وجود شبهه در مورد ذبح رعایت حکم اصلی که تحریم می‌باشد لازم است، پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

إِذَا أُرْسِلَتْ كَلْبُكَ وَسَمَّيْتَ فَأَمْسَكَ وَقَتَلَ فُكُلٌ وَإِنْ أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ فَإِنَّمَا أَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ وَإِذَا خَالَطَ كِلَابًا لَمْ يُذَكَّرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهَا فَأَمْسَكَ وَقَتَلَ فَلَا تَأْكُلْ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي أَيُّهَا قَتَلَ وَإِنْ رَمَيْتَ الصَّيْدَ فَوَجَدْتَهُ بَعْدَ يَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ لَيْسَ بِهِ إِلَّا أَثَرُ سَهْمِكَ فُكُلٌ وَإِنْ وَقَعَ فِي الْمَاءِ فَلَا تَأْكُلْ (متفق علیه)

اگر سگ تعلیم شده‌ای را رها کردید و نام خدا را ذکر کردید، سگ حیوانی را گرفت و کشت خوردنش حلال است، ولی اگر سگ از گوشت حیوان خورد، آن را نخورید چون سگ حیوان را برای خودش گرفته است، و همچنین اگر چند سگ با هم به شکار حیوانی رفتند و شما بر سگ خود نام خدا را ذکر نکردید، و همه‌ی آنها حیوانی را شکار کردند و کشتند از آن حیوان نخورید، چون نمی‌دانید کدامیک از آنها حیوان را کشته است، اگر به شکاری تیر انداختید و بعد از یک یا دو روز حیوان را پیدا کردید متوجه شدید که تنها تیر شما به بدن حیوان اصابت کرده است و زخم دیگری بر آن دیده نمی‌شود، آن را بخورید، ولی اگر در آب افتاده بود آن را نخورید چون احتمال دارد با آب غرق شده باشد. (بخاری و مسلم)

بخاری و مسلم دوباره از عدی بن حاتم روایت کرده‌اند که گفت:

قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أُرْسِلُ كَلْبِي وَأُسَمِّي فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله إِذَا أُرْسِلَتْ كَلْبُكَ وَسَمَّيْتَ فَأَخَذَ فَقَتَلَ فَأَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ فَإِنَّمَا أَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ قُلْتُ إِنِّي أُرْسِلُ كَلْبِي أَجِدُ مَعَهُ كَلْبًا آخَرَ لَا أَذْرِي أَيُّهَا أَخَذَهُ

فَقَالَ لَا تَأْكُلْ فَإِنَّهَا سَمَّيْتَ عَلَىٰ كَلْبِكَ وَلَمْ تُسَمِّ عَلَىٰ غَيْرِهِ وَسَلَّيْتَهُ عَنْ صَيْدِ الْمُعْرَاضِ فَقَالَ إِذَا أَصَبْتَ بِحَدِّهِ فَكُلْ وَإِذَا أَصَبْتَ بِعَرَضِهِ فَقَتَلْ فَإِنَّهُ وَقِيدٌ فَلَا تَأْكُلْ.

گفتم: ای پیامبر خدا من سگم را رها می‌کنم و نام خدا را بر زبان می‌آورم، پیامبر فرمود: اگر سگت را با ذکر نام خدا رها کردی سپس حیوانی را گرفت و کشت و از آن خورد تو از آن پرهیز کن چون آن را برای خودش شکار کرده است نه برای تو، گفتم: من سگم را رها می‌کنم و متوجه سگهای دیگران می‌شوم و نمی‌دانم کدامیک حیوان را شکار کرده است؟ پیامبر ﷺ فرمود: باز هم پرهیز کن چون تو نام خدا را بر سگ خود ذکر کرده‌ای نه بر سگهای دیگر.

حدیث شداد بن اوس به سربردن نیکوی حیوان اشاره می‌کند، می‌گوید: دو چیز را از حضرت ﷺ به خاطر سپرده‌ام پیامبر ﷺ می‌فرمود:

إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ وَلْيُحَدِّثْ أَحَدُكُمْ شَفَرَتَهُ فَلْيُرِّخْ ذَبِيحَتَهُ (رواه مسلم)

خداوند احسان و نیکو رفتار کردن با هر چیزی را واجب کرده است، هرگاه حیوانی را کشتید با بهترین شیوه آن را بکشید و هرگاه حیوانی را سر بریدید آن را با بهترین شیوه ذبح کنید، باید کارد را تیز کنید تا به آسانی سر حیوان بریده شود. (مسلم)

هر چیزی که به خوردن مال مردم به ناحق منجر شود، حرام است

ایمان داریم که خداوند رشوه، نیرنگ، خیانت، ضرر، تعریف بیجای کالا، احتکار و امثال اینها را که به خوردن مال مردم به ناحق منجر می‌شوند حرام کرده است. خداوند می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ﴾ ﴿٢٩﴾ النساء: ٢٩

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اموال همدیگر را به ناحق (یعنی از راههای نامشروعی همچون: دزدی، خیانت، غصب، ربا، قمار، و . . .) نخورید مگر این که (تصرف شما در اموال دیگران از طریق) داد و ستدی باشد که از رضایت (باطنی دو طرف) سرچشمه بگیرد.

خداوند بندگان مؤمنش را از خوردن مال یکدیگر به باطل نهی کرده است، یعنی در مورد تمام درآمدهای باطل مانند ربا، قمار، رشوه، نیرنگ و تصرفاتی که به دشمنی میان مردم منجر می‌شود هشدار داده است.

خداوند در آیه ی ۱۸۸ سوره ی بقره می‌فرماید:

﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ﴿۱۸۸﴾ البقرة: ۱۸۸

و اموال خودتان را به باطل (و ناحق، همچون رشوه و ربا و غصب و دزدی . . .) در میان خود نخورید و آن را به امراء و قضات تقدیم نکنید تا از روی گناه، بخشی از اموال مردم را بخورید و شما بر آن آگاه باشید (و بدانید که ستمکار را یاری داده‌اید و مرتکب گناه شده‌اید).

آیه به بطلان رشوه اشاره می‌فرماید، و بیان می‌کند که شایسته نیست که کسی دشمنی ورزد در حالیکه می‌داند ظالم است.

در مورد تحریم غش ابوهریره چنین روایت می‌کند:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ عَلَى صُبْرَةٍ طَعَامٍ فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِيهَا فَنَالَتْ أَصَابِعُهُ بَلَلًا فَقَالَ مَا هَذَا يَا صَاحِبَ الطَّعَامِ قَالَ أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَفَلَا جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ كَيْ يَرَاهُ النَّاسُ مِنْ غَشٍّ فَلَيْسَ مِنِّي. (رواه مسلم)

رسول خدا از کنار انباری از طعام می‌گذشت، دستش را در آن وارد کرد. در انگشتانش رطوبتی را احساس کرد، از صاحب انبار پرسید: این چیست؟ گفت: ای رسول خدا

باران بر آن باریده است. فرمود: چرا قسمت مرطوب را بالای طعام نگذاشتید تا مردم آن را ببینند؟ کسی که در معامله غش کند از ما نیست. (مسلم)

حدیث معقل بن یسار مزنی به تحریم فریب مردم توسط حاکم اشاره می‌کند: «ما من عبد یسترعیه الله رعیة یموت یوم یموت و هو غاش لرعیته إلا حرم الله علیه الجنة». (رواه مسلم)

بنده‌ای نیست که خداوند مسئولیت مردم را به او سپرده باشد و او در این کار غش کند و مردم را فریب دهد و بر این حال بمیرد، مگر اینکه خداوند بهشت را بر او حرام کرده است. (مسلم)

در حدیث دیگری از ابوهریره به نهی از گول زدن اشاره می‌فرماید:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ بَيْعِ الْحَصَاةِ وَعَنْ بَيْعِ الْغَرَرِ (رواه مسلم)

پیامبر ﷺ از خرید و فروش سنگریزه‌ها و از معامله‌ای که در آن گول زدن یکی از طرفین باشد نهی فرموده است. (مسلم)

نهی از معامله‌ای که همراه گول زدن است، یکی از اصول و ارکان بیع اسلامی است و مسائل فراوانی را در برمی‌گیرد، از جمله خرید و فروش جنسی که مجهول است و یا در زمان معامله موجود نیست (بیع معدوم) و اشیائی که هنوز کاملاً به تملک فروشنده درنیامده‌اند. گاهی نیاز شدید موجب می‌شود که انسان مقداری ضرر را تحمل کند، مثلاً نداشتن شناخت کامل در مورد اساس و باطن خانه و خرید و فروش گوسفند حامله، که چنین خرید و فروشی صحیح است چون اساس خانه تابع خانه و آنچه داخل شکم حیوان است تابع حیوان است و نمی‌توان آنها را دید.

در مورد تحریم تمجید جنس در معامله از ابن عمر روایت شده است که گفت:

نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ التَّجْشِ. (متفق علیه)

پیامبر ﷺ از تعریف و تمجید کالای مورد معامله نهی فرموده است. (بخاری و مسلم)

ابن ابی اوفی می گوید: ناجش یعنی خورنده‌ی ربا در پنهانی. و نجش: یعنی اینکه شخصی در معامله‌ی دو نفر دخالت کند و قیمت بالایی را برای کالا پیشنهاد کند تا ارزش کالا را بالا ببرد هر چند خودش خریدار نیست.

در خصوص حرام بودن دخالت در معامله‌ی دیگران پیامبر ﷺ می فرماید:

وَلَا يَبِيعُ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ. (متفق علیه)

بر معامله‌ی همدیگر معامله نکنید. (مسلم و بخاری)

در روایت دیگری آمده است که:

لَا يَبِيعُ الرَّجُلُ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ وَلَا يَخْطُبُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُ. (متفق علیه)

کسی بر معامله‌ی دیگری معامله نکند و کسی بر خواستگاری دیگری به خواستگاری نرود مگر اینکه خواستگار اول اجازه بدهد. (بخاری و مسلم)

حدیث معمر بن عبدالله به حرام بودن احتکار اشاره می کند:

لَا يَحْتَكِرُ إِلَّا خَاطِئٌ. (رواه مسلم)

تنها انسان گناهکار احتکار می کند. (مسلم)

احتکار یعنی: خریدن کالا و نگاه داشتن آن تا زمانی که قیمتش بالا رود و مردم نیازمند آن کالا شوند. حکمت تحریم احتکار برطرف کردن ضرر و زیان از مردم است.

حدیث ابی امامه به عاقبت بد کسی اشاره می کند که مال مردم را به ناحق می خورد و سوگند دروغ یاد می کند:

مَنْ افْطَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ فَقَدْ أَوْجَبَ اللَّهُ لَهُ النَّارَ وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ وَإِنْ كَانَ شَيْئًا يَسِيرًا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَإِنْ قَضِيًّا مِنْ أَرَاكَ. (رواه مسلم)

پیامبر ﷺ فرمود: هر کس با سوگند خوردنش حق مسلمانی را ضایع کند، خداوند دوزخ را برای او مقرر و بهشت را بر او حرام کرده است. مردی گفت: ای رسول خدا، اگر آن چیز کم هم باشد؟ فرمود: حتی اگر شاخه‌ای از درخت اراک باشد. (مسلم)

دوباره مسلم از ابن مسعود روایت کرده که از حضرت ﷺ شنیده است که فرمود:

مَنْ حَلَفَ عَلَى مَالِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِغَيْرِ حَقِّهِ لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانُ

هر کس برای به دست آوردن دارایی انسان مسلمانی به ناحق و دروغ قسم بخورد، در حالی با خدا ملاقات می‌کند که خدا بر او خشمگین است.

خاتمه

دعوت مردم و راهنمایی صادقانه‌ی آنها

ایمان داریم که هر انسانی باید در حد توانش به سوی حق دعوت کند، و شوق صادقی در دعوت و هدایت آنان داشته باشد و وجود نژاد، قبیله و دین‌های مختلف نباید موجب تفرقه و جدایی آنها در دعوت بسوی حق شود. خداوند در آیه‌ی ۱۲۵ سوره‌ی نحل می‌فرماید:

﴿ ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَدِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ۚ ﴾ (۱۲۵)

النحل: ۱۲۵

(ای پیغمبر!) مردمان را با سخنان استوار و بجا و اندرزهای نیکو و زیبا به راه پروردگارت فراخوان، و با ایشان به شیوه‌ی هر چه نیکوتر و بهتر گفتگو کن؛ چرا که (بر تو تبلیغ رسالت الهی است با سخنان حکیمانه و مستدلانه و آگاهانه، و به گونه‌ی بس زیبا و گیرا و پیدا، و بر ما هدایت و ضلال و حساب و کتاب و سزا و جزا است). خداوند دعوت بسوی حق را با حکمت که دلیل واضح جهت دفع شبهات است و موعظه‌ی حسنه که پند نیکو و سخن قانع کننده و عبرت‌های مفید است برای دعوت خاص و عام مردم تشریع فرموده است. و اگر نیاز به مجادله پیدا شد باید به آرامی و نرمی صورت گیرد، تا مایه‌ی آرامش و فروکش کردن احساسات طرف مجادله شود، همانطور که در آیه‌ی ۴۴ سوره‌ی طه خطاب به موسی و هارون می‌فرماید:

طه: ۴۴

﴿ فَقُولَا لَهُ، قَوْلًا لِّنَا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى ۚ ﴾ (۴۴)

سپس به نرمی با او (درباره‌ی ایمان) سخن بگویید، شاید (غفلت خود و عظمت خدا را) یاد کند و (از عاقبت کفر و طغیان خویش و عذاب دوزخ) بهراسد.
و می‌فرماید:

﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾ یوسف: ۱۰۸

بگو: این راه من است که من (مردمان را) با آگاهی و بینش به سوی خدا می‌خوانم و پیروان من هم (چنین می‌باشند).

خداوند در این آیه به پیامبرش دستور می‌دهد که به مردم خبر دهد که دعوت به سوی خدا با بصیرت و یقین و برهان روش او و روش افرادی است که از او تبعیت می‌کنند. قرآن کریم شدت حرص پیامبر ﷺ را در دعوت مردم به سوی حق این گونه به تصویر می‌کشد:

﴿فَلَعَلَّكَ بَنِيعٌ نَّفْسَكَ عَلَى آثَرِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا﴾

الکھف: ۶

نزدیک است خویشتن را در پی (دوری گزیدن و روی گردانیدن) ایشان (از ایمان آوردن، دق مرگ کنی و) از غم و خشم این که آنان بدین کلام (آسمانی قرآن نمی‌گروند و بدان) ایمان نمی‌آورند (خود را) هلاک سازی.
و می‌فرماید:

﴿لَعَلَّكَ بَنِيعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾ الشعراء: ۳

انگار می‌خواهی از غم و اندوه این که آنان ایمان نمی‌آورند، خویشتن را نابود کنی؟! پیامبر ﷺ خطاب به علی بن ابی طالب می‌فرماید:

لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ (متفق علیه)

اگر خداوند تنها یک نفر را به وسیله‌ی تو هدایت دهد از شترهای سرخ‌مو برای تو بهتر است. (بخاری و مسلم)

ابوهریره از پیامبر ﷺ روایت می‌کند که فرمود:

مَنْ دَعَا إِلَى هُدًى كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا. (رواه مسلم)

هرکس به سوی حق دعوت کند، اجر او همانند اجر کسی است که از او تبعیت کرده است و این از اجر هیچکدام از آنها کم نمی‌کند، و هر کس به سوی گمراهی دعوت کند گنااهش همانند گناه کسی است که از او تبعیت کرده است و این از گناه هیچکدام از آنها نمی‌کاهد. (مسلم)